

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_206150

UNIVERSAL
LIBRARY

శ్రీః

శ్రీ భర్తృరాజాభ్యరీప్యవిరచితా

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

తత్పుత్రశ్రీ రామకృష్ణదీక్షితవిరచితయా

వేదాంతశిఖామణివ్యాఖ్యయా సమేతా

చెన్నపుర్యాం

వావిళ్ల. 'రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్'

ఇశ్యేతైః ప్రచుటా

1927.

All Rights Reserved.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

టీకయాసహితా.

యదవిద్యావిలాసేన భూతభౌతికసృష్టయః, తన్నామి పరమాత్మానం సచ్చిదానందవిగ్రహమ్. ౧. యదస్తేవాసివత్సానైస్య ర్నిరస్తాః

నైదాఘభానుకిరణేష్యివ వారిపూరస్సర్వోవిభాతి యదబోధవశా త్ప్రేక్ష్యుః, మాలాఫణీవచ నిలీయతి యత్ప్రేబోధా త్తత్ప్రేక్షానామి సుఖమద్యయ మాత్మరూపమ్. ౧. అనేతో రాసుమేరోరపి భవి విదితాః ధర్మరాజాధ్వరీంద్రాః న్వనేఽహం తర్కచూడామణిమణిజననక్షిరధీం స్తాతపాదాః, యత్కారుణ్యాన్తయాభూదధిగతమధికందుర్నిహం సూక్ష్మధీకై రప్యాత్మం శాస్త్రజాతం జగతి మఖకృతా రామకృష్ణాహ్వాయేన. ౨. వేదాంతపరిభాషాభ్యాం సోఽహంతాతవినిర్నితామ్, వ్యాకరోమి కృతిం సర్వశుత్యన్తార్థప్రకాశికామ్. ౩. (మత్కృతించ ప్రబంధం చ న ప్రశంసంతు పండితాః, తథాపి బుద్ధివైశద్యఫలోఽయం మత్పరిశ్రమః. ౪.) ప్రేక్షావత్ప్రేక్ష్యత్వర్థం విషయప్రయోజనే నిర్దిశ్తా నిర్విఘ్నపరిసమాప్తయే మజ్జశమాచరితం శిష్యశిక్షాయై గ్రంథతో నిబధ్నాతి—యదవిద్యేతి. తం పరమాత్మానం నామీతి సమ్బంధః. జీవాభిన్నం. బ్రహ్మ శాస్త్రప్రమేయమితి సూచయితుం ఆత్మశబ్దః, నన్వేషం సతి తస్యైవ తమేవ ప్రతి ఉత్కర్షాపకర్షాభావా న్నమస్కర్తృసమసాకార్యానుపపత్తి రిత్యాశంజ్ఞా కల్పితభేదాజ్ఞికారా త్తదేవావిద్యాప్రతిబిమ్బం కర్తృత్వాదివిశిష్టమవకృష్టరూపం నమస్కర్తృ తద్వ్యవృత్తం సర్వజ్ఞ

త్వాదివిశిష్ట ముత్కల్పరూపం నమస్కార్యం ఇత్యభిప్రేత్యాహ—పర
మేతి. నను బ్రహ్మణి లక్షణప్రమాణాభావేన తస్యైవాసిద్ధేః కథం జీవ
బ్రహ్మభేదః? ఇతిచేత్! నతావత్ప్రమాణాభావః భూతభౌతికోత్పత్తే
రేవ తత్ర ప్రమాణత్వాత్. తథాహి-వివాదవిషయీభూతాని భూత
భౌతికాని, స్వోపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానచిక్షిత్వాకృతిమత్స్పీణీతాని -
కార్యత్వాద్భుతవత్. నచ పరిదృశ్యమానపృథివ్యాదా ప్రత్యక్షేణకా
ర్యత్వసిద్ధావప్యతీద్రియే తదసిద్ధేర్భాగాసిద్ధో హేతురితి వాచ్యం.
తత్రాపి పృథివీత్వాదినా కార్యత్వకల్పనాత్. నచాప్రయోజకత్వం
లాఘవానుగృహీతేన ప్రత్యక్షేణ ఘటాదాకార్యత్వే నైవ కర్తృజన్య
త్వావగమాత్. నచ నానాకించిజ్జకర్తృసిద్ధ్యా అర్థాన్తరం. లాఘవాదేక
స్యైవ కర్తుః సర్వజ్ఞస్య సకర్తృకత్వానుమితౌ విషయత్వాత్. తతశ్చా
నుమానం జగన్నిర్మాతరి సర్వేశ్వరేప్రమాణం. తథా “యతో వా
ఇమానిభూతాని జాయంతే”య సుర్వజ్ఞ సుర్వవిత్, యస్య జ్ఞానమయం
తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నం చ జాయతే”.ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చ
సర్వేశ్వరే ప్రమాణమ్. నాపి లక్షణాభావః- నామరూపసృష్టికర్తృ
త్వస్య నామరూపాత్మకప్రక్షాళ్యాధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్య తదాకారేణ పరి
ణమమానమాయాధిష్ఠానత్వస్య వా బ్రహ్మలక్షణత్వాత్. తదేతదాహ-
యదితి. యస్యావిద్యా యదవిద్యా షష్ఠ్యర్థస్తు సమృద్ధమాత్రం “శేషే
షష్ఠీ”తి సమృద్ధసామాన్యే షష్ఠీస్తరణాత్. తద్విశేషలాభస్త్యర్థాత్.
అన్యథా నిర్విశేషసామాన్యవ్యవహారానుషంజేః. సచ వివరణాచార్య
మతే ఆశ్రయాశ్రయిభావః ఆచార్యవాచస్పతిమతే విషయవిషయ
భావః. యద్వా యస్యేతి కర్తృణిషష్ఠీ. తత్రాపి తద్విధానాత్. శక్కురభ
గవత్పాదైరపి బ్రహ్మజ్ఞానేత్యత్ర బ్రహ్మణ ఇతి కర్తృణి షష్ఠీత్యభిధా
నాత్. తద్విషయత్వం చోభయమతసాధారణం. అవిద్యానామవిద్యాని
వర్త్యైనిర్వచనీయానాదిభావరూపేతి వక్ష్యతే. తద్విలాసశ్చ తజ్జని
తోవృత్తివిశేషః పరమేశ్వరస్యేక్షణసంకల్పప్రయత్నరూపః. “తదైక్షత.

భేదివారణాః, తం నామ నరసింహఖ్యం యతీంద్రం పరమం గురుమ్,
 ౨. శ్రీమద్వేంకటనాథాఖ్యా న్వేలాంగుడినివాసినః, జగద్గురూనహం
 వందే సర్వతన్త్రప్రవర్తకాః. ౩. యేన చింతామణౌ టికా దశటికావిభ
 సోఽకామయత. తన్తనో కురుతే త్యాదిశ్రుతిసిద్ధః. తేన సహకారిణా
 భూతాని పశ్చిమాక్ష్యాణ్యపశ్చిమీకృతాని వియదాదీని, భౌతికాని చ
 తదుపాదానాని పశ్చిమీకృతాని పరిదృశ్యమానపృథివ్యాదీని; తేషాం
 సృష్టయః భవస్తీత్యధ్యాహరః. అత్ర భూతభౌతికగ్రహణం నామ
 రూపమాత్రోపలక్షణార్థం సృష్టిగ్రహణం చ స్థితిప్రళయోపలక్ష
 ణార్థం. అన్యథా శబ్దప్రపశ్చస్య స్థితిప్రళయయోశ్చాగ్రహణే బ్రహ్మ
 ణోఽద్వితీయత్వాసిద్ధిప్రసజ్ఞః, ఏవం ప్రమాణం తటస్థలక్షణం చ
 ప్రదర్శ్య స్వరూపలక్షణమాహ—సదితి. యద్యపి సత్త్వాదిప్రత్యేకం
 లక్షణం తథాపి ప్రయోజనసూచనార్థమానన్దగ్రహణం. నచైవం చిత్ప్ర
 దం వ్యర్థం. ఆనన్దస్య పురుషార్థత్వసిద్ధయే తదుపాదానాత్ జ్ఞాయమా
 నానన్దస్యైవ పురుషార్థత్వాత్. నచాహం జానామి సుఖీత్యాది ప్రత్యక్ష
 విరోధాత్. “ఆనన్దం బ్రహ్మణ” ఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ సజ్జానాదిరూ
 పం బ్రహ్మేతి వాచ్యం, సత్యం—“విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మే”త్యాది
 శ్రుతేః బ్రహ్మణస్సచ్చిదానందాత్మకతావగమేన “రాహోశ్శిరః ఆత్మనశ్చై
 తన్య” మితివ ద్భేదశ్రుతిప్రత్యక్షయో రుపచరితార్థత్వాత్. యదన్త
 ఇతి. “యస్య దేవే పరాభక్తిర్యథాదేవే తథా గురౌ, తస్యైతే కథి
 తా హ్యర్థాః ప్రకాశస్తే మహత్తన” ఇతి సుబాలోపనిషచ్చుిత్యా
 గురునమస్కారః కర్తవ్యత్వేన సమధిగతః తత్ర పరమగురూన్నమ
 స్కృత్య సాక్షాద్విద్యాగురూనాచార్యాః ప్రణమతి. శ్రీమద్వేంకట
 నాథాఖ్యానితి. చికిత్సితస్య గ్రంథస్య ఉపాదేయతాసిద్ధయే స్వకీర్త్యను
 వృత్తయేచ స్వస్య నానావిధగ్రంథకర్తృతా మాహ—యేనేతి. చింతామ
 ణావితి. రుచిదత్తకృతచింతామణిప్రకాశ ఇత్యర్థః. నచ “మణే రేషోఽర్థ”
 ఇత్యాదా క్వచిత్సాక్షాత్ క్వచిత్పురంపరయా మణేరపి వ్యాఖ్యాత

జ్ఞానీ, తర్కచూడామణిర్నామ కృతా విద్యన్తనోరమా. ౪. టీకాశశ
ధరస్యాపి బాలవ్యుత్పత్తిదాయినీ, పదయోజనయా పఞ్చపాదికావ్యా
కృతా తథా. ౫. తేన బోధాయ మద్దానాం వేదాంతార్థావలంబినీ, ధర్మ

త్వాత్ యథాశ్చుతో గ్రన్థః సాధురితి వాచ్యమ్. ప్రసజ్ఞా త్కదాచి
న్మూలార్థకథనేఽపి తద్వ్యాఖ్యానత్వానుషంఠేః. అతఏవ సర్వానవద్యకా
రిణ్యామపి న్యాయసుధాఖ్యానాం న్యాయవార్తికటీకేతి వ్యవహారః.
దశటీకేతి. యజ్ఞపతిజయదేవరుచిదత్తకృతప్రభాఽలోక ప్రకాశప్ర
భృతీని చింతామణివ్యాఖ్యానాని దశప్రసిద్ధాని తేషాం క్వచిత్కవచిద్భ
జ్ఞానీ, ఇత్యర్థః. శశధరస్యేతి. శశధరకృతన్యాయసిద్ధాంతదీపస్య న్యాయ
రత్నం నామ టీకా కృతేత్యర్థః, నను మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానస్య శారీర
కమీమాంసాశ్రవణసాధ్యత్వేన తత్రైవ ప్రేక్షావతాం ప్రవృత్త్యుపపత్తే
ర్నైతద్గ్రంథారమ్భ ఇత్యాశ్శబ్ద్య మేథావినా మతివితరగహనగమ్భి
రేషు సూత్రభాష్యాదిషు ఆదావేవ ప్రవృత్తిసమ్భవేఽపి మన్దధియాం
తత్ర ప్రవృత్త్యనుషంఠేస్తదనుగ్రహార్థ మేతద్గ్రంథారమ్భ ఇత్యాహ.
తేనేతి. బోధాయ బ్రహ్మబోధాయ, సవప కుత ఇత్యత ఆహ—వేదా
న్తేతి. యద్యపి ప్రమాణమాలాదౌ సంక్షేపతో వేదాంతార్థనిరూపణా
త్తేనాపి మద్దానుగ్రహః తథాపి న సర్వస్య వేదాంతశాస్త్రార్థస్య ప్రతి
పాదనం తత్రేతి జ్ఞేయమ్. స్వకీయగ్రన్థస్య నిశ్చేయసప్రయోజనవచ్చా
రీరకమీమాంసయా సజ్గతిం దర్శయితుం కరిష్యమాణప్రమాణనిరూప
ణస్య పరమృరయా నిశ్చేయసోపయోగం దర్శయన్ శాస్త్రస్య ప్రథ
మం తత్సాధనతాం సాధయతి. ఇహేణ్యాదినా. సచేత్యత్ర వేదాంత
విచారసాధ్యాదిత్యధ్యాహారః. తథాచ వేదాంతవిచారసాధ్యాత్
బ్రహ్మజ్ఞానాంతోక్షవప భవతీతి ప్రథమం సంబంధః. మోక్షస్య విచార
ఫలత్వే హేతుమాహ—పురుషార్థః. పురుషేణ వేదాంతశ్రవణాధి
కారిణార్థమాన ఇత్యర్థః. తథాచ కామ్యమానానిషిద్ధాధికారివిశేష
ణత్వాంతోక్షస్య తత్ఫలతేతి భావః. అత్రైవ కామనాయాం విని

రాజాధ్వరీద్వీణ పరిభాషా వితన్యతే. ౬. ఇహ ఖలు ధర్మార్థకామమో
తౌభ్యేషు చతుర్విధపురుషార్థేషు మోక్షఏవ పరమః పురుషార్థః, “స
సపునరావర్తత” ఇతి శ్రుత్యా తస్య నిత్యత్వావగమాత్, ఇతరేషాం
త్రయాణాం ప్రత్యక్షేణ “తద్యథేహ కర్తచిత్ లోకః క్షీయత ఏవ
గమకమాహ—ఋషేతి. నిత్యేత్యర్థః. పరమతే వియదాదేరపి నిత్య
త్వాత్సిద్ధాస్తేజీవావిద్యాదే రనాదిత్వా న్తోక్షవేత్త్యేవకారేణ తద్వ్య
వచ్ఛేదశబ్దాన్నిరకర్తుం ధర్మార్థకామమోతౌభ్యేష్యిత్వక్తవ్, నచ
మోక్షస్య విచారఫలత్వవన్నిత్యత్వమపి సద్విధమిత్యాశంక్యం, తన్ని
త్యత్వస్య లోకే ప్రసిద్ధత్వాదిత్యాహ—ఇహ ఖల్వీతి. నచ తత్ప్రసి
ద్ధిరపి దేహాత్మ ప్రసిద్ధివన్నిర్మూలత్వాదప్రమాణం శ్రుతిమూలత్వాది
త్యాహ—ననేతి. ముక్తో నపున స్పంసారీ భవతీత్యర్థః. తథాచ నిత్య
తయామోక్షఏవ విరక్తాధికారికామనావిషయ ఇతి భావః. ననుకామ్య
మానత్వం ధర్మాదీనామవ్యవిశిష్టం—నచ అనిత్యత్వాత్తతో విరక్తిరే
వాన్యేతి వాచ్యం, తేషామపి పురుషార్థత్వాదినా నిత్యత్వానుమా
నాదిత్యాశంక్య వహ్నినౌష్ణానుమానపద్యాధితవిషయం తదిత్యా
హ—ఇతరేషామితి. త్రయాణాం మధ్యే ద్వయోరర్థకామయోః
ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వావగమాదిత్యర్థః. అన్యథా ధర్మస్యాతీంద్రియత్వేన
“త్రయాణాం ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వావగమాత్” ఇత్యనుపపత్తే,
యద్వా ప్రత్యక్షేణ ప్రత్యక్షాదిసిద్ధేన కార్యత్వేన లిక్తేనేత్యర్థః. తథా
చ కార్యత్వ లిక్తకానిత్యత్వానుమానబాధితం త్రయాణాం నిత్య
త్వానుమానమితిభావః, నన్వనుమానయోః సమానబలత్వా న్న నిత్య
త్వబాధ ఇత్యాశంక్య శ్రుతిమూలత్వా త్ప్రబల మనిత్యత్వాను
మానమిత్యాహ—తద్యథేతి. ఇహ అస్తి లోకే ధర్మార్థార్థక కర్త
నిర్మితః లోక్యత ఇతి లోకో ఘటాదిః యథా క్షీయతే తథా లోకా
స్తరే పుణ్యనిర్మితో లోకః స్వర్గాదిః నశ్యతీత్యర్థః. నను “అపామ
సోమ మమృతాఅధూమ. అక్షయ్యం హవైచాతుర్త్వస్య యాజినః సు

మేవాముత్ర పుణ్యచిత్తో లోకః క్షీయత" ఇత్యాదిశ్రుత్యా చానిత్య త్యావగమాత్, సచ బ్రహ్మజ్ఞానాదితి బ్రహ్మ తజ్ఞానం తత్ప్రమాణం చ

కృతం భవతీ"త్యాదిశ్రుత్యా స్వర్గాదేరపి నిత్యత్వమవగమ్యత ఇతి చేన్న—యత్కృతకం తదనిత్యమితి సామాన్యతో దృష్టానుమానాను గృహీత తద్యథేత్యాది శ్రుతివిరోధేన అత్యయమిత్యాదిశ్రుతేః ప్ర లయపర్యంతస్థాయిఫలాభిప్రాయత్వాత్. నవ్వస్తు వేదాంతవిచారస్య బ్రహ్మజ్ఞానద్వారా నిశ్చేయసహేతుత్వం తథాపి ప్రమాణనిరూపణస్య తదుపయోగాభావా న్న శాస్త్రసజ్గతి రిత్యాశంకా, యత శ్శాస్త్ర ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ తత్ప్రయోజనం చ మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానం ప్ర మాణాధీనమతః పరంపరయా నిశ్చేయసోపయోగీతి ప్రమాణనిరూపణం శాస్త్రసజ్గత మిత్యభిప్రాయేణ తన్నిరూపణం శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే—ఇతిబ్రహ్మేతి. తర్హి తత్ప్రమాణనిరూపణమేవ తదుపయోగిత్యా చ్ఛాస్త్రసజ్గతం స్యాదిత్యాశంకా తత్ప్రమాణనిరూపణస్య ప్రమాణసామాన్యలక్షణప్రమాణేయత్వాదిసాపేక్షత్వా త్తన్నిరూపణ మపి తత్పరికరత్వా చ్ఛాస్త్రసజ్గతమిత్యాహ-సప్రపంచమితి. న చ సప్రపంచం తత్ప్రమాణనిరూపణస్యైవ ప్రతిజ్ఞాతత్వే విషయప్రయోజనయో రుత్తరత్ర నిరూపణమసజ్గతం స్యాత్తయోరప్రతిజ్ఞాతత్వాదితివాచ్యం కృతస్య ప్రమాణనిరూపణస్య శాస్త్రవిషయప్రయోజనోపయోగం దర్శయితుం ప్రాసజ్యకతన్నిరూపణసంభవాత్ అతఏవ చింతామకౌ ప్ర మాణతత్త్వప్రతిజ్ఞాయామపి మోక్షేశ్వరాదినిరూపణమ్, యద్వా సప్రపంచత్వం త్రితయవిశేషణం తథాచ జగదుపాదానత్వసచ్చిదానన్దా త్కత్యజీవాభిన్నత్వలక్షణ పరికరోపేతం బ్రహ్మ తజ్ఞానం చ వేదాంతజన్యత్వ స్వప్రకాశత్వ కర్తృనిరపేక్షత్వమోక్షసాధనత్వాదిలక్షణప్రపంచోపలక్షితం తత్ప్రమాణమపి ప్రమాణాంతఃగృహీతసిద్ధబ్రహ్మవిషయాపరోక్షజ్ఞాన జనకవేదాంతత్వాదిరూపపరికరోపేతం నిరూప్యత

సప్రపజ్ఞానిరూపశ్చేతే. తత్ర ప్రమాకరణం ప్రమాణం. తత్ర స్మృతి
 వ్యావృత్తం ప్రమాత్వ మనధిగతాబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వం, స్మృతి
 ఇత్యర్థః. యద్యపి సప్రపజ్ఞాశబ్దాన్నిర్గుణత్వజీవాభేద స్వప్రకాశత్వసిద్ధ
 బాధివేదాంతత్యాదీనామేవ పరికరత్వేన నిర్దేశే సగుణత్వజీవాభేదపరప్ర
 కాశత్వ చక్షురనుమానాదీనామప్రతిజ్ఞాపత్తిః తథాపి ధర్మాభాసచైత్య
 వద్దనాదివత్ నిరాకర్తవ్యతయా పరికరత్వోపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్, ఏవం
 ప్రమాణనిరూపణం ప్రతిజ్ఞాయ తల్లక్షణమాహ—తత్రేతి. ప్రమాణే
 నిరూపణీయే ఇత్యర్థః. అసాధారణకారణత్వే సలి వ్యాపారవత్త్వం కర
 ãత్వం. తేన లింగపరామర్శాదా ప్రమిత్యసాధారణకారణే సవ్యాపారే
 చ ఆత్మనినాతిప్రసక్తః, నను విషయేతివ్యాప్తిః తస్యేన్ద్రియసన్నికర్ష
 ద్వారా ప్రత్యక్షప్రమాసాధారణకారణత్వాదితి చేత్! నతావద్విష
 యః ప్రత్యక్షమాత్రే హేతుః తదభావేఽపి భ్రమప్రత్యక్షోదయాత్.
 నచ ప్రత్యక్షప్రమాయామ్, ఏకదా సుఖతదాకారవృత్తోరభ్యుపగ
 మాత్. నాపిబాహ్యప్రత్యక్షప్రమితౌ, సుఖాదిప్రత్యక్షస్థలేక్లేప్తప్రత్యక్ష
 ప్రమాసామగ్రైవ తదుపత్తేః. ప్రమాలక్షణమాహ—తత్రేతి. ప్రమా
 కరణత్వావగమాయ ప్రమాయాం నిరూపణీయాయామిత్యర్థః. నచా
 స్య లక్షణస్య స్మృతావవ్యాప్తిః, అలక్ష్యత్వాదిత్యాహ—స్మృతీతి. నను
 స్మృతేరపి సంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాత్తద్వ్యావృత్తప్రమాలక్షణకథన
 మయుక్తమితి చేత్ నపి ప్రవృత్త్యం ప్రమాణ్యమిహ నిరూప
 ãయం వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనాయ ప్రమాత్వస్యాభి
 ధానాత్, స్మృతా వతివ్యాప్తివారణాయానధిగతేతి విషయవిశేషణం,
 అనిర్వచనీయవిషయభ్రమే అతివ్యాప్తివారణార్థముక్తమబాధితేతి.
 జ్ఞానపదం తు స్వరూపకథనార్థం. ఇచ్ఛాకృతిసంస్కారాణాం అనధిగతప
 దేనైవ వారణాత్, యద్వా చక్షురాదీనామపి ఫలద్వారా ఘటాది
 విషయకత్వాభ్యుపగమాత్తత్రాతివ్యాప్తివారణార్థముక్తంజ్ఞానేతిజ్ఞాప్తి
 శ్చాత్ర భావవ్యవృత్త్యా వివక్షితా. అతో న తత్కారణే తత్రా

[illegible]

నావిషయత తత్త్వణవిశేషవిషయకత్వేన న తత్రావ్యాప్తిః. కించ సిద్ధాంతే
 నానుమితే స్తదంతే ప్రత్యక్షతయా తత్ర తద్భావస్యేష్టత్వాత్. అసన్నికృ
 ష్టేచ తస్మిన్ తత్ప్రతితేరేవాసిద్ధేః. నద్వితీయః. అనుమితేః సాధ్యాంశే
 వ్యాపకతావచ్ఛేదకమాత్రప్రకారకత్వేన తత్ర కాలప్రకారకత్వాద్యో
 గాత్. అన్యథా అనుమిత్యనంతరం వహ్నా ద్విహ స్తత్రిహ స్తత్వాదిప్ర
 కారక సంశయాభావప్రసక్త్యాత్, తత్కాలీనవహ్ని సిద్ధ్యర్థం ధూమకా
 లస్య పక్షతావచ్ఛేదకత్వాదిప్రయాసానుపపత్తేశ్చ. అతఏవ న శబ్దజ్ఞా
 నాదావపి కాలోల్లేఖః, 'దశమ స్త్వమసి తత్త్వమసి' త్యాదివ తస్మిన్ కృష్ట
 పదార్థాంశే శబ్దజన్యస్యాపి జ్ఞానస్య తత్ర ప్రత్యక్షతయా కాలస్ఫురణ
 స్యేష్టత్వాత్. అసన్నికృష్టేచ తస్మిన్ పదవాక్యార్థభిన్నస్య కాలస్య
 భానాయోగాత్. నాప్యపమితో స్ఫురణం సన్నికృష్టే గవి కాలభావ
 స్యేష్టత్వాత్ వ్యవహితే చ తస్మిన్నుపమితేః కాలవిషయత్వే తదనంతరం
 మదీయా గౌరిదానీం మద్దేహే వర్తతే వానవేతి సందేహానుబవత్తేః
 అతఏవ నార్థావత్తే క్షణస్ఫురణశక్త్యావకాశః తస్మానుమితిసమాన
 యోగక్షేమత్వేన కల్పనీయరాత్రిభోజనాంశే ఉపపాదకతావచ్ఛేదక
 మాత్రప్రకారకతయా కాలవిశేషణకత్వాద్యోగాత్. తదేతదాహ—
 కాలేతి. ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యానుభవవిషయత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః.
 నన్వేపం శబ్దధారావాహికద్వితీయాదిజ్ఞానేష్యవ్యాప్తిః తత్ర క్షణవి
 షయత్వానభ్యుపగమాదితి చేన్న - ఇతరసంస్పృష్టతయా జ్ఞానే తత్సంస
 ర్గానుభవాభావలక్షణాయా జ్ఞానాలక్షణాయా శ్చాకాంతాయాః
 శబ్దజ్ఞానకారణస్య పదార్థజ్ఞానస్య చా భావేన తత్ర ధారావాహిక
 బుద్ధేరేవాసిద్ధేః. న చ ప్రథమశబ్దజ్ఞానకారణస్య పదార్థజ్ఞానస్య వినా
 శేఽపి శబ్దజనితవాక్యార్థజ్ఞానా దేవ పదార్థవిషయాద్వితీయాదిశబ్దజ్ఞా
 నం సంభవతీతి వాచ్యం తస్యపదార్థవిషయత్వేఽపి పదజన్యపదార్థస్ఫుతి
 త్యాభావేన అకారణత్వాత్, పదజన్యపదార్థస్ఫుతేరేవాసత్తిత్వాత్.
 అన్యథాపదలిక్తానుమేయపదార్థస్యాప్యన్వయబోధాపత్తిః? న చ ఘటం

పటంచానయేత్యత్రేవ పదార్థస్థరణాంతరకల్పనాత్ ద్వితీయాదిజ్ఞానసం
భవశ్చితి వాచ్యం-తథాపి పదస్త్పరిపదార్థ స్థరణతాత్పర్యజ్ఞానైర్వాక్యా
ర్థజ్ఞానజననసమయే ప్రథమవాక్యార్థజ్ఞానస్య విసప్తత్వేన తత్రావ్యాప్త్య
సవకాశాత్. అతవవ నథారావాహికద్వితీయాద్యనుమితావవ్యాప్తిః,
అనుమిత్యయా ద్వితీయాద్యనుమితిసంభవేఽపి అనుమితీష్టసాధనతా
యాః ప్రకృతవ్యాప్తేశ్చ సమూహాలవృన్ స్పృతిస్తతోఽనుమిత్యా, తదు
త్తరక్షణే అనుమితిరిత్యభ్యుపగమేన తదా ప్రథమానుమితే ర్విసప్తత్వేన
తస్యాః జ్ఞాతార్థవిషయత్వాభావాత్. నను థారావాహిక ప్రత్యక్షబు
ద్ధావవ్యాప్తిరేవ తత్ర రూపాదిరహితస్య క్షణవిశేషస్యావిషయత్వే
నానధిగతార్థవిషయత్వాభావాత్. నచేదానీం ఘటశ్చితి ప్రతీతి బలా
త్కాలస్య నీరూపత్వేఽపి చాక్షుషత్వం సాధితమితివాచ్యం. తథాసతి
ఆకాశే బలాకా ఇతి ప్రతీత్యా తస్యాపి ప్రత్యక్షతాపత్తిః? నచ ప్రతీ
త్యనుసారేణ మహత్త్వసమానాధికరణోద్భూతరూపవత్త్వస్య కా
లాకాశవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయామేవ ప్రయోజకత్వకల్పనాత్
తస్యావ్యనుమతం చాక్షుషత్వమితి వాచ్యం - ఆకాశస్య ప్రత్యక్ష
త్వాభ్యుపగతౌ తత్పద్భావే శబ్దలిక్ష్ణకానుమానప్రమాణానుసరణా
నుపపత్తే. “అప్రత్యక్షేఽపి హ్యకాశే బాలాంతలమలినతాద్యధ్యస్య
స్తీ”తిభాష్యకారవచనవిరోధాచ్చ. నచ సురభి చందన మితి ప్రత్యక్షే
సారభస్యేవ ఆకాశే బలాకా ఇత్యాదావాకాశస్య జ్ఞానాంతరోపనీ
తస్య భానాత్ తదంశే పరోక్షవృత్తైర్వాభ్యుపగమాచ్చాక్షుషత్వం
తస్యాసిద్ధమితి వాచ్యం-తస్మి తద్వదేవ సర్వప్రత్యక్షేఽపి కాలభానోప
పత్తే ర్న చాక్షుషత్వం తస్యేత్యరుచే రాహు—కించేతి. నను థారావా
హికప్రత్యక్షస్థలేఽపి జ్ఞానభేదవవ అన్యథా జాగరాద్యఘటాదిజ్ఞానస్య
మునూర్తఘటికాదిపర్యంతమవస్థానం తదనంతరం వినాశ ఇత్యత్ర
నియామకాభావేన సర్వకార్యవిరోధి సుషుప్తి పర్యంతా వస్థాయిత్యా
భ్యుపగమే స్వాతరనుభూతఘటస్యానుభవనాశచన్యసంస్కారాభావేన

ధారావాహికబుద్ధిస్తలే న జ్ఞానభేదః, కింతు యావద్బుటస్ఫురణం తావద్బుటాకారాన్తఃకరణవృత్తిరేకైవ నతు నానా. వృత్తేః స్వవిరోధివృత్తుత్పత్తిపర్యంతం స్థాయిత్యాభ్యుపగమాత్. తథాచ తత్ప్రతిఫలితచైతమధ్యేస్తరణానుపపత్తిః ప్రతిబద్ధకసత్త్వేన ఘటాభావజ్ఞానానుపపత్తిశ్చేత్యాశక్తే-కింత్వితీ. ఘటాదిగోచరవృత్తే రాపచారికజ్ఞాననైకతత్వం నిరాక్రియతే. కింవా చైతన్య రూపజ్ఞానస్య? తత్ర నాద్య ఇత్యాహ - యావదితి. యావత్కాలం అస్తిప్రకాశతే ఘట ఇతి వ్యవహారః తావత్కాలం తదాకారవృత్తిరేకైవ లాఘవాదితి భావః. ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ—నత్వితీ. గౌరవాదితి భావః. తర్హి తతోఽప్యతిలాఘవాత్సుషుప్తిపర్యంతం వృత్తిరేకైవ. న చ మధ్యేఅదృష్టవిశేషా త్తన్నాశః. తస్య సాధారణకారణత్వాత్. న చ వృత్తేః స్వవిషయవిరోధిఘటాభావాదివృత్తినాశ్యత్వం, స్వోత్తరపటవృత్తేరపి తన్నాశకత్వాత్. నాపి స్వోత్తరవృత్తే రాశ్యత్వం, ఘటాదివృత్తే రాదాసీన్యసమయే నాశాభావప్రసక్తాదిత్యాశక్త్యాహ—వృత్తేరితి. వృత్తిపదం ప్రకృతాభిప్రాయం. తథాచ వృత్తేస్వవిరోధ్యుత్పత్తిపర్యంతస్థాయిత్యాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. తేన స్వోత్తరవృత్త్యేదాసీన్యాదీనాం సంగ్రహః, ఫలబలేన సుషుప్తివదాదాసీన్యసమయస్యాపి నివర్తకత్వాత్. అన్యథా యథాశ్రుతే అఖణ్డాకారవృత్తేః స్వోత్తరవృత్త్యంతరాభావాత్ అనివాశప్రసక్తః. నను స్వోత్తరవృత్త్యేదాసీన్యసమయాదీనాం కథం విరోధిత్య మనుగతవిరోధితావచ్ఛేదకాభావాదితి చేన్న - మణ్యాదీనా మనుగతప్రతిబద్ధకతావచ్ఛేదకాభావేఽపి మణిత్యాదినాదాహప్రతిబద్ధకతాస్వీకారాత్ సర్వత్ర చవిరోధ్యననుగమస్యావోషత్వాత్. ద్వితీయం నిరస్యతి—తథాచేతి. యథా ఘటాదా తదాకారవృత్తి రేకా తథా చైతన్యరూపం ముఖ్యజ్ఞానమపి యావద్బుటస్ఫురణం తత్రైకమిత్యర్థః. నను నిరుపాధికచైతన్యస్యస్వతవీకత్వేఽపి తస్య ఘటజ్ఞానత్వాభావాత్ ఘటాకారవృత్తుపసౌతస్య చ తజ్ఞానత్వేఽపి తదుపాధిభేదేన భేదావశ్యంభావాన్నైకత్వం

స్వరూపం ఘటాదిజ్ఞానమపి తత్ర తావత్కాలీనమేకమేవేతి నావ్యా
ప్తిశఙ్కాపి. నను సిద్ధాంతే ఘటాదే ర్విభాగత్వేన బాధితత్వాత్తజ్ఞానం

యుక్తమిత్యాశంభ్య ఘటావచ్ఛిన్నం తద్వైత్త్యవచ్ఛిన్నమపి జ్ఞానం
తయో రేకదేశస్థత్వా న్నభిద్యత ఇత్యాహ—తత్ప్రతిఫలితేతి. నన్వేష
మపి దినభేదేన జాయమానస్య ఘటాదిజ్ఞానస్య నానాత్వా త్తస్యచ
దినాంతరావగతఘటాదివిషయత్వేన తత్రావ్యాప్తిః. నచానధిగతపదేన
స్వావ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తిజ్ఞానావిషయత్వం వివక్షిత మతో నోక్త
దోష ఇతి వాచ్యమ్. తథాపి స్పృతావతివ్యాప్తిః. నను స్వసమాన
విషయకజ్ఞానాజన్యత్వ మనధిగతవిషయపదేన వివక్షితమితి చేన్న. స్వస
మానవిషయకపదేన స్వవిషయానతిరిక్తవిషయకత్వ వివక్షాయాముప
సీతభానప్రత్యక్షే అనుమితౌ సంశయోత్తరప్రత్యక్షేచ మతాంతరే
శబ్దజ్ఞానే చ అవ్యాప్తిః. ప్రముష్టతత్తాకస్పృతావతివ్యాప్తిశ్చ. నాపి
స్వవిషయాన్యూనవిషయకత్వం సర్వేశ్వరజ్ఞాన మాదాయ లక్షణస్యా
సంభవప్రసక్తాత్. అథ స్వవిషయాన్యూనానతిరిక్తవిషయకత్వం తేన
వివక్షితం తతశ్చసంశయాద్యుత్తరప్రత్యక్షేనుమితిశబ్దజ్ఞానేషు నా
వ్యాప్తిః. ఈశ్వరజ్ఞాన మాదాయాపి నాసంభవః. వ్యాప్తిజ్ఞానపదార్థ
స్మరణయో ర్న్యూనవిషయత్వాత్. ఈశ్వరజ్ఞానస్య చాధికవిషయత్వా
దితి చేత్. తథాపి ప్రముష్టతత్తాకస్పృతా వతివ్యాప్తితాదవస్థాత్,
తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యాభేదజ్ఞానస్య తత్త్వంపదలక్షితస్వరూపోప
స్థితిజన్యత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. నచానధిగతవిషయపదేన సంస్కారాజ
న్యత్వం వివక్షితం స్పృతిశ్చతజ్ఞనేతి నాతివ్యాప్తిః. లింగరణతావాది
మతే సంస్కారలింగకానుమితౌ సిద్ధాంతే ప్రత్యభిజ్ఞాయామనుమితిమా
త్రే చావ్యాప్తిః. అనధిగతపదేనైవ భ్రమేతిప్రసక్తనిరాసేనాబాధితప
దవైయ్యర్థ్యాపత్తే, అస్తన్నతే బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలపదార్థజ్ఞానస్య భ్రమ
తయా పూర్వపూర్వానుభవసంస్కారజన్యత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. న
చ సంస్కారతేన తదజనతలం భ్రమసు దోషత్వేనైవ తజ్జన్య ఇతి

నోక్తదోష ఇతి వాచ్యం - రజతాదిభ్రమే కాచాదిదోషవత్ బ్రహ్మతి
రిక్తఘటాదిప్రపञ్చజ్ఞానే మూలావిద్యాయావవ దోషత్వాభ్యుపగ
మాత్. తన్నాదుక్తం ప్రమాలక్షణ మయుక్త మితి. అత్రబ్రూమః.
అనధిగతాబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వం ప్రమాత్వం అనధిగతత్వౌఽ
స్వావ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తి విషయధర్మవిషయకత్వేనానియతత్వం
తేన స్మృతే స్తాదృశసంస్కార విషయార్థవిషయకత్వా తత్ర నాతి
వ్యాప్తిః బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకలప్రపञ్చజ్ఞానస్య సంస్కారజన్యత్వేఽపి తా
దృశసంస్కారవిషయార్థవిషయత్వా న్నా వ్యాప్తిః. నను తత్త్వమసీతి
వాక్యజన్యాఖణ్డాకారజ్ఞానే తథావ్యవ్యాప్తిః తత్ర లాక్షణికత్వంపదజ
న్యాభేదోపస్థితేః స్వావ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తిత్వాదితి చేన్న-సామ్మి
దాయకమతే ప్రథమప్రమాలక్షణే తస్య లక్ష్యత్వాభావేనేష్టాపత్తే.
నచాప్రమాత్వే తస్య భేదప్రతిభాసవిరోధిత్యం న స్యాదితి వాచ్యం
తస్య బాధితవిరోధ్యర్థవిషయతయా తన్నివర్తకత్వోఽపత్తే. జ్ఞానస్య
నివర్తకతాయాం గౌరవేణానధిగతవిషయకత్వస్యాతస్తత్వాత్. తదు
క్తమష్టమవర్ణకే వివరణాచార్యైః. 'తత్త్వమసీతి వాక్యస్య జీవబ్రహ్మపదా
ర్థప్రతీతిసమయే ప్రతిపన్నైక్యవిషయతయా నువాదప్రాప్తావపి భేదప్ర
తిభాసవిరోధితయా ప్రామాణ్య"మితి. గ్రంథకృత్తేతు తత్త్వమసీతి
వాక్యజన్యమభేదజ్ఞానం ప్రథమలక్షణేఽపి లక్ష్యమేవ. నచాధిగతాభేద
విషయత్వాద వ్యాప్తిః. తత్త్వంపదాభ్యాం శక్త్యా కర్తృసర్వజ్ఞత్వాది
విశిష్టజీవబ్రహ్మాస్థితావపి విశిష్టయో రన్వయానుపపత్త్యా విశేష్యయో
రేవాభేదాన్వయ ఇతి చతుర్థే గ్రంథకృతా వక్ష్యమాణత్వేన పదార్థ
స్మృతిసమయే అభేదాన్వయస్యాప్రతిపత్తే. నచ శాబ్దప్రమాయా ముప
సీతభానప్రత్యక్షే సంశయోత్తరప్రత్యక్షానుమితోఽస్యావ్యాప్తిః పదా
ర్థవ్యాప్త్యోరవ్యవహితపూర్వక్షణవృత్తిస్మృతివిషయత్వాదితి వాచ్యం
తయో రజ్ఞాతసాధ్యవాక్యార్థాంశవ ప్రమాత్వాభ్యుపగమేన జ్ఞాతా
ర్థాంశే తదప్రమాత్వస్వేష్టత్వాత్. యద్వా అనధిగతవిషయపదేన

కథం ప్రమాణమ్? - ఉచ్యతే - బ్రహ్మసాక్షాత్కారానంతరం హి ఘటా
దీనాం బాధః, “యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం వశ్యే”

స్వసమానవిషయకసంస్కారజన్యత్వం వివక్షితం స్వసమానవిషయ
త్వేషు స్వాన్యూనవిషయత్వం తేన ప్రముష్టతత్తాకస్త్రుతౌ నాతివ్యా
ప్తిః శాబ్దప్రమాతుపదార్థస్త్పరిజన్యాపి సంస్కారజన్యా తజ్జన్యాను
మితిః ప్రత్యభిజ్ఞాచ న్యూనవిషయతజ్జన్యేతి నావ్యాప్తిః బ్రహ్మవ్యతిరి
క్తఘటాదిసకలప్రమాయాః సంస్కారజన్యత్వేఽపి తస్య భిన్నవిషయ
త్వాన్నావ్యాప్తిః. అథవా స్వాన్యూనవిషయానుభవాజన్యత్వం వివ
క్షితం తచ్చ తత్తేన తదజన్యత్వం అతః సర్వదోషనిరాసః. తతశ్చ
యుక్తమిదం ప్రమాలక్షణ మితి. తదేతత్సర్వ మభిసన్ధాయాహ—ఇతి
నావ్యాప్తిశఙ్కాపీతి. ఇదానీం లక్షణద్వయస్యావ్యాప్తి మాశఙ్కతే.
నన్వితి. కథం ప్రమాణమితి. ఉక్తప్రమాలక్షణవన్నభవతీత్యర్థః. యద్వా
నను యదీదం లక్షణం సర్వమతసాధారణం తదాధారావాహికబుద్ధా
వవ్యాప్తిః యది సిద్ధాంతే ఏవేదం లక్షణం తదాబ్రహ్మజ్ఞానవైవ సిద్ధాంతే
ప్రమాణతయా మిథ్యాభూతఘటాదిజ్ఞానస్యాప్రమాణత్వా త్తత్రా
వ్యాప్తినిరాకరణానుపపత్తిః. అనధిగతపదవైయర్థ్యం చేత్యాశయేనా
శఙ్కతే—నన్వితి. కథం ప్రమాణ మితిప్రమాతేన లక్ష్యం న భవతీ
త్యర్థః. ఘటాదిజ్ఞానమపి లక్ష్యమేవ ప్రమాత్వవ్యవహారాత్ తద్వ్యవ
హారార్థమేవాత్ర తల్లక్షణప్రణయనాదిత్యాశయేనాహ — ఉచ్యత
ఇతి. తస్మి సిద్ధాంతే ఘటాదిజ్ఞానస్యాపి లక్ష్యత్వే తత్రావ్యాప్తిర్ద్వైరా
తద్విషయస్య శుక్తిరూప్యవద్బాధితత్వా దిత్యాశఙ్క్య, తద్వత్ సంసా
రదశాయాం ఘటాదిప్రపంచస్య న బాధ ఇత్యాహ—బ్రహ్మేతి. నను
‘నేహనానాస్తీ’త్యాదిశ్రుత్యా కాలత్రయేఽపి ఘటాదేర్బాధావగతేః
కథం సంసారదశాయా మబాధ ఇత్యాశఙ్క్య, తయా పారమార్థిక
త్వావచ్ఛిన్నతదత్యంతాభావావగమేఽపి అధ్యాసవిరోధినః స్వోపాదా
ననివృత్తిలక్షణబాధస్య ముక్తిదశాయామేవావగమాదిత్యాహ —

దితి శ్రుతే, నతు సంసారదశాయాం “యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితరభిరం పశ్యతీ”తి శ్రుతే, తథాచాబాధితవదేన సంసారదశాయామబాధితత్వం వివక్షిత మితి న ఘటాదిప్రమాయా మవ్యాప్తిః. తదుక్తం. “దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన కల్పితః, లౌకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్మనిశ్చయాత్” ఇతి. ఆ ఆత్మనిశ్చయాత్ బ్రహ్మసాక్షాత్కారపర్యంతమిత్యర్థః. లౌకికమితి ఘటాదిజ్ఞానమిత్యర్థః. తానిచ ప్రమాణాని షట్ - ప్రత్యక్షానుమానోపమానాగ

యత్రేతి న తు సంసారదశాయామితి. స్వోపాదాననివృత్తిలక్షణో బాధ ఇత్యనుషङ్గః. ప్రపञ్చస్య సంసారదశాయాం బాధాభావే ప్రమాణమాహ — యత్ర హీతి. నన్వేన మవ్యబాధితవదేన కాలత్రయాబాధ్యత్వస్యాస్థవిశేషణత్వేనోక్తత్వా తద్వత్పరితలక్షణావ్యాప్తిస్తదవస్థేత్యత ఆహ — తథాచేతి. సంసారదశాయా మబాధితత్వేసిద్ధే సతీత్యర్థః. సంసారదశాయామితి. సంసార కాలీనస్వోపాదాననివృత్త్యప్రతియోగిత్వలక్షణమేవాబాధితత్వంలక్షణే వివక్షిత మిత్యర్థః. ఉక్తం ఘటాదిజ్ఞానప్రామాణ్య మభియుక్తవచనేనాపి ద్రఢయతి-తదుక్తమితి. లౌకిక ప్రమాణస్యాత్మనిశ్చయేనానుత్పాద్యత్వాదజ్ఞాప్యత్వాచ్చ పञ్చమ్యనుపపత్తి రిత్యతఃపా-బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మనిశ్చయః సంసారదశాయా మవ్యస్తీత్యత ఉక్తం-సాక్షాత్కారేతి. నను లౌకికశబ్దేన లౌకికప్రత్యక్షాదిజన్యజ్ఞానమాత్రాభిధానే స్వరేష్టసాధనతాదిజ్ఞానస్యాలౌకికస్య వైదికలిజాదిపదజన్యస్యాప్రామాణ్యం సర్వదావా ప్రామాణ్యం స్వాదిత్యా శబ్దః, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుజ్ఞానం సర్వం తేన వివక్షిత మిత్యాహ. ఘటాదీతి. సామాన్యలక్షణాధీనో విభాగ ఇత్యతః ప్రమాణం లక్ష్యం త్వా విభజితే-తానీతి. ప్రత్యక్ష మేకం ప్రమాణమితి చార్వాకాః. ప్రత్యక్షానుమానే ఇతి కాణాదసాగతమతానుసారిణః. శబ్దేన సహ త్రిణి ప్రమాణానీతి సాంఖ్యః. ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దాః ప్రమాణానీతినై యాయీకాః. అర్థాపత్త్యాసహ ప్రమాణాని పఞ్చేతి ప్రాభాకరాః.

మార్గాపత్త్యనుపలభిభేదాత్. తత్ర ప్రత్యక్షప్రమాయాః కరణం ఏవం ప్రమాణవిభాగమన్యథా వ్యాచక్షతే - తాన్ప్రత్యాహ—షడితి. అనుమానాదీనాం చ పృథక్పామాణ్యం తత్తన్నిరూపణావసరే వత్సామః. తత్ర ప్రత్యక్షస్య జ్యేష్ఠత్వా త్పృథమం తన్నిరూపయతి. తత్రేతి. ప్రమాణానాం మధ్య ఇత్యర్థః. ప్రమాకరణత్వ మనుమానాదావపీత్యత ఉక్తం ప్రత్యక్షేతి. తావతిచోక్తే భ్రమప్రత్యక్షకరణే ౭తిప్రసజ్గ ఇత్యత ఉక్తం ప్రమేతి. నన్వయుక్తమిదం ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణం. ప్రత్యక్షప్రమాయాః ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యజ్ఞానరూపత్వేన పరస్పరాశ్రయాత్. నచ్చేద్వియజన్యజ్ఞానత్వం తథాసతి స్పృత్యనుమిత్యాదేర్తనోజన్యత్వేన ప్రత్యక్షత్వాపత్తేః, ఈశ్వరజ్ఞానస్యేద్వియాజన్యత్వేనాప్రత్యక్షత్వాపత్తేశ్చ. నాపీద్వియత్వేనేద్వియజన్యత్వం సాత్మాత్త్వంస్పృతే రనుమితేశ్చ మనస్తేన తజ్జన్యత్వేన నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్. సిద్ధాంతే మనసో ౭నిద్వియతయా, సుఖాదిప్రత్యక్షేభ్రమేచావ్యాప్తిః. నచవిషయజన్యజ్ఞానత్వం. మనోవిశేష్యకానుమిత్యాదా తత్పృసక్లాత్, సుఖాదిప్రత్యక్షభ్రమయోరవ్యాపకత్వాచ్చ. అతఏవ న విషయత్వేన తజ్జన్యత్వం సాత్మాత్త్వం. కించ న విషయత్వం సాత్మాత్కారకారణతావచ్ఛేదకం కేవలవిషయత్వస్యానుమేయసాధారణత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వస్య తు తదపేక్షత్వేనానవచ్ఛేదకత్వాత్. తత్తజ్ఞానవిషయత్వస్య చ జ్ఞానకాలమాత్రే వర్తమానస్య తత్పూర్వభావిజనకతానవచ్ఛేదకత్వాత్. న చ జ్ఞాతకరణాజన్యజ్ఞానత్వం, జ్ఞానాజన్యత్వం, జ్ఞానాకరణకజ్ఞానత్వం వా సాత్మాత్త్వం ఆద్యస్య స్పృతౌ లింగకరణత్వనిరాసేనానుమితావప్యతివ్యాప్తిః. ద్వితీయస్య విశేషజ్ఞానకారణతావాదిమతేవిశిష్టజ్ఞానే మతాంతరే ప్రత్యక్షజ్ఞానమాత్రస్యైవేశ్వరజ్ఞానజన్యతయా తత్రావ్యాపకత్వాత్. తృతీయలక్షణస్య పూర్వానుభూతే, సంస్కారోపక్షిణత్వేన స్పృత్యకరణతయా తత్రాతివ్యాప్తిః, సంస్కారద్వారా కరణత్వే చ ప్రత్యభిజ్ఞాయా మవ్యాప్తిః. న చ

ప్రత్యక్షప్రమాణమ్, ప్రత్యక్షప్రమాణాత్త్ర చైతన్యమేవ, 'యత్సా
హృదపరోహృద్భ్రుచ్చే' తిక్తుతే, అపరోహృదిత్యస్యాపరోక్షమిత్యర్థః
నను చైతన్యమనాది తత్కథం చక్షురాదే స్తత్కరణత్వేన ప్రమాణ
త్వమితి, ఉచ్యతే—చైతన్యస్యానాదిత్వేఽపి తదభివ్యజ్ఞకా న్నాకరణవృత్తి

పూర్వానుభవస్య తత్తాస్థరణోపక్షేణత్వేన తత్రాహేతుత్వం విశేషణ
జ్ఞానకారణత్వానభ్యుపగమేన తత్తాస్థరణకల్పనే మానాభావాత్. అను
మిత్యాదేశ్య సన్నిహితాంశే ప్రత్యక్షత్వేన తత్రావ్యాప్తేః. న చ సాక్షా
త్త్వం జాతిః, సిద్ధాంతే వృత్తీనాం జ్ఞానత్వాభావాత్. జ్ఞానస్వరూపస్య
బ్రహ్మణ ఏకత్వేన తద్వైకవ్యక్తికత్వేన జాతిత్వాద్యోగాత్. నిశ్చయ
త్వాదినా సాఙ్కర్యప్రసక్తాచ్చ. న చ నిశ్చయత్వం నజాతిః, వైపరీత్యా
పత్తేః. భూతత్వమూర్తత్వవదుభయస్యాప్యజాతిత్వాత్తేష్య. తతశ్చ
ప్రత్యక్షప్రమాణం దుర్నిరూప మిత్యాశఙ్క్యాహ—ప్రత్యక్షేతి.
అయమర్థః. జ్ఞానత్వమేవ జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షలక్షణం జ్ఞానం చ బ్రహ్మైవ.
“సత్యంజ్ఞాన” మిత్యాదిశ్చ తేః. ఇదంచలక్షణం జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వ
వ్యవహారప్రయోజకం. తత్తద్విషయాంశే జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వప్రయో
జకం చానుపదమేవ స్ఫుటం భవిష్యతి. చైతన్యరూపమేవ చాజ్ఞాతా
బాధితఘటాదివృత్త్యవచ్ఛిన్నం ఘటాదిప్రమేత్యుచ్యతే. అతఏవ విశిష్ట
చైతన్యం ప్రతి కరణత్వాచ్చక్షురాది భవతి ప్రత్యక్షప్రమాణమితి.
అత్తనః ప్రత్యక్షత్వే ప్రమాణమూహ—యత్సాహృదితి. బ్రహ్మణః
ప్రమాణవ్యాపారద్వారా ప్రత్యక్షత్వం వ్యావర్తయితుం శ్రుతౌ
సాక్షాదితి విశేషణం. అపరోక్ష ప్రమాణాంతరాత్తస్యోత్పత్తిజ్ఞప్యోర
భావాదిత్యాహ—అపరోహృదిత్యన్వేతి. చక్షురాదేః ప్రమారూప
చైతన్యం ప్రత్యకరణత్వాద ప్రామాణ్యం కింవాఘటాదిప్రమారూపం
ప్రతి? నాద్యః—చైతన్యస్య స్వప్రకాశత్వేన స్వాత్మని ప్రమాణవ్యాపా
రానపేక్షతయా తత్కరణత్వాభావస్యేష్టత్వాదిత్యాశయేన పరిహరతి.
ఉచ్యతే ఇతి. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—చైతన్యస్వేతి. చైతన్యస్య స్వరూ

రిద్ధియసన్ని కర్మాదినాజాయత ఇతి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమాదిమదిత్వ్యచ్యుతే, జ్ఞానావచ్ఛేదకత్వాచ్చ వృత్తా జ్ఞానతోష్ణపచారః. తదుక్తం వివరణే. “అన్తఃకరణవృత్తా జ్ఞానతోష్ణపచారా” దితి. ననునిరవయవస్యాన్తఃకరణస్య పరిణామాత్తి కా వృత్తిః కథమ్? ఇత్థమ్ - న తావదన్తః కరణం

పతోఽచాదిత్వేనేద్రియాజన్యత్వేఽపి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమిద్రియజన్యం తదేవ ఘటాదిప్రత్యక్షప్రమేత్యుచ్యత ఇత్యన్వయః. అతఏవ తస్యేద్రియజన్యత్వే హేతుమాహ—తదభివ్యజ్ఞకేతి. తత్ప్రతిబిమ్బగ్రాహీత్యన్తః. నను వృత్తా జ్ఞానవ్యవహారదర్శనాత్ స్వరూపేణేద్రియజన్యత్వాచ్చ నైవ ప్రత్యక్షప్రమా న వృత్తివిశిష్టం చైతన్యమిత్యాశంక్య, “సత్యంజ్ఞానమి” త్యాదిశ్రుత్యా తస్యైవ ముఖ్యజ్ఞానత్వావగమాత్ వృత్తేశ్చ జడాన్తఃకరణధర్మత్వేన జడత్వాత్ జ్ఞానవ్యవహారస్యచతత్ర గౌణకేనాచ్యుతమతేర్న సాజ్ఞానమిత్యాహ—వృత్తావితి. ఉపచారే హేతుమాహ—జ్ఞానేతి. నచాయ మపసిద్ధాన ఇత్యాహ—తదుక్తమితి. నన్వాత్త భిన్నమేవ జ్ఞానం. తచ్ఛేద్రియజన్యత్వాత్ప్రత్యక్షం నాన్తఃకరణవృత్తివిశిష్టం చైతన్యం అన్తఃకరణపరిణామాత్తి కాయాః వృత్తేరేవానుకూలత్వే. తథాపి అన్తఃకరణం నపరిణామి నిరవయవత్వాదాకాశవత్. నిరవయవత్వం చ, సుఖాద్యులభిః కరణజన్యా ఇద్రిజన్యానా. కార్యత్వాత్ ప్రత్యక్ష జ్ఞానత్వాత్ - ఘటవత్ తజ్ఞానవదితి ధర్మిగ్రాహకానుమానాల్లాఘవానుగృహీతా త్సిద్ధ్యతీతి న హేత్వసిద్ధిరితి నైయామిక శ్శబ్దతే—నన్వితి. కథమితి ఆక్షేపే. అన్తఃకరణం పరిణామి - సావయవత్వాన్తృద్వదిత్యనుమానేన బాధాదపరిణామిత్యానుమానం - నయ్యుక్తమిత్యాహ—ఇత్థమితి. నను ధర్మిగ్రాహకానుమానాన్తనసో నిరవయవత్వసిద్ధిరసిద్ధి మాశంక్యాహ—నతావదితి. అయమాశంకా - న తావదుక్తానుమానాత్తత్సిద్ధిః, శరీరస్రాణసంయోగాదిద్వారా తత్కరణం శరీరాదిక మాదాయాన్తాన్తరాత్. నాపి ద్వితీయానుమానాదిద్రియత్వేన తత్సిద్ధిః, మనస ఇద్రియత్వస్య నిరాకరివ్యమాణ

నిరవయం, సాదిద్రవ్యత్వేన సావయవత్వాత్. సాదిత్వం చ “తన్ననోఽ
సృజతే” త్యాదిశ్చ తే. వృత్తిరూపజ్ఞానస్య మనోధర్మత్వే చ “కామః
సజ్జలోప్ విచిత్రాస్సశ్రద్ధాశ్రద్ధాధృతి రధృతి స్త్రిరీర్షిరిత్యేతత్సర్వం
మనవవేతి, శ్రుతిర్జ్ఞానం, ధీశబ్దేన వృత్తిరూపజ్ఞానాభిధానాత్, అత
ఏవ కామనాదేరపి మనోధర్మత్వమ్, నను కామనాదేరన్తః కరణధర్మ

త్వాదితి. క్షిప్ర నాన్తఃకరణం నిరవయవం సాదిద్రవ్యత్వాద్భటపదిత్యను
మానాన్నిరవయవత్వాసిద్ధిరిత్యాహ—సాదిద్రవ్యత్వేనేతి. రూపా
దా వ్యభిచారవారణాయ ద్రవ్యవదం. గగనాదా తద్వారణాయ
సాదీతి. నను తవ మతేద్రవ్యనుమానస్యైవ మనసి ప్రమాణత్వేనానుసరణీ
యతయా తేన చ లాఘవాదనాదిత్వేనైవ సిద్ధ్యేషేషణాసిద్ధోహేతు
రిత్యాశంక్య, మన్మతే మనస్సిద్ధౌ తత్సాదిత్వే చ శ్రుతిరేవ భవతి
ప్రమాణమిత్యాహ—సాదిత్వం చేతి. అవగవ్యశ ఇతి శేషః. నను
నాన్తఃకరణస్య సావయవత్వేన పరిణామిత్యం అన్త్యావయవిని ఘటే
వ్యభిచారాత్. నచ తద్భిన్నత్వవిశేషితం తత్ పరిణామహేతుః. అన్తః
కరణస్యాన్త్యావయవిభిన్నత్వే ప్రమాణాభావాత్. సాదిద్రవ్యత్వస్య
ఘటాదా వ్యభిచారేణ తత్రా ప్రమాణత్వాదిత్యస్వరసాదాహా
—వృత్తిరూపజ్ఞానస్యేతి. ధీశబ్దస్య జ్ఞానశబ్దపర్యయత్వమజ్ఞానానం
ప్రత్యాహ—ధీశబ్దేనేతి. నను జ్ఞానం నాన్తః కరణోపాదానకం మాన
సప్రత్యక్షత్వా త్కామనానివత్. నచ శ్రుతి విరోధః, మనోజన్యత్వ
పరతయాపి తదుపపత్తేరిత్యాశంక్య మృన్ముట ఇత్యాదివత్ సామానా
ధికరణ్యశ్రుతి రుపాదాన పరైవ అతఏవ దృష్టాన్తః సాధ్యవికల ఇత్యా
హ—అతఏవేతి. ఉక్తశ్చ తే రేవేత్సర్థః. నను సజ్జానేచ్ఛాదేః మనో
ధర్మత్వం, అహం జానామి అహమిచ్ఛామిత్యాత్మధర్మత్వావగాహి
ప్రత్యక్షానుభవవిరోధాత్, కామాదిశ్రుతిశ్చ లాఙ్గలం జీవన మితి
వత్ హేతావ్రపచరితార్థేత్యాశంకతే. నన్వితి. నచాన్తఃకరణ ధర్మస్య
జ్ఞానాదే రాత్తన్యధ్యాసః, అన్తఃకరణాత్తనో రైక్యాధ్యాసాభావాత్.

త్వేహమిచ్ఛామ్యహం జానామ్యహం విభేషిత్యాద్యనుభవఆత్మ
 ధర్మైక్యాధ్యాసస్య ధర్మధ్యాసవ్యాపకత్వాత్. అహ మిత్యన్తఃకర
 ణాభేదః ఆత్మన్యధ్యస్యత ఇతి చేన్న - జాడ్యచైతన్యాది విరుద్ధధర్మవ
 త్వేన భేదావగమాత్, భేదాగ్రహస్యాధ్యాసహేతుత్వాత్. కిం
 నానవగతయో స్తయో ర్భేదాగ్రహః, కేవలభేదాగ్రహేణ సుషుప్తా
 వధ్యాసాదర్శనేన తస్యా హేతుత్వాత్. నాప్యవగతయోరాత్మాన్తఃకర
 ణయో ర్భేదాగ్రహోదధ్యాసః, అనుమానేన 'తన్మనోఽస్పృశతే' త్యాది
 శ్రుత్యాచ మనోఽవగమసమయే తస్మాత్తత్తత్తేనైవావగతేః. న చ
 స్ఫటికవివేకగ్రహేఽపి లోహితః స్ఫటికఇతి లోహిత్యాధ్యాస దర్శ
 నాత్ అన్తఃకరణస్యైక్యాధ్యాసాభావేఽప్యస్తు తద్ధర్మధ్యాస ఇతి
 వాచ్యమ్, తత్ర కుసుమచ్ఛాయాగ్రహణేన తద్ధర్మధ్యాసోఽపస్తేః,
 ధర్మిణి ధర్మస్తరప్రతిబింబైక్యాధ్యాసయో రన్యతరస్యైవ ధర్మధ్యా
 సవ్యాపకత్వాత్. నచాత్మా మనఃప్రతిబింబుగ్రాహీ, నీరూపత్వాత్. కిం
 నాహమిత్యధ్యాసః. ఇదంరజతమితి వత్ ద్వైరూప్యవభాసాభావాత్.
 తస్మాదధ్యాసవ్యాపకాభావాదాత్మాన్తఃకరణయో ర్న తాదాత్మ్యా
 ధ్యాసః, తతశ్చ సుతరాం న తద్ధర్మధ్యాస ఇతి. పరిహరతి—అయం
 భావః. న తావద్వివేకగ్రహోదధ్యాసాభావః, ఆత్మాన్తః కరణయో
 రాగమానుమానాదినా పరోక్షవివేకగ్రహేఽపి అపరోక్షవివేకగ్రహ
 భావాత్. నాపి ద్వైరూప్యవభాసాభావః. అయఃపిండో అయోవహ్ని
 రితి ద్వైరూప్యవభాసాభావేఽపి అయో దహతీలిద్విరూపావభాసవత్
 అయమాత్మా అహం మన ఇతి తాదాత్మ్యానవభాసేఽపి, అహముప
 లభేఅహం దుఃఖత్వృషలబ్ధృత్వదుఃఖత్వాదిరూపేణాత్మాన్తఃకరణయోః
 ద్వైరూప్యవభాసదర్శనాదితి. నన్వేవమన్వహం మన ఇత్యభేద
 వ్యవహారాభావా న్న తాదాత్మ్యాధ్యాస ఇత్యాశంకా అహం దుఃఖ
 సుఖత్వాది వ్యవహారోఽన్యయో దహతీలివ తాదాత్మ్య వ్యవహారత్వా
 త్తాదాత్మ్యాధ్యాసపూర్వక ఏవ అన్యథా తాదాత్మ్యవ్యవహారానుషంజే

ధర్మత్వమవగాహమానః. కథముపపద్యతేః ఉచ్యతే. - అయఃపిణ్డస్య దగ్ధౌ
 త్యాభావేఽపి దగ్ధౌత్యాశ్రయవహ్నితాదాత్త్యాభ్యాసాత్. యథా
 అయో దహతీతి వ్యవహారః. తథా సుఖాద్యాకారపరిణామ్యంతఃకర
 జ్ఞైక్యాభ్యాసాత్ అహం సుఖిత్యాదివ్యవహారః. నన్వంతఃకరణ
 రిత్యాహ—అయఃపిణ్డస్యేతి. నన్వయః పిణ్డవ్యతిరేకేణ వహ్నే ర్దహన
 క్రియాశ్రయత్వవత్ మనస ఆత్మవ్యతిరేకేణ దుఃఖాద్యాశ్రయత్యా
 దర్శనాన్నాభ్యాసావకాశ ఇతి చేన్న-శ్రుతి స్మృతి న్యాయై రాత్మాంతఃక
 రణయో ర్భేదేన ప్రసిద్ధత్వాత్. తథాహి ఆత్మాజ్ఞానరూపః స్వయం
 ప్రకాశః, సర్వగతః 'అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిః ఆకాశవత్స
 ర్వగతశ్చ నిత్య' ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధః. అహంకారభిన్నశ్చ. 'సపవాధస్తా
 దుపరిష్టా' దితి భూమాఖ్యబ్రహ్మణః సర్వాత్మత్వ మభిధాయ 'అథాతో
 హంకారాదేశ' ఇతి అహంకారస్యాపి సార్వాత్మ్యముక్త్వా 'అథాత
 ఆత్మాదేశ' ఇత్యాత్మనోఽహంకారాద్భేదేన నిర్దేశాత్. అహంకారస్తు
 జడావిద్యోపాదానత్వజ్ఞడః పరప్రకాశ్యః మధ్యమపరిమాణః. 'బుద్ధే
 ర్గుణేనాత్మగుణేన చైవహ్యరాగ్రమాత్రోహ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇతి
 శ్రుతేః. తథా క్రియాశ్రయః విద్యానివర్త్యశ్చ. 'విజ్ఞానం యజ్ఞం
 తనుతే*సగ్ధిస్వప్నీభూత్వేమం లోకమనుసంచరతి*యదా పశ్యైవలీ
 యంతే జ్ఞానాని మనసా సహ, బుద్ధిశ్చ నేజ్జతే తత్ర పరమాత్మాన
 మశ్నుతే*భిద్యతే హృదయగ్రన్ధి శ్చిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే
 చాస్యకర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర' ఇత్యాదివచనసిద్ధః. తథా అహం
 కారోఽహమితి వ్యావృత్తః ఆత్మాచసన్నితసర్వవిషయానువృత్తః. తథా
 చ ఆత్మాఽహంకారాద్భిద్యతే అనువృత్తత్వాత్. యదనువృత్తం
 తద్వ్యావృత్తాద్భిన్నం యథా కుసుమేభ్యః సూత్రమితి. తతశ్చ
 శ్రుతిస్మృతిన్యాయసిద్ధోఽయమాత్మాహంకారయోర్భేదః. నన్వేవమపి
 నాహంకారమిశ్రస్యాత్తనః అహం ప్రత్యయవిషయత్వం తస్యేన్ద్రియ
 త్వేనాతీన్ద్రియత్వాదితి చోదయతి—నన్వీతి. ఇన్ద్రియత్వే ప్రమా

స్వేంద్రియతయాఽతీంద్రియత్వాత్ కథం ప్రత్యక్షవిషయతేతి, ఉచ్యతే. నతావదన్తః కరణ మింద్రియమిత్యత్ర మాన మస్తి, మనష్షప్రాణీంద్రియాణీతిభగవద్గీతావచనం ప్రమాణమితి కేత్! న—అనింద్రియేణాపి మనసాషట్త్వసంఖ్యాపూరణావిరోధాత్, నహీంద్రియగతసంఖ్యాపూరణమింద్రియేణైవేతి నియమః. 'యజమానపశ్చుమాశ్చిడాం భక్షయన్తి' త్యత్ర ఋత్విగ్ధతపశ్చుత్వసంఖ్యాయా అన్యత్విజాపి యజమానేన, 'వేదానథ్యాణాభావేనాతీంద్రియత్వాసీద్ధేః ప్రత్యక్షోఽహంకార ఇత్యాహ. ఉచ్యతేతి. అస్మింద్రియత్వేప్రమాణమితి కేత్, కిం మనస ఇంద్రియత్వే శ్రుతిః ప్రమాణం ఉత స్మృతిః అనుమానం వా? నాద్యః తథావిధశ్రుతే రనుపలబ్ధ్యాదిత్యాహ—నతావదితి. ద్వితీయం షడ్ ముత్థాపయతి-మనష్షప్రాణీతి. ఉక్తస్మృతేర్చనసః ఇంద్రియగతషట్త్వ సంఖ్యాపూరకత్వే ప్రమాణత్వాన్ని సాతదింద్రియత్వే ప్రమాణమిత్యాహ—నేతి. నను ఇంద్రియసంఖ్యాపూరణేన మనసోఽపి ఇంద్రియత్వమనుమీయత ఇతి తృతీయషడ్ మాశంజ్ఞ్య అప్రయోజకత్వాదనుమానం నయుక్తమిత్యాహ—అనింద్రియేణైతి. కిచ్చ మనః ఇంద్రియం ఇంద్రియగతషట్త్వ సంఖ్యాపూరకత్వాదిత్యనుమానే విశేషవ్యాపిర్నూలం ఉత సామాన్యవ్యాప్తిః? నాద్యః, దృష్టానాభావాదిత్యాహ—నహీతి. నను యత్తేయద్గతసంఖ్యాపూరకం తత్ తజ్జాతీయం యథా పశౌ 'ప్రతిప్రస్థాత్పశుషా ఋత్విజ' ఇత్యత్ర ఋత్విగ్ధతసంఖ్యాపూరకః ప్రతిప్రస్థాతా ఋత్విజ్ఞాతీయ ఇతి సామాన్యవ్యాప్తిషడ్మామాశంజ్ఞ్య నిరాకరోతి. యజమానేతి. అన్యత్విజాపీతి. నను యజమానస్య బ్రాహ్మణత్వేన ఋత్విజ్ఞాత్యమస్మితి న వ్యభిచార ఇతి చేన్న, యత్తేయత్పదావగతయద్గతసంఖ్యాపూరకం తత్ తత్పదార్థత్వావచ్ఛేదకేన రూపేణ తజ్జాతీయమితి వ్యాప్తే ర్వివక్షితత్వాత్. బ్రాహ్మణత్వస్య చాపదార్థత్వావచ్ఛేదకత్వాత్. నచాత్ర ఋత్వికృదాశ్రవణా ద్బ్రాహ్మణ పదార్థాహారేణాప్యన్వయసంభవో బ్రాహ్మణత్వం పదార్థత్వావచ్ఛేదకమితి వాచ్యం,

పయామాస మహాభారతపంచమాని త్యత్ర వేదగతపంచశ్చసక్త్యాయా
అవేదేనాపి మహాభారతేన పూరణదర్శనాత్, “ఇన్ద్రియేభ్యః పరావ్యా
క్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మన” ఇత్యాదిశ్రుత్యా మనసోఽనిన్ద్రియత్వేనా
వగనూచ్చ, నచైవం మనసోఽనిన్ద్రియత్వే సుఖాదిప్రత్యక్షస్య సాత్మా
త్వం న స్యాదిన్ద్రియాజన్యత్వాదితి వాచ్యం, నహీన్ద్రియజన్యత్వేన
జ్ఞానస్య సాత్మాత్వం; అనుమిత్యాదేరపి మనోజన్యతయా సాత్మాత్వా
‘చత్వారముత్పిజ’ ఇత్యుత్పిక్వదస్య శ్రుతత్వేన తస్యైవానుషక్తాత్
బ్రాహ్మణపదాధ్యాహరనియమాభావాచ్చ. నన్విర్థాధ్యాహరవాదిమతే
‘యజమానపంచనూ ఇదాంభక్షయన్తీ’ త్యత్ర యజమానేహేతో
రేవాభావాన్నవ్యభిచార ఇత్యాశఙ్క్య అసందిగ్ధం వ్యభిచారమాహ.
వేదానితి. న హి పారుషేయే పురాణత్వేన ప్రసిద్ధే భారతే వేదత్వశ
క్మాపీతి భావః. నను మనఃఇన్ద్రియం తత్త్వేబాధాకాభావాత్ చక్షు
ర్వదిత్యనుమానస్తానమిత్యాశఙ్క్య హేత్వసిద్ధ్యాదూషయతి— ఇన్ద్రి
యేభ్య ఇతి. యద్యపి ‘అర్థేభ్యశ్చ పరం మన’ ఇత్యర్థభిన్నం మనోప
గతం, తథాపి చ కారాదిన్ద్రియభేదసిద్ధిః. ‘ఏతస్మాజ్జాయతే స్రాణో మనస్స
రేన్ద్రియాణిచే’ త్యాదిశ్రుతి రాదిదగ్రాహ్య. చకారోభిన్నక్రమః
సచ శ్రుత్యేత్యనేన సమ్బధ్యతే. తథాచ శ్రుత్యా ‘త్రివిధోఽయమహ
జ్జారో మహత్తత్వాన్ది జాయతే, ఇన్ద్రియాణాం తతస్సప్తిర్గుణద్వారా
మహామున’ ఇత్యాది పురాణవచనైశ్చ మనసోఽనిన్ద్రియత్వావగ
మాదిత్యర్థః. నను సుఖాద్యుపలబ్ధిః ఇన్ద్రియజన్యా ప్రత్యక్షత్వాద్రూ
పాదిప్రత్యక్షవదిత్యనుమానం మనఃఇన్ద్రియత్వే ప్రమాణమ్. అన్యథా
సుఖాదిజ్ఞానస్య సాత్మాత్వం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి—నచైవ
మితి. ఓమిన్ద్రియజన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వమాత్రం హేతుః ఉత ప్రత్యక్ష
జ్ఞానత్వం. అద్యే ఘటాదావ్యభిచార ఇత్యభిప్రేత్య, ద్వితీయే హేతో
రప్రయోజకత్వనూహ—సహీతి. అనుమిత్యాదేరితి. తవ మత ఇతి
శేషః. నన్విన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ సాత్మాత్వప్రయోజకం అనుమి

కత్తే. ఈశ్వరజ్ఞానస్వాజన్యస్య సాక్షాత్త్వానాపత్తేశ్చ, సిద్ధాంతే ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం కిమితి చేత్. కిం జ్ఞానగతస్య ప్రత్యక్షత్వస్యప్రయోజకం పుచ్చసి కింవా విషయగతస్య? ఆద్యే ప్రమాణచైతన్యస్య విషయా

త్వాదేశ్చ మనస్తేన తజ్జన్యత్వాన్నితి ప్రసజ్ఞ ఇత్యత ఆహ—ఈశ్వరజ్ఞానస్యేతి. ననూ క్తం జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షలక్షణం న ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణోపయోగి, చక్షురాదేశ్చైశ్వర్యరూపప్రత్యక్షప్రమాణరణత్వాభావాత్. వృత్తివిశిష్టచైతన్యరూప ప్రమాణరణత్వస్య ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణత్వే వ్యాప్తిజ్ఞానాదేరప్యభాధితవహ్నిర్విదివృత్తివిశిష్టచైతన్యరూపప్రమాణరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణత్వాపత్తిః. నచాన్యత్ జ్ఞానస్య తత్తద్విషయంశే ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమస్తి, ఇంద్రియజన్యత్వాదే స్వయమేవ నిరాకృతత్వాత్. విషయావచ్చిన్నచైతన్యాభిన్నత్వస్యచ ప్రత్యక్షవిషయావ్యాపకత్వేన ప్రత్యక్షత్వమాత్రప్రయోజకత్వాభావాదిత్యాశయేనాక్షిపతి—సిద్ధాంతఇతి. (సతావత్) జ్ఞానగతం ప్రత్యక్షలక్షణం విషయవ్యావృత్తత్వాన్న ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమిత్యాక్షేపః. సర్వమతేఽవ్యుభయసాధారణప్రత్యక్షలక్షణస్య వక్తుమశక్యత్వేన తద్వ్యావృత్తేరదోషత్వం అతః ఆక్షేప్తా జ్ఞానగతంవిషయగతం చానుమితత్తద్విషయాదావతివ్యావృత్తత్వాన్న ప్రత్యక్షలక్షణమిత్యేవాక్షేపవ్యం. యద్యేవ మాక్షిపసి, తదా జ్ఞానవిషయగతయోః ప్రత్యక్షలక్షణయోగనతి ప్రసక్తయో ర్నిరుచ్యమానత్వాన్నియమాక్షేపో యుక్త ఇత్యాహ—కిం జ్ఞానగతస్యేత్యాదినా. ఆద్యఇతి. జ్ఞానగతతత్తద్విషయప్రత్యక్షత్వప్రయోజకస్యైవ ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణోపయోగిత్యేన ప్రధానత్వాత్, విషయప్రత్యక్షలక్షణస్య చ విషయే ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారస్య ప్రయోజకాంతరేణైవోపపత్తే స్తస్యాలక్ష్యత్వమిత్యేతల్లక్షణావ్యాప్తినిరాసార్థత్వాత్, ప్రథమం తన్నిరూపణమితి ధ్యేయమ్. నన్వసిద్ధియచైతన్యస్య కుతః ప్రమాణతా? కుతో వా ప్రమాణస్య సత స్వస్య విషయచైతన్యాభేదః? ఇత్యాశంకా, ప్రథమ

వచ్చిన్నచైతన్యభేద ఇతి బ్రూమః. తథాహి, త్రివిధం చైతన్యం, ప్రమా
త్యచైతన్యం, ప్రమాణచైతన్యం, విషయచైతన్యం చేతి తత్ర ఘటాద్యవ
చ్చిన్నం చైతన్యం విషయచైతన్యం, అస్తవకరణవృత్త్యవచ్చిన్నం చైతన్యం
ప్రమాణచైతన్యం, అస్తవకరణావచ్చిన్నచైతన్యం ప్రమాత్యచైతన్యం.
తత్ర యథా తటాకోదకం చిద్రాన్నిర్గత్య కుల్యాత్మనా కేదారా

మద్వితీయే బ్రహ్మణ్యోపాధికం ప్రమాణప్రమేయాదిభేదముపపాద
యతి—తథాహితి. నన్వేకస్య క్రియాకర్తృత్వవిరోధాత్కథం ప్రమాణ
ప్రమేయభావః? ఇత్యాశఙ్క్య చైతన్యస్య కర్తృయాపాస్తవకరణావచ్చి
న్నత్యేన ప్రమాతృత్వవత్ తద్వృత్తిలక్షణక్రియాతత్కర్తృఘటాద్యవ
చ్చిన్నత్వాత్ప్రమాణప్రమేయభావ ఇతి దర్శయితుం ప్రమాత్యచైత
న్యస్వరూపమాహ—అస్తవకరణేతి. యద్వాప్రకృతజ్ఞానప్రత్యక్షలక్ష
ణోపయోగిత్యా త్వేకమం ప్రమాణవిషయచైతన్యస్వరూపమభిధా
య, వక్ష్యమాణవిషయప్రత్యక్షత్వనిరూపకం ప్రమాచైతన్యం లక్ష
యతి—అస్తవకరణేతి. నన్వస్తవకరణమనిద్రియతయా ప్రత్యక్షం తథా
ప్యాస్తరస్య తస్య బహిర్నిర్గమనాభావే కథం పరిణామాత్తికావృత్తిః?
సచాదిత్యాదిపర్యన్తద్విప్రభాకారేణ పరిణామదర్శనాత్ తద్వృత్తిరు
పపన్నేతి వాచ్యం. అస్తవకరణస్య చాక్షుషత్వాత్ సౌరాలోకస్వైవ
నాయనరశ్మిసమ్ప్రకృత్య దీప్తప్రతిభాసాత్. కించాస్తవకరణస్యాణుత్వే
తస్య ప్రాణనక్రియాశ్రయస్య దూరవర్తిధృవాదిపర్యన్తం గమనే తద
వచ్చిన్నజీవస్యాపిగతత్యేన దేహస్య నిర్జీవత్వాపత్తిః. విభుత్వే నిష్క్రి
యత్వాపత్తిః. మధ్యమపరిమాణత్వే చ దేహానురూపపరిమాణస్య తస్య
దేహవన్తన్దగామిత్యేన రుడితి విషయప్రతిభాసానుపపత్తిః. కించ చక్షు
రాదిసంయుక్తస్య ఘటాదేచ్ఛైతన్యప్రకాశేనైవ స్ఫురణోపపత్తౌ అస్త
వకరణవృత్తివైఫల్యం. తతశ్చ నాస్తవకరణవృత్త్యవచ్చిన్నం ప్రమాణచై
తన్యమితి. ఉచ్యతే. మనోమధ్యమపరిమాణమేవ న సర్వగతం అనిత్య
త్వాత్. ప్రాణనశక్త్యాశ్రయస్య తస్యైవోత్కృష్టాన్నిగత్యాదిశ్రవణాచ్చ

ప్రవిశ్య తద్వదేవ చతుష్కూణాద్యాకారం భవతి, తథా తైజసమస్తః
 కరణమపి చతురాదిద్వారా ధ్రువాదివిషయదేశం గత్వా ఘటాది
 విషయాద్యాకారేణ పరిణమతే, సపవ పరిణామో వృత్తి రిత్యచ్యతే,
 అనుమిత్యాదిస్థలే నాస్తకరణస్య వహ్నివిదిదేశగమనం వహ్నివిదేశ్య
 నచాణు. దేహవ్యాపిసుఖాద్యుపలభ్యే. నచాస్తరస్య బహిర్నిర్గమనా
 భావాన్నవృత్త్యసాదానత్వం స్వతో బహిర్నిర్గమనాభావేఽపి చతురా
 దిద్వారా ధ్రువాదివిషయదేశగమనోపపత్తేః నచ స్వతో గమనశీ
 లస్య నసహాయావేక్షేతి సామృతమ్. తటాకోదకస్య కుల్యాద్వాగా
 కేదారప్రవేశదర్శనాత్. నచాస్య మధ్యమపరిమాణత్వే యుడితి ధ్రువా
 దిప్రతిభాసానుపపత్తిః. అత్యచ్ఛవిరళతైజసద్రవ్యత్వేన సవిత్సక్రిణవ
 చ్చీఘ్రం ప్రసరోపపత్తేః. తద్వృత్తిశ్చ విషయపరిమాణా తటాకోదకే
 చతుఃకోణకేదారాదిరూపపరిమాణస్య కృశానౌ చాయఃపిణ్డపరిమా
 ణస్య దర్శనేనాస్తకరణస్య విషయానురూపపరిమాణవృత్తిజనకత్వా
 విరోధాత్. అతపవ సాద్రవ్యం న గుణః పరిమాణవత్త్వాత్. న
 చాస్తకరణస్య నిస్సృక్భత్వా దనారమ్భకత్వం. ద్రవ్యైరమ్భకతా
 యాం సావయవత్వవైవ ప్రయోజకత్వాత్. నచాస్తకరణనిర్గమే
 దేహస్య నిర్జీవత్వం. చతురాదేరివాస్తకరణస్యధ్రువాదిపర్యంతగమ
 నేఽపి దేహసమ్మూహవిరోధాత్. యథావ సప్రయోజనావృత్తిస్తథాగ్రే
 వత్వతే. తతశ్చాస్తకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాణచైతన్య
 మితి. తదేతదభిప్రేత్యాహ—తత్ర యథేత్యాదినా. నను చతురాద్భి
 యద్వారా పర్యతాదావస్తకరణనిర్గమనేన తద్వృత్తే ర్విషయసమ్మూ
 తయా తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదాదుక్తలక్షణస్య
 తత్రాతివ్యాప్తి రిత్యత ఆహ—అనుమిత్యాదిస్థల ఇతి. నన్వవచ్ఛిన్నప
 దేనోపలక్షణోక్తా ఉక్తస్థలే అతివ్యాప్తిః, విశిష్టాభిధానే చ వృత్తివిష
 యయో ర్భేదేన తద్విశిష్టయారపి చైతన్యయో ర్భేదాత్ ఉక్తలక్ష
 ణస్య ఘటాదిప్రత్యక్షావ్యాప్తిరిత్యాశంభ్య ఉపహితస్య తేన వివక్షిత

తురాద్యసన్నికర్షాత్, తథాచా యం ఘట ఇత్యాదిప్రత్యక్షస్థలే ఘటాదే స్తదాకారవృత్తేషు బహిరేకత్ర దేశే సమవధానాత్ తదుభ యావచ్ఛిన్నం చైతన్యమేకమేవ, విభాజకయోరపి అన్తఃకరణవృత్తిఘ టాదివిషయయో రేకదేశస్థత్వేన భేదాజనకత్వాత్, అతఏవ మథాన్త ర్వృత్తిఘటావచ్ఛిన్నా కాశో న మతావచ్ఛిన్నా కాశా ద్భిద్యతే. తథా చాయం ఘట ఇతి ప్రత్యక్షస్థలే ఘటాకారవృత్తేర్లుటసంయోగితయా ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యాత్తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యాభిన్నతయా త త్ర ఘటజ్ఞానస్య ఘటాంశే ప్రత్యక్షత్వమ్, సుఖదుఃఖాద్యవచ్ఛిన్నచైత న్యస్య తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య చ నియమేనైకదేశే స్థితోపాధి ద్వయావచ్ఛిన్నత్వాత్ నియమేనాహం సుఖిత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రత్య క్షత్వం, నన్వేషం స్వవృత్తిసుఖాదిస్తరణస్యాపి సుఖాద్యంశే ప్రత్యక్ష

త్వాన్న దోష ఇత్యాహ—తథాచేతి. చతురాదిసన్నికర్షస్థలే మనోని ర్గమనే సిద్ధే సతీత్యర్థః. తదుభయావచ్ఛిన్నం. విషయవృత్తుపహితం. ఉపాధివిశేషణయో ర్భేదో వ్యత్యత ఇతి భావః. ననూపాధివిశేష ణయో రిషద్భేదేఽపి తయో స్సమానయోగక్షేమత్వేన తదుపహిత యోరపి భేదవేత్త్యాశంభ్య సహి విశేషణయోరివోపాధ్యోఃస్వరూ పేణ భేదకత్వం కిన్తు భిన్నదేశస్థత్వేనేత్యాహ—విభాజకయోరపీతి. భిన్నదేశస్థత్వేనోపధేయభేదప్రయోజకయో రిత్యర్థః. ననూపాధ్యోరపి స్వరూపేణైవ భేదకత్వం లాఘవాదిత్యతలహ—అతఏవేతి. తథాచ ప్రామాణికత్వా ద్దారవం న దోష ఇతి భావః. తథాచేతి. ఏకదేశస్థత్వే నోపాధ్యో రభేదకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. నను సుఖాదిప్రత్యక్షస్థలే చతురా దిసన్నికర్షస్యాన్తఃకరణవృత్తిహేతో రభావేన సుఖాదివృత్త్యనుదయా త్కథం చైతన్యస్య తదంశే ప్రత్యక్షత్వ మిత్యాశంభ్య తస్య బాహ్య విషయవృత్తావేవ్వియాపేతౌ సుఖాది వృత్తిస్తు స్వతఏవేత్యాహ— సుఖేతి. ప్రత్యక్షత్వ మితి. సుఖాద్యంశ ఇతి శేషః. ననూపాధ్యోః స్వరూపేణైవ భేదకత్వం యుక్తం అన్యథా తదాహం సుఖిత్యాదిస్త్రా తావతివ్యాప్తేరితి చోదయతి—నన్వితి. ననూపాధ్యో రేకకాలీనత్వం

తాపత్తిరితి చేన్న, తత్ర స్తర్యమాణసుఖస్యాతీతత్వేన స్తుతియాపా
 న్తకరణవృత్తేర్వర్తమానతయా తదుపాధ్యో ర్భిన్నకాలీనతయా తత్త
 దవచ్చిన్నచైతన్యయోర్భేదాత్, ఉపాధ్యో రేకదేశస్థత్వే సత్యేకకాలీ
 నత్వస్యైవోపధేయాభేదప్రయోజకత్వాత్, యదిచైకదేశస్థత్వమాత్ర
 ముపధేయాభేదప్రయోజకం తదాహం సుఖిత్యాదిస్త్పతా వతివ్యాప్తి
 వారణాయ వర్తమానత్వం విషయవిశేషణం చేయం, నన్వేషమపి స్వకీ
 యధర్తాధర్తౌ వర్తమానౌ యదా శబ్దాదినా జ్ఞాయేతే తదా తాదృశ
 నోపధేయాభేదప్రయోజకం భిన్నకాలీనయో రేకదేశస్థయోః ఘట
 మశయో ర్భేదకత్వప్రసక్తాత్. సచోపధేయాభేదసమయే తయో
 స్సమానకాలత్వం విషయతమితి వాచ్యం. ఉపధేయాభేద సిద్ధావేకకాలీ
 నోపాధిద్వయావచ్ఛేదః తస్మాచ్ఛోపధేయాభేద ఇతి పరస్పరాశ్రయ
 త్వాత్. లాఘవేనైకదేశస్థత్వస్యైవభేదప్రయోజకత్వాచ్ఛేత్యరుచ్యా
 పక్షో న్తరమాహ— యదిచేతి. తథాచ స్తర్యమాణసుఖాదే రవర్త
 మానత్వేన తద్వృత్త్యవచ్చిన్నచైతన్యస్య వర్తమానవిషయావచ్చిన్న
 చైతన్యాభిన్నత్వయాపలక్షణాభావా న్నాతివ్యాప్తిరితి భావః. యద్వా
 విషయే వర్తమానత్వాభిధానం తస్యోపలక్షణత్వ శక్కానిరాసార్థం న
 తద్లక్షణతమితి భిన్నాయం అవర్తమానస్యానుపాధిత్యేన విషయోఽపి
 తేత్యనేనైవోక్తాతివ్యాప్తినిగూఢకరణాత్. అతఏవ వక్ష్యతి. 'ఉపాధిస్తు
 కార్యానన్వయీవ్యావర్తకోవర్తమాన' ఇతి. నను సుఖాదిస్త్పతా
 వతివ్యాప్త్య భావేఽపి ధార్మికోభవానధార్మికస్తప్తిమిత్యాదివాక్య
 జన్యవృత్త్యవచ్చిన్నచైతన్యంప్రతి ధర్తాధర్తయో ర్వర్తమాన
 త్వేనోపాధితయా తస్య తదుపహిత చైతన్యాభిన్నతయా తత్రాతి
 వ్యాప్తిః. అహ మదృష్టవాక్ భోగవత్త్వాదిత్యనుమానజన్యజ్ఞానే
 చాతివ్యాప్తిరితి శక్కుతే—నన్వేషమితి. పుణ్యకర్తాయమిత్యాదా
 ధర్తాదే ర్వర్తమానత్వేఽపి భిన్నదేశస్థత్వాదనుపాధిత్యమిత్యత
 ఉక్తం—స్వకీయేతి. యోగ్యవిషయావచ్చిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం ప్ర

శాబ్దజ్ఞానాదావతివ్యాప్తిః తత్ర ధర్మాద్యవచ్ఛిన్నతద్వైత్యవచ్ఛిన్నచై
తస్యయో రేకత్వాదితి చేన్న, యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణ
త్వాత్, అన్తఃకరణధర్మత్వావిశేషేఽపి కించిద్యోగ్యం కిచ్చిదయోగ్య
మిత్యత్ర ఫలబలకల్ప్యః స్వభావవచ శరణం అన్యథాన్యాయమతేఽప్యా
త్మగుణత్వాత్సుఖాదివద్ధర్మాదేరపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిర్దుర్వారా, నచైవ
మాణచైతన్యస్య విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకమిహ వివక్షి
తం. ధర్మాదిజ్ఞానే చాయోగ్యవిషయత్వాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ—
యోగ్యత్వస్యేతి. ప్రత్యక్షత్వయోగ్యత్వస్యేత్యర్థః. క్వచిదపి స్వభా
వానాశ్రయణే బాధకమాహ—అన్యథేతి. నను యోగ్యత్వ విశే
షణదానేఽపి సుఖవర్తమానతాసమయే త్వం సుఖిత్యాది వాక్యజ
న్యజ్ఞానస్య తాదృశచైతన్యాభిన్నత్వా తత్రాతివ్యాప్తిః. నచ పద
జ్ఞాన పదార్థస్థరణాదినా సుఖస్య విసప్తత్వాచ్ఛాబ్దజ్ఞానసమయే తన్న
వర్తత ఇతి వాచ్యమ్, చన్దనాదివిషయజన్య సుఖస్య యావద్విషయ
మనువర్తమానత్వాభ్యుపగమాదిత్యాశక్యతస్యాపి ప్రత్యక్షజ్ఞాన
త్వేన లక్ష్యత్వాభ్యుపగమా న్న దోష ఇత్యాహ—నచైవమితి. నను
త్వం సుఖిత్యాదివాక్యా త్కథ మపరోక్షజ్ఞానం? వాక్యస్య జ్యోతిష్టో
మాదివాక్యవత్పరోక్షజ్ఞానజనకత్వాత్. అన్యథా కలమబీజాదపి య
వాంకురోత్పత్త్యాపత్యే రిత్యత ఆహ—దశమస్త్యమసీతి. అయమా
శయః. నతావత్ త్వం సుఖిత్యాదివాక్యం న స్వవిషయాపరోక్షజ్ఞాన
జనకం వాక్యత్వాత్ జ్యోతిష్టోమాదివాక్యపదిత్యనుమానాత్తస్యాప
రోక్షజ్ఞానాహేతుత్వం. అయోగ్యవిషయత్వస్య తత్రోపాధిత్వాత్.
దశమస్త్యమసి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యే వ్యభిచారాచ్చ. నచ తజ్జన్య
మపి దశమతాదిజ్ఞాన మిద్ధ్రియాజన్యత్వా న్న ప్రత్యక్షమితి న వ్యభి
చార ఇతి వాచ్యం. ఇద్ధ్రియజన్యత్వస్య విషయజన్యత్వస్య చ ప్రత్య
క్షులక్షణస్య దూషితత్వాత్. నచైవమపి దశమస్త్యమసీత్యత్రేద్ధ్రియ
మేవాపరోక్షజ్ఞాన ముత్పాదయతి నిమిలితనయనస్యాపి త్వగ్ద్ధ్రియ

మపి వర్తమానతాదశాయాం త్వం సుఖిత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షతాస్యాదితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్. దశమస్త్యమసీత్యాదౌ సన్నికృష్టవిషయే శబ్దాద్యపరోక్షజ్ఞానాభ్యుపగమాత్. అతపవ పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి వహ్నియంశే పరోక్షం పర్వతాంశే ఽపరోక్షం పర్వతాద్యవచ్చిన్నచైతన్యస్య బహిర్నిస్సృతాన్తఃకరణ వ్యాపారసంభవాత్ తత్త్వమసీత్యత్ర చాన్తఃకరణమేవ శ్రవణాదినా నిరస్తాసంభావనాశఙ్కం బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానం జనయతీతి సామ్యుతం. ఇద్వియాద్దశమత్వజ్ఞానే తచ్చబద్ధశ్రవణాత్ ప్రాగపి తత్ర తత్ప్రసక్తాత్. నచ శబ్దసహకృత మిద్వియం తత్ర కరణమితి వాచ్యం ఇద్వియస్య ఘటాదిప్రత్యక్షే తదనవేక్షత్వాత్. ప్రత్యక్షవిశేషే చ తదవేక్షిత్వే మానాభావాత్. న చ తత్రపరోక్షజ్ఞానమేవ శబ్దాదుత్పద్యత ఇతి యుక్తం. అపరోక్షప్రమాజ్ఞానయో రనివృత్తి ప్రసక్తాత్. అతపవ తత్త్వమసీత్యత్ర న పరోక్షజ్ఞాన శఙ్కావకాశః. అవిద్యా తన్మూలసంసారానివృత్తిప్రసక్తాత్. శబ్దజన్యనైస్త్వజ్ఞానస్య 'తత్త్వమస్యాదివాక్యోత్థ' మిత్యాదినారదీయవచనేనావిద్యాతన్మూలసంసారనివర్తకత్వావగమాదితి నను తత్త్వమసీ త్వం సుఖిత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్యేద్వియాజన్యస్యాపి యోగ్యవర్తమానవిషయత్వమాత్రేణ ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమే పర్వతో వహ్నిమానిత్యాద్యనుమితేరపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తి రిశ్యోశఙ్కా, కిం సన్నికృష్టే పర్వతే జాయమానానుమితేః ప్రత్యక్షత్వ మాపాద్యతే అసన్నికృష్టే వా? ఆద్యేఽపి కిం పర్వతాంశే తదాపాదనం వహ్నియంశేవా? నాద్యః ఇష్టత్వాదిత్యాహ—అతపవేతి. విషయచైతన్యాభిన్నజ్ఞానస్య యోగ్యవర్తమానవిషయస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి త్వం సుఖిత్యాది జ్ఞానవత్సన్నికృష్ట పర్వతాంశే ప్రత్యక్షత్వేనేష్ట మిత్యుక్తం తత్ర హేతుమాహ—పర్వతాద్యవచ్చిన్నేతి. ఆద్యద్వితీయం దూషయతి-వహ్నియంశే ఇతి. నచైవం తజ్ఞానస్య వహ్నియంశే ప్రత్యక్షత్వా

వృత్త్యవచ్చిన్నచైతన్యాభేదాత్, వహ్నింశేత్వస్తాకరణవృత్తినిర్గమనా
భావేన వహ్నివచ్చిన్నచైతన్యస్య ప్రమాణచైతన్యస్య చ పరస్పరం
భేదాత్, తథాచానుభవః పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీతి,
అన్యథా న్యాయమతే పర్వతమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాపత్తిః,
అసన్నికృష్టపక్షకానుమిత్యాదాతు సంస్వంశేఽపి జ్ఞానం పరోక్షమ్, సు
భావే తత్ర దృఢాలక్షణాలివ్యాప్తిః. యోగ్యవర్తమానవిషయత్వేఽపి
వృత్తివిశిష్టస్య విషయచైతన్యభేదాదిన్యాహ—వహ్నింశేత్వపి. నన్య
మనుమిత్యాదిసాధారణం ప్రత్యక్షలక్షణం పరికల్ప్య పర్వతో వహ్ని
మానిత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రసిద్ధానుమితిభావస్య లక్షణేన ప్రత్యక్షత్వవర్తనం
నయుక్తం. ఉక్తంచ భట్టపాదైః. 'సిద్ధానుగమమాత్రం హి కర్తుం యుక్తం
పరోక్షకైః, న సర్వలోకసిద్ధస్య లక్షణేన నివర్తన' మితిత్యాశక్య సా
ప్రసిద్ధి ర్వహ్నింశే న పర్వతాంశే ఇత్యాహ—తథాచేతి. యథా
పర్వతో వహ్నిమానితి జ్ఞానస్య నిరుక్తం ప్రయోజకం తదభావశ్చ
ప్రత్యక్షప్రత్యక్షత్వయోః ప్రమాణం తథా పర్వతం పశ్యామి వహ్ని
మనుమినోమీత్యనుభవోఽపీత్యర్థః. నకేవలం తజ్ఞానస్య సాధకసత్త్వా
త్పర్వతాంశే ప్రత్యక్షత్వం అపితు బాధ కాభావాదపీత్యాహ—న్యాయ
మత ఇతి. యద్వా తథానుభవః-తత్ప్రకారకానుభవః యత్సాన్నితంజ్ఞా
నస్య పరోక్షత్వమపరోక్షత్వజ్ఞాంశభేదేన. స చ పర్వతం పశ్యామి వహ్ని
మనుమినోమీత్యాదిరూపః. అయమపి తదా సంగచ్ఛతే యద్యస్యాంశభే
దేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వే స్యాణాం. అన్యథా పర్వతాంశేఽప్యనుమితి
రితి వదతో నైయామికస్య మతే పర్వత మనుమినోమీత్యనువ్యవసా
యాపత్తి రితిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి—అసన్నికృష్టేతి. అసన్నికృష్ట
పక్షకామితిస్థలే వహ్నింశే ఇవ తదితరసంస్వంశేఽపి తజ్ఞానం పరోక్షమి
తిత్యర్థః. నకేవమపి సురభి చందనమితి జ్ఞానస్య చందనాంశే ఇవ సౌరభాం
శే ప్రత్యక్షత్వాభావేన తత్ర యోగ్యత్యనుతిలక్షణాలివ్యాప్తి

రభిచంద్రనమిత్యాదిజ్ఞానమపి చంద్రనఖణ్డాంశే అపరోక్షమ్, సారభాంశేతు
 పరోక్షమ్, సారభస్య చతురిద్వియాద్యోగ్యతయా ద్యోగ్యత్వఘటి
 తస్య నిరుక్తలక్షణస్యాభావాత్, నచైవమేకత్రజ్ఞానే పరోక్షత్వాపరో
 క్షత్వయోరభ్యవగమే తయోర్జాతిత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్, ఇష్ట
 త్యాత్ జాతిత్వోపాధిత్యపరిభాషాయాః సకలప్రమాణాగోచరతయా
 ద్దుర్వారేతి చేత్. సత్యమ్, తజ్ఞానం చంద్రనఖణ్డాంశే ప్రత్యక్షం సార
 భాంశే పరోక్షమితి. తథాపి తత్తదిద్వియద్యోగ్యత్వఘటితస్య వివక్షీ
 తస్య తస్మాభావా న్న దోష ఇత్యాహ—సురభీతి. పరోక్షమితి.
 ఆఘ్రాతపూర్వే తస్మిన్ తజ్ఞానం స్పృతిః. అనాఘ్రాతే తు చంద్రనఖణ్డా
 త్యాదిలిక్తకానుమితిర్యర్థః. నను పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానం
 సన్నికృష్టపర్వతాంశేఽపి న ప్రత్యక్షం తత్తేవ బాధకసత్త్వాత్ అసనికృ
 ష్టవిషయానుమితివత్. నచ హేత్వసిద్ధిః. పరోక్షేఽపి జ్ఞానే తదభ్యవ
 గమే జాతిసాఙ్కర్యప్రసక్తేన ప్రసిద్ధజాతిభావస్య తస్య జాతిత్వానుప
 పత్తేరేవ బాధకత్వాత్. నచ తవాపి తజ్ఞానస్య పరోక్షత్వే పర్వతం
 పశ్యామిత్యనుభవానుపపత్తిః. తస్య పర్వతగోచరలిక్తపరామర్శాది
 ప్రత్యక్షవిషయకత్వాత్. తతశ్చ తజ్ఞానే ప్రత్యక్షలక్షణాతివ్యాప్తి
 రిత్యాశంక్య నిరాకరోతి—నచైవమితి. ఏవం శబ్దార్థమేవాహ—ఏక
 త్రేతి. సాక్షాత్త్వాదే జ్ఞాతిత్వాభ్యవగమే హి తదనుపపత్తి ద్బాధికా
 స్యాత్ తదేవ నాస్తి జాత్యుపాధ్యుదాసీనస్య ధర్మమాత్రస్యైవ తస్యా
 భ్యవగమాదిత్యాహ—ఇష్టత్వాదితి. నను ఘటత్వాదివత్పరోక్షత్వా
 పరోక్షత్వయోరపి జాతిత్వప్రసిద్ధే రవశ్యం తదుపేయమిత్యాశంక్య
 ఘటత్వాదావపి లోకే న తత్ప్రసిద్ధిః శాస్త్రేచ తత్ప్రసిద్ధిఃశబ్దగతవృ
 థ్యాదిసంజ్ఞావత్పరిభాషామాత్రత్వా న్న స్వార్థే ప్రమాణమ్. నచైవా
 యూపాహవనీయాదిప్రసిద్ధివత్ప్రమాణమూలా. యేన పరిభాషాపిప్వా
 ర్థసాధయేదిత్యాహ-జాతిత్వేతి. నను నీలఘటత్వాదావపాధిత్యప్రసి

అప్రామాణికత్వాత్, ఘటోఽయ మిత్యాదిప్రత్యక్షం హి ఘటత్వాదిన
ద్భావే మానమ్, నతు తస్య జాతిత్వేఽపి జాతిత్వరూపసాధ్యాప్రసిద్ధా
తత్సాధ్యకానుమానస్యాప్యనవకాశాత్. సమవాయాసిద్ధ్యా బ్రహ్మభి
న్ననిఖిలప్రపంచస్యానిత్యతయా చ నిత్యత్వ సమవేతత్వఘటితజాతి

ద్ధివడ్లుటత్వాదా జాతిత్వప్రసిద్ధిరపి స్వాధే ప్రమాణమిత్యాశంక్య
సాపి నిర్మూలత్వాదప్రమాణమిత్యాహ—ఉపాధిత్యేతి. నను ఘటత్వ
నీలఘటత్వాదా జాతిత్వోపాధిత్యయోః ప్రమాణసిద్ధత్వా తత్ప్రసిద్ధేః
ప్రమాణమూలత్వాభావోఽసిద్ధిశ్చ తత ఆహ—సకలేతి. ఘటత్వనీల
ఘటత్వాదా జాతిత్వోపాధిత్యయోరితి శేషః. అతవప ఘటత్వాదే
జ్ఞాతిత్వే ప్రమాణమాశంక్య నిరస్యతి-ఘటోఽయమితి. ఘటత్వాదే
జ్ఞాతిత్వే కిం ప్రత్యక్షం మానం అనుమానం వా? తత్రాద్యం నిరస్య
ద్వితీయం నిరస్యతి—జాతిత్వేతి. ఘటత్వాదికం జాతిః ఉపాధిభిన్నసా
మాన్యత్వాత్ సత్తావదిత్యనుమానం న జాతిత్వే మానమ్. నిత్యైకా
నేకసమవేతత్వలక్షణజాతిత్వాప్రసిద్ధా తన్నిరూపితవ్యాప్త్యాదిజ్ఞానా
భావేన తత్సాధ్యకానుమానాయోగాదిత్యర్థః. నను నిత్యత్వఘటితజా
తిత్వాప్రసిద్ధావపి తద్ఘటకనిత్యత్వైకత్వానేకసమవేతత్వానా మాత్తా
కాశఘటాదిషు ప్రసిద్ధత్వాద్ఘటత్వాదానిత్యత్వసంశయానన్తరం తద్వి
శిష్టే తత్రైకత్వసంశయః తతస్తదుభయవిశిష్టేఽనేకసమవేతత్వసంశయ
ఇతి సంశయరూపసాధ్యప్రసిద్ధేః పూర్వ పూర్వసోఽత్యరోత్తరానుమానే
పక్షతావచ్ఛేదకత్వేన నిశ్చయరూపవిశిష్టసాధ్యప్రసిద్ధే ర్వాసమ్భవాత్
తత్సాధ్యకానుమానం సమ్భవతీతి చేన్న. నిత్యత్వైకత్వప్రసిద్ధావపి సమ
వాయస్యాప్రామాణికత్వేన తద్ఘటితసాధ్యాప్రసిద్ధేః. న చ రూపీ ఘట
ఇతి జ్ఞానం, సమ్బద్ధవిషయకం-విశిష్టజ్ఞానత్వాత్-దక్షిణ పురుష ఇతి జ్ఞానవ
దిత్యనుమానం సమవాయే మాన మితి వాచ్యం-ఘటాభావవద్భూతల
మితి జ్ఞానవత్స్వరూపసమ్బద్ధమాదాయాపి తదుపపత్తేః. ఇహ తస్తుషు
ఘటసమవాయ ఇతి ప్రత్యక్షం తస్తుషు పటసమ్మనే ప్రమాణం, నతుని

త్వస్య ఘటత్వాదావసిద్ధేశ్చ. ఏవమేవోపాధిత్వమపి నిరసనీయమ్, పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదా చ పర్వతాంశే వహ్నింశే చాస్త్యకరణవృత్తిభేదాజ్ఞీకారణ తత్తద్వృత్త్యవచ్ఛేదకభేదేన పరోక్షత్వాఽరోక్షత్వయోరేకత్ర చైతన్యే వృత్తౌ న విరోధః, తథాచ తత్తద్విధియ

త్వసమ్మన్థత్వలక్షణసమవాయుత్వేఽపి. బ్రహ్మభిన్ననిఖిలప్రపञ్చస్యానిత్యత్వావగమేన తాదృశనిత్యసమ్మన్థాసిద్ధేరితి. నను సంయోగభిన్నసాక్షాత్సమ్మన్థత్వం సమవాయుత్వం తత్ర నిత్యత్వాప్రవేశేన తస్తుషు ఘటసమవాయాభ్యవగమేఽపి న ప్రపञ్చానిత్యత్వశ్రుతివిరోధః. తతశ్చానేకసమవేతత్వఘటితసాధ్యప్రసిద్ధిరపి సుసమ్పాదేతి యది బ్రూయాత్తదా అభ్యవేత్యాన్యత్ర సమవాయం ప్రకృతే తదభావేన తద్ఘటితసాధ్యస్య బాధితత్వాన్నినుమానావకాశ ఇత్యాహ—సమవాయాసిద్ధ్యేతి. ఇహ తస్తుషు ఘటసమవాయ ఇతి ప్రత్యక్షాన్యత్ర సమవాయసిద్ధావపి ఇహ ఘటత్వమితి ప్రతీతేః సత్త్వే సత్త్వమితివ తస్య రూపసమ్మన్థేనాప్యసపత్రే ర్నఘటత్వాదా సమవాయసిద్ధిరితి భావః—అనిత్యతయేతి. సృష్టివాక్యావగతకార్యత్వస్య నిఖిలప్రపञ్చస్య కృతకత్వానుమానేన తద్యథేహేత్యాదిశ్రుత్యా చానిత్యత్వావగమాదితి భావః. అసిద్ధేరితి. బాధాదిత్యర్థః. ఉక్తదూషణముపాధిత్యేఽవ్యతిశితి. ఏవమితి. నీలఘటత్వాదే రుపాధిత్యే ప్రమాణాభావాదిత్యర్థః. నను పరోక్షత్వాఽరోక్షత్వయోర్జాతిత్వాభావేఽపి విరుద్ధయోః కథమేకత్రజ్ఞానే వృత్తి రిత్యాశంక్య, కిం వృత్తౌ తయో ర్వృత్త్యనుబంధః చైతన్యే వా? ఆద్యే తదాశ్రయవృత్త్యో ర్భేదా న్న విరోధ ఇత్యభిప్రేత్య ద్వితీయే సంయోగతదత్యన్తాభావవదవచ్ఛేదకభేదేన చైతన్యే వృత్త్యభ్యవగమాన్న విరోధ ఇత్యాహ—పర్వతఇతి. నను ఘటాకారాస్త్యకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తద్గతపరిమాణావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నతయా తస్య తదంశేఽపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః! న చ స్వాకారాస్త్యకరణవృత్త్యుపహితత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాన్నితిప్రసంగః

ఇతి వాచ్యమ్. శుక్తిరూప్యదేరవిద్యావృత్త్యపహితస్యాన్తకరణవృత్త్యపహితత్వాభావేన భ్రమప్రత్యక్షావ్యాప్తేః. సర్వేశ్వరజ్ఞానస్య మాయావృత్తిరూపత్వేన తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రపంచాకారాన్తకరణవృత్త్యపహితవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తేశ్చ. న చ తదాకారవృత్త్యపహితత్వం విషయవిశేషణం సాచ క్వచిత్తాయావృత్తిః క్వచిదన్తకరణవృత్తిరితి పరమేశ్వరజ్ఞానాదా నావ్యాప్తిరితి వాచ్యం. అస్మాదాదేః ఘటజ్ఞానసమయే పరిమాణాదేః సర్వగతపరమేశ్వరీయ మాయావృత్తిగోచరత్వేన తదంశే తత్ప్రసక్తతాదవస్థ్యాత్. కించ సురభిచంద్రమితిజ్ఞానే సారభాంశే ప్రత్యక్షతాస్యాదేవ. స్వాకారవృత్త్యపహితయోగ్యవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాత్. న చ తద్దిద్రియయోగ్యత్వం యోగ్యపదేన వివక్షితమ్. తథా సతి శుక్తిరూప్యభ్రమే స్వాన్నగజాదిభ్రమేచావ్యాప్తిః. అన్తకరణతద్ధర్మాణామిద్రియామోగ్యత్వేన తజ్ఞానేష్యవ్యాప్తిశ్చ. నను తత్తద్దిద్రియసాక్ష్యవ్యతరయోగ్యత్వమిహ విషయవిశేషణం వివక్షితమ్ అన్తకరణతద్ధర్మాణాం సాక్షియోగ్యత్వాన్న దోష ఇతి చేన్న - ధర్మాదేరపి ప్రమాణవ్యాపారద్వారా సాక్షివేద్యత్వేన తజ్ఞానేతివ్యాప్తేః. కేవలసాక్షియోగ్యత్వవివక్షాయాం చ సాక్షిపదేనాన్తకరణోపహితచైతన్యాభిధానే జీవసాక్ష్యయోగ్యధర్మాధర్మాదిగోచరేశ్వరప్రత్యక్షే తథాప్యవ్యాప్తిః. కేవలసాక్షియోగ్యత్వమత్ర వివక్షితమ్. తచ్చోభయసాక్షియోగ్యసాధారణమితి పరమేశ్వరజ్ఞానేనావ్యాప్తిరితి చేన్న. జీవేశ్వరసాక్షిసాధారణస్య సాక్షిత్వస్యానిర్వచనాత్ నిర్వచనేవాధర్మాదావీశ్వరసాక్షియోగ్యత్వమాదాయ తజ్ఞానేతివ్యాప్తితాదవస్థ్యాత్. న చ జీవసాక్షియోగ్యత్వఘటితమేవేహ ప్రయోజకం వివక్షితమ్ జీవప్రత్యక్షనైవ లక్యత్వాన్నేశ్వరప్రత్యక్షేతివ్యాప్తిదోష ఇతి వాచ్యమ్. తదన్యస్య ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణస్యాభావాత్. తస్మాదుక్తప్రత్యక్షలక్షణం న యుక్త

యోగ్యవర్తమానవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య తత్తదంశే ప్రత్యక్షత్వం, ఘటాదే ర్విషయస్య మితి—ఉచ్యతే. తత్తద్విధియత త్త త్కేవలసాక్ష్యస్యతరయోగ్యతత్త త్సాక్షిజన్యతత్తదాకారవృత్త్యవహితవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్తత్సాక్షిజన్యతత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వం. సాక్షి చ, జ్ఞానోపాదానోపహితం చైతన్యం. వృత్తిలక్షణజ్ఞానోపాదానం చ మాయా అస్త్యేకరణమితి తదుపహితయో ర్జీవేశ్వరసాక్షిణో ర్న లక్షణావ్యాప్తిః. తథా చ ఘటజ్ఞానస్య న తద్గతపరిమాణాంశే ప్రత్యక్షత్వం తస్య తదా పరమేశ్వరీయ సాక్షిజన్యవృత్తిగోచరత్వేఽపి తద్వృత్తేరస్పదాదిసాక్ష్యజన్యత్వేన తత్సాక్షిజన్య స్యాకారవృత్త్యవహితవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావాత్. నాపి ధర్మాదిజ్ఞానేఽతివ్యాప్తిః. తస్యాస్పదాదిసాక్షియోగ్యత్వాభావాత్. తదేతత్సర్వ మభిప్రేత్యాహ—తథాచేతి. లక్షణప్రవిష్టవిశేషణానాం ప్రయోజనే సిద్ధేసతీత్యర్థః. ననూక్తప్రత్యక్షలక్షణస్య ఘటాదావ వ్యాప్తి రిత్యాశంభ్య తాదృశవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనైవత్ర లక్ష్యత్వా త్తద్వ్యవృత్తిర్న దోష ఇత్యాహ—తత్తదాకారేతి. విషయస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకాంతరానిరూపణా తోఽన్యత్ర లక్ష్య ఏవేత్యాశంభ్యతత్రాన్యత్ప్రయోజకమస్తీత్యాహ—ఘటాదేరితి. తు శబ్దోలక్షణాంతరవాప్యవృత్త్యర్థః. ఇద్వియజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్వజ్ఞాన జనకేద్వియసన్నికర్షాశ్రయత్వమన్యద్వా విషయ ప్రత్యక్షలక్షణం భవతీత్యర్థః. న్యాయమతే అనుమితే ర్ననఇద్వియజన్యత్వేన తద్విషయపరమాణ్యాదాపుక్త లక్షణస్యాతివ్యాపకత్వాత్ అస్త్యేకరణతద్ధర్మాదిష్వ వ్యాపకత్వాచ్చేతి భావః. ప్రమాత్రభిన్నత్వమితి. యద్యపి ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం జ్ఞానే చ ప్రత్యక్షత్వం పూర్వోక్తవిషయచైతన్యాభిన్నత్వం వివక్షితమితి స్యాంశే ప్రత్యక్షమను మిత్యాదిజ్ఞాన మాదాయానుమేయాదా నాతిప్రసక్తః తద్విషయత్వం

ప్రత్యక్షత్వం తు ప్రమాత్రభిన్నత్వం. నను కథం ఘటాదేరన్తఃకరణా
వచ్చిన్నచైతన్యాభేదః? అహమిమం పశ్యామితి భేదానుభవవిరోధా
దితిచేత్; ఉచ్యతే—ప్రమాత్రభేదో నామ సతావదైక్యం? కింతు ప్ర
చ తాదృశవృత్త్యవచ్చిన్నచైతన్యస్య యద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వం
తత్త్వమితి స సౌరభాదా తత్ప్రసక్తః. యద్వా యోగ్యత్వే సతి విష
యచైతన్యాభిన్నప్రమాణచైతన్యవిషయత్వం ఘటాదే ర్విషయస్య ప్ర
త్యక్షత్వం. తథాపి 'విషయస్యాపరోక్షత్వం సంవిదభేదా'నతి వివరణే
తత్ర తత్ర చ సామ్యుదాయితైః ప్రమాత్రభేదస్యైవ విషయప్రత్యక్ష
లక్షణత్వేనాభిధానాదేవ ముక్తమ్. సచ విజ్ఞానవాదాపత్తిః. యత్ప్రశ్న
త్సామ్యస్య సర్వసిద్ధాంతేఽపి తుల్యత్వాత్. విషయస్య సంవిదభేదేఽపి
విజ్ఞానక్షణికత్వవిషయాసత్త్వాదేనభ్యుపగమేన సర్వసామ్యాభావాత్.
నను ప్రమాత్రభేదో హ్యన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యాభేదః. సచ స విషయ
ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకః జడస్య ఘటాదే స్తదభేదాయోగా
త్. సచ ప్రమాత్రభేదజ్ఞానవిషయత్వం అన్తఃకరణస్యేన్ద్రియద్వారా
ఘటాదిదేశనిర్గమనేన తదవచ్చిన్నస్య ప్రమాతుర్విషయచైతన్యాభిన్న
తయా ఘటస్సన్నితి విషయచైతన్యాభేదప్రత్యయస్య తదభేదవిషయ
త్వాత్. అనుమిత్యాదిస్థలేచ ప్రమాతు ర్విషయచైతన్యాభిన్నతయా
వహ్నియదా తదభేదప్రత్యయస్య ప్రమాత్రభేదవిషయత్వాభావా
న్నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్ - విషయచైతన్యస్య తదాప్రమాత్రభేదే
ప్యహం మనుష్యఇతివదహం ఘట ఇతి ప్రతీత్యావత్త్వా అహమిమం
పశ్యామితి ప్రమాత్రభేదప్రత్యక్షవిరోధేన చ ఘటస్సన్నిత్యాదిప్ర
తీతే స్తదభేదవిషయత్వాభావాత్. తతశ్చ నయుక్తమిదం లక్షణమితి
చోదయతి—నన్వీతి. సిద్ధాంతవాదీ తు ప్రమాత్రభిన్నత్వం నామ స తా
వదైక్యం, స వా తదభేదభ్రమవిషయత్వం; కింత్వన్యదేన తద్విషయ
మిత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. నను ప్రమాతృప్రమేయస్థిపసత్తాజాతే రేక
త్వేన తన్నిష్ఠసత్తాతిరిక్తసత్తాయా అప్రసిద్ధేః ప్రసిద్ధా వా వహ్నియదేర.

మాతృసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావః, తథాచ ఘటాదేనాన్వివచ్ఛిన్నచై
తన్యేఽధ్యస్తతయా విషయచైతన్యసత్తైవ ఘటాదిసత్తా, అధిష్ఠానసత్తా
రితిక్తాయా ఆరోపితసత్తాయా అనన్యకారాత్, విషయచైతన్యం చ
పూర్వోక్తప్రకారేణ ప్రమాతృచైతన్య మేవేతి ప్రమాతృచైతన్య
స్యైవ ఘటాద్యధిష్ఠానతయా ప్రమాతృసత్తైవ ఘటాదిసత్తానాన్యేతి
సిద్ధం ఘటాదే రపరోక్షత్వమ్, అనుమిత్యాదిస్థలే తు అన్తఃరణస్య
వహ్నిదీదేశనిర్గమాభావేన వహ్నిదీవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచై
తన్యానాత్మకతయా వహ్నిదీదిసత్తాప్రమాతృసత్తాతోభిన్నేతి నాతివా
ప్తిః, నన్వేవమపి ధర్మాదిగోచరానుమిత్యాదిస్థలే ధర్మాధర్మయోః ప్రమా
నుమేయస్యాపి ప్రమాతృనిష్ఠసత్తావత్తేనాతివ్యాప్తిః. ప్రమాతృ
రూఃత్వవివక్షాయాం ఘటస్సన్నిత్యాది ప్రతీతిసిద్ధాయా ఘటాదిసత్తా
యాః ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తత్వేన తత్ర లక్షణావ్యాప్తిత్యత
ఆహ—తథాచేతి. ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావే లక్ష
ణే వివక్షితే సతి ఘటాదే రపరోక్షత్వం సిద్ధవీతి సమ్మన్యః కిం
ఘటాదేరతిరిక్తసత్తాజాతిమత్త్వాత్తత్రావ్యాప్తిః, అబాధితత్వలక్షణస
త్తాధర్మవత్త్వాద్వా, ప్రమాతృవ్యతిరిక్తవిషయచైతన్యలక్షణసత్తావత్త్వా
ద్వా, తత్రాద్యమతిరిక్తసత్తాజాత్యనభ్యుపగమాన్నిరాకృత్య ద్వితీయం
నిరస్యతి—ఘటాదేరితి. నను ఘటాదేరపి ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రతీతిబలా
దస్త్యతిరిక్తం సత్త్వం. నచాసౌ భ్రమః. తథాప్యనిర్వచనీయసత్త్వ
ధర్మసమ్మేవాదిత్యతఆహ—అధిష్ఠానేతి. తత్ప్రతీతే రధిష్ఠానసత్తావిష
యత్వేన తదంశే అన్యథాఖ్యాతిత్వాన్నినిర్వచనీయసత్త్వసిద్ధిరితి
భావః. తృతీయం నిరాచక్షే—విషయేతి. నను చైతన్యసత్తాతిరిక్తసత్తా
కత్వాభావ ఏవ లక్షణమస్తు తస్య ఘటాదావపి సత్త్వాల్లాఘవాచ్చే
త్యాశङ్క్యప్రమాతృవిశేషణవ్యావర్త్యమాహ—అనుమిత్యాదీతి.
నను ప్రమాతృత్వఘటితలక్షణస్య వహ్నిదీదావతివ్యాప్త్యభావేఽపి
స్వవృత్తిధర్మాదావతివ్యాప్తిర్దుర్వారేతి శङ్కతే—నన్వేవమపితి. యో

తృసత్తానలిరేకాదితి చేన్న, యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాత్, నన్వేషమపి రూపీ ఘట ఇతి ప్రత్యక్షస్థలే ఘటగతపరిమాణాదేః ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః, రూపాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య పరిమాణావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య చైకతయా రూపావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభేదేః పరిమాణాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యాపి ప్రమాత్రభిన్నతయా పరిమాణసత్తాయాః రూపప్రమాతృసత్తాతిరిక్తత్వాభావాదితి చేన్న, తత్తదాకారవృత్త్యుపహితత్వస్యాపి ప్రమాతృవిశేషణత్వాత్, రూపాకారవృత్తిదశాయాం పరిమాణాకారవృత్త్యభావేన పరిమాణాకారవృత్త్యుపహితప్రమాతృచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వాభావేనాతివ్యాప్త్యవాయాత్. నన్వేషంవృత్తావవ్యాప్తిః అనవస్థాభియావృత్తిగోచరవృత్త్యనగ్నేకారేణ తత్రస్వాకారవృత్త్యుపహితత్వఘటితోక్తలక్షణాభావాదితి చేన్న, అన

గ్యత్వస్యేతి. తత్తద్దియతత్తత్కేవలసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వస్యేత్యర్థః. నన్వేషం వృత్తావవ్యాప్తిః. తస్యాః స్వగోచరత్వే మానాభావాత్ వృత్త్యంతరాభ్యుపగమే అనవస్థానాచ్చ. తత్ర స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వఘటితలక్షణాభావాత్. నచ వృత్తిః స్వీషయా-జ్ఞానత్వాత్. బ్రహ్మస్వరూపనిత్యజ్ఞానపదిత్యనుమానం తత్రమానమితి వాచ్యమ్. వృత్తా జ్ఞానత్వాభావేన హేతోః స్వరూపానిధిత్యాత్. వృత్తిలక్షణజ్ఞానత్వవివక్షాయాం దృష్టాన్తే సాధనవైకల్యాత్. ఉభయసాధారణస్యచ జ్ఞానత్వస్యాభావాత్. జ్ఞానపదవాచ్యత్వముభయసాధారణమితి చేన్న. చతురాదేరపి కరణవృత్తృత్త్యా తత్పదవాచ్యత్వేన వ్యభిచారాత్. వృత్తా జ్ఞానపదస్య గౌణత్వేనతత్ర తత్పదవాచ్యత్వాభావాత్. ఆత్మత్వస్యాపాధిత్యాత్. వృత్తిరపి న స్వీషయా-జ్ఞానత్వాత్. ఘటపదిత్యనుమానేన ప్రతిరోధాచ్చ. కించ వృత్తేః స్వీషయత్వే ఆత్మవత్స్వప్రకాశత్వాపత్తిః. నచేష్టాపత్తిః. ఆత్మైవ స్వప్రకాశ ఇతి సిద్ధాంతభజ్ఞాపత్తేః. నచ వృత్తిరపి స్వప్రకాశా స్వసత్తాయాం ప్రకాశావ్యభిచారాత్ ఆత్మపదితివాచ్యం. సుఖాదౌవ్యభిచారాత్. నచ తత్రాపీష్టం స్వప్రకాశత్వం.

వస్థాభియా వృత్తే ర్వృత్త్యంతరావిషయత్వేఽపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగమేన స్వవిషయవృత్త్యుపహితప్రమాతృచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వస్య తత్రాపి భావాత్, ఏవఞ్చాంతఃకరణతద్ధర్మాదీనాం కేవలసాక్షివేద్యానామపి తత్తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమేనోక్తలక్షణస్య తత్ర సత్త్వాన్నావ్యాప్తిః, నచాంతఃకరణతద్ధర్మాణాం వృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమే కేవలతత్ర తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమాత్. స్వప్రకాశాత్తసమ్బంధేనైవాన్యేషాం ప్రకాశోపపత్తావనేకస్వప్రకాశత్వ కల్పనే గౌరవాత్. 'ఆత్మైవాస్య బోధిత' రితిశ్రుతివిరోధాచ్చ. తస్మాన్నయం క్తం వృత్తేః స్వవిషయత్వం. తతశ్చ దృఢాతత్ర లక్షణావ్యాప్తిరితి శంకతే. నన్వేషమితి. స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వస్య ప్రమాతృనిశేషణత్వ ఇత్యర్థః. పరిహరతి. నానవస్థేతి. ఇదమత్రాకూతం. అస్తితావద్వృత్తిగోచరానుభవః ఘటమహంజానామితి, సచ న వృత్త్యంతరం. తత్రాపి వృత్త్యంతరాభ్యుపగతావనవస్థాపాతాత్. నచ చైతన్యమేవ తదనుభవః, తథాసతి వ్యవహితపదార్థస్యాపి తేన భానప్రసక్తాత్. సన్నిహితప్రకాశకత్వేచ ఘటజ్ఞానసమయే తద్గతపరిమాణాదేరపి తత్ప్రసక్తాత్. స్వసత్తాయాం ప్రకాశవ్యభిచారాత్ ఆవరణభక్తార్థం పరిమాణాదా వృత్త్యభ్యుపగమఇతి చేత్. తర్హి సుఖాదేర్వృత్తిం వినాపి చైతన్యేన ప్రకాశప్రసక్తాత్. యదిచ ప్రత్యక్షత్వసిద్ధయే, చైతన్యలక్షణానుభవస్యావినాశినిః సంస్కారజనకత్వాభావేన స్మరణోపపత్తయే చ సుఖాదా తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమ ఇతి. తదా ప్రకృతేఽపి తుల్యమ్. ఏవఞ్చ వృత్తిః స్వవిషయా అన్యాప్రకాశ్యత్వే సతి ప్రకాశమానత్వా దాత్మవదిత్యనుమానం వృత్తే స్వవిషయత్వే ప్రమాణమ్. నచాత్మత్వ ముపాధిః. సర్వం జ్ఞానం గుణ ఇత్యనుమితే ర్న్యాయమతేఽపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగమేన తత్ర వ్యభిచారేణోపాధేః సాధ్యావ్యాపకత్వాత్. అతేషవ న స్వవిషయత్వాభావసాధకేన జడత్వేనాస్యప్రతిరోధః, ఉక్తానుమితా వ్యభిచారాత్. నచ వృత్తేః స్వవిషయత్వే స్వప్రకాశత్వాపత్తిః. జడ

సాక్షివేద్యత్వాభ్యుపగమవిరోధ ఇతివాచ్యమ్, నహి వృత్తిం వినా సాక్షివిషయత్వం కేవలసాక్షివేద్యత్వమ్, కింతుఇన్ద్రియానుమానాది ప్రమాణవ్యాపారమంతరేణ సాక్షివిషయత్వమ్, అతఏవ అహజ్కార టీకాయామాచార్యచరణై రహమాకారా న్నకరణవృత్తి రణీకృతా, అతఏవ ప్రాతిభాసికరజతస్థలే రజతాకారా అవిద్యావృత్తిః సామృద్ధిదా యికై రణీకృతా, తథాచ అన్తఃకరణతద్ధర్మాదిషు కేవలసాక్షివేద్యేషువృ త్త్యుపపాతత్వఘటితలక్షణసత్త్వాన్నా వ్యాప్తిః, తదయం నిర్గళితోఽర్థః,

తేన తస్యాః స్వావచ్ఛిన్నచైతన్యప్రకాశ్యత్వాభ్యుపగమాదితి. ఏవం వృత్తావవ్యాప్తిం నిరాకృత్య ప్రాతిభాసికరజతాదావన్తఃకరణే తద్ధర్మే షు చ కామనాదిషు నావ్యాప్తిరిత్యాహ—ఏవంచేతి. ఉక్తన్యాయే నాన్తఃకరణాదావపి స్వాకారవృత్తివిషయత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. తస్మి కథ మన్తఃకరణాదేః కేవలసాక్షివేద్యత్వప్రవాదః ఇత్యాశంభ్య ప్రమాణ వ్యాపారానపేక్షసాక్షివిషయత్వమ్ కేవలసాక్షివేద్యత్వం అతో న వి రోధ ఇత్యాశయవానాహ—కేవలేతి. ఇమ మాశయమజానానస్యఅప సిద్ధాంతశఙ్కాం నిరస్యతి—నచేతి. స్వాశయ ముద్ఘాటయతి—నహితి. నచాయ మపసిద్ధాంత ఇత్యాహ—అతఏవేతి. 'అహం వృత్త్యవచ్ఛి న్నమేవాన్తఃకరణం చైతన్యస్య విషయభావమాపద్యత'ఇత్యహజ్కార టీకావివరణ ఇత్యర్థః. అవ్యాప్తినిరాకరణ ముపసంహరతి—తథాచేతి. ఆదిపదా చ్ఛుక్తిరూప్యాదిపరిగ్రహః—నను బ్రహ్మణో జ్ఞానరూపత్వే నాత్రాలక్ష్యతయా తత్రాతివ్యాప్తిః తస్యప్రమాతృసత్తారూపత్వేన తద తిర్క్తసత్తాశూన్యత్వాత్. ఘటాదేశ్వప్రమాతృసత్తాతిర్క్తవ్యావహారిక సత్తాకత్వేన తత్రావ్యాప్తిః, అన్యథా తత్ర సంసారికాలీనబాధాభావ లక్షణవ్యావహారికసత్తానభ్యుపగమే ఘటాదిజ్ఞానే పూర్వోక్తప్రమాల ల్షణస్యావాప్తిప్రసజ్ఞః. నచాన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యస్య ప్రమాతృశబ్దార్థ తయా తన్నిష్ఠసత్తాయా వ్యావహారికసత్తారూపత్వాత్ బ్రహ్మణశ్చ తద్వ్యతిర్క్తపారిమార్థికసత్తాకత్వేన తత్ర నాతివ్యాప్తిః అతఏవ ఘటా

దౌ నావ్యాప్తిః తస్య ప్రమాతృనిష్ఠవ్యావహారికసత్తాశ్రయత్వాదితి
వాచ్యం. తథాపి వ్యావహారికసత్తాయాః సర్వత్రైకత్వేన వహ్నియదా
వతివ్యాప్తిః శుక్తిరూప్యాదేస్తూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే తదతిరిక్త
ప్రాతిభాసికసత్తాశ్రయత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కించ నేదం విషయస్య
ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణమ్. యోగ్యత్వనైవవాతీన్ద్రియధర్మాదివ్యాప్త
త్వస్య సామాన్యలక్షణత్వోపపత్తౌ శేషవైయధ్యాత్. నను, ప్రమాతృ
చైతన్యాధ్యస్తత్వమేవ ప్రమాత్రభిన్నత్వమిహ వివక్షితమ్. తేన పార
మార్థికే బ్రహ్మణి నాతివ్యాప్తిః ఘటాదేశ్వ స్వజ్ఞానసమయే ప్రమాతృ
చైతన్యేఽధ్యస్తతయా నావ్యాప్తిః. వహ్నియద్యధిష్ఠానచైతన్యస్యాను
మితదశాయాం ప్రమాతృవ్యతిరిక్తతయా తద్విషయవహ్నియదా నాతి
వ్యాప్తిరితి చేన్న. ప్రమాతృశబ్దేనాంత్యకరణోపలక్షితచైతన్యాభిధానే
వహ్నియదేరపి తదుపలక్షితచైతన్యాధ్యస్తత్వేన తత్రాతివ్యాప్తే స్తాదవ
స్థ్యాత్. విశిష్టాభిధానేచ ఘటాదిజ్ఞానసమయే తదధిష్ఠానచైతన్యస్యాంత్య
కరణోపహితచైతన్యాభేదేఽపి విశిష్టంప్రత్యభేదాభావేన తత్రావ్యాప్తిః.
ప్రాతిభాసికరజతస్య శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య స్వపక్షీలబ్ధగ
జాదేశ్వ మాయాపరిణామత్వపక్షే తదవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య ప్ర
మాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కించైవమంత్యకర
ణావిద్యయోరప్రత్యక్షత్వాపత్తిః తయో ర్విశిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వా
భావాత్. నవ్యాంత్యకరణవిశిష్టచైతన్యేఽంత్యకరణ మధ్యస్యతే. అపిచా
స్మిన్ పక్షే స్వాకారవృత్త్యుపహితేతి విశేషణవైయధ్యాపత్తిః ఘటజ్ఞాన
సమయేఽపి పరిమాణాదే రంత్యకరణవిశిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన ప్ర
మాతృపదేనైవ తత్రాతివ్యాప్త్యభావాత్. తస్మాత్ దుర్గుటం ఘటాదేః
ప్రత్యక్షత్వమితి. ఉచ్యతే-ప్రమాత్రభిన్నత్వే సతి యోగ్యత్వం విష
యస్య ప్రత్యక్షత్వం, ప్రమాత్రభిన్నత్వం చాంత్యకరణోపహితచైత
న్యాభేదజ్ఞానవిషయత్వమిహ వివక్షితం. తేన ఘటమహం పశ్యామిత్య
ంత్యకరణవిశిష్టభేదానుభవేఽపి ఘటః సన్నితి తదుపహితచైతన్యాభేదజ్ఞా

స్వాకారవృత్తుఃపహిత ప్రమాతృచైతన్య సత్తాతిరిక్త సత్తాకత్వశూన్య
 త్వే సతి యోగ్యత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వమ్, తత్ర సంయోగసం
 నేవిరోధాభావేన తత్ర నావ్యాప్తిః. పరిమాణాదేశ్య తదా తదభేదజ్ఞా
 నావిషయత్వా న్నాతివ్యాప్తిః. అనుమిత్యాదిస్థలే తు వహ్నివచ్చిన్న
 చైతన్యస్యాస్త్యకరణానుపహితత్వేన వహ్నిదే స్తదభేదజ్ఞానవిషయ
 త్యాభావా న్న ప్రత్యక్షత్వం అతవవ, శుక్తిరూప్యస్వాన్నగజాదేః
 సాక్ష్యభేదజ్ఞానవిషయత్వా త్ప్రత్యక్షత్వమ్, ఏవమేవావిద్యాస్త్యకరణ
 యోరపి ప్రత్యక్షత్వ ముపపాదసీయం. ఇదం చ లక్షణం విషయస్య
 తత్తత్ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజక మితి న శేషవైయర్థ్యం. సామా
 న్యలక్షణం తు, యోగ్యత్వమేవ తచ్ఛేద్దీయసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వం.
 తత్తు ఫలబలకల్ప్యమితి న ధర్మాదావతిప్రసక్తః. ఘటాభావాదేశ్చాను
 పలభ్యస్యాపి ఇద్దీయకేవలసాక్ష్యయోగ్యత్వా న్న ప్రత్యక్షత్వమ్. య
 థాచేద్దీయాయోగ్యత్వం తథాగ్రే వక్ష్యతే విశేషలక్షణే యోగ్య
 త్వం తత్తద్దీయతత్తత్కేవలసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వం వివక్షిత మితి,
 న సారభాదావతివ్యాప్తిః. అతవవ శాస్త్రప్రతిపాద్యే బ్రహ్మణి న
 తత్ప్రసక్తః. స్వప్రకాశస్య తస్య వివక్షితయోగ్యత్వాభావాత్. య
 ద్వా యోగ్యత్వే సతి స్వాకారవృత్తుఃపహితసాక్షీచైతన్యాధ్యస్తత్వం
 విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం. తథాచ ఘటాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తస్యాపి
 స్వజ్ఞానసమయే స్వాధిష్ఠానచైతన్యస్య సాక్ష్యభేదేన సాక్ష్యాధ్యస్తత
 యా సిద్ధమపరోక్షత్వం. ప్రాతిభాసికరజతస్య చ సాక్ష్యాధ్యాసా న్నా
 వ్యాప్తిః. వక్ష్యతేచ, 'విషయచైతన్యేఽధ్యస్తమపి రజతం సాక్ష్యా
 ధ్యస్త మితి.' అతవవ స్వహ్నిపలభ్యగజాదేశ్చ ప్రత్యక్షత్వం దేహేద్దీ
 యోపరమే ఽప్యస్త్యకరణాన్తీకారాత్ తస్య చ స్వవిశిష్టేఽధ్యాసాభా
 వేఽపి స్వోపహితచైతన్యే అధ్యస్తత్వాత్. అవిద్యాయాస్తు చిన్తాత్రా
 శ్రితత్వేఽపి స్వజ్ఞానసమయే సాక్ష్యాధ్యాసాత్ప్రత్యక్షత్వమ్. పరిమా
 ణాదేశ్య ఘటాకారవృత్తిదశాయాం సాక్ష్యాధ్యస్తత్వేఽపి, తస్య స్వా

యుక్తతాదాత్త్యాదీనాం సన్నికర్షణాం చైతన్యాభివ్యంజకవృత్తిజననే
వినియోగః, సా చ వృత్తిశ్చతుర్విధా, సంశయో నిశ్చయోగర్వః స్మరణ
మితి, ఏవంవిధవృత్తిభేదేన ఏకమవ్యస్తాకరణం మన ఇతి బుద్ధిరితి అహం

కారవృత్త్యుపహితశ్వాభావా న్నాతివ్యాప్తిః:-తదేతత్సర్వం మనసి నిధా
యాహ-తదయం నిర్గళితోఽర్థ ఇతి. ప్రత్యక్షత్వమితి. తత్తత్ప్రత్యక్ష
త్వవ్యవహారప్రయోజకమిత్యర్థః. సాత్తాన్తికాస్తు సంవేదనగతోవిష
యాకారప్రతిబిम्బః తథావిధబిమ్బసన్నిధానపురస్సరః ప్రతిబిమత్వాత్
దర్పణాదిగతముఖాదిప్రతిబిమ్బవదితి నిత్యానుమేయా విషయాశ్చ త్యా
హుః. తతశ్చ విషయస్య ప్రత్యక్షలక్షణకథనం నయుక్తమితి చేన్న.
ఘటమహం పశ్యామితి విషయాపరోక్షత్వస్యానుభవసిద్ధత్వాత్. ఉ

క్తలిక్ష్ణాద్యప్రతిసన్ధానేఽపి ఘటాద్యనుభవదర్శనాచ్చ. కించ ఘటాదేర్న
నిత్యానుమేయత్వం, తథా సత్యన్వయవ్యతిరేకావగతజ్ఞానహేతుభావ
యోర్ద్వియతత్వన్నికర్షయోర్వైయర్థప్రసజ్ఞః. తన్న తే ఘటాదిజ్ఞానస్య
అనుమితిరూపత్వేన తత్రానుపయోగాత్. తస్మాత్సిద్ధం ఘటాదే రపరో
క్షత్వమ్. నన్విద్వియతత్వన్నికర్షవైయర్థ్యం సిద్ధాన్తేఽపి తుల్యమ్. చైత
న్యరూపస్య ఘటాదిజ్ఞానస్య ఇద్వియసన్నికర్షజన్యత్వాదిత్యాశ్చక్య త
యోర్వృత్తిజననే వినియోగా న్నవైయర్థ్య మిత్యాహ-తత్రేతి.
ఏవం ఘటాదేః ప్రత్యక్షత్వేసిద్ధే సంయోగసంయుక్తతాదాత్వసంయు
క్తాభిన్నతాదాత్త్యానా మిద్వియసన్నికర్షణామిద్వియస్య చ ఘటత
ద్గతరూపతద్గతరూపత్వాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభివ్యంజకవృత్తిజననే విని
యోగ ఇత్యర్థః. సన్వేషమపి, చైతన్యస్యైవ జ్ఞానత్వాత్తత్వన్నికర్షస్య
తత్రానుపయోగ స్తదవస్థ ఇత్యాశ్చక్య, యథైకమవ్యస్తాకరణం చతు
ర్విధవృత్త్యవచ్ఛిన్నం చతుర్విధ మిత్యుచ్యతే ఏవమజన్యమపి చైతన్యమి
ద్వియసన్నికర్షజన్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నం తజ్జన్యమిత్యాశ్చయేనాహ-సాచేతి.
యద్యపి వృత్తివిష్టచైతన్యమాదిచుదిత్యత్ర విశిష్టచైతన్యస్యేద్వియసన్ని
కర్షజన్యత్వముక్తమేవ తథాపి తస్యైవ దృష్టాన్తముఖేనాత్రోపపాద

కార ఇతి చిత్తమితి చాఖ్యాయతే, తదుక్తమ్, 'మనోబుద్ధిరహంకారః
 చిత్తంకరణమాంతరమ్, సంశయో నిశ్చయో గర్వః స్మరణం విషయా
 అమీ' తచ్చ ప్రత్యక్షం ద్వివిధమ్, సవికల్పకనిర్వికల్పకభేదాత్, తత్ర
 సవికల్పకం వైశిష్ట్యవగాహిజ్ఞానమ్, యథా ఘటం జానామి త్యాది
 జ్ఞానం, నిర్వికల్పకస్తు సంస్కర్తానవగాహిజ్ఞానం యథాసోఽయం దేవదత్తః
 నాన్న పానరుక్త్యమ్. అన్యథా యథాశ్రుతే ప్రత్యక్షనిరూపణప్రస్తావే
 అంతఃకరణచాతుర్విధ్యనిరూపణమసజ్జతంస్యాదితి ద్రిప్తవ్యం. ఉక్తార్థే
 సమృతి మాహ—తదుక్తమితి ఏవం విషయప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకా
 న్తరనిరూపణాత్తద్దావ్యవృత్తమపి జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకం
 నదుష్టమిత్యుక్తం. ఇదాసీం తద్విభజతే—తచ్ఛేతి. సర్వవాద్విమృతత్వేన
 సకలవ్యవహారహేతుత్వేన చ ప్రథమోద్దిష్టం సవికల్పకం ప్రథమం
 నిరూపయతి—తత్రేతి. తయో ర్మధ్య ఇత్యర్థః—వైశిష్ట్యవగాహీతి.
 నతు విశేషణజ్ఞానజన్యమిత్యర్థః. తజ్జన్యత్వస్య ప్రమాణాభావేనానభ్య
 పగమాత్. వైశిష్ట్యవగాహిత్యమిచ్ఛాదావశీత్యత ఉక్తమ్—జ్ఞానేతి.
 జ్ఞానత్వం చ నిర్వికల్పకేఽపీతి వైశిష్ట్యవగాహీత్యుక్తమ్—సంస్కర్తానవ
 గాహీతి. నను సవికల్పకస్య విశేషణజ్ఞానజన్యత్వమభ్యుపగతమ్ నవా?
 ఆద్యే తదేవ సవికల్పకస్య లక్షణమస్తు. నచేత్కుతో నిర్వికల్పకసిద్ధిః?
 న ఖలు తదనభ్యుపగమే జాగరాద్యసవికల్పకజ్ఞానం సమానాధికరణ
 విశేషణజ్ఞానజన్యం విశిష్టజ్ఞానత్వాదిత్యనుమానం సహ్యవతి న చ పూ
 ర్వం న వివేచిత మిత్యనుభవో నిర్వికల్పకే ప్రమాణమ్, అల్పవిశేషణ
 విషయత్వేనాపి తదుపపత్తే. తస్మాదుదాహరణాభావా న్న యుక్తం
 నిర్వికల్పకలక్షణ మిత్యాశంక్య లోకవేదయోః ప్రత్యక్షసిద్ధం తది
 త్యాహ—యథేతి. యద్యపి జ్ఞానం స్వవిషయమవ్యభేదావగాహిత్యే
 ప్రమాణమ్. తథాన్యర్థాత్సంస్కర్తానవగాహిత్యసిద్ధిరితి భావః. నను సోఽ
 యం దేవదత్త ఇత్యైక్యం ప్రత్యభిజ్ఞాయైవ వాక్యప్రయోగాత్ దేశ
 కాలోపలక్షితదేవదత్తలక్షణాభేదవిషయమిద్ధియజన్యమ్యస్తి ప్రత్య

తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యం జ్ఞానం నను శాబ్దమిదంజ్ఞానం న ప్రత్యక్షం
 ఇన్ద్రియాజన్యత్వాదితి చేన్న, సహీన్ద్రియాజన్యత్వం ప్రత్యక్షత్వే తన్తం
 దూషితత్వాత్, కింతు ప్రమాణచైతన్యస్య యోగ్యవర్తమానవిషయ
 చైతన్యాభిన్నత్వ మిత్యుక్తమ్, అథాచసోఽయం దేవదత్త ఇతి వాక్యజ
 ఙ్మితి కథంశాబ్దమేవోదాహృత మితి చేత్. సత్యమ్-అభేదవిషయ
 జ్ఞానమిన్ద్రియాజన్యమితి. తథాపి తన్ననిర్వికల్పకం, సన్నికర్షవశాదుప
 లక్షణదేశకాలాదేరపి తత్ర భానసమ్భవాత్. శాబ్దేతు జ్ఞానే తాత్పర్య
 విషయస్యైవ భాననియమాదభేదమాత్రవిషయత్వ మిత్యేతో నిర్విక
 ల్పకమితి భావః. 'ప్రకృష్టప్రకాశశ్చంద్రః' 'సత్యం జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మే'
 త్యాద్యవాన్తరవాక్యజన్యజ్ఞానమాదిపదగ్రాహ్యమ్. నను సోఽయం
 దేవదత్త ఇత్యాదివాక్యజన్యం జ్ఞానం న ప్రత్యక్షం ఇన్ద్రియాజన్యత్వాత్
 జ్యోతిష్టోమాదివాక్యజన్యజ్ఞానవదితి చోదయతి—శాబ్దమితి. ఇన్ద్రియ
 జన్యత్వస్యానుమిత్యాదిసాధారణత్వేన సుఖాదిప్రత్యక్షావ్యాపకత్వేన
 చ ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకత్వస్య నిరాకృతత్వా న్నేదం తత్ప్రయోజక
 మిత్యాహ—సహీతి. తథాచ సుఖాదిప్రత్యక్షే వ్యభిచారాదప్రయో
 జకత్వాచ్చ నానుమానావతార ఇతి భావః. నను ప్రయోజకాన్తరాని
 రూపణాద్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ ప్రయోజన మిత్యాశంకతే—
 కింత్వితి. ప్రయోజనకాన్తరముక్తం స్థారయతి—యోగ్యేతి. విషయస్య
 యది చైతన్యం ప్రత్యులక్షణత్వం తదా సుఖాదిస్తరణే ప్రత్యక్షత్వ
 వారణాయ వర్తమానపదమితి ధ్యేయం—ఉక్తమితి. ఉక్తస్థాయ మి
 త్యర్థః. సన్వస్త్యన్యదిదం ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం, తథాపి నేదం ప్ర
 త్యక్షం. వ్యవహితదేశకాలాదివిశిష్టదేవదత్తాకారవృత్తవచ్చిన్నచైత
 న్యస్య విషయచైతన్యభిన్నత్వాదిత్యాశంకా సహి దేశకాలాదిసంస్కర్ష
 విషయమిదం శాబ్దజ్ఞానం కింత్యభేదవిషయకం అభేదశ్చ దేవదత్తలక్షణః
 సన్నిహిత ఇతి తజ్జ్ఞానంప్రత్యక్షమిత్యాహ—తథాచేతి. నిరుక్తస్య ప్ర
 యోజకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. సన్వేషమపి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్య

నృజ్ఞానస్య సన్నికృష్టవిషయతయా బహిర్నిస్సృతాన్తఃకరణవృత్త్యభ్యుపగమేన దేవదత్తావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నతయా సోఽయం దేవదత్త ఇతి వాక్యజననృజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వమ్, ఏవం తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజననృజ్ఞానస్యాపి, తత్ర ప్రమాతురేవ విషయతయా తదుభయాభేదస్య సత్త్వాత్, నను వాక్యజననృజ్ఞానస్య పదార్థసంసర్గావగాహితయా కథం నిర్వికల్పకత్వం? ఉచ్యతే-వాక్యజననృజ్ఞానం కథం వ్యవహితసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టవిషయం ప్రత్యక్షమ్? కథం వా తజ్ఞానం తత్త్వం పదార్థాభేదవిషయం? నాహమిశ్వర ఇత్యాదిభేదప్రత్యక్షవిరోధా దిత్యాశంకనహితజ్ఞానం కర్తృత్వసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టాభేదవిషయమ్. యేన తద్విరోధస్యాత్. కింతు తత్త్వంపదలక్ష్యస్వరూపవిషయం. తచ్చ సన్నిహితమేవేతి తద్విషయమపి జ్ఞానం ప్రత్యక్షమిత్యాహ-ఏవమితి. నన్వేదమపి సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదివాక్యజననృజ్ఞానస్య ననిర్వికల్పత్వమ్ గామాయేతి వాక్యజననృజ్ఞానవత్ సంసర్గావగాహిత్యాదిత్యాక్షిపతి—నన్వీతి. గామానయ దణ్డేనేత్యత్ర ముఖ్యాథానామచ్ఛయయోగ్యాత్ తజ్జననృజ్ఞానస్య గోకర్షకదణ్డకరణకానయక్రియాసంసర్గవిషయత్వేఽపి తత్త్వమసీత్యాదా ముఖ్యాథానామన్వయానుపపత్తేః. లక్షితస్యచ పదార్థస్యైకత్వేనేతరేతరసంసర్గాభావాత్ తజ్ఞానే సంసర్గావగాహిత్యానుమానం బాధితమిత్యాహ—ఉచ్యతే ఇతి. నను తత్త్వమసీత్యాదా న లక్షణా; తత్త్వంపదవాచ్యయో రిశ్వరజీవయోః స్వామిభృత్యభావాదినైవాన్వయోపపత్తేః లక్షణాబీజాభావాత్; తతశ్చ తజ్జన్యం జ్ఞానం సంసర్గవిషయమేవేత్యాశంకా; కిం స్వామిభృత్యభావాదేః పదార్థసంసర్గత్వా ద్వాక్యగమ్యత్వం? తాత్పర్యవిషయత్వాద్వా? నాద్యః. భోజనప్రకరణే నైశ్ఠవమానయేత్యత్రానభివృత్త్యాశ్వాదిసంసర్గస్య, యష్టిఃప్రవేశయేత్యత్ర దణ్డసంసర్గస్య చ వాక్యజననృజ్ఞాన విషయత్వాపత్తే రిత్యాహ—వాక్యేతి. న ద్వితీయః,

విషయ త్వేహి సపదార్థసంసర్గత్వంతస్త్రం, అనభిమతసంసర్గస్యాపి వాక్యజన్యజ్ఞానవిషయత్వాపత్తేః, కింతుతాత్పర్యవిషయత్వమ్, ప్రకృతేచ 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'తత్సత్యం స ఆత్మాతత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇత్యుపసంహారేణ విశుద్ధేబ్రహ్మణివేదాంతానాం తాత్పర్యమవసితమితి కథం తాత్పర్యావిషయం సంసర్గమవబోధయేత్ ? ఇదమేవ

అద్వితీయ బ్రహ్మణ ఏవ తాత్పర్యవిషయత్వాదిత్యాహ — ప్రకృతేచేతి. ఆయం భావః అద్వితీయం బ్రహ్మైవ వాక్యార్థః. 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దేకమేవాద్వితీయ'మితి యుపక్రమ్య 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వంత త్వం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి తేనైవ రూపేణోపసంహృతస్య 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మాతత్త్వమసీ'తి నవకృతోఽభ్యస్తస్య ప్రమాణాంతరానవగతస్య 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'త్యాదివాక్యాత్ ప్రరోచితస్య మృల్లోహతర్జపరశుగ్రహణాది దృష్టాంతైరద్వితీయత్వేనోపపాదితస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానాత్ 'ఆచార్యవాన్సురుషోవేద' 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్య'ఇత్యాచార్యోపదేశజనితాన్నిర్విచకిత్సాన్నిరతిశయానన్తలక్షణమోక్షఫలస్యావగతేస్తస్యైవ తాత్పర్యవిషయత్వాత్. 'ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసోఽపూర్వతాఫలమ్, అర్థవాదోఽప్రతీచ లిజ్ఞం తాత్పర్యనిర్ణయ'ఇత్యుపక్రమాదేస్తాత్పర్యగ్రాహకత్వాభ్యుపగమాత్. స్వామిభృత్యభావాదిస్తు న వాక్యార్థః, తత్రోపక్రమాద్యభావేన తాత్పర్యావిషయత్వాత్. కించ న తావదిదం వాక్యం రాజపురుష ఇత్యాదివదీశ్వరజీవయోః స్వామిభృత్యభావం ప్రతిపాదయతి — తత్త్వమసీతి సమానాధికరణవాక్యత్వదప్రతీతేః. నాపి మృద్దుటఇతివత్తాదాత్మ్యం జీవేశ్వరయోరనాదిత్వేన తాదాత్మ్యప్రయోజకకార్యకారణభావాదే రభావేన తదయోగాత్. కేచిత్తుపదానామర్థవత్త్వార్థం లక్షణాపరిహారార్థం చ భిన్నాభిన్నం బ్రహ్మవాక్యార్థ ఇత్యావయః. తన్న. మిథ్యాభేదస్య తత్త్వావేదకశ్రుతిప్రతిపాద్యత్వాదయోగాత్. కించ వాక్యస్యభిన్నాభిన్నపరత్వే తద్రూపస్య ప్రమాణసి

ద్ధత్వాస్తుక్తిదశాయామపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వాపత్తే సంసారాద
విశేషప్రసక్తః. నను 'బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతీ'త్యాదిశాస్త్రాంతరే తజ్జ్ఞా
నాద్భేదనివృత్తిశ్రవణా స్తుక్తావత్యంతాభిన్నం బ్రహ్మేతి చేత్. సతావద్యే
దనం శాబ్దజ్ఞానం తదభ్యాసోవా. శ్రుతబ్రహ్మణః కృతశ్రవణాభ్యాసస్యా
పి యథాపూర్వం సంసారోపలభేః నాపి సాత్మాత్కారః. తస్య భిన్నా
భిన్నబ్రహ్మవిషయకస్య స్వవిషయభేదనివర్తకత్వాయోగాత్. స్వవిష
యాభావతయా భేదనివర్తకత్వే అభేదస్యాపి నివృత్తిప్రసక్తాత్. అత్య
ంతాభేదవిషయకవప సాత్మాత్కార ఇతిచేన్న. భేదనివృత్తేః పూర్వమత్య
ంతాభేదాభావేన తస్యాపరోక్షజ్ఞానవిషయత్వాసిద్ధేః, భావే వాస్తవత
ప్రవేశాపత్తేః; తస్మాన్నభిన్నాభిన్నం బ్రహ్మవాక్యార్థ ఇత్యలమతివిస్త
రేణ. ఏవం సత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానేఽపి సంసర్గాగోచరత్వ ముపపాద
నీయమ్—నను సత్యాదివాక్యస్య సత్యత్వాదివిష్టార్థబోధకత్వా
త్కథం తజ్జన్యజ్ఞానస్య సంసర్గాగోచరత్వమ్' కిం నేదం సంసర్గానవ
గాహి అస్య లక్షణవాక్యత్వేన లక్ష్యే లక్షణవైశిష్ట్యబోధకత్వాత్.
కించ నైతజ్జన్యజ్ఞానం ప్రాతిపదికార్థమాత్రావగాహి, సర్వత్ర లక్షణస్య
వ్యాప్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనతయా సత్యాది వాక్యస్యాపి
తత్పదవాచ్యత్వేనాతద్వ్యాప్తితత్వేన వా బ్రహ్మబోధకత్వేన ప్రాతిపది
కార్థమాత్రావగాహిత్యాయోగాత్. కింఞ్చ స్య ప్రాతిపదికార్థమాత్రబో
ధకత్వమపి శక్త్యా లక్షణయా వా? నాద్యః, వాక్యే శక్తే రనభ్యుపగ
మాత్. సత్యాదిపదానాం చ బాధాయోగ్యత్వాదివిశిష్టత తత్పదార్థశ
క్తతయా పరిపూర్ణానందవస్తుని సామర్థ్యాభావాత్. అతవప న ద్వితీయః
వాక్యస్య క్వచిదప్యశక్తత్వేన శక్యసమ్బంధలక్షణలక్షణాయోగాత్.
పదానాం చ వినిగమనావిరహేణ ప్రత్యేకం లక్షకత్వాయోగాత్.
ముఖ్యార్థానా మన్వయయోగ్యత్వేనాన్వయానుసంప్రత్యభావాచ్చ. న
హి తయా వినా లక్షణా సంభవతి. తథాశ్వే వా పదాంతరవైయర్థ్య
ప్రసక్తాత్. అపిచ సత్యాదిపదానాం నైకార్థమాత్రపరత్వం. తథాసతి

హస్తః కర ఇత్యాదివత్పర్యాయతాపత్తేః. ఏవం చ ప్రయోగః, సత్యాదివాక్యం, సంస్కృష్టార్థబోధకం సోప్సన్ధాపిత పదార్థాన్వేష్య సంస్కృతబోధకం వా—వాక్యత్వాత్. జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవత్. న చ జరద్ధవాదివాక్యే వ్యభిచారః. తస్యా కాంతోదిమత్త్వాభావేన వాక్యాభాసత్వాత్. “అకాంతోఽసత్తియోగ్యతావన్విపదాని వాక్య” మితహి వాక్యవిదః న చ విపక్షే బాధక తర్కాభావః. సంస్కృతబోధకత్వే వాక్యత్వాభావ ప్రసక్త్యైవ బాధకత్వాత్, తస్మాన్న సత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానం నిర్వికల్పకమితి—ఉచ్యతే. సత్యాదివాక్యం సంస్కృతగోచరజ్ఞానజనకం స్వరూపలక్షణవాక్యత్వాత్ ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాద్వాప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్రీయ ఇతి వాక్యవత్. న చ దృష్టాన్తే సాధనవైకల్యమ్. అస్తిక బోధితర్థజ్ఞలే కశ్చన్ద్రీయ ఇతి ప్రాతిపదికార్థమాత్రవిషయప్రశ్నదర్శనేన ప్రతిపచనస్యాపి తత్ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాత్. అన్యథా ప్రతిపచనస్య ప్రశ్నాననురూపత్వాపత్తిః. న చ ప్రశ్నే చన్ద్రీసాధారణధర్మస్యా తద్వాప్యవృత్తే శ్చన్ద్రీపదవాచ్యత్వస్య వా విషయత్వాత్ సోఽపి న తస్మాత్ యర ఇతి వాచ్యమ్. అసాధారణధర్మస్య ప్రకాశవిశేషస్య చన్ద్రీ ప్రత్యక్షేణావగతత్వాత్. అతఏవ నాతద్వాప్యవృత్తిపరః ప్రశ్నః, చన్ద్రోఽచన్ద్రీద్వాప్యవృత్త ఇతి నిశ్చితత్వాత్. నాపి చన్ద్రీపదవాచ్యత్వం తద్విషయః. చన్ద్రీశ్చన్ద్రీపదవాచ్య ఇతి జ్ఞాతత్వాత్. తస్మి కథం సంశయఇతి చేన్న. చన్ద్రీత్వస్య తద్వైశిష్ట్యస్య వా చన్ద్రీపదవాచ్యత్వస్య వా జ్ఞానేఽపి తత్కుత్రైత్యజ్ఞానేన తత్ర తత్సంశయ సమ్భవాత్. అతఏవ లోకే అనుభవః, చన్ద్రీశ్చన్ద్రీ పదవాచ్య ఇతి జానామి తత్స్వరూపస్తు న జానామి తదేవకీమితి పృచ్ఛామితి. నచైవమపి లక్షణవాక్యాదతద్వాప్యవృత్తివైశిష్ట్యప్రతీతే ర్విశిష్టార్థపరత్వా దృష్టాన్తదార్హాన్నికయో సాధనవైకల్యం సాధ్యబాధశ్చేతి యుక్తమ్. అతద్వాప్యవృత్తివాచకపదాభావేనసాక్షాదబోధకస్య లక్షణవాక్యస్యాథ్వాత్ దోషోధకత్వేఽపి తత్పరత్వాభావాత్. నహి గామానయేతి వాక్యమర్థా

దశ్యానయనవ్యావృత్తిబోధకమపి తత్పరం భవతి. తథాచామః—
 శబరస్వామినః. 'యశ్చార్థాదర్థోనసచోదనార్థ' ఇతి. బ్రహ్మణశ్చ అత
 ద్వ్యవృత్తిస్వరూపత్వేన తత్ర తదైవిశిష్ట్యాభావాత్. చంద్రోత్పతద్వ్యా
 వృత్తేశ్చన్ద్రోత్పదరూపత్వేఽపి తస్య తత్ప్రాతిపదికార్థత్వేన వాక్యవైక
 స్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వస్యానపాయాత్. న చ లక్షణానుపపత్తిః.
 అర్థవాదవద్వాక్యేఽపి లక్షణాన్వీకారాత్, లాఘవేన జ్ఞాప్యసమ్బంధస్యై
 వలక్షణత్వాత్. అథవా ఏకపదఏవ లక్షణా. న చ నియామకాభావః.
 విశేష్యవాచకపదత్వస్య నియామకత్వాత్. నచ పదాంతరవైయర్థ్యం.
 తత్సమభివ్యాహారవశాదేవ తస్య తత్పరిత్వావగమాత్. ఏతావతైవ
 వాక్యం తత్పర మిత్యుచ్యతే. అతఏవ గభీరాయాం నద్యాం ఘోషః
 ప్రతివసతి చిత్రగుమానయేత్యత్ర నదీగోపదయోస్తీరాన్యపదార్థలక్ష
 ణాయా మపి న పదాంతరవైయర్థ్యమ్. యద్వా సర్వపదైరేవ లక్షణ
 యా జ్ఞానానన్దాద్యాత్మకవస్తూపస్థితిః. న త్వేకైకపదాత్, స్వరూపలక్ష
 ణస్య సచ్చిదానన్దాత్మకస్యైకైకేనాభావాత్. తతశ్చ ప్రతిపదం లక్షణా
 భ్యుపగమేఽపి న పదాంతరవైయర్థ్యం. నను ప్రకృష్టప్రకాశాదిపదేషు
 సత్యాదిపదేషు చ జహల్లక్షణాయాం చంద్రాద్యన్యప్రతీత్యాపత్తిః;
 అజహల్లక్షణాయాం విశిష్టార్థప్రతిపత్తిర్దుర్వారేతి చేన్న. జహదజహ
 ల్లక్షణాయాం చంద్రాదేరేవ వాచ్యైకదేశసోపస్థితిరితి సామ్ప్రదాయ
 కాః. గౌరవిత్యేత్యాదివ ద్విశిష్టశక్తస్య పదస్య వాచ్యైకదేశవిశేష్య
 పరత్వేఽపి న లక్షణా శక్త్యైవ తస్య స్వాతంత్ర్యోన్వేషితత్వాత్ స్వత
 న్త్రోన్వేషితయే హి సా అతఏవ గౌరవిత్యేత్యత్ర గోత్వస్య స్వాతంత్ర్యోన్వే
 షితయే లక్షణేత్యస్తత్ప్రతిపత్తచరణాః. యుక్తం చైతత్. అనవస్థాదోషా
 భావాత్. లక్షణాపక్షే హి స్రమాణాన్తరానవగతస్య బ్రహ్మణః శక్యా
 దన్యరూపేణ లక్షణయా నోపస్థితిః. తదుపస్థితిశ్చ పదాంతరేణేత్యనవస్థా.
 న చాత్ర పగ్గాయతాశఙ్కాపి. విశిష్టశక్త్యభ్యుపగమాత్. న చైవం
 లక్షణానభ్యుపగమే శక్త్యుపస్థితానాం వృత్తివిశేషబాధాయోగ్యత్వా

తత్త్వమస్యాదికావ్యానా మఖణ్డార్థత్వమ్, యత్సంసర్గానవగాహీయ
 థార్థజ్ఞానజనకత్వమితి, తదుక్తమ్, 'సంసర్గాసజ్జీసమ్యగ్గీహేతుతాయా
 పరిచ్ఛిన్నత్వసర్వాత్తత్వవిశిష్టపదార్థానాం భేదేన పరస్పరాన్వయబోధా
 పత్తి రిత్తుక్తమితి వాచ్యమ్. తాత్పర్యవిషయాభేదస్య విశిష్టపదార్థేష్య
 సమ్మేషేన ప్రకాశవిశేషోపలక్షితచన్ద్రస్య జ్ఞానానందాద్యాత్మకస్య చ తద
 భేదలక్షణస్య శాబ్దజ్ఞానవిషయత్వాత్. అతఏవ "సోఽయందేవదత్తః
 తత్త్వమసీత్యత్ర శక్త్యా విశిష్టపదార్థోఽస్థితావపి యోగ్యతాబలా
 ద్విశేష్యస్వరూపమేవ అభేదాన్వయబోధవిషయ" ఇతి చతుర్థే వక్ష్యతే.
 తతశ్చ సిద్ధం సత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్య నిర్వికల్పకత్వమితి. ఏవం "త
 త్త్వమసి * అహం బ్రహ్మాస్మి * అయమాత్మా బ్రహ్మే" త్యాదిమహావాక్య
 స్య సత్యాద్యవాన్తరవాక్యస్య చ ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాత్ తన్మా
 త్రావగాహిజ్ఞానజనకత్వమిత్యుక్తం, ఇదానీ మఖణ్డార్థత్వప్రసిద్ధిరపి
 నిర్వికల్పకహేతుత్వే ప్రచూఢమిత్యాహ—ఇదమేవేతి. యత్ సంస
 ర్గానవగాహీయ థార్థజ్ఞానజనకత్వం ఇదమేవ తత్త్వమస్యాదివాక్యానా
 మఖండాధ్యత్వం. న తు నిర్భేదవస్తుపరత్వమ్. తస్య భేదాభావవిశి
 ష్టవస్తుపరత్వస్య నిర్ఘటం భూతలమిత్యాదివాక్యసాధారణ్యాత్. ప్ర
 కృతే తదభావాచ్చ. నచాన్యదఖణ్డార్థత్వమ్. తస్యానిర్వచనాదితి
 భావః. రాజపురుష ఇత్యాదౌ సంసర్గపరే వాక్యేఽతివ్యాప్తివారణా
 యోక్తం సంసర్గానవగాహీతి. తత్రైవాభేదతాత్పర్యభ్రమా త్పదార్థ
 సంసర్గానవగాహితదభేదభ్రమజనకే తత్ప్రసిద్ధవారణాయ యథార్థేతి.
 అత్ర చ స్వవాచ్యార్థనిరూపితసంసర్గాగోచరత్వం సోఽపస్థితపదార్థ సంస
 ర్గాగోచరత్వం వా సంసర్గానవగాహిపదేన వివక్షితమ్. తేన, అప్రాప్త
 యోః ప్రాప్తిస్సంయోగః నిత్యసంబంధస్సమవాయ ఇత్యాదౌ లక్షణ
 వాక్యే నావ్యాప్తిః. విషంభుజ్ఞేవైత్యాదౌ చ నాతివ్యాప్తిః, లక్షణయా
 తదుపస్థాపితశత్రుగుహాభోజనాదౌ కర్తవ్యత్వాభావసంసర్గావగాహిజ్ఞా
 నజనకత్వాత్. ఇదాభ్యోపలక్షణం. ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వమఖణ్డార్థ

గిరామియం, ఉక్తాఖణ్డాథతా యద్వా తత్ప్రాతిపదికార్థతా' ప్రాతిపది
కార్థమాత్రపరత్వం వా అఖణ్డాథత్వమితి చతుర్థపాదార్థః, తచ్చ ప్ర
త్యక్షం పునర్దివిధం, జీవసాక్షి ఈశ్వరసాక్షి చేతి. తత్ర జీవో నామా
స్తవకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యం, తత్సాక్షీతు అస్తవకరణోపహితచైతన్యం,
త్వమిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. అతవచోభయత్ర చిత్సుఖాచార్యసమ్మతి
మాహ—తదుక్తమితి. యా సంసర్గ సజ్జిసమ్యగ్గీహేతుతా ఇయమఖ
ణ్డాథతోక్తేతి సమ్మతః. లక్ష్యం నిర్దిశతి—గిరామితి. కార్యకారణభావ
రహితద్రవ్యవిషయసమానాధికరణాపర్యాయశబ్దానామిత్యర్థః. న ను
తత్ప్రాతిపదికార్థతేత్యస్య చతుర్థపాదస్య సాకాంక్షత్వా దానర్థక్యం.
అఖణ్డాథత్వపదానుషక్తే చ సంసర్గపరేఽపి వాక్యేప్రాతిపదికార్థప్రతి
పాదకత్వసత్త్వాదతివ్యాప్తిరిత్యాశంజ్ఞాహ—ప్రాతిపదికార్థేతి. య
స్య వాక్యస్య యత్ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వం తస్య తత్ప్రాఖణ్డా
థత్వం అతో నాన్యత్ర తత్ప్రసజ్గ ఇతి తత్పదఘటతలక్షణాభిప్రాయం
తద్గ్రహణమితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏవం సవికల్పకనిర్వికల్పకభేదాత్ దైవి
ధ్యేన నిరూపితస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ప్రకారాంతరేణ దైవివిధ్య
మాహ—తచ్ఛేతి. దైవివిధ్యప్రకారమేవాహ—జీవేతి. సాక్షిపదం
తజ్జన్యవరం. తథాచ జీవసాక్షిజన్యమిశ్వరసాక్షిజన్యమితి ద్వివిధ మి
త్యర్థః. అతవ 'సాక్షిదైవివిధ్యేన ప్రత్యక్షజ్ఞానదైవివిధ్య' మిత్యుత్తర
గ్రంథోఽపి సంగచ్ఛతే. అన్యథాఽస్య సాక్షిదైవివిధ్య ప్రతిపాదనపరత్వే
'ప్రత్యక్షజ్ఞానదైవివిధ్యం నిరూపిత' మిత్యుత్తరగ్రంథో విరుధ్యేత. నచ
సాక్షిదైవివిధ్యాదత్రాథసిద్ధస్య జ్ఞానదైవివిధ్యసోత్తరత్రానువాదో న
విరుధ్యత ఇతి యుక్తమ్. తథాపి సవికల్పకనిర్వికల్పకభేదేన ప్రత్యక్ష
జ్ఞాననిరూపణానంతరం సాక్షిదైవివిధ్యనిరూపణస్యాసజ్గతత్వాపత్తే.
ప్రత్యక్షజ్ఞానదైవివిధ్యం సాక్షిదైవివిధ్యనిరూపణాధీన మితి తన్నిరూప
యతి—తత్రేత్యాదిना. జీవో నామేతి. యద్యపి జీవస్సప్తమే నిరూప
యిష్యత ఇతి నేహతన్నిరూపణం యుక్తమ్. తథాపి జీవ తత్సాక్షితో

అన్తఃకరణస్య విశేషణత్వోపాధిత్యాభ్యాం అనయో ర్భేదః, విశేషణం చ కార్యాన్వయివ్యావర్తకమ్. ఉపాధిశ్చ కార్యాన్వయీ వ్యావర్తకో వర్తమానశ్చ, రూపవిశిష్టో ఘటో నిత్య ఇత్యత్ర రూపం విశేషణం కర్ణశఘ్నల్యవచ్ఛిన్నం నభ శ్రోత్రమిత్యత్ర కర్ణశఘ్నలీ ఉపాధిః, అయమేవోపాధిర్నైయాంకైః పరిచాయక ఇత్యుచ్యతే, ప్రకృతే చాన్తఃకరణస్య జడతయా విషయభాసకత్వాయోగేన విషయభాసక ర్భేదం దర్శయితుం జీవస్వరూపకథన మిత్యవధేయం. అతఏవ వ్యావర్తకాన్తఃకరణస్యైకత్వా జీవతత్సాక్షిణో రభేదమాశంభ్యనిరాచష్టే- అన్తఃకరణస్యతి. నను విశేషణోపాధ్యోర్వర్తమానవ్యావర్తకత్వేన భేదాభావాదన్తఃకరణవిశిష్టతదుఃపితచైతన్యయోర్జీవతత్సాక్షిణోరప్యభేద ఇత్యత్ర ఆహ—విశేషణం చేతి. కార్యాన్వయీతి. అవచ్ఛేద్యం యదన్వయి తదన్వయీత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి కార్యపదం వ్యాఖ్యేయమ్. తథాచ కార్యాన్వయిత్వే సతి వ్యావర్తకత్వం విశేషణత్వం పర్యవస్యతి. తేన ఘటఃపటా పశ్యతి దేవదత్తఇత్యత్ర ఘటపటయోరేక దర్శనక్రియాన్వయిత్వేఽపి అవ్యావర్తకత్వా న్నపరస్పరవిశేషణత్వాపత్తిరితి భావః. నను కర్ణశఘ్నలీ నోపాధిః పరిచాయకత్వా త్తథాచోపాధిలక్షణాతివ్యాప్తిస్త్రేత్యాశంభ్యహ—అయమేవేతి. సగ్భేద మపి చైతన్యస్య జీవత్వాన్వయే తత్రాన్తఃకరణం విశేషణం న సాక్షిత్వాన్వయ ఇత్యత్ర కిం వినిగమక మిత్యాశంభ్య తస్య కర్తృత్వాదిలక్షణ జీవత్వాన్వయిత్వాద్విశేషణత్వం విషయావభాసకత్వరూపసాక్షిత్వాన్వయిత్వా దుపాధిత్వమిత్యభిప్రేత్యాహ—ప్రకృతే చేతి. నన్వయుక్తం జీవసాక్షిలక్షణం. ప్రమాతృప్రమాణతత్ఫలవ్యతిరేకేణ తస్యైవాసిద్ధేః. సహి లక్షణేనైవ తత్సిద్ధిః. సిద్ధపవ లక్ష్యే తత్ప్రణయనాత్. నచ ప్రత్యక్ష మత్ర క్రమతే, వాదివివాదాభావప్రసక్తాత్. నచ విషయావభాసకాభావే జగదాధ్యప్రసక్తాద్భాసకతయా తస్య సిద్ధిరితి వాచ్యమ్. ప్రమాణచైతన్యస్య విషయావభాసరూపత్వాత్ చక్షురాదే

చైతన్యోపాధిత్వం, అయంచ జీవసాక్షీప్రత్యాత్మం నానా, ఏకత్వే
 స్మృతరణత్వాత్ ప్రమాతుశ్చ తదాశ్రయత్వాత్ అతిరిక్తస్య విష
 యావభాసకస్యాభావాత్ అనపేక్షితత్వాత్. తస్మాత్ప్రమాణప్రయో
 జనయో రసమ్భవాత్ ప్రమాత్రతిరిక్తసాక్షీదుర్నిరూప ఇత్యాశ
 జ్ఞానహ—అయంచేతి. అయ మాశ్రయః. జీవసాక్షీ తావదగ్నేక ర్తవ్యః
 అన్యథా విషయానుసంధానానుపపత్తేః. సచాన్యథోపపత్తిః. చక్షురాది
 కరణతజ్జన్యజ్ఞానానాం నానాత్వేనానుగతతయా సర్వవిషయానుసంధా
 తృత్యామోగాత్. ప్రమాతుశ్చానుగతత్వేఽపి స్యానుసంధానార్థమన్యా
 పేక్షత్వాత్. సాక్షీణస్తు బ్రహ్మభేదేన స్వప్రకాశతయా నిరపేక్షస్యైవ
 స్వపరవిషయానుసంధానుపపత్తేః. నను జీవసాక్షీణో ర్భ్రహ్మభేదేన స్వ
 ప్రకాశత్వేద్యదేవ సర్వవిషయానుసంధాతృత్వావత్తై చైత్రావగతే
 మైత్రస్యాప్యనుసంధానప్రసక్త్యితి చేత్. న కిం చైత్రసాక్షీణో మైత్రావగ
 తవిషయానుసంధాతృత్వం స్వప్రకాశచైతన్యాభేదాదాపాద్యతే? సర్వ
 జ్ఞత్వాదివిశిష్టచైతన్యాభేదా ద్యా? మైత్రసాక్ష్యభేదాద్యా? న తావ
 దాద్యః. తస్య నిర్వికారత్వేన తదభేదస్య సర్వవిషయానుసంధానానాపా
 దకత్వాత్. న ద్వితీయః. అన్తఃకరణోపహితస్య జీవసాక్షీణః పరమేశ్వ
 రేణ మాయావిశిష్టేన తదుపహితేన వాఽత్యంతభేదాభ్యుపగమాత్.
 న తృతీయః. చైత్రమైత్రాన్తఃకరణయో ర్భిన్నదేశస్థత్వేన తదుపహిత
 చైతన్యయో రభేదశక్త్యానవకాశాత్. తతశ్చానుసంధానానుపపత్తిః సా
 క్షీణి ప్రమాణమ్. తథా‘సాక్షీచేతా కేవలో నిర్గుణశ్చే’త్యాగమోఽపి
 ప్రమాత్రాద్యతిరేకిణి సాక్షీణి ప్రమాణం. న మాయావిశ్వరవిషయః.
 మాయావిశిష్టే తస్మిన్ కేవలో నిర్గుణ ఇతి విశేషానుపపత్తేః. తస్మాద
 స్త్యతిరిక్తో జీవసాక్షీ స చ ప్రత్యాత్మం నానేత్యనవద్యమ్. నన్నస్తు
 జీవస్య ప్రమాత్రాదిభావాతిరేకేణాన్తఃకరణోపహితత్వేన రూపేణ సా
 క్షీత్వం. తథాపి నేశ్వరసాక్షీసిద్ధిః ధర్మిగ్రహకమానేన లాఘవాను
 గృహీతేన నిత్యజ్ఞానాశ్రయతయైవ తత్పిద్యే. మాయావిశిష్టస్య జడత

అస్తాకరణస్య విశేషణతోపాధిత్యాభ్యాం అనయో ర్భేదః, విశేషణం
 చ కార్యాన్వయివ్యావర్తకమ్. ఉపాధిశ్చ కార్యానన్వయీ వ్యావర్తకో
 వర్తమానశ్చ, రూపవిశిష్టో ఘటో నిత్య ఇత్యత్ర రూపం విశేషణం
 కర్ణశఘ్నల్యవచ్ఛిన్నం నభ శ్రోత్రమిత్యత్ర కర్ణశఘ్నలీ ఉపాధిః,
 అయమేవోపాధిర్నైయాంకైః పరిచాయక ఇత్యుచ్యతే, ప్రకృతే
 చాస్తాకరణస్య జడతయా విషయభాసకత్వామోగేన విషయభాసక
 ర్భేదం దర్శయితుం జీవస్వరూపకథన మిత్యవధేయం. అతఏవ వ్యావ
 ర్తకాస్తాకరణస్యైకత్వా జీవతత్సాక్షిణో రభేదమాశంక్యనిరాచర్యే-
 అస్తాకరణస్యేతి. నను విశేషణోపాధ్యోర్వర్తమానవ్యావర్తకత్వేన
 భేదాభావాదస్తాకరణవిశిష్టతదుపహితచైతన్యయోర్జీవతత్సాక్షిణోరన్వ
 భేద ఇత్యత్ర ఆహ—విశేషణం చేతి. కార్యాన్వయీతి. అవచ్ఛేద్యం
 యదన్వయి తదన్వయీత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి కార్యపదం వ్యాఖ్యే
 యమ్. తథాచ కార్యాన్వయిత్యే సతి వ్యావర్తకత్వం విశేషణత్వం
 పర్యవస్యతి. తేన ఘటపటా పశ్యతి దేవదత్తఇత్యత్ర ఘటపటయోరేక
 దర్శనక్రియాన్వయిత్యేఽపి అవ్యావర్తకత్వా న్నపరస్పరవిశేషణత్వాప
 త్తిరితి భావః. నను కర్ణశఘ్నలీ నోపాధిః పరిచాయకత్వా తథాచో
 పాధిలక్షణాతివ్యాప్తిస్తత్రేత్యాశంక్యాహ—అయమేవేతి. సన్వేష
 మపి చైతన్యస్య జీవత్వాన్వయే తత్రాస్తాకరణం విశేషణం న సాక్షిత్వా
 న్వయ ఇత్యత్ర కిం వినిగమక మిత్యాశంక్యా తస్య కర్తృత్వాదిలక్షణ
 జీవత్వాన్వయిత్వాద్విశేషణత్వం విషయావభాసకత్వరూపసాక్షిత్వాన
 న్వయిత్వా దుపాధిత్యమిత్యభిప్రేత్యాహ—ప్రకృతే చేతి. నన్వయు
 క్తం జీవసాక్షిలక్షణం. ప్రమాతృప్రమాణతత్ఫలవ్యతిరేకేణ తస్మై
 వాసిద్ధేః. సహి లక్షణేనైవ తత్సిద్ధిః. సిద్ధవేవ లక్ష్యే తత్ప్రణయనాత్.
 నచ ప్రత్యక్ష మత్ర క్రమతే, వాదివివాదాభావప్రసక్తాత్. నచ విష
 యావభాసకాభావే జగదాధ్యప్రసక్తాదాభాసకతయా తస్య సిద్ధిరితి వా
 చ్యమ్. ప్రమాణచైతన్యస్య విషయావభాసరూపత్వాత్ చక్షురాదే

చైతన్యోపాధిత్వం, అయంచ జీవసాక్షీప్రత్యాత్మం నానా, ఏకత్వే
 స్మృతరణత్వాత్ ప్రమాతుశ్చ తదాశ్రయత్వాత్ అతిరిక్తస్య విష
 యావభాసకస్యాభావాత్ అనపేక్షితత్వాత్. తస్మాత్ప్రమాణప్రయో
 జనయో రసమ్భవాత్ ప్రమాత్రతిరిక్తసాక్షీదుర్నిరూప ఇత్యాశ
 జ్ఞానహ—అయంచేతి. అయ మాశ్రయః. జీవసాక్షీ తావదగ్గీక ర్తవ్యః
 అన్యథా విషయానుసంధానానుపపత్తేః. నచాన్యథోపపత్తిః. చక్షురాది
 కరణతజ్జన్యజ్ఞానానాం నానాత్వేనాననుగతతయా సర్వవిషయానుసంధా
 తృత్వాయోగాత్. ప్రమాతుశ్చానుగతత్వేఽపి స్యానుసంధానార్థమన్యా
 పేక్షత్వాత్. సాక్షీణస్తు బ్రహ్మభేదేన స్వప్రకాశతయా నిరపేక్షస్యైవ
 స్వపరవిషయానుసంధానుపపత్తేః. నను జీవసాక్షీణో ర్భ్రహ్మభేదేన స్వ
 ప్రకాశత్వేదవ్యదేన సర్వవిషయానుసంధాతృత్వావత్తై చైత్రావగతే
 మైత్రస్యాప్యనుసంధానప్రసజ్జగతి చేత్. న కిం చైత్రసాక్షీణో మైత్రావగ
 తవిషయానుసంధాతృత్వం స్వప్రకాశచైతన్యాభేదాదాపాద్యతే? సర్వ
 జ్ఞత్వాదివిశిష్టచైతన్యాభేదా ద్యా? మైత్రసాక్ష్యభేదాద్యా? న తావ
 దాద్యః. తస్య నిర్వికారత్వేన తదభేదస్య సర్వవిషయానుసంధానానాపా
 దకత్వాత్. న ద్వితీయః. అన్తఃకరణోపహితస్య జీవసాక్షీణః పరమేశ్వ
 రేణ మాయావిశిష్టేన తదుపహితేన వాఽత్యంతభేదాభ్యుపగమాత్.
 న తృతీయః. చైత్రమైత్రాన్తఃకరణయో ర్భిన్నదేశస్థత్వేన తదుపహిత
 చైతన్యయో రభేదశక్త్యానవకాశాత్. తతశ్చానుసంధానానుపపత్తిః సా
 క్షీణి ప్రమాణమ్. తథాసాక్షీచేతాకేవలో నిర్గుణశ్చేత్యాగమోఽపి
 ప్రమాత్రాద్యతిరేకిణి సాక్షీణి ప్రమాణం. న మాయావిశిష్టరవిషయః.
 మాయావిశిష్టే తస్మాకేవలో నిర్గుణ ఇతి విశేషానుపపత్తేః. తస్మాద
 స్వతిరిక్తో జీవసాక్షీ స చ ప్రత్యాత్మం నానేత్యనవద్యమ్. నన్నస్తు
 జీవస్య ప్రమాత్రాదిభావాతిరేకేణాన్తఃకరణోపహితత్వేన రూపేణ సా
 క్షీత్వం. తథాపి నేశ్వరసాక్షీసిద్ధిః ధర్మిగ్రహకమానేన లాఘవాను
 గృహీతేన నిత్యజ్ఞానాశ్రయతయైవ తత్పిద్యే. మాయావిశిష్టస్య జడత

చైత్రావగతేమైత్రస్యాప్యనుసన్ధానప్రసజః, ఈశ్వరసాక్షీతు మాయోప
హితం చైతన్యం, తచ్చైకం తదుపాధిభూతమాయాయా ఏకత్వాత్,
యా జ్ఞానత్వాభావాచ్చ. తతశ్చ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జీవసాక్షీజన్యం తద
జన్యం చేత్యేవ విభాగోయుక్త ఇత్యాశఙ్క్య, నహి మాయావిశిష్ట
చైతన్యమిశ్వరసాక్షీ కింతు మాయోపహితం. నచైవం ధర్మిగ్రహక
మానవిరోధా ద్బాధితమస్య సాక్షీత్వం. అనుమితే ర్వాస్వపకతావచ్ఛే
దకమాత్రప్రకారకత్యేన లాఘవోపనీతయోరపి కర్తృకత్వజ్ఞాననిత్య
త్వయో రనుమానావిషయత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ- ఈశ్వరసాక్షీత్వతి.
ననీశ్వరసాక్ష్యపి నానాసాక్షీత్వాత్ జీవసాక్షీవత్ తతశ్చ తద్వదేవ
సకలవిషయాననుసన్ధానాపత్తౌ సోఽపి కిచ్చిజ్ఞస్వాదిత్యాశఙ్క్య, కిమి
శ్వరసాక్షీణః స్వరూపేణ నానాత్వమ్? ఉత తదుపహితత్యేన? నాద్యః.
'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యాదిశ్రుత్యా చైతన్యస్వరూపస్య తస్యైకత్వా
వగమాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—తచ్ఛేతి. నను కేయం మాయా
నాను? యదుపహితం చైతన్యమిశ్వరసాక్షీ స్యాత్. నతావత్ మి
థ్యాజ్ఞానతత్సంస్కారకర్తృణి. తేషాం సాదిత్యేనానాదీశ్వరోపాధిత్యా
భావాత్. నాపి జ్ఞానప్రాగభావః. తస్మానాదిత్వేఽపి నానాత్వేన తదు
పాధిత్యాద్యోగాత్. అన్యథేశ్వరతస్సాక్షీణో రన్యనేకత్వాప్రత్యే. అనా
దిభావరూపజ్ఞానం మాయేతి చేన్న. లక్షణప్రమాణాభావేన తస్య దు
ర్నిరూపత్వాత్. తథాహి. కిం తల్లక్షణం? జ్ఞాననివర్త్యత్వంవా? అనా
దిత్యే సతి తత్త్వం వా? అనాదిభావత్వవిశేషితమేతదేవవా? అన్య
ద్వా? నాద్యః. ప్రథమధారణావాహికబుద్ధా భ్రాన్తిజ్ఞానే చాతివ్యా
ప్తేః. న ద్వితీయః. ప్రాగభావేఽపి తత్సత్త్వాత్. న తృతీయః. అవిద్యా
సమ్బంధాదావతివ్యాప్తేః. నాన్త్యః. తస్మానిర్వచనాత్. నచ నిఖిలకా
ర్యోపాదానత్వం తల్లక్షణం. అత్తనోఽపి మాయావచ్ఛిన్నస్య తవ మతే
ప్రపంచోపాదానత్వేన తత్ర తత్ప్రసక్తాత్. నావ్యేవంవిధాజ్ఞానే ప్ర
మాణం పశ్యామః. నచ న జానామిత్యనుభవః. తస్య మతద్వయసమ్మత

జ్ఞానాభావవిషయత్వేనోపపత్తేః. న చ బ్రహ్మసాక్షాత్కారః అజ్ఞాననివర్తకః. తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్, శుక్తితత్త్వసాక్షాత్కారపదిత్యనుమానం మూలాజ్ఞానే మానమితి వాచ్యమ్. వివేకాగ్రహస్య మిథ్యాజ్ఞానస్య వా శుక్తిత్వావరోక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వేన దృష్టాంతాసమ్మతిపత్తేః. ప్రాగభావనివృత్త్యాఽర్థాంతరాచ్చ. తస్మాత్ లక్షణప్రమాణయోరసమ్మిమవాన్నాస్యతిరిక్త మజ్ఞానమితి—ఉచ్యతే—అనాద్యపాదానత్వే సతి జ్ఞాననివర్త్య మజ్ఞానం—నచాసమ్మయః. ప్రాగభావవద్భావస్యాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వే బాధకాభావాత్—నాప్యతివ్యాప్తిః. ఆత్మనోఽనాద్యపాదానత్వేఽపి జ్ఞాననివర్త్యత్వాత్. తన్నివర్త్యస్య చావిద్యాసమ్మిమనాదే రనుపాదానత్వాత్. ఘటాద్యపాదానస్య మృత్పిష్టాదే రనాదిత్వాభావాత్. అథవా అనాదిభావత్వే సతి జ్ఞాననివర్త్యత్వమజ్ఞానలక్షణం. స చావిద్యాసమ్మిమనాదావతివ్యాప్తిః. అజ్ఞాననైవ జ్ఞాననివర్త్యతయాతత్సమ్మిమనాదే స్తన్నివృత్త్యైవ నివృత్త్యుపపత్తేః. నాపి మిథ్యాజ్ఞానే తత్సంసృజః. ఉత్పన్నశ్రమనివృత్తేర్జ్ఞానం వినాపి భావాత్-సాదిత్వాచ్చ. న చ ప్రమాణాభావః. న జానామిత్యనుభవస్య సత్త్వాత్-నచాయమన్యవిషయః. మిథ్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానత్వాధికరణత్వాత్. జ్ఞానాత్యంతాభావస్య చాత్మస్యసమ్మిమనాత్. సంస్కారాతిరేకేణ జ్ఞానధ్వంసాభావాత్. తస్య చాతీంద్రియత్వాత్. నాపి వృత్తిజ్ఞానప్రాగభావస్తద్విషయః. ప్రతియోగి జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం తజ్ఞానాయోగాత్. యద్విషయే కదాపి జ్ఞానం న భవిష్యతి తత్రాపి న జానామిత్యనుభవాచ్చ. తదేవం న జానామిత్యనుభవ స్తథావిధాజ్ఞానే ప్రమాణం. అనుమానమపి, సంశయవిపర్యాసాన్యతరవిషయవిషయకం ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయావరణపూర్వకం స్వనివర్త్యపూర్వకం వా అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ అన్ధకారే ఘటాదిసంశయనివర్తకప్రదీపప్రభావత్ ధర్మాధర్మాదిగోచరశాబ్దజ్ఞానస్య సుఖాదిసాక్షాత్కారస్య చ పక్షబహిర్భావాన్నాంశతో బాధాసీద్ధిః. న చ. వృత్తిజ్ఞానప్రాగభావేనార్థాంతరం. తస్య జ్ఞాననివృత్తిస్వరూపత్వాత్

అభావత్వేన నానాత్వేన చ గౌరవాదనుమానవిషయత్వాయోగాత్. అతఏవ సమవాయసాధకమీశ్వరసాధకం చానుమానం లాఘవాదేకమేవ సమవాయం ఈశ్వరం సాధయతీతి పరసిద్ధాంతః. అతఏవచ విషయగతాజ్ఞాతతయా అత్తగతాదృష్టేన భ్రాన్తిజ్ఞానేన తత్సంస్కారేణ వా నాథాన్తరం. లాఘవసహకృతానుమానేన ఏకస్య భావరూపస్య తస్యసిద్ధేః. అతఏవ, నాథకారేణాథాన్తరం. తస్య ఘటాద్యావరకత్వేఽపి విషయచైతన్యవరకత్వాయోగాచ్చ. నచ ద్వితీయసాధ్యే ఇచ్ఛాప్రాగభావేనాథాన్తరతా. తత్రజ్ఞానస్య ప్రకాశకత్వేనానివర్తకత్వాత్ తత్త్వేన తన్నివర్త్యత్వన్యైవేహ సాధ్యస్య వివక్షితత్వాత్. సంశయవివర్యాసాన్యతరవిషయవిషయకత్వే సతి తదన్యతరనివృత్తౌ నిరపేక్షహేతుత్వంఅప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వేన వివక్షితం. తచ్చ ప్రదీపప్రభాయామపి వ్యంజకాభావప్రయుక్తసంశయాద్యుత్తరప్రత్యక్షజనికాయామస్తీతి న సాధనవైకల్యం. నచ సా ప్రత్యక్షజ్ఞానసాపేక్షేతి తద్వైకల్యతాదవస్థ్యం. తస్మాస్సంశయాదినివృత్తౌ జ్ఞానప్రకాశసాపేక్షత్వేఽపి సజాతీయబాహ్యప్రకాశానపేక్షత్వాత్ నిరపేక్షుపదేన సజాతీయప్రకాశనిరపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. నచైవం ఘటాదిప్రత్యక్షజ్ఞానస్య సంశయాదినివృత్తౌ ప్రామాణ్యనిశ్చయసాపేక్షత్వా త్వరూపాసిద్ధోపేతురితి వాచ్యం. సిద్ధాంతే స్వాశ్రయజ్ఞానన్యైవ ప్రమాత్వనిశ్చయరూపత్వాత్. నాప్యనైకాన్తితో హేతుః. వివర్యాసాదే స్తదన్యతరవిషయవిషయకత్వేఽపి తన్నివృత్తౌ సజాతీయబాధకజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్. సుఖాదిసాక్షాత్కారస్య చ నిరపేక్షస్య సంశయాదినివర్తకత్వేఽపి తదన్యతరవిషయవిషయకత్వాభావాత్. నచ ధారావాహికద్వితీయాదిబుద్ధావ్యభిచారః. తత్రైకజ్ఞానత్వాభ్యుపగమాత్. అతఏవ నద్వితీయాదిప్రభాదా వ్యభిచారః. తత్రాప్యేతన్నాయేన స్వవిరోధిప్రభావర్యస్తస్థాయిత్యాభ్యుపగమాత్. మద్దామద్దప్రభయోశ్చ వైలక్షణ్యేఽపి మద్దప్రభానన్తరభావిప్రార్థప్రభాయాః స్వవిషయకేశ రేఖాదిసూక్ష్మపదార్థా

వరణభంజకత్వాత్. అతిప్రాధప్రభానన్తరభావిన్యాశ్చ మన్దప్రభాయా
స్సవిషయావరణపూర్వకత్వాభావేఽపి తన్నివృత్తిస్వరూపయోగ్య
త్వాత్ సూక్ష్మతమవస్తుసంశయాదినివర్తకత్వాభావాచ్చ న వ్యభిచారః.
నచాప్రయోజకత్వం, ప్రదీపప్రభాదా లాఘవేన ప్రకాశకత్వేనైవ స్సవి
షయావరణనివర్తకత్వస్య గ్రహాత్. అతఏవేశ్వరానుమానే ఘటాదా
లాఘవేన కార్యత్వేనైవ కర్తృజన్యత్వగ్రహా న్నాప్రయోజకత్వమితి
పరస్యాపి రాధాన్తః. తదేవం లాఘవసహకృతానుమానం పక్షధర్త
తా బలాదనాద్యేకభావరూపాజ్ఞానలక్షణావరణే ప్రమాణం. తథా
మిథ్యాన్యర్థతజ్ఞానలక్షణాభ్యాసానుపపత్తిస్తత్ర ప్రమాణం. తథాపి
అస్తి తావత్ శుక్తా రజతజ్ఞానాత్ రజతార్థిప్రవృత్తిః సామానాధిక
రణ్యవ్యవదేశశ్చేతి సార్వజనీనం. తజ్ఞానస్తు తదపవాదేన నేదం రజత
మితిబాధకజ్ఞానోదయా న్నిథ్యా. తన్నిథ్యాత్వం చ స్వరూపతో బాధా
భావా న్నిథ్యాన్యర్థవిషయత్వేనైవ. మిథ్యాత్వమప్యస్య ప్రతిపన్నీపాథా
పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నతదభావానుభవాదిత్యగ్రే స్ఫుటమ్. నచైవ
మపి మిథ్యాన్యర్థతదవభాసయోరాత్మతత్త్వజ్ఞానాభావాభ్యామేవోపాదా
ననిమిత్తకారణాభ్యా ముపపత్తే స్తత్కారణతయా నాజ్ఞానసిద్ధిరితి వా
చ్యమ్. దోషఘటితభాన్నిజ్ఞానపుష్కలకారణే సతి తత్త్వజ్ఞానాభావవి
లంబా త్తద్విలంబుభావేన తస్య కారణత్వాయోగాత్. ఆత్మనశ్చ
పరిణామిత్వేనానుపాదానత్వాత్. అస్యథా అథ్యాసస్యాపి సత్యత్వా
వత్తే. తస్మాన్నిథ్యాన్యర్థతదవభాసానుపపత్తి స్తదుపాదానమిథ్యాజ్ఞానే
ప్రమాణమ్. తచ్చ తత్తజ్ఞానావచ్ఛిన్నచైతన్యావరణం తత్తద్గతవిక్షేప
హేతుత్వాత్. తత్తదవచ్ఛిన్నచైతన్యవిషయం నశుక్త్యాదివిషయం.
ప్రమాణవైకల్యాదేవ తదగ్రహణనిర్ధా తత్రావరణాదేరభావాత్.
తదేవం ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తయ స్తత్తచ్చైతన్యవిషయాజ్ఞానే
ప్రమాణం. శుద్ధచైతన్యవిషయమూలాజ్ఞానే తు ప్రయుజ్యతే, బ్రహ్మ
సాక్షాత్కారః. అనాదిభావనివర్తకః ప్రమాపాదాననివర్తకో హ

తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్ శుక్త్యపరోక్షజ్ఞానవదితి—నన్వనుమానా
 దిప్రమాణేన మూలాజ్ఞానావగమేఽపి న మాయాసిద్ధిః మాయాఽవిద్య
 యోగ్లోకే ప్రసిద్ధభేదత్వాత్. న హి మిథ్యారజతోపాదానావిద్యా
 శ్రయేమన్త్రాషధాదినా మాయామయహస్త్యశ్వరథాదినిర్మాతరివ మా
 యావిశబ్దం ప్రయుంజతే. న చ మాయావినిర్మితా నిర్వచనీయరథాది
 దృష్టాన్తేన ప్రమాణాన్తరేణైవ జగతో మాయోపాదానత్వం సాధ్య
 తే ఇతి వాచ్యం. క్లృప్తజ్ఞానోపాదానస్య మాయోపాదానత్వాయో
 గాత్. మాయాయావవ తదుపాదానత్వే లోకసిద్ధిమాయావత్
 తస్యా అపి స్వాశ్రయావ్యామోహకత్వతత్త్వజ్ఞానానివర్త్యత్వాపత్తై,
 మాయాప్రయుక్తో బంధః తత్త్వజ్ఞానా తన్నివృత్తిరితి సిద్ధాన్తవ్యాకో
 పప్రసక్తాత్. తతశ్చ ప్రమాణాభానా న్ను మూలమాయాసిద్ధి రితి—
 మైవమ్. లోకేఽపి మాయాఽవిద్యయో ర్భేదాసిద్ధేః. తథాహి, న తా
 వత్ లక్షణతో లోకే మాయాఽవిద్యయో ర్భేదః. అనాద్యనిర్వచనీయ
 త్వస్య విపర్యయోపాదానత్వస్య చ లక్షణస్య మాయాఽవిద్యయో
 రవిశేషాత్. నను మన్త్రాషధాదిసత్త్వవస్తేవమాయా నానిర్వచనీయేతి
 చేన్న. తత్రాపి శుక్తిరూప్యాద్యధ్యాసోపాదానవత్ అనాద్యనుగతస్యా
 నిర్వచనీయాజ్ఞానస్యైవ లాఘవేనోపాదానత్వకల్పనాత్. అన్యథా మ
 న్త్రాద్యుపాదానత్వే మాయావినిర్మితహస్త్యాదేరపి సత్యత్వాపత్తేః. మన్త్రా
 ద్యనువిధానస్య చ కాచాద్యనువిధానవన్నిమిత్తకారణవిషయతయా
 పుష్పపత్తేః. నాపి వ్యవహారభేదాత్ భేదః. ఆవరణవిక్షేపాభయశక్తివి
 శిష్టాయా మేకస్యామేవావరణశక్తిప్రాధాన్యవివక్షయా అవిద్యావిక్షే
 పశక్తిప్రాధాన్యవివక్షయా మాయేతి వ్యవహారభేదోపపత్తేః తదుక్తం
 వివరణాచార్యైః ‘ఏకస్మిన్నపి వస్తుని విక్షేపప్రాధాన్యేన మాయా
 ఆచ్ఛాదనప్రాధాన్యేన అవిద్యేతివ్యవహారభేద’ ఇతి. కేచిత్తు, మాయా
 పరమేశ్వరనిష్ఠావియదాదిప్రస్ఫుటేహేతుః. అవిద్యా జీవనిష్ఠా స్వప్నరూ
 ప్యాదిభ్రమహేతుః. అతపవాజ్ఞోజీవఃపరమేశ్వరస్తు మాయాతి వ్యవ

రూప ఈయతే” ఇత్యాదిశ్రుతౌ మాయాభిరితి బహువచనస్య మా
యాగతశక్తివిశేషాభిప్రాయతయా, మాయాగతసత్త్వరజస్తమోరూప
గుణాభిప్రాయతయా, వోషపత్తేః, మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్తా
దిశ్యతే న వైపరిత్యేన. బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ చ జీవగతాజ్ఞానం నివ
ర్తతే. ‘విభేదజనకేఽజ్ఞానే, ఇత్యాదివచనాత్. నమాయా. ‘మామేవ
యే ప్రపద్యంతే మాయామేతాన్తరన్తి తే, ఇతి మాయాయా స్సేతు
వత్తర్తవ్యత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్. అతఏవైకముక్తావపి అన్యేషాం
ప్రపంచోచ్చలమ్భః. వియదాదిప్రపంచోచ్చపాదానమాయాయా అనిష్ట
త్తేః. నచైవం ముక్తస్యాపి ప్రపంచోచ్చలమ్భాపత్తిః. ప్రపంచదర్శనహే
త్వవిద్యాయా విచ్ఛేదాత్. నహి చక్షుష్మతా చూఢ్యం గృహ్యత
ఇత్యన్తేనాపి తదాలోక్యతే. తత్తస్మాదస్తిమాయాఽవిద్యయోర్భేద
ఇతి—తన్న—మాయాయాః సత్యత్వే అద్వైతహానాత్. మిథ్యాత్వే
చ జ్ఞాననివర్త్యత్వేనాజ్ఞానత్వాత్. ‘మాయామేతాన్తరన్తిత, ఇత్యా
దౌ తరణం వినాశేవ అన్యథా ‘భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానిష్పత్తి’
రిత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్. తస్మాత్పూర్వాజ్ఞానస్యైవ మాయాత్వాత్
సుష్మాక్తం ‘మాయోపహితం చైతన్య మిశ్వరసాక్షీ’తి—నన్వస్తు
మూలాజ్ఞానం మాయా. తథాపి న తదైక్యసిద్ధిః ‘ఇన్ద్రోమాయాభి’
రితి బహువచనశ్రుతివిరోధేన లాఘవానుగృహీతస్యాన్యనుమానస్య
మాయైకత్వే ప్రమాణత్వాద్యోగాదిత్యాశంక్య, మాయాగతశక్తిభే
దవిషయతయా తద్గతగుణభేదవిషయతయా వా బహువచనోపపత్తే
ర్న విరోధ ఇత్యాహ—ఇన్ద్రోమితి. శక్తివిశేషేతి. ఏకత్వేఽపి వహ్ని
ర్దాహప్రకాశనాదిశక్తిభేదవన్తాయైకత్వేఽపి ప్రపంచవైచిత్ర్యదిర్భవనేన
తదనుకూలనానాశక్త్యభ్యవగమాదితి భావః. నను మాయాభిరితి
బహువచనస్య అసత్యపి ముఖ్యార్థత్యాగకారణే గుణశక్త్యభేదవిషయ
త్వాభిధాన మయుక్త మిత్యాశంక్య, మాయైకత్వశ్రుతిస్మృతీనా
మనేకత్వేన తద్విరోధాదేకాబహువచనశ్రుతిరేవాన్యవరా కల్ప్యతే

యినం తు మహేశ్వరం * తరత్యవిద్యాం వితతాం హృది యస్మిన్ని వే
శితే, యోగీ మాయామమేయాయ తస్మై విద్యాత్త నే నమః * అజా
మే కాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయంతీం సరూపాం,
అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహత్యేనాం భుక్తభోగామజో
ఽన్య, ఇత్యాది శ్రుతిషు ఏకవచనబలేన లాఘవానుగృహీతేన మా
యాయా ఏకత్వం నిశ్చయతే, తతశ్చ తదుపహితచైతన్యం ఈశ్వర

ఇత్యాహ—మాయాన్విత్యాదినా. ఏకత్వం నిశ్చయతే ఇత్యన్తేన.
అత్ర మాయాభేదం వదన్వాదీ ప్రప్తవ్యః, కిం మాయాభిరితిబహువచ
నాత్ మాయాభేదోఽభిప్రేతః? మాయాఽవిద్యాభేదో వా? నాద్య
ఇత్యాహ—మాయామితి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—తరతీతి. నివృత్తి
రేవాత్ర తరణమ్. 'తరతి బ్రహ్మహత్యా, మిత్యాదౌ నివృత్తౌ తచ్చబ్ద
ప్రయోగాత్—నద్యాదేరివ లజ్జనస్యాత్రాభావాత్. తథాచ మా
యామవిద్యాన్తరతీతి సామానాధికరణ్యేన జ్ఞాననివర్త్యత్వనిర్దేశా న్న
మాయా అవిద్యాతో భిద్యతే ఇతి భావః. నను మాయాభిరితి బహు
వచనశ్రుతి ర్తాయాభేదవిషయైవ న తు తద్గతగుణభేదాభిప్రాయా తత్ర
ప్రమాణాభావాత్ ఏకవచనస్య 'గ్రహం సమ్హర్షి'తి వదుషంతే రిత్య
తలహ—అజామితి. 'నాసదాసీన్నోసదాసీత్తమ ఆసీత్ * అవిద్యాయా
మస్తరే వర్తమానా నాన్యచ్ఛ్రేయో వేదయన్త, ఇత్యాది శ్రుతయః
ఆదిపదగ్రహ్యః. నను శ్రుతిబహుత్వమాత్రా న్నమాయైక్యసిద్ధిః ఏకే
నాపి బలవతా బహునాం బాధదర్శనాదిత్యాశ్చ లాఘవానుగ్ర
హాదేకత్వశ్రుతీనామేవ ప్రాబల్యమిత్యాహ—లాఘవేతి. ప్రకృతమీ
శ్వరసాక్ష్యకత్వ ముపసంహరతి-తతశ్చేతి. ఉపాధిభూతమాయాయా
ఏకత్వాదిత్యర్థః. నకేవలమేకం ఈశ్వరసాక్షి, కింత్వనాది చేత్యాహ—
తచ్ఛేతి. ఈశ్వరసాక్షిణః పరమేశ్వరాద్భేదం దర్శయితుం తత్స్వరూప
మాహ—మాయేతి. మాయావిశిష్టం చైతన్యం పరమేశ్వర ఇత్యర్థః.
నను మాయాయా ఏకత్వేన తద్విశిష్టస్య పరమేశ్వరసాక్షి తథా

సాక్షి. తచ్చానాది. తదుపాధే ర్థాయానూతనాదిత్వాత్, మాయా
వచ్చిన్నం చైతన్యం చ పరమేశ్వరః, మాయాయావిశేషణత్వే ఈశ్వ
రత్వం ఉపాధిత్వే సాక్షిత్వమితి ఈశ్వరత్వసాక్షిత్వయోర్భేదః నతు
ధర్మిణో రీశ్వరతత్సాక్షిణోః, స చ పరమేశ్వరః ఏకోఽపి స్వోపాధిభూత
మాయానిష్ఠస్తత్త్వగజస్తమోగుణభేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాదిశబ్ద
వాచ్యతాం భజతే, నను ఈశ్వరసాక్షిణోఽనాదిత్వే 'తదైక్షిత బహు
స్యాం ప్రజాయేయే, త్యాదినా సృష్టిపూర్వసమయే పరమేశ్వరస్యాగ
స్తకమీక్షణముచ్యమానం కథముపపద్యతే? ఉచ్యతే యథా విషయే
ద్వియసంనిక్ష్పాదికారణవశేన జీవోపాధ్యస్తకరణస్య వృత్తిభేదాః జా
యంతే, తథా సృజ్యమానప్రాణిగర్తవశేన పరమేశ్వరోపాధిభూతమా
యాయాం వృత్తివిశేషా ఇదమిదానీం సప్తవ్యమిద మిదానీం పాలయ

త్వాత్ భేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరవ్యవదేశానుపపత్తి రిత్యాశంకా
కిం బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరత్వానాం స్వరూపణోఽనుపపత్తిః? పరమార్థ
తోవా? నాస్త్యః ఇష్టత్వాత్. నాద్య ఇత్యాహ-సచేతి. ఈశ్వరచైత
న్యమేవోద్భూతస్తత్త్వగుణమాయావచ్చిన్నం పాలయితృవిష్ణురితి వ్యవ
దిశ్యతే. తదేవావిర్భూతరబోగుణమాయాక్రాంతం సప్తబ్రహ్మేతి
గీయతే, అతిరోహితతమోగుణమాయావచ్చిన్నం సంహర్తృమహే
శ్వరశబ్దవాచ్యతాం భజతే. 'అథ యోహ ఖలు వావాస్య రాజసోఽం
శోఽసౌ సయోఽయం బ్రహ్మథయోహ ఖలు వావాస్య తామసోఽంశో
ఽసౌసయోఽయం దుష్క్రోధ యోఽహ ఖలు వావాస్య సాత్త్వికాం
శోఽసౌసయోఽయంవిష్ణు' ఇతి మైత్రేయోపనిషది తదైవావగతే. తథా
చ బ్రహ్మాదీనాం మాయావచ్చిన్నత్వలక్షణపరమేశ్వరత్వేనాభేదేఽపి త
త్తద్గుణవిశిష్టమాయాయాభిన్నత్వాత్ బ్రహ్మత్వాదినా పరస్పరం భేదో
యుజ్యత ఇతిభావః. ఈశ్వరసాక్షిణోఽనాదిత్వే బాధక మాశంకతే-న
న్వీతి. సాక్షిణః స్వరూపేణానాదిత్వేఽపి సాదిమాయావృత్తివిశిష్టతయా
సాదిత్వ ముపపద్యతే ఇత్యాహ—ఉచ్యతఇతి. ఏవం సాక్షిదైవవిధ్యని

తస్య మిదమిదానీంసంహర్తవ్య మిత్యాద్యాకారా జాయంతే. తాసాం చ వృత్తీనాం సాదిత్వాత్తత్ప్రతిబుద్ధిబితచైతన్యమపి సాదీత్యుచ్యతే, ఏవం సాక్షిదైవవిధేయ ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య దైవవిధ్యం, ప్రత్యక్షత్వశ్చ జ్ఞేయగతం జ్ఞప్తిగతం చ నిరూపితం, తత్ర జ్ఞప్తిగతప్రత్యక్షత్వస్య సామాన్యలక్షణం చిత్తవేష, ఋర్వతో వహ్నిమానిత్యాదావపి వహ్నియాద్యాకారవృత్తుపహితచైతన్యస్య సావిత్యాంశే స్వప్రకాశతయా ప్రత్యక్షత్వాత్, తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వస్తుపూర్వోక్తమేవ, తస్యచ భ్రాన్తిరూపప్రత్యక్షే నాతివ్యాప్తిః, భ్రమప్రమాసాధారణప్రత్యక్షత్వసామాన్యనిర్వచనేనతస్యాపి లక్ష్యత్వాత్, యదా తు ప్రత్యక్షప్రమాయా ఏవ లక్షణం వక్తవ్యం తదా పూర్వోక్తలక్షణే అబాధితత్వం విషయవిశేషణం దేయం, శుక్తిరూప్యాదిభిమస్య సం

రూపణాజ్జీవేర్వరసాక్షిజన్యభేదేన ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య దైవవిధ్యం సిద్ధ మిత్యాహ—జీవమితి. సన్దేహమపి శుక్తిరూప్యాదిభ్రమే ప్రత్యక్షలక్షణస్యాతివ్యాప్తిరితి నేత్. స తావద్విషయప్రత్యక్షలక్షణస్య తద్విషయేతివ్యాప్తిః తస్య కేవలసాక్షివేద్యత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి జ్ఞప్తిప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణస్య తత్రాతిప్రసక్తః, భ్రమస్యాపి సావిత్యాంశే ప్రత్యక్షప్రమాణతయా సామాన్యలక్షణే లక్ష్యత్వాత్. అతో విశేషలక్షణైవ సా వాచ్యః. సాపి నసమ్భవతీతి వృత్తానువాదపురస్కరమాహ—ప్రత్యక్షత్వం చేతి. కింతత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షప్రమాత్వప్రయోజకస్య? తత్రాద్యంనిరాకరోతి—తస్యచేతి. ద్వితీయంనిరస్యతి. యదాత్వితి. ప్రత్యక్షప్రమాణనిరూపణాయతత్ప్రమాయాఏవ లక్షణీయత్వాదితిభావః. నను పారమార్థికత్వస్యఘటాదావభావేనతద్దక్షిణతలక్షణస్యతత్ప్రమాయామవ్యాప్తిః సత్త్వలక్షణాబాధితత్వస్యప్రాతిభాసికే సత్తేనాతివ్యాప్తితాదవస్థ్యమిత్యాశంక్య, సంసారకాలీనబాధావిషయత్వస్యాబాధితవదేనవివక్షితత్వాత్తస్యచతత్రాభావాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ—శుక్తిరూప్యాదిభ్రమస్యేతి. భ్రాన్తిజ్ఞానస్యానిర్వచ

సంసారకాలినబాధవిషయ ప్రాతిభాసికరజ్ఞాదివిషయకత్వేన ఉక్తలక్షణాభావాన్నితివ్యాప్తిః, నను, విసంవాదిప్రవృత్త్యాభ్యాన్విజ్ఞానవిషయనీయరజతాదివిషయత్వముపశ్రుత్యతదసహమానోఽన్యథాఖ్యాతివాదీనైరూయికః ప్రత్యవతిష్ఠతే. నన్వీతి—నను భ్యాన్విజ్ఞానమేవాసిద్ధమ్. సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వాత్. తథాపి. విప్రతిపన్నాస్పర్శేఽపి ప్రత్యయాః-యథార్థాః-ప్రత్యయత్వాత్. ఘటాదిప్రత్యయవత్ నచా యథార్థజ్ఞానానభ్యుపగమేవిసంవాదిప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఇష్టభేదాగ్రహదేవతదుపపత్తిః. నను భేదాగ్రహమాత్రాన్నప్రవృత్తిః చేతనవ్యవహారస్యజ్ఞానపూర్వకత్వాత్. అన్యథాసుషుప్త్యాదావపితదాపత్తిః. నాప్యవస్థితే పురోవర్తిని. ఇష్టానుపస్థితావపితత్ప్రసక్తాత్. నచోపస్థితత్వముభయవిశేషణమ్. పురోవర్తిప్రజ్ఞానయోర్భేదగ్రహేఽపితత్రతదగ్రహసత్త్వాత్. తస్మాదభేదజ్ఞానమేవప్రవర్తకమిత్యకామేనాప్యభ్యుపేయమితిచేన్న. ఉపస్థితే పురోవర్తిని ఉపస్థితేష్టభేదాగ్రహస్యజ్ఞానభేదాగ్రహసహితస్యప్రవర్తకత్వాత్, నచ భేదగ్రహభావాపేక్షయా లాఘవేన భావస్యైవాభేదగ్రహస్యప్రవర్తకత్వమితియుక్తం. భూతలాదేః స్వరూపేణ భావస్యైవ రూపాన్తరేణాభావత్వాభ్యుపగమేనాతిరిక్తాభావాసిద్ధేః, యథాహుః. 'భావాన్తరమభావోహికయాచిత్తువ్యపేక్షయే'తి. అస్తువాఽతిరిక్తాభావః. తథాపి నలాఘవం సత్యస్థలభవతద్దోరితి న్యాయేన ఆవశ్యకభేదాగ్రహస్యైవప్రవృత్తిహేతుత్వేనక్లృప్తత్వాత్. ప్రత్యుతప్రవృత్త్యగ్ం అసత్యస్థలేఽవ్యతిరిక్తవిశిష్టజ్ఞానం కల్పనీయం ఇత్యభేదగ్రహహేతుతాయామేవ గౌరవం. యద్వా, స్వరూపతో విషయతశ్చాగృహీతభేదం గ్రహణస్తరణాత్మకం జ్ఞానద్వయమేవ ప్రవర్తకం నచ గ్రహణస్తరణాత్మకజ్ఞానద్వయాభ్యుపగతో ఇదం సాక్షాత్కారోమిరజతం స్థరామీతి స్వార్థవివేచకానువ్యవసాయాపత్తిః. శుక్తిత్వాగ్రహవత్ దోషేణ తస్య ప్రతిబద్ధాత్. అతఏవ స తత్తో లేఖః దోషేణైవ తత్తాయాః ప్రముష్టత్వాత్. నచ వీతశ్శబ్దః తిక్తో గుడ ఇత్యాదా

వసుభూయమానారోపణలే ఇష్టానిష్టస్వరణాభావాత్ కథం ప్రవృత్తి
 నివృత్తీ ఇతి వాచ్యం-తత్తాపి పీతత్వతి క్తశ్వాదీనాం స్వరణస్యైవ కల్ప
 నాత్. తదుక్తం. 'మాష రాశిసమపీవిషయే మాషార్థిప్రవృత్తిర్పీసీలి
 మస్తారితమాషభేదాగ్రహణనుభూయమానారోపాఽసిద్ధవచేతి. అథ
 వా అగృహీతభేదం జ్ఞానద్యయం ప్రవర్తకం ఇదశ్చానుభూయమానా
 రోపణలే ఇప్తపురోవర్తిరోగ్రహణాభ్యుపగమేఽస్య స్థితి నప్రవృత్త్యా
 ద్యనుపపత్తిః. యద్వా అగృహీతేష్టభేదపురోవర్తివిషయమగృహీతేష్ట
 జ్ఞానభేదం జ్ఞానం ప్రవర్తకం. అయస్మి భేదాగ్రహణకవిద్విద్యమానేఽపి
 భేదే దోషవశేన తదగ్రహణ్ కవచితనభావాత్. తథా చ సత్యస్థలే
 జ్ఞానద్యయాభావేఽపి న ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః, నను వివాదాధ్యాసితం
 పురోవర్తిజ్ఞానం - రజతత్వప్రకారకం-తత్ప్రకారకప్రవృత్తిజనకత్వాత్
 ఉభయసిద్ధసమీచీనరజతజ్ఞానవదిత్యనుమానాత్పురోవర్తిని రజతత్వ
 సిద్ధా తస్య చ బాధదర్శనేన మిథ్యాత్వావగమాత్ తజ్ఞానవిషయం
 యథార్థత్వానుమానం బాధితమితి చేన్న. అనుకూలతర్కాభావాత్
 విపక్షే బాధకాభావాచ్చ. న చ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిర్బాధికా. అన్య
 తైవ తస్యా ఉపాదితత్వాత్. కిం చ రజతజ్ఞానం న శుక్తివిషయం
 అన్య కారజ్ఞానస్యాన్యవిషయత్వేఽనుభవ విరోధాత్. నను రజతజ్ఞానం
 శుక్తివిషయమేవ తద్గోచరవ్యవహారజనకత్వాత్ శుక్తిజ్ఞానవత్. నచా
 నుభవవిరోధః. ఇదం రజతత్వేన జానామితి రజతజ్ఞానవిషయత్వస్యై
 వానుభవాదితి చేన్న. ఆరోప్యానిరూపణేనతదభేదవిషయపురోవర్తి
 జ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః—తథాపి. శుక్తా విషయే ఇదమాత్తనాభాసమానం
 రజతం, కిమసత్? ఉతసత్? నాద్యః. అపరోక్షావభాసానుపపత్తేః.
 నహ్యసత్ ఇన్ద్రియసన్నికృప్తం సంవిదభిన్నం వా? ననువిషయస్య సమ
 స్తసామర్థ్యవిరహేఽపి పూర్వవిజ్ఞానసామర్థ్యా దుపజాతవిజ్ఞానమేవా
 సతః ప్రకాశః తస్య హ్యేష స్వభావః, యదసత్ప్రకాశయతీతి అత

ఏవాహుః. 'అసత్ప్రకాశనశక్తిరేవాస్యావిద్యే'తి. అతఏవ చానుభవః
 అసదేవ రజతమభాత్ ఇతి. అన్యథాసద్వాదిమతేఽపి విద్రుమే పురోవ
 ర్తిసంసర్గస్య శూన్యతయానవభాసాపత్తేః. తస్మాదసదేవాధ్యాపవిషయ
 ఇతి చేన్న. శక్యాభావేన శక్తేరేవానుపపత్తేః. అసదేవాస్యాశ్శక్య
 మితి చేత్, కిమేతత్కార్యం? ఉతజ్ఞానం? నతావత్కార్యం. అసత
 సుత్వానుపపత్తేః. ద్వితీయే, కిం జ్ఞానాన్తరద్వారా విజ్ఞానమసత్ప్రకాశ
 యతి? ఉత విజ్ఞానమేవ తత్ప్రకాశః? నాద్యః. జ్ఞానాన్తరానుపలభ్యే.
 అనవస్థాపాతాచ్చ. న ద్వితీయః. సదసతోస్సంబంధానిరూపణాత్. నహ్య
 సంబంధం వస్తు విజ్ఞానానిశతమప్రకాశయన్తి. అసదధీననిరూపణత్వం
 సతో విజ్ఞానస్యాసతా విషయేణ సంబంధ ఇతి చేన్న. అసతో నిరూప
 కత్వాయోగాత్. నాపి స్వభావ సంబంధః. సన్తాత్రనిష్ఠస్య కార్యకార
 ణభావస్య అవినాభావస్య వా స్వభావస్య సదసతో రయోగాత్.
 తస్మాన్నాధ్యస్తమసత్. సత్త్వపక్షేఽపి, తద్రజతం కిమాంతరం? ఉతబా
 హ్యం? నాద్యః. తస్య జ్ఞానాభిన్నత్వే ప్రమాణాభావాత్. సుఖాది
 వత్కేవలసాక్షివేద్యత్వలక్షణస్యాన్తరత్వస్య చ విజ్ఞానవాదిభిరోగ్యా
 చార్యై రనభ్యవగమాత్. నను రజతాదికం జ్ఞానాభిన్నం ఇంద్రియసం
 ప్రయోగమన్తరేణాపరోక్షత్వాత్ సంవేదనవత్. న చ విశేషణాసిద్ధిః,
 ఇంద్రియేణ సహ సంయోగస్యాభావాత్. జ్ఞానస్య చ ప్రత్యాసత్తే రన
 భ్యవగమాదితి చేన్న. తస్య జ్ఞానాభిన్నత్వే రజతం జానామితి భేదా
 నుభవవిరోధాత్. ప్రతిపత్త్యః ప్రత్యయాదసతిరేకేణ అహం రజతమితి
 ప్రతిభాసాపత్తేశ్చ. అనుభవః ప్రమాణమితి చేత్. కిం ఇదం రజమితి
 ప్రత్యయః, రజతస్యాన్తరత్వే ప్రమాణం? బాధకప్రత్యయోవా?
 అర్థాపత్తిర్వా? నతావదాద్యః తస్యాన్తరత్వేఽప్రమాణత్వాత్. ఇదం
 రజతమితీదన్త్యరజతత్వసామానాధికరణ్య విషయత్వేన తత్రైవ ప్రమా
 ణత్వాచ్చ. అతఏవ న ద్వితీయః. న హి బాధకజ్ఞానం రజతస్య జ్ఞానా
 కారతా మవగాహతే, కింతు పురోవర్తిని ద్రవ్యే రజతభేదం. న తృతీ

యః. బాధకప్రత్యయస్య రజతభేద తద్ధర్మాత్యన్తాభావవిషయత్వే అర్థా
పత్త్యనవకాశాత్. ఇదంత్యప్రతిషేధేహి బహిర్బుధితం రజతమాంతర
ఏవ జ్ఞానే వ్యవతిష్ఠత ఇత్యర్థాపత్తిః స్యాత్. ఇదంత్యేన ప్రతిషిద్ధస్య
రజతస్య దేశాంతరసత్త్వేనాచ్యుపపత్తేశ్చ. కించ, జ్ఞానస్య రజతాకార
త్వం స్యాభావికం? హేత్వంతరబుధీనం వా! నాద్యః. సర్వజ్ఞానానాం
రజతాకారత్వప్రసక్తాత్. నద్వితీయః. విజ్ఞానమాత్రవాదాత్. కించ,
నతావత్ రజతమాంతరం బాహ్యేశు క్షితికలాదావధ్యస్యతే. విజ్ఞాన
వాదిమతే బాహ్యస్యాభీకత్వేన తత్రాధ్యాసాయోగాత్. నన్వాంతరే
రజతే బహిష్టారోపః. అతఏవ బాధోఽపి తన్మాత్రవిషయః. లాఘవాత్.
తథాసతి రజతస్య తద్ధర్మస్య చేదన్తాయాబాధ ఇతి గౌరవప్రసక్తాదితి
రజతస్యాపి బాధితత్వేన తత్ర బహిష్టాధ్యాసాయోగాత్. బాధస్య
నేదం రజత మితి విశిష్టరజతవిషయస్యానుభవసిద్ధత్వేన తత్కల్పనాఽ
భావాత్. అతఏవ నేదం రజతం కింతుశుక్తితి బాహ్యధిష్ఠానావధికో
బాధః. అన్యథా రజతమేదం న కిన్తాన్తర మితిస్యాత్? తస్మాత్ ఆంతర
రజతమధ్యాసవిషయ ఇత్యయుక్తం. బాహ్యపక్షేఽపి, తద్రజతం కిం
పురోదేశవర్తి! దేశాంతరవర్తివా? ఆద్యేఽపి, రజతం పురోవర్తిద్రవ్య
స్య పరిణామః! అవిద్యాయావా! నాద్యః శుక్త్యవయవోత్పన్నస్య
రజతస్య శుక్తివత్పరమార్థికత్వేన బాధానుపపత్తే. నను దోషసా
పేక్షస్యతదవయవోత్పన్నస్య రూప్యస్య దోషాపగమాన్నాశేన బా
ధోపపత్తిరితి చేన్న. దోషస్యని మిత్రకారణమాత్రత్వేన తదపగమస్య
రజతావినాశకత్వాత్. న హి దణ్డాగమే ఘటాపాయో దృష్టః. తత
శ్చ రజతం న పురోవర్తిద్రవ్యపరిణామః అవిద్యాపరిణామపక్షేఽపి న
కేవలావిద్యాపరిణామః. దోషరహితస్యానుద్బుద్ధరజతాదిసంస్కార
స్యాపి పురుషస్య తత్ప్రసక్తాత్. నాపి దోషాదిసహకృతావిద్యాపరి
ణామః రజతావయవానాం క్లృప్తరజతోత్పదకానా మభావేన దోషా
దిసహకారకూత్రేణ అవిద్యాయాన్తదుత్పాదకత్వాద్యోగాత్. కించ

రజతం నావిద్యాపరిణామః. సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వేన భ్రమానుప
పత్తేః. తత్ప్రమాణస్య భ్రమోపాదానత్వస్య చ తల్లక్షణస్యాసమ్భవే
నావిద్యాయా ఏవ దుర్నిరూపత్వాత్. తస్మా న్దుపురోవర్తిరజతమ
ధ్యానవిషయః. దేశాంతరవర్తిత్వపక్షేఽపి, న తావత్కేవలాచ్చతుషస్త
ద్విషయజ్ఞానజన్త. తస్యా సన్నికర్షణత్. ఇన్ద్రియాణాం సమీచిన జ్ఞాన
జనన సామర్థ్యనియమాచ్చ. నాపి దోషుపహృతాత్ దోషస్య ప్రకృత
కార్యోపజననసామర్థ్యవిఘాతమాత్ర హేతుత్వాత్. అన్యథా దుష్టా
దపి కుటజబీజాత్ వటాంబురోత్పత్తిప్రసంగః. సతశ్చ న దేశాంతర
వర్తిరజతారోపః. నన్వభ్యాతివాదిమతే శుక్తికాదిపురోవర్తిద్రవ్యదర్శ
నానన్తరం తత్ర జాయమానరజతజ్ఞానస్యాప్రామాణ్యప్రసిద్ధి స్తద్వి
షయేబాధప్రసిద్ధిశ్చ అప్రమాణజ్ఞానాభావాత్ బాధ్యవిషయాభా
వాచ్చ న స్యాదితి చేన్న. రజతవ్యవహారస్యైవ తేన బాధాత్ జ్ఞానస్య
చ తాదృశవిరుంవాదివ్యవహార హేతుత్వేనాప్రామాణ్యవ్యవదేశోప
పత్తేః. తస్మాద్యథార్థా ఏవ సర్వేఽపి ప్రత్యయా ఇతి—ఉచ్యతే. అస్తి
తావత్పురోవర్తిని ఇదం రజతమితి సామానాధికరణ్యవ్యవదేశో
రజతార్థిప్రవృత్తిశ్చేతి సార్వజనీయం. తదేతన్నభద్రాగ్రహమాత్రాద్భ
వితు మర్హతి సుషుప్తౌ తత్ప్రసిద్ధత్. నాప్యన్ధితేష్టభద్రాగ్రహత్.
తస్యాభావతయా గురుత్వేనాభద్రజ్ఞానస్యైవ సత్యస్థలే హేతుత్వేన
క్లృప్తత్వాత్. నచ 'తద్దేహోరీ'తిన్యాయేన భద్రాగ్రహఏవ హేతుః క్లృప్త
ఇత్యుక్తమితి వాచ్యం. కారణత్వస్య భావత్పివ్యావృతయాఽభావమా
త్రస్యైవాహేతుత్వాత్. మణ్యాది సమవధానే దాహనుత్పాదస్యచ
వహ్నిగతశక్త్యభిభవప్రయుక్తత్వేన ప్రతిబద్ధకాభావస్య కారణత్వే ప్ర
మాణాభావాత్. నాన్యగృహీతేష్టభద్రపురోవర్తిజ్ఞానం ప్రవర్తకం ఉపస్థి
తేష్టభద్రాగ్రహవత్ అగృహీతేష్టభద్రపురోవర్తివిషయత్వవిశిష్టాగృహీ
తేష్టజ్ఞానభేదజ్ఞానత్వాపేక్షయా పురోవర్తివిశేష్యకేష్టతావచ్ఛదకప్రకా
రజ్ఞానత్వస్య లఘుత్వేన అభేదగ్రహస్య తేనైవ సత్యస్థలే ప్రవృత్తికార
ణతాగ్రహత్. న చాతిరిక్తవిశిష్టజ్ఞానకల్పనం దోషః. కారణతాగ్రహ

సిద్ధావపి తస్య ప్రాతిభాసిక తత్కాలోత్పన్న రజతాదివిషయకత్వేన
దశాయాం తత్కల్పనస్యానుస్థితత్వాత్. ఉపస్థితస్య చ తర్కితగౌర
వస్య సకలప్రమాణప్రవృత్త్యప్రతిబంధకత్వేనాపరివృత్త్యాత్. ఫలము
ఖస్య చ ఉపజీవ్య కారణతాగ్రహపరివృత్తిశ్చజ్ఞానవకాశాత్. నచ విష
యానిరూపణాన్నిధ్యాజ్ఞానాభవః. సతవ రజతస్య దేశాంతరవర్తనః
పురోవర్తిజ్ఞానే విషయత్వాత్ నాపి రజతజ్ఞానసామగ్రివిరహః. యథా
ర్థప్రత్యక్షమూత్రే సన్నికర్షస్య హేతుత్వేన అసన్నికృష్టస్యాపి రజ
తస్య దోషవశాద్భానోపపత్తేః. యత్తు దోషస్య ప్రకృతకార్యప్రతి
బంధమాత్ర హేతుత్వేన విపరీతకార్య హేతుత్వాత్ తత్సహకృతా
చ్చతుషోసమిధ్యాజ్ఞానసంభవ ఇతి — తన్న. దావదగవేత్రబీజాదా
కదలీకాణ్డారంభకత్వస్య భస్మకదుష్టేచౌదర్యతేజసి బహ్వన్నపానవచ
నస్య చ దర్శనాత్. యచ్ఛక్తిం విప్రతిపన్నాస్సర్వేషాం ప్రత్య
యాః - యథార్థాః - ప్రత్యయత్వాత్. సమ్ప్రతిపన్నవదితి నైత
త్సారం. ఉక్తన్యాయేన పురోవర్తిని ప్రతిపన్నస్య నేదం రజతమితి
తత్రైవాభావప్రతియాగిత్వావగమేన అనుమానస్య ప్రత్యక్షబాధాప
హృతవిషయత్వాత్. తదేతత్పిదమ్, వివాదాధ్యాసితం రజతజ్ఞానం
పురోవర్తివిశేష్యకం తద్విశేష్యకరజతార్థప్రవృత్తిహేతుజ్ఞానత్వాత్,
యత్ యద్విశేష్యకప్రవృత్తిహేతుజ్ఞానం తత్ తద్విశేష్యకం, యథో
భయసిద్ధసమీచీనజ్ఞానం, తథాచేదం, తస్మాత్తథేతి. నచాప్రయోజ
కత్వం. విశిష్టజ్ఞానకారణతాయాం లాఘవస్యోక్తత్వాత్. ప్రవృత్త్యను
పపత్తేషు విషయే బాధకత్వాత్. తస్మాద్విసంవాదిప్రవృత్తిజనకం సర్వ
జ్ఞానమయథార్థమితి సిద్ధమ్:—తదేతదాహ—విసంవాదిప్రవృత్త్యా
భ్యాన్నిజ్ఞానసిద్ధావపి. నన్విదం రజతమిత్యనుభవవచ తత్కాలోత్పన్న
రజతే ప్రమాణమ్. అన్యథా ప్రత్యయస్య నిర్విషయత్వాపత్తేః. అన్త
రస్యాసతత్ప్ర రజతస్య నిరాకరణాత్. వ్యవహితవిషయస్య చ ప్రత్య
క్షావిషయత్వాదిత్యాశ్చఙ్గస్యసహేదం రజతమితి ప్రత్యయస్తస్య ప్రాతి

ప్రమాణం దేశాంతరీయ రజతస్య క్లృప్తస్యైవ తద్విషయత్వసమ్భవా
దితి చేన్న, తస్యాసన్నికృష్టతయా ప్రత్యక్షవిషయత్వామోగాత్,

భాసిక త్వే ప్రమాణం తేన తస్యా విషయాకరణాదిత్యాశయేనాహ—
తస్యేతి. నను విషయాంతరానుపత్త్యాతస్య ప్రాతిభాసికరజతం విష
యత్వేన కల్పితే ఇత్యతః — దేశాంతరీయరజతస్యేతి. తస్య
విషయత్వే వినిగమకమాహ—క్లృప్తస్యేవేతి. తథాచ రజతం వ్యవ
హితమపి దోషవశాదేవ భ్రమే భాసత ఇతి భావః. ఏవం భ్రాన్తి
జ్ఞానం సర్వసన్యథాభ్యాతి రిత్యాశంజ్ఞేతే సిద్ధాంతీ దూషయతి-నేతి.
కిం దేశాంతరవర్తిరజతమసన్నికృష్టమపి భ్రమేదవభాసత ఇత్యభిమతం?
సన్నికృష్టం వా! నాద్యః. సన్నికర్షాభావే తద్గతితప్రత్యక్షసామగ్రివిర
హాత్ విశేష్యసన్నికర్షవత్ విశేషణసన్నికర్షస్యాపి ప్రత్యక్షహేతు
త్వాత్. అన్యథా వ్యవహితదణ్డే పుంసి దణ్డీతి విశిష్టప్రత్యక్షావత్తే.
నచైతావతా జన్యయాధార్థప్రత్యక్షఏవ విశేషణసన్నికర్షో హేతు
రస్తితి వాచ్యమ్ లాఘవేన జన్యప్రత్యక్షత్వావచ్చిన్నఏవ తస్య
హేతుత్వాత్. అన్యథా సురభిచందనమిత్యాదౌ విశేషణీభూతసౌర
భాంశే జ్ఞానప్రత్యాసత్తికల్పనం, వహ్నిసన్నికర్షాభావేన సన్నికృష్టేఽపి
వర్వతే తద్విశిష్టప్రత్యక్షాభావవర్ధనం, చ తవ మతే విరుధ్యేత ద్వితీ
యేఽపి, కింద్వియస్య రజతేన సాకం తాకికసన్నికర్షః? అతాకికోవా?
నాద్యః. ఇన్ద్రియస్య తేన సంయోగ సంయుక్తసమవాయాదే రభావా
దిత్యాహ—తస్యేతి అతాకిక ఇత్యత్రాపి, కిం సామాన్యం ప్రత్యా
సత్తిః? ఉత్తజ్ఞానమ్? తత్రాపి, న తావత్ప్రేమయత్వేన రజతగ్రహః.
తస్య తత్ప్రేకారకత్వావత్తే. నాపి రజతత్వేన ఇన్ద్రియసంయుక్తే పురో
వర్తిని తస్యా భావేనాసన్నికృష్టత్వాత్. సన్నికృష్టసామాన్యస్యైవ
ప్రత్యాసత్తిత్వాభ్యుపగమాత్. కించ, న సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిః.
ప్రమాణాభావాత్ వ్యాప్తిగ్రహస్య సిద్ధాంతే సన్నికృష్టధూమాది
వ్యక్తిమాత్రవిషయకత్వేన సర్వధూమావిషయతయా తస్య సామా
న్యప్రత్యాసత్తికల్పకత్వాభావాత్. ధూమోవహ్నివ్యభిచారి నవేతి

నచ జ్ఞానం తత్ర ప్రత్యాసత్తిః, జ్ఞానస్య ప్రత్యాసత్తిత్వే తతవవ
వహ్నిదేః ప్రత్యక్షత్వోపపత్తౌ అనుమానాద్యుచ్ఛేదాపత్తేః, నను
రజతోత్పాదకానాం రజతావయవాదీనా మభావే శుక్తా కథం తవాపి

సంశయస్య చ తత్తద్ధామత్వేన వహ్నిసామానాధికరణ్యనిశ్చయేఽపి
ప్రసిద్ధసూమవవ సమ్భవేనాప్రసిద్ధసూమావిషయత్వాత్ సమానప్ర
కారకనిశ్చయనైవ సంశయవిరోధిత్వాత్. అతవవ ఘటత్వేనేతరభేద
నిశ్చయేఽపి పృథివీత్వేనఘటే తత్సంశయ ఇతి తవాపి రాధాంతః. తస్మా
న్న సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిరితి సంక్షేపః. నితీయం పక్షం దూష
యతి నచేతి అయం భావః న జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః ప్రమాణాభా
వాత్. నచ ఘటమహం జానామిత్యనువ్యవసాయః వ్యవసాయస్య
ప్రత్యాసత్తిత్వే ప్రమాణమ్. తస్య స్వప్రకాశతయా మనోజన్యజ్ఞానా
న్తగానపేక్షణాత్. అతవవ నచాక్షుషజ్ఞానేఽపి తన్నియమః ప్రత్యభి
జ్ఞావత్ సంస్కారాదిసహకారిబలాత్ అసన్నికృష్టవిషయచాక్షుషజ్ఞా
నోపపత్తేః నచ తస్మాసి చాక్షుషత్వాత్సన్నికర్షజన్యత్వం కల్ప్యత ఇతి
యుక్తమ్. చక్షుర్జన్యస్యాపి కస్యచిత్పరోక్షాఃరోక్షత్వే బాధకాభా
వాత్. ప్రమాత్వాప్రమాత్వయోరివ పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయో రేక
జ్ఞానధర్మత్వోపపత్తేః. తస్మాత్ న జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిరితి దిక్. నన్వ
తాకికసామగ్రితోఽనుమితి సామగ్యా బలవత్త్వాత్ వహ్నిదేః కథం
ప్రత్యక్షత్వమితి శేన్న. సమానే విషయే ప్రత్యక్షసామగ్రిత్వేనైవ
లాఘవేన బలవత్తయా అనుమితిసామగ్యావవ దుర్బలత్వాత్.
అన్యథా సంశయోత్తరప్రత్యక్షప్రమానుపపత్తిః నను రజతావయ
వస్య తదుపాదానస్య ప్రసిద్ధస్యచ తన్నిమిత్తస్యాభావే కథం శుక్తా
రజతం జాయేత? నచ శుక్త్యవయవ త్తదుపాదానం. నిరస్తత్వాత్.
తదుత్పన్నస్య శుక్తిత్వాపత్తేః. అతవ న తజ్జానమపి. క్లృప్తకారణస్య
విషయేద్దీయసన్నికర్షాదే రభావా దిత్యాక్షిపతి—నన్వీతి. అస్తిహి
శుక్తా రజతజ్ఞానం ఇదం రజతమితి. తత్రచాసతోఽనవభాసనాత్ అన్తర

రజత ముత్పద్యతే ఇతిచేత్, ఉచ్యతే, న హి లోకసిద్ధసామగ్రి ప్రాతి
భాసికరజతోత్పాదికా కింతు విలక్షణైవ, తథాహి, కాచాదిదోషదూ

స్యచ రజతస్య నిరాకృతత్వాత్ బాహ్యస్యచ పురోఽవస్థితస్య పార
మార్థికస్య బాధానుపపత్త్యా దేశాన్తరీయస్య వ్యవధానేన విషయత్వా
యోగాత్. అతః పరిశేషాత్ ప్రాతిభాసికం తత్కాలోత్పన్నమేవ
రజతం విషయఇత్యభిప్రేత్యాహ—ఉచ్యతఇతి. కిం లోకసిద్ధరజతసా
మగ్రివిరహోత్పాతిభాసికరజతానుత్పాదః? సామగ్రిమాత్రవిరహో
ద్వా? నాద్యః, లోకీకపరమార్థస్యైవ రజతస్య రజతావయవాద్యపేక్ష
త్యేన ప్రాతిభాసికస్య తదనపేక్షత్వాత్. అతఏవ క్లృప్తహేతుమన్తరే
ణాపి స్వప్నరథాదే గుత్పత్తి రిత్యాశయేనాహ—నహీతి. ద్వితీయ
మనువదతి—కింత్యితి. దోషసంస్కారాదిసహకృతావిద్యైవ ప్రాతిభాసి
కరజతోత్పాదికేత్వాహ—విలక్షణైవేతి. నను రజతతజ్జానయోర్నతా
వదవిద్యోపాదానం. ప్రమాణాభావాత్. తదుపాదానత్యేచ వియదా
దివత్పత్యత్వాపత్తేః. నచాత్మా తదుపాదానం. అపరిణామిత్యాత్. నాపి
దోషః, గుణసాదృశ్యాత్తన స్తస్య ద్రవ్యోపాదనత్వాయోగాత్. అతఏవనావిద్యా నిమిత్తకారణం, నాపి సంస్కారః, శ్రమస్య తజ్జన్య
త్యేస్మృతిత్వాపత్తేః, భావనాసంస్కారస్యార్థాహేతుత్వాచ్చ, నచ
భేదాగ్రహః, తస్యార్థహేతుత్వే ప్రమాణాభావాత్. తదన్వయవ్యతి
రేకయోశ్చ జ్ఞానమాదాయోపపత్తేః. కించ, రజతస్య ప్రాతిభాసికత్యే
కథం ప్రత్యక్షత్వం? న తావచ్ఛాత్యుపత్త్యం. ప్రతిభాసాత్పూర్వం
తస్యేద్వియసమ్ప్రయోగాభావాత్. నాపి మానసత్వం, ఇద్వియసమ్ప్ర
యోగం వినా మనసో బహిరస్యాతన్త్యాత్. తతశ్చ ప్రాతిభాసికం
రజతం తజ్జానం చానుపపన్నమిత్యత ఆహ—తథాహీతి. అవిద్యారజత
మాపార్థాకారేణ రజతజ్జానాభాసాకారేణ చ పరిణమత ఇతి సంబంధః.
వియదాద్యుపాదానావిద్యాతో వైలక్షణ్యం దర్శయితుమ్. విషయచై
తన్యనిష్ఠా శుక్తిత్య ప్రకారికేతి విశేషణద్వయమ్, సాహి మూలా

ఓతలోచనస్య పురోవృత్తిద్రవ్యసంయోగాదిదమాకారా చాకచక్యా
ద్యాకారాచ కాచిదన్తకరణవృత్తిరుదేతి, తస్యాం వృత్తావిదమవచ్ఛి
న్నచైతన్యం ప్రతివిష్ణుతే, తత్ర పూర్వోక్తరీత్యా వృత్తేర్బహిర్భగమ
నేన ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యం వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాతృచై
తన్యం చాభిన్నం భవతి, తతశ్చ ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నవిషయచైత
న్యనిష్ఠాశుక్తిత్వప్రకారికాఽవిద్యా చాకచక్యాదిసాదృశ్యసద్దర్శనసము

విద్యాచిన్తాశ్రితా తన్మాత్రవిషయా నిర్వికల్పకజ్ఞాననివర్త్యా చ.
ఇయన్తుశుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితా రజతభేదశుక్తిత్వ ప్రకారికా
సవికల్పకనివర్త్యా చ. నచాస్యావిద్యోపాదనత్వే మానాభావః. యా
ప్యాభ్యాసః-సాక్షాదవిద్యోపాదానః - అన్యానుపాదానత్వే సతి సోపా
దానత్వాత్ - ఆకాశవత్. 'మాయాన్తు ప్రకృతిం విద్వాన్, దిత్యాది
శ్శ్రుత్యా వియదాదే రవిద్యోపాదానత్వావగమాన్న సాధన వైకల్యం.
నచాన్తకరణస్య తదుపాదానత్వ సమ్భవాత్ సత్యన్తాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్,
అన్తకరణస్య సాదిత్వేనోపాదానావేత్తాయా మజ్ఞానస్య తదుపాదా
నత్వేనావశ్యకత్వాత్. ప్రాతిభాసికస్వాప్నగజాద్యభ్యాసే తస్యోపాదా
నతయా క్లృప్తత్వాచ్చ. న చ విపక్షే బాధకాభావః. మిథ్యాద్భావభా
సానుపపత్తేరేవ బాధకత్వాదితి భావః. నిమిత్తకారణమాహ—
సంస్కారేతి. నన్వన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం సాదృశ్యజ్ఞానమపి కారణం
స్వాదిత్యాశఙ్క్య, తస్య భ్రమజనక సంస్కారోద్బోధకత్వేనా న్యథా
సిద్ధత్వాదిత్యాహ—చాకచక్యాదీతి. సాదృశ్యజ్ఞానస్య సోపాధికా
భ్యాసే స్వాప్నగజాభ్యాసేచ వ్యభిచారాన్న హేతుత్వమిత్యపి బో
ధ్యమ్. నచ సంస్కారోఽపి నహేతుః ఉక్తదోషాదితి వాచ్యమ్, సమా
నవిషయసంస్కారజన్యత్వస్య సంస్కారత్వేన తజ్జన్యత్వస్యవా స్మృతిత్వ
ప్రయోజకత్వాత్. అన్యథా ప్రత్యభిజ్ఞానుమిత్యోః స్మృతిత్వాపత్తేరి
తిభావః అసాధారణకారణమాహ—దోషేతి. నచ దోషసంస్కార
యోరర్థా హేతుత్వమ్. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వినిగమకాభావేనో

దోబ్ధిత రజతసంస్కారసద్ధిచీనా కాచాదిదోషసమవహితా రజత
 రూపార్థాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారేణ చ పరిణమతే, పరిణామో
 నామ ఉపాదానసమసత్తాకకార్యాపత్తిః, వివర్తోనామ ఉపాదానవిషమ
 సత్తాకకార్యాపత్తిః, ప్రాతిభాసికరజతంత్రవిద్యాపేక్షయాపరిణామః
 చైతన్యాపేక్షయావివర్తఞ్చిత్తీచ్యతే, అవిద్యాపరిణామరూపం చ
 భయకారణతాగ్రహాదితిభావః. ప్రాతిభాసికరజతస్య ప్రత్యక్షత్వం దర్శ
 యితుం ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నేతి విషయచైతన్యవిశేషణం. తథాచ
 స్వాకారవృత్తుపహితస్య రజతస్య ప్రమాతృచైతన్య నిష్ఠా విద్యాకా
 ర్యత్వేన ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వాత్ప్రత్యక్షత్వం యుక్తమితి
 భావః. నన్వస్తాకరణస్య బహిర్నిర్గమనాభావాత్కథం విషయచైతన్యస్య
 ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నత్వం? తథాత్వేన రజతస్య ప్రమాతృచైత
 న్యాధ్యస్తస్య చక్షురనపేక్షస్య కథం తదన్వయవ్యతిరేకానువిధానం?
 కథంవా తస్య శుక్తిత్వాజ్ఞానకార్యత్వం? ఇదమాకార వృత్తివత్పురో
 వర్తిని శుక్తిత్వాకారవృత్తిసమ్భవాదిత్వాశఙ్కాహ — కాచాదీ
 త్యాదినా. న తావద్ద్వియవైయర్థ్యం. భ్రమజనకధర్మిజ్ఞానే తజ్జనకసం
 స్కారోదోబ్ధకసాదృశ్యజ్ఞానే చోపయోగాత్. నాపి పురోవర్తిని
 శుక్తిత్వగ్రహః. దోషేణ తస్య ప్రతిబద్ధాత్. ప్రమాతృభేదస్య చా
 స్తాకరణ బహిర్నిర్గమనే సతి స్పష్టత్వాదిత్యర్థః. తత్రేతి—తదేత్యర్థః.
 వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యమిత్యర్థః, తథాచ ధర్మిజ్ఞానస్య విషయచైతన్యాభి
 న్నత్వేన ప్రత్యక్షతయా తత్రాపరోక్షాధ్యాసో యుజ్యత ఇతి భావః.
 నను యద్యవిద్యాపరిణామరూపం రజతం నాత్మపరిణామః తర్హి తద్వి
 వర్తోఽపి న స్యాత్పరిణామవివర్తశబ్దయోః పర్యాయత్వాదిత్యాశఙ్కా,
 తయోర్భేదమాహ—పరిణామో నామేతి. నను మృత్పరిణామస్య
 ఘటస్య మృదాశ్రితత్వవత్ రజతస్యాపి స్వోపాదానావిద్యాశ్రితత్వా
 పత్తిః నహిమృదుపాదేయో ఘటః మృదవయవే వర్తతే యేనాత్మస్య
 విద్యాధిష్ఠానే రజతం వర్తతేత్యాశఙ్కా చైతన్యావరకాజ్ఞానస్య

తద్రజతం అవిద్యాధిష్ఠానే ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యవర్తతే, అస్సన్తతే సర్వస్యాపి కార్యస్య సోపాదానావిద్యాధిష్ఠానాశ్రితత్వనియమాత్, నను చైతన్యనిష్ఠస్య రజతస్య కథం ఇదం రజతమితి పురోవృత్తితా దాత్వం? ఉచ్యతే. యథాన్యాయమతే అత్తనిష్ఠస్య సుఖాదేః శరీర నిష్ఠత్వేన ఉపలబ్ధః శరీరస్య సుఖాద్యధికరణ తావచ్ఛేదకత్వాత్, తథా చైతన్యమాత్రస్య రజతం ప్రత్యనధిష్ఠానతయా ఇదమవ చ్ఛిన్నచైతన్యస్య తదధిష్ఠానత్వేన ఇదమః అవచ్ఛేదకతనూ రజ తస్య పురోవృత్తిసంస్థప్రత్యయ ఉపపద్యతే, తస్యచ విషయచైత న్యస్య తదస్త్రాకరణోపహితచైతన్యాభిన్నతయా విషయచైతన్యే

తమోవత్స్వాశ్రయగతవిక్షేపహేతుత్వాత్ తత్పరిణామరూపమపి రజతం తదధిష్ఠానచైతన్యాశ్రితమిత్యాహ—అవిద్యాపరిణామరూపం చేతి. నను చైతన్యస్య సోపాదానావిద్యాధిష్ఠానతయా రజతస్య కథం చిత్తదాశ్రితత్వేఽపి పురోవర్తిద్రవ్యస్య తథాత్వాభావాత్కథం తదా శ్రితత్వం తతశ్చేదం రజతమితి తాదాత్మ్యవ్యవదేశానుషప్తిరితి శఙ్క తే—నన్వీతి. చైతన్యమాత్రస్యేతి. ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యనైవ రజతో పాదానావిద్యాధిష్ఠానతయా తస్యైవావిద్యాజనితవిక్షేపాధిష్ఠానత్వా చిత్త్యాదితి భావః. నచైవమిదమవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య రజతస్యాం తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన కథం ప్రమాతృచైతన్యా ధ్యస్తత్వరూపం ప్రత్యక్షత్వ మిత్యాశఙ్క్య, తస్యాస్త్రాకరణవిశిష్టాశ్రి తత్వాభావేఽపి తదుపహితచైతన్యాధ్యస్తత్వాత్ తస్యైవ ప్రమాతృ చైతన్యాభిన్నవదేన వివక్షితత్వాదిత్యాశయేనాహ—తస్యచేతి. సాక్షి ణ్యధ్యస్తమితి. నను కిమిదమధ్యస్తత్వం? నతావద్భ్రమవిషయత్వం. తత్ర భ్రమత్వం, యది దోషజన్యజ్ఞానత్వం. తదా సర్వస్య కార్య స్యావిద్యాదోషజన్యతయా బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్యాపి తజ్జన్యత్వేనా తివ్యాప్తిః—నాపి దోషత్వేన తజ్జన్యత్వం. కాచాదిసాధారణదోషత్వ స్యానిర్వచనాత్. న చ సంస్కారజన్యానుభవత్వం. ప్రత్యభిజ్ఞాయామ

ఒధ్యస్తమపి రజతం సాక్షిణ్యధ్యస్తం కేవలసాక్షివేద్యమ్ సుఖాదివ
 తివ్యాప్తేః—న చానద్విషయత్వమ్. అసత్త్వాత్సనభ్యవగమాత్. నాపి
 వ్యధికరణప్రకారకజ్ఞానత్వం, ఘటే రూపం ఘటే ఘటత్వమిత్యాదిజ్ఞా
 నేతివ్యాప్తేః. నచ రజతస్యాధ్యస్తత్వే ప్రమాణమస్తి. ప్రత్యక్షేణ
 ననుభవాత్. నచ దృశ్యత్వాదినా తదనుమానమ్. దృష్టాంతాభావాత్.
 తస్మాల్లక్షణప్రమాణాభావాన్న యుక్తం రజతాదే రధ్యస్తత్వమితి
 చేత్—అత్రాహుః—స్మృతిరూపత్వే సతి పూర్వదృష్టసజాతీయత్వ
 మధ్యాసలక్షణం. స్మృతిరూపత్వం చ స్మర్యమాణసదృశత్వం. తచ్చా
 స్య ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం అజ్ఞాతగోచరవృత్త్యనుసహితత్వం
 వా. తేన స్మర్యమాణఘటాదా నాతివ్యాప్తేః. ప్రతీతినియతసత్తాకా
 ధ్యాసస్య అత్ర లక్ష్యత్వేన సుఖాదేరపి తథాత్వా న్నాతివ్యాప్తేః.
 అభినవాత్పన్నవస్తుస్యతివ్యాపివారణాయ ద్వితీయవిశేషణం. అధ్యా
 సమాత్రలక్షణం తు, పరత్ర పరావభాసత్వం - పారమార్థికత్వావచ్ఛి
 న్నస్వాత్యంతాభావాధికరణే ప్రతీయమానత్వమితి యావత్. ఏతదభి
 ప్రేత్యైవ భగవతా భాష్యకారేణోక్తమ్ 'స్మృతిరూపః పరత్ర
 పూర్వదృష్టావభాస' ఇతి. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. సదిదం రజతమితి
 స్వాధికరణే పారమార్థికత్వేన ప్రతిపన్నస్య రజతస్య నేదం రజతమితి
 ప్రత్యక్షేణ తదవచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగిత్యావగమాత్ సదితి ప్రతీ
 యమానం రజతం స్యసమానాధికరణపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నాత్వంతా
 భావప్రతియోగిబాధితత్వాత్ యన్నైవం యథా ఆత్మేత్యనుమా
 నాచ్చ—తతశ్చ రజత మధ్యస్తమితి. నన్విదమవచ్ఛిన్నస్వాధిష్ఠానచైత
 న్యస్య సాక్ష్యభేదేన రజతస్య సాక్షివేద్యత్వేదుష్ప్రకరణానామివాదుష్ప్ర
 కరణానామపి పురుషాణాం పురోవర్తిని శుక్తిత్వాదిగ్రహసమయే తదీ
 యాన్తకరణోఽహితచైతన్యాభిన్నవిషయచైతన్యాధ్యస్తతయా సాక్షా
 త్సాక్షిసమ్బన్ధాత్ శుక్తిత్వాదివత్తస్య భానాపత్తిరిత్యాశంకా—
 సుఖాదివదితి. యదీయదోషక్షుభితావిద్యా యదాకారేణఽరిణమతే

దనన్యవేద్యమితి చోచ్యతే, నను సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వే అహం రజత
మితి ప్రత్యయః స్యాత్ అహం సుఖితి వదితిచేత్. ఉచ్యతే. సహి
సుఖాదీనా మన్తఃకరణావచ్చిన్నచైతన్యనిష్ఠావిద్యాకార్యత్వప్రయుక్తం
అహం సుఖితి జ్ఞానమ్, సుఖాదీనాం ఘటాదివత్ శుద్ధచైతన్యే ఏవా
ధ్యాస్యాత్, కిన్తు యస్య యదాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృ

తస్య పరిణామస్య తద్దోషవత్పురుషగ్రాహ్యత్వనియమా న్నాతిప్రసజ్ఞః.
యథా సిద్ధానే శుద్ధచైతన్యధ్యస్తోఽపి స్వప్నరథాది సజ్జనకనిద్రాదోషవ
త్తైవ గృహ్యతే నాన్యేన, యథావా దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోః పురో
వర్తిస్ముయోగజనితాన్తఃకరణబహిర్నిర్గమనయో రుభయాన్తఃకర
ణోపహితసాక్షిచైతన్యైక్యేఽపి నాన్యాన్తఃకరణగతసుఖాది అన్యస్య
విషయః, యథాచ పరమతే ద్విత్వాదేః సంయుక్తసమవాయసమ్మన్ధస్య
సర్వసాధారణ్యేఽపియదపేక్షాబుద్ధిజన్యం ద్విత్వాది తత్తేనైవ గృహ్య
తేనాన్యేన, తద్వదితి భావః. కిం అహమాకారప్రత్యయవిషయత్వే కేవ
లసాక్షివేద్యత్వం ప్రయోజకం? ఉత సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వం? ఆహోస్మి
త్తన్నిష్ఠావిద్యాకార్యత్వం? నాద్యః శరీరేంద్రియాదా వ్యభిచారాది
త్యాశయేనాహ—ఉచ్యత ఇతి. ద్వితీయతృతీయా దూషయతి—సహి
తి. నను ఇదంప్రత్యయవిషయత్వే ప్రమాణవ్యాపారసాపేక్షసాక్షివే
ద్యత్వం ప్రయోజకం అహంప్రత్యయవిషయత్వేచ కేవలసాక్షివేద్య
త్వం. ఇదంచాన్తఃకరణతద్ధర్మాణామేవ. శరీరేంద్రియాదీనాం త్వన్యదేవ
తత్ప్రయోజకమితి శక్యతే—కింతితి. సర్వత్రానుగతే నియామకే
సమ్భవతి నానుగతం న్యాయ్యమిత్యాహ—యన్యేతి. యస్య యదా
కారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వం తస్య తదాకారానుభవవిషయ
త్వమిత్యేవ నియామకం. నతు తత్సహకృతావిద్యాకార్యత్వం—గౌర
వాత్. అత ఏవ వత్స్యతి. 'సత్యస్థలీయేదమాకారానుభవాహిత
సంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభవవిషయతేతి. ఏతచ్ఛావిద్యాకా
ర్యాణామేవ అహమాదిప్రత్యయవిషయత్వప్రయోజకం. జీవావిద్యా

తావిద్యాకారత్వం తస్య తదాకారానుభవవిషయత్వమిత్యేవానుగతం
 నియామకమ్, తథాచ ఇదమాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతా
 విద్యాకార్యత్వాత్ ఘటాదే రిదమాకారానుభవవిషయత్వమ్. అహ
 మాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతావిద్యాకార్యత్వాదన్తః కర
 ణాదే రహమాకారానుభవవిషయత్వం, శరీరేన్ద్రియాదే రుభయవిధా
 నుభవాహితసంస్కారసహితావిద్యాకార్యత్వాదుభయవిధానుభవవి
 షయత్వమ్ తథాచోభయవిధానుభవః ఇదం శరీరం ఆయం దేహః
 అహం మనుష్యః అహం బ్రహ్మణః ఇదం చక్షుః అహం కాణః ఇదం
 దీనామజన్యత్వాత్. యద్వా ముజ్జానస్య యదాకారానుభవాహిత
 సంస్కారజన్యత్వం తస్య తదాకారేణ తదవభాసకత్వం ఏవం చావి
 ద్యాదిజ్ఞానస్య అహమజ్ఞానాద్యహమాకారానుభవసంస్థారజన్యత్వా
 దహమాకారతేతి భావః. అనుగతత్వమేవనియామకస్యోదాహరణప్ర
 దర్శనేన దర్శయతి. తథాచేతి. అవిద్యాకార్యస్య ఘటాదే రిదమాకా
 రానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిద మాకారానుభవవిషయత్వం, తదనుభ
 వస్య ఇదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారత్వ మితివా
 చ్యతే. ఏవము త్తరత్రాపి వ్యాఖ్యేయం. నను ప్రాతిభాసికరజతజ్ఞానస్య న
 స్వరూపవిషయేదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వం. తస్మాననుభూ
 తవిషయత్వాత్. న చ ఘటానుభవస్య సజాతీయఘటాంతరేదమాకా
 రానుభవసంస్కారజన్యత్వవత్ రజతానుభవస్యాపి తజ్జాతీయసత్యస్థలీ
 యేదమాకారరజతానుభవసంస్కారజన్యత్వాద్యుక్తమేవేదమాకార
 కత్వ మితి వాచ్యం. తథాసతి ఘటానుభవవద్రజతానుభవస్యాపి ప్ర
 మాత్వాపత్తేః. నచేష్టాపత్తిః. తద్విషయరజతస్య సవికల్పకజ్ఞాననివర్త్యా
 విద్యాకార్యత్వానుపపత్తేరిత్యాశంకా, నహి ప్రమాసహితసంస్కార
 జన్యత్వేన ప్రామాణ్యం. స్మృతేరపి తత్ప్రసిద్ధత్. కింత్యనధిగతాబాధి
 తార్థవిషయత్వేనేతి ప్రాతిభాసికస్యచ ప్రత్యక్షేణ బాధితత్వాత్తజ్ఞాన

శ్రోత్రం అహం బధిర ఇతి, ప్రకృతే చ ప్రాతిభాసికరజతస్య ప్రమా
తృచైతన్యాభిన్నేదమంశావచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠావిద్యాకార్యత్వేఽపి ఇదం
రజతమితి సత్యస్థలీయేదమంశాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వా
దిదమాకారానుభవవిషయతా, నత్వహం రజతమిత్యహమాకారాను
భవవిషయతేత్యనుసన్ధేయమ్, నన్వేషమపి మిథ్యా రజతస్య సాత్మాత్సా
క్షీసంబద్ధతయా భానసంభవే రజతగోచరజ్ఞానాభానరూపాయా అవి
ద్యావృత్తే రభ్యుపగమః కిమర్థమితి చేత్. ఉచ్యతే. స్వగోచరవృత్తుప
హితృచైతన్యభిన్నసత్తాకత్వాభావస్య విషయాపరోక్షరూపతయా రజ
తస్యాపరోక్షత్వసిద్ధయే తదభ్యుపగమాత్, నన్విదంవృత్తేః రజతాకార
వృత్తేశ్చ ప్రత్యేకమేకైకవిషయత్వే గురుమతవత్ విశిష్టజ్ఞానానభ్యుప
సేదమాకారప్రమాసంస్కారజన్యతయేదమాకారత్వేఽపి న ప్రామా
ణ్యమిత్యభిప్రేత్యాహ—ప్రకృతేచేతి. నను రజతస్యేదమాకారానుభవ
విషయత్వేఽపి తద్గోచరావిద్యావృత్త్యభ్యుపగమః కిమర్థః? నతావత్సాక్షీ
సమ్బుద్ధాయ రజతస్య సాత్మాత్సాక్షీసమ్బుద్ధితయైవోపపత్తేః. నాప్యావర
ణభక్తాయ. రజతస్య సర్వదాఽనావృతసాక్షీణైవ సమ్బుద్ధాత్. అన్యథా
ఘటాదివద్రజతమపి కదాచిన్నజ్ఞాయేత. నచ వ్యవహారాయ. తస్యా
నావృతార్థప్రకాశేన సాక్షీణైవోపపత్తేరితి సిద్ధాన్త్యేకదేశీచోదయతి.
నన్వేషమపితి. అపరోక్షత్వసిద్ధయ ఇతి. నన్వినావృతస్వావచ్ఛిన్నసంవిత్తా
దాత్మ్యమేవ విషయస్యాపరోక్షత్వం. నచ ఘటాకారవృత్తిదశాయాం
పరిమాణేఽతిప్రసక్తః తదా ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వేఽపి
స్వావచ్ఛిన్నస్యావృతత్వాత్. తథాచ రజతావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృ
తత్వాత్తత్తాదాత్మ్యేనైవ తస్య ప్రత్యక్షత్వోపపత్తేః న తదర్థమపి త
ద్గోచరావృత్తి రభ్యుపగస్తవ్యేతి చేత్:—న తావత్స్వోపహితానా
వృతృచైతన్యాధ్యస్తత్వం ప్రత్యక్షత్వం పరిమాణవిశిష్టచైతన్యస్యావృత
త్వేఽపి స్వోపహితఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వాత్. నాపి స్వవి
శిష్టానావృతచైతన్యాధ్యస్తత్వం. ఘటాదీనామపి శుద్ధచైతన్యాధ్యాసేన

గమే కుతో భ్రమజ్ఞానసిద్ధిరితి చేన్న, వృత్తిద్యయప్రతిబిम्బితచైతన్య
ఆత్మాశ్రయతాపత్యా చ స్వవిశిష్టాధిష్ఠానత్వాయోగాత్. తస్మాత్సాధూ
క్తం 'రజతస్యాపరోక్షత్వసిద్ధయే తద్వృత్త్యభ్యుపగమ' ఇతి. ఇదంచో
పలక్షణమ్. సంస్కారసిద్ధయే చ వృత్తిరుపేయా. అనివాశినః సాక్షిలక్ష
ణానుభవస్య సంస్కారాభావాత్. నచేదమాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షిణో
వినాశసమ్భవాత్సంస్కారోపపత్తిః తథాసతి సుఖాదివిశిష్టసాక్షిణో వి
నాశాదేవ తత్రాపి సంస్కారోపపత్తౌ తదాకారవృత్తినైయర్థ్యాత్. అన్యాయాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షివినాశేనావ్యవస్థాసంస్కారోపగమే ఘటా
ద్యాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షినాశేన పరిమాణసంస్కారాపత్తేః హ్యస్త
నాహజ్కారస్యాపి విశిష్టసాక్షినాశేనైవ స్మరణోపపత్తౌ అహంవృత్త్య
భ్యుపగమవైయర్థ్యాపత్తే శ్చేత్త్యాస్తాం విస్తరః—నను ఇదం వృత్తిమా
త్రాభ్యుపగమే తదవచ్ఛిన్నసాక్షిణః పురోవృత్త్యభిన్నతయా రజతభాస
కన్యైకత్వేఽపి వృత్తిద్యయవాదిమతే తత్తద్విశిష్టసాక్షిణస్తత్తద్విషయ
మాత్రగ్రాహకస్య భిన్నత్వాత్కుతో విసంవాదిప్రవృత్తిజనకవిశిష్టజ్ఞా
నసిద్ధిః? తదభావేఽపి వృత్త్యభ్యుపగతౌ ప్రభాకరపరిణతోఽయం వేదా
స్తీతిసపవ పునః పరిచోదయతి—నన్వీతి. యత్కించిత్యామ్యేన గురుసి
ద్ధాంతాపాదనే సర్వసిద్ధాంతసమ్మతాపత్తేః. ఇదం రజతవృత్తిద్యయోపహి
తస్య తదభివ్యక్తస్య ఇదం రజతతాదాత్మ్యాభివ్యక్తకస్య సాక్షిజ్ఞానస్యై
కత్వాభ్యుపగమేన సర్వసామ్యాభావాత్. అతఏవ సురభిచంద్రనమిత్యా
దాపరోక్షాపరోక్షవృత్తిభేదేఽపి తదుభయప్రతిబిమ్బితస్య గుణగుణి
తాదాత్మ్యావగాహిసాక్షిజ్ఞానస్యైకత్వాత్ సామానాధికరణ్యవ్యవ
దేశ ఇత్యాశయవానాహ—వృత్తిద్యయేత్యాదినా. సత్యేతి. అనేన
సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్యలక్షణం సత్యావృతమిథునీకరణ
త్వం సిద్ధాంతిన స్సమ్మత మధ్యాస లక్షణముక్త మిత్యవధేయం.— నన్వీ
యుక్తం ఘటాదిజ్ఞాన సాధారణ మధ్యాసలక్షణం తత్ర స్వాధికరణభూ
తలాద్యభేదస్యాప్రతీతే. తద్వదేవ ఘటాదే స్సత్యత్వాచ్చ. న చ స్థ

స్వైకస్య సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్యేన భ్రమత్వస్వీకారాత్; అతఏవ సాక్షిజ్ఞానస్య సత్యాసత్యవిషయతయా ప్రామాణ్యాని

టథితి సద్రూప బ్రహ్మతాదాత్మ్యేన మిథ్యాభూతఘటస్యావభాసనాత్ అథ్యాసలక్షణే ఘటాది జ్ఞానమపి లక్ష్యమితి వాచ్యమ్. శుక్తిరూప్య ఘటాదిసాధారణమిథ్యాత్వస్యైవ వానిగుక్తే. తత్ర ప్రమాణాభావాచ్చేతిచేత్. — న తావదనిర్వచనం. స్వాశ్రయత్వేనాభిమతయావన్నిష్ఠాత్యంతాభావప్రతియోగిత్యం మిథ్యాత్వమిత్యనుమానపరిచ్ఛేదే గ్రన్థకృతైవ వక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రమాణం చ ఘటాది మిథ్యాత్వే తత్రైవ గ్రన్థకృతా వక్ష్యతే. శుక్తిరజతమిథ్యాత్వేతు నేదం రజతమితి బాధకప్రత్యక్షం మానం. న చ దేశాన్తరీయస్యైవ పురోవర్తిన్యసత్త్వాత్ తదేవ తన్నిష్ఠత్రైకాలికాభావప్రతియోగితయా బాధకజ్ఞానేన విషయాక్రియతే ఇతి వాచ్యమ్. తస్యాసన్నికృష్టస్య పురోవర్తిన్యప్రసక్తత్వాత్. ప్రసక్తస్యైవ ప్రతిషేధ్యత్వాత్. అనుమానం చ, శుక్తిరజతం, స్వసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగి - దృశ్యత్వాత్. సంయోగవత్. ప్రాతిభాసికరజతస్య సాధితత్వాన్నాశ్రయాసిద్ధిః. న చానుమానే సంయోగవత్. అవ్యాప్యవృత్త్యత్యంతాభావప్రతియోగిత్యేనాథాన్తరం. సంయోగ తదత్యంతాభావపద్రజతతదత్యంతాభావయోరవచ్ఛేదకభేదేనాప్రతీతే. నచావ్యాప్యవృత్త్యత్యంతాభావప్రతియోగిత్యముపాధిః. శశీయత్వావచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగిని శృక్లే సాధ్యావ్యాపకత్వాత్. న చ విపక్షే బాధకాభావః. రజతస్య పారమార్థికత్వే కా లత్రయేఽపి అత్ర రజతం నాస్తితి బాధానుపపత్తేర్బాధకత్వాత్. తతశ్చానుమానం రజతమిథ్యాత్వే ప్రమాణం తథా రజతజ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధ్యనుపపత్తిరపి. నచాన్యథోపపత్తిః. సదసత్త్వయోరాన్తరదేశాన్తరీయత్వయోశ్చ రజతస్య నిరాకృతత్వేన తజ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధే. ప్రకారాన్తరేణోపపాదయితు మశక్యత్వాత్. తదేవం శుక్తిరూప్య ఘటాదీనాం మిథ్యాత్వం సిద్ధం. తతశ్చ ఘటాదిజ్ఞానసాధ్యభావసత్త్వా

యమాదప్రామాణ్యోక్తిః సామ్యుదాయికానామ్, నను సిద్ధాంతే దేశా
 స్తరీయ రజతమవ్యవిద్యాకార్యమధ్యస్తం చేతి కథం శుక్తిరూప్యస్య
 తతో వైలక్షణ్యమితి చేన్న, తస్మిన్ సత్యత్వావిశేషేఽపి కేమాంచిత్
 త్తత్సాధారణం సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్య మథ్యాసలక్ష
 ణం యుక్తమితి—వృత్తిద్వయేన ప్రత్యేక మగ్రహీతమపి సత్యమిథ్యా
 వస్తుతాదాత్మ్యం వృత్తిద్వయప్రతిబిమ్బితం సాక్షిజ్ఞానం గృహ్యతీత్య
 త్ర సామ్యుదాయిక సమ్మతిమాహ—అతపవేతి. నను శుక్తిరజతవత్ప్ర
 సిద్ధరజతస్య ఘటాదేశ్చా విద్యాకార్యత్వేన మిథ్యాత్వస్యాధ్యస్తత్వస్య
 చాభ్యసగమే కథం తస్య ఘటాదివైలక్షణ్యం తతశ్చ లోకే శుక్తిరూ
 ప్యజ్ఞానగతాప్రామాణ్యప్రసిద్ధిః తజ్జన్యప్రవృత్తౌ విసంవాదప్రసిద్ధిశ్చ న
 స్యాదితి శఙ్కతే—నన్వీతి. కథమిత్యాక్షేపే. న చ శుక్తిరూప్యస్య
 ప్రాతిభాసికత్వాద్ఘటాదిభ్యో వైలక్షణ్య మితి యుక్తం. ఘటాదిశుక్తి
 రూప్యయో రవిద్యాకార్యత్వేఽపి తస్యైవ ప్రాతిభాసికత్వనిత్యత్ర
 ప్రమాణాభావాత్. ప్రయోజకాభావాచ్ఛేతిభావః. పరిహరతి—నత్వ
 స్తతేఽపీతి. అయమర్థః. కిం శుక్తిరూప్యస్య ఘటాదివదవిద్యాకార్యత్వేన
 వ్యావహారికత్వసాధనాత్ ప్రాతిభాసికత్వాభావః? ప్రయోజకాభా
 వాద్వా? నాద్యః. అవిద్యాకార్యత్వస్య హేతో రప్రయోజకత్వాత్.
 శుక్తిరూప్యస్య వ్యావహారికత్వే సంసారదశాయాం బాధానుపపత్తేశ్చ.
 అన్యథా న్యాయమతేఽపి శబ్దజ్ఞానేచ్ఛాదీనాం ఘటాదివత్సత్యత్వేన స్థా
 యిత్యాపత్తేః. యదిచ ఘటాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానాదిబలాత్ స్థాయిత్యం
 శబ్దాదేశ్చ తదభావాత్ క్షణికత్వమితి మతం, తదా శుక్తిరూప్యస్య
 సంసారదశాయాం బాధితస్య ఘటాదివదర్థక్రియాకారిత్యాభావా న్న
 వ్యావహారికత్వమతి తుల్యం. నచ ఘటస్యేవ శుక్తిరూప్యస్యాపి సంసా
 రదశాయా మబాధోఽర్థక్రియాకారిత్యంచ కుతో నస్యాదిత్యపి యుక్తా
 వాచోయుక్తిః. స్వభావవిశేషస్యైవ తత్ర నియామకత్వాత్ తస్య
 చాపర్యనుయోజ్యత్వాదితి. న ద్వితీయః. ఆగన్తుకదోషజన్యత్వస్య ప్రా

క్షణికత్వం కేషాంచిత్ స్థాయిత్యమిత్యత్ర యదేవ నియామకం తదేవ
స్వభావవిశేషాదికం మమాపి, యద్వా ఘటాద్యధ్యానే అవిద్యైవ
దోషత్వేనాపి హేతుః, శుక్తిరూప్యాద్యధ్యానే కాచాదయో

తిభాసికత్వప్రయోజకత్వాదిత్యాహ—యద్యేతి. నన్వాగస్తుకదోష
జన్యత్వం న ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకం. కాచాదిధ్వంసే తత్సంయో
గాదా తత్సాక్షాత్కారే చాతివ్యాప్తేః. నచ దోషత్వేన తజ్జన్యత్వ
మిహ వివక్షితమ్. తథా సత్యాగస్తుకవిశేషణవై యర్థ్యప్రసక్తాత్. నచ
ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయ ప్రసిద్ధదోషస్య కాచాదేర్ఘటాదావ
హేతుత్వాత్ మూలావిద్యాయాశ్చి దోషత్వేన హేతుత్వే మానా
భావాదిత్యత ఆహ—ఘటాద్యధ్యాస ఇతి. అయంభావః. దోషత్వేన
తజ్జన్యత్వమేవ వివక్షితమ్. న చాగస్తుకవిశేషణ వైయర్థ్యమ్. ఘటాదా
వతివ్యాప్తివారకత్వాత్. నచ ఘటాదేర్దోషజన్యత్వే ప్రమాణా
భావః. ఘటాదిః, దోషజన్యః-అధ్యస్తత్వాత్. శుక్తిరూప్యవదిత్యనుమా
నస్య ప్రమాణత్వాత్. నచాప్రయోజకత్వం. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం
లాఘవేన దోషత్వేనైవ కాచాదీనామధ్యాసహేతుత్వస్య శుక్తిరూ
ప్యాదా ప్రసిద్ధభ్రమస్థలే నిశ్చితత్వాత్. నచైవమస్తాకరణాదికమేవ
ఘటాదా దోషత్వేన హేతుః కల్పితా మిత్యర్థాన్తరమితి వాచ్యం.
ప్రకృతిత్వేన క్లృప్తమాయాయా ఏవ లాఘవేన దోషత్వమాత్రకల్ప
నాత్. అన్యథాస్తాకరణాదేర్ఘటాద్యధ్యాసం ప్రతి హేతుత్వం దోష
త్వేషు కల్పనీయమితి గౌరవప్రసక్తాత్. కేచిత్తు సవికల్పకజ్ఞానబాధ్యత్వం
బ్రహ్మజ్ఞానేతరబాధ్యత్వం వా ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకమితి. తన్న.
స్వాన్నగజాదే ర్నిర్వికల్పకబ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యత్వేన ప్రాతిభాసికత్వాభావ
ప్రసక్తాత్.—నన్వాగస్తుకదోషజన్యత్వమపి న ప్రాతిభాసికత్వప్రయో
జకం. సుఖాదేరపి ప్రతిభానసమయసత్త్వాభ్యుపగమేన తత్రావ్యాప్తేః.
నచతూలావిద్యాకార్యనైవ ప్రాతిభాసికస్యాత్ర లక్ష్యత్వా త్సుఖా
దేశ్య మూలావిద్యాకార్యత్వాన్న తద్వ్యవృత్తిర్దోష ఇతి వాచ్యమ్.

దోషః, తథాచాగన్తుకదోషజన్యత్వం ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్, అతపవ స్వప్నోపలబ్ధరథాదీనాం ఆగన్తుకనిద్రాదోషజన్యత్వాత్ ప్రాతిభాసికత్వం. నను స్వప్నస్థలే పూర్వానుభూతరథాదేః స్మరణమాత్రేణైవ తథాసతి స్వప్నగజాదేరపి వక్ష్యమాణరీత్యా మూలావిద్యాకార్యతయా తత్రాతివ్యాప్త్యాపత్తేరితి చేత్ — న — తాకికపరమార్థవిలక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వ ఏవాస్య ప్రయోజకత్వాత్. సుఖాదేశ్వ ప్రాతిభాసికస్య తాకికపరమార్థత్వా న్నావ్యాప్తిః స్వప్నోపలబ్ధరథాదేశ్వ తాకికపరమార్థరథాదివిలక్షణత్వా న్నాతివ్యాప్తిః. తస్మాదాగన్తుకదోషజన్యత్వం తాకికపరమార్థవిలక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్. ప్రమాణఞ్చ, విమతం రజతం, ప్రతిభానసమయమాత్రవృత్తి - సమయాంతరే తత్సత్త్వే ప్రమాణాభావాత్. సుఖాదివత్ ఆగన్తుకదోషజన్యత్వా ద్వా స్వప్నగజాదివత్. నచ ద్వితీయానుమానే నిద్రాదోషజన్యత్వముపాధిః తాకికపరమార్థవిలక్షణత్వావచ్ఛిన్న సాధ్య వ్యాపక త్యాభ్యవగమా న్న సుఖాదౌ సాధ్యావ్యాపకత్వమితి వాచ్యం. లాఘవేనానుగతస్యాగన్తుకదోషజన్యత్వనైవ ప్రయోజకత్వాదితి — అతపవేతి. అస్య ప్రయోజకత్వాదేవేత్యర్థః. నను నస్వాన్నరథాదేః ప్రాతిభాసికత్వం తదా తస్యానుపపత్తేః నచాపరోక్షజ్ఞానే వ్యవహితస్యావిషయత్వా త్సన్నిధానాయ రథాదే రుత్పత్తిరుపేయేతి యుక్తమ్. బహిర్ద్వియాణా ముపరతత్వేన మనసో బహి రస్వాతస్త్వేణచాపరోక్షరథాదిజ్ఞాననైవవాసిద్ధేః. న చ వీధ్యాదౌ రథాదివ్యవహారానుపపత్త్యా సృష్టిః కల్ప్యత ఇతి వాచ్యం. గౌరవప్రసక్త్యా. వ్యవహారస్య చ స్మర్యమాణే రథాద్యవివేకాదుపపత్తేః. తతశ్చ న స్వాన్నరథాదేః ప్రాతిభాసికత్వమిత్యఖ్యాతివాదిప్రాభాకరః ప్రత్యవతిష్ఠతే — నన్వితి. స్వప్నే తావత్ రథ్యాదౌ రథాదిగోచరం విశిష్టజ్ఞానమేవ. నతు ప్రత్యేకగోచరం జ్ఞానద్వయం. అస్యథా విశిష్టవ్యవహారానుపపత్తేః. భేదాగ్రహస్య తత్సహితజ్ఞానద్వయస్యచ విశిష్టవ్యవహారే హేతుత్వనిరాసాత్. తచ్చ విశిష్ట

వ్యవహారోపపత్తౌ న రథాదిసృష్టికల్పనాగౌరవాదితి చేన్న, రథాదేః
స్త్రుతిమాత్రాభ్యుపగమే రథం పశ్యామి స్వప్నే రథమద్రాక్షమిత్యను
భవవిరోధాపత్తేః, 'అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజత' ఇతి

జ్ఞానం న స్త్రుతిః పూర్వం తత్ర రథాదే రసనుభూతత్వాత్. తతశ్చ
యంరథః అయం గజ ఇత్యాదిజ్ఞానమపరోక్షజ్ఞాన మేవేత్యాశయేన పరి
హరతి—నేతి. రథాదిజ్ఞానస్య స్త్రుతిత్వే బాధకమాహ—రథాదేరితి.
నన్నిద్రియగాహ్యత్వం చ తదా స్తర్యత ఇత్యతలహ—స్వప్న ఇతి.
రథాద్యవభాసానంశరం ప్రతిబుద్ధస్య స్వప్నే రథ మద్రాక్షం అన్వభూ
వమితి చానుభవో న స్యాత్. తన్నతే తస్య చక్షుషా తదానను
భూతత్వాదితి భావః. నను వ్యవహితస్యావిషయత్వా త్సృష్టికల్పనే
చ గౌరవాత్ రథ్యాదా న రథాదివిశిష్టానుభవఇత్యుక్తత్వా త్తుల్యో
ఽనుభవవిరోధ ఇత్యాశంకా స్వప్నరథాదిసృష్టే శ్శృతిసిద్ధత్వాన్న
గౌరవం దోష ఇత్యాహ—అథ రథానితి. జాగ్రద్భౌగప్రదకర్తో
పరమే సతి స్వాప్నభౌగప్రదకర్తాభివ్యక్త్యనంతరం రథాన్ రథయు
క్తాంశ్చ పథః సృజత ఇత్యర్థః. ఏతేన రథాదేరపరోక్షవిశిష్టాను
భవవిషయత్వమాత్రేణ నప్రాతిభాసికత్వసిద్ధిః. వ్యవహితస్యాపి తస్య
స్తర్యమాణస్య రథాదా దోషవశేనారోపసమ్భవాత్. అతవన నాను
భవవిరోధః. న వా సృష్టిగౌరవం. తతశ్చ స్వప్నే అయం రథ ఇత్యాది
విశిష్టజ్ఞానమన్యథాఖ్యాతిరేవేతి నిరస్తం. స్తర్యమాణారోపమాత్రాభ్యు
పగమే రథాదిసృష్టిప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధాపత్తేః. కించ నానుభూయ
మానే పురోవర్తిని గజాదేరథ్యాసః. భూతలాదేరిద్రియాసమ్ప్రయు
క్తత్వాత్. నాపి స్తర్యమాణే తదథ్యాసః ధర్మప్రత్యక్షాభావాత్.
తస్యైవాపరోక్షాధ్యాసహేతుత్వాత్. కించ తత్ర గజాద్యనుభవో
ఽపి న బహిరిద్రియేణ. గజాదే రసన్నికృష్టత్వాత్. జ్ఞానప్రత్యాసత్తే
శ్చ నిరాకృతత్వాత్. నచ సంస్కారో దోషో వా ప్రత్యాసత్తిః. అప
సిద్ధాంతాత్. ప్రత్యాసత్తిత్వేచ తతవన వచ్ఛేదః ప్రత్యక్షత్వాపత్తౌ

రథాది సృష్టిప్రతిపాదక శ్రుతివిరోధాపత్తేశ్చ, తస్మాచ్ఛక్తిరూప్యవత్ స్వప్నోపలబ్ధరథాదయోఽపి ప్రాతిభాసికాః యావత్ప్రతిభాసమవతిష్ఠన్తే. నను స్వప్నే రథాద్యధిష్ఠానతయోపలభ్యమాన దేశవిశేషస్యాపి తదాఽసన్నికృష్టతయా అనిర్వచనీయప్రాతిభాసిక దేశోఽభ్యుపగన్తవ్యః. తథా

అనుమానోచ్ఛేదాపత్తేః. నాపి మనసా. బహిర్ద్వియాసమ్మయిక్తే తస్మిన్తనసో సామర్థ్యాత్. నచానుమానా తత్ప్రతీతిః. స్వప్నే రథమద్రాక్షమిత్యనుభవవిరోధాత్. లిక్ష్ణాద్యప్రతిసన్ధానేఽపి గజానుభవస్య జాయమానత్వాచ్చ. తస్మా న్నస్వప్నగజాదిజ్ఞాన మన్యథాఖ్యాతి రిత్యలం విస్తరేణ. తదేతదన్యథాఖ్యాతినిరాకరణం మనసి నిధాయోపసంహరతి—తస్మాదితి. ప్రాతిభాసికశబ్దార్థమేవాహ—యావదితి. ప్రతిభాసనియతసత్తాకృతి యావత్. నను తవ మతేఽపి కుత్ర రథాద్యధ్యాసః? సతావచ్చైతన్యే. రథాద్యధిష్ఠానతయా దేశవిశేషస్యోపలభ్యమానత్వేన శుద్ధస్యాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నస్య వా చైతన్యస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాత్. నాపి దేశవిశేషే. సహి కిం పారమార్థికః? ప్రాతిభాసికో వా? నాద్యః, వీధ్యాదిదేశవిశేషస్య పారమార్థికస్యాసన్నికృష్టతయా తదవచ్ఛిన్నచైతన్యే రథాద్యధ్యాసాయోగాత్. న ద్వితీయః తస్యాపి ప్రాతిభాసికత్వే రథాదిపూర్వకాలీనత్వాభావేన అధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వానుపపత్తేః. తస్మా న్న రథాదే రధ్యాసృతి చోదయతి — నన్వీతి. శుద్ధచైతన్యవైవాధిష్ఠానత్వాన్న రథాద్యధ్యాసానుపపత్తిరితి పరిహరతి—నచైతన్యస్యేతి. నను చైతన్యమపి నాజ్ఞాతమధిష్ఠానం. జ్ఞానవిషయఏవ సమ్మయిక్తే శుక్తికాదావధ్యాసదర్శనాదిత్యతలహ — స్వయం ప్రకాశస్యేతి. జ్ఞాయమానత్వమేవాధిష్ఠానత్వే ప్రయోజకం లాఘవాత్. తచ్చ స్వప్రకాశపరప్రకాశ్యసాధారణమ్. న తు వృత్త్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానవిషయత్వం సమ్మయోగజన్యజ్ఞానవిషయత్వం వా గౌరవాదితి భావః. నను స్వయం ప్రకాశరూపమపి చైతన్యం నాధిష్ఠానం చిత్త్వాదినా జ్ఞాయమానే తత్ర జడాధ్యా

చ రథాద్యధ్యాసః కుత్రేతి చేత్, న-చైతన్యస్వైవ స్వయం ప్రకాశస్య రథాద్యధిష్ఠానత్వాత్, ప్రతీయమానో హి రథాదిరస్తీత్యేవ ప్రతీయతే ఇతి సద్రూపేణ ప్రకాశమానం చైతన్యమేవాధిష్ఠానం, దేశవిశేషోఽపి చిదధ్యస్తః ప్రాతిభాసికః, రథాదావిద్వియగ్రాహ్యత్వమపి సాయోగాదిత్యతలహ—సద్రూపేణేతి. చైతన్యం సత్త్వేన ప్రకాశమానమేవ అధిష్ఠానం నతు సచ్చిదానద్వలక్షణపరిపూర్ణస్వరూపేణ. తద్రూపస్య తస్య శాస్త్రవిషయస్య మూలావిద్యయా ఆవృతత్వాదితి భావః. తస్మిన్ సద్రూపేణవా చైతన్యం కథం ప్రకాశతే ఇత్యాశంక్య, సౌ ఘట ఇతివత్ సౌ గజః సౌ రథ ఇతి గజాదే సత్త్వేన ప్రతీయమానత్వాత్ తస్య చ సత్త్వస్యాధిష్ఠానరూపత్వాత్ అతిరిక్తసత్తాయాశ్చానభ్యుపగమాచైతన్యమపి తేన రూపేణ ప్రథత ఇత్యభిప్రేత్యాహ—ప్రతీయమానోహీతి. నన్వేపం అత్రాయం గజ ఇతి దేశవిశేషాధిష్ఠానతయా గజాద్యవలమౌఘసన్యాదిత్యుక్తమిత్యతలహ—దేశవిశేషోఽపీతి. నను రథాదేశైచ్చైతన్యాధ్యస్తత్వేతత్ర ఇదంత్యేయగ్రాహ్యత్వయోరసవభాసప్రసక్తః. నహి శుక్తిరూప్యాదావపి ఇద్వియగ్రాహ్యేదమవచ్చిన్నచైతన్యమధిష్ఠానం యేన తద్గతేదంతాదిరత్రావభాసేతే త్యతలహ—రథాదావీతి. అపి రయమనుక్తసముచ్చయే. ఇదంత్యమపీత్యర్థః. నన్విద్వియగ్రాహ్యత్వస్యాపి ప్రాతిభాసికత్వకల్పనే గౌరవమిత్యతలహ—తదేతి. నను దేశవిశేషస్యావ్యధ్యస్తత్వే తదధిష్ఠానమన్తః కరణావచ్చిన్నచైతన్యం తస్వైవ స్వప్నే ప్రతిభాసాత్. 'సఖిఃస్వప్నా భూత్వేమం లోకమనుసంభరతీ'తి శ్రుతేశ్వేతి చేత్. న తావత్ప్రతిభాసాత్ అన్తఃకరణావచ్చిన్నస్యాధిష్ఠానత్వం. సుఖాదివత్ శుద్ధచైతన్యాధ్యాసేఽపి తద్విశిష్టప్రతిభాసోపపత్తేః. సధీరత్యాదిశ్రుతేశ్చ, 'దశభిస్సహస్రత్రైశ్చ భారం వహతి గర్దభీ'త్యత్ర పుత్రాణాం భారవహనానన్వయవత్, 'అగ్ని ఇవత్నీవాస్సజూర్దేవేన త్వష్ట్రా సోమం విబన్వాపే'త్యత్ర త్వష్ట్రస్సహత్వప్రతియోగినః పాతృత్వానన్వయవచ్ఛ, ధియా

ప్రాతిభాసికం, తదా సర్వేన్ద్రియాణాముపరమాత్, అహం గజ ఇత్యా
దిప్రతీత్యాపాదనం తు పూర్వవన్నిరసనీయం, స్వప్నగజాదయః సాక్షా
న్తాయాపరిణామా ఇతికేచిత్, అన్తఃకరణద్వారా తత్పరిణామా ఇత్య
న్యే, నను గజాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తత్వే ఇదానీం తత్సాక్షాత్కారా

సహ వర్తమాన ఆత్మా స్వప్నా భూత్వేత్యనన్వయలక్షణాప్రాధాన్యేఽ
పుష్పవత్తే. తస్మాచ్ఛుద్ధమేవ చైతన్యం స్వప్నగజాద్యధిష్ఠానమితి. నన్వ
న్తఃకరణస్య స్వప్నాధ్యాసాధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వాభావేఽపి తదధిష్ఠా
నస్య వస్తుతోఽన్తఃకరణావచ్ఛిన్నతయా సుఖాదివత్ అహం గజఇ
త్యాదిప్రతీత్యావత్తి రిత్యాశంక్య శక్తిరూప్యవత్తదనుభవస్య ఇద
మాకారానుభవాపితసంస్కారజన్యత్వా న్నాహమాకారత్వమిత్యా
హ—అహం గజఇతి. నను స్వప్నగజాదిజ్ఞానస్య న తత్కాలోత్పన్న
విషయత్వం. ఉపాదానాభావాత్. తథాహి. నతావచ్ఛైతన్య ముపా
దానం. అపరిణామిత్యేన దూషితత్వాత్. నాప్యవిద్యా. సాహి న మూ
లావిద్యా, తదుత్పాదకగజాద్యవయవాభావేన తస్యా సాక్షాత్తదు
త్పాదకత్వాయోగాత్. ఘటాదేరపి మృత్పిణ్డాదిసావ్యవయవద్వారైవ
మూలావిద్యాకార్యత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి తూలావిద్యా. సాపి న
బాహ్యదేశావచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితా, దేశవిశేషస్యాపిప్రాతిభాసికత్వాత్.
నచాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నాశ్రితా గజాదిహేతుః, అన్తఃకరణస్య గజాద్యు
పాదానావిద్యాధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వే ప్రమాణాభావాత్. తస్మాన్న
గజాదేః ప్రాతిభాసికత్వమిత్యాశంక్య మూలావిద్యైవ సాక్షాత్స్వప్న
గజాద్యుపాదానం గజాదేశ్చశక్తిరూప్యవత్ప్రాతిభాసికత్వాన్న తదవ
యవాపేక్షా లాకికపరమార్థగజాదేరేవ తదపేక్షత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ-
స్వప్నగజాదయ ఇతి. అన్తఃకరణద్వారేతి—నచాత్ర ప్రమాణాభావః.
స్వప్నే గజాద్యుత్పత్త్యనుపవత్తేరేవ ప్రమాణత్వాత్. అన్యథా సా
క్షాదవిద్యాపరిణామత్వే సుషుప్తావపి కేవలావిద్యాయా స్పృశ్యేన
తత్ప్రతిభాసాపత్తేరితి భావః. ఏతచ్ఛాపాతతః. క్లేష్టజ్ఞానోపాదానాదేవ

భావేన జాగరణేఽపి స్వప్నోపలబ్ధఘటాదయోఽనువర్తేరక, ఉచ్యతే-
 కార్యవినాశో హి ద్వివిధః, కశ్చిదుపాదానేన సహ, కశ్చిత్తు విద్యమాన
 ఏవోపాదానే. ఆద్యో బాధః, ద్వితీయస్తు నివృత్తిః. ఆద్యస్య కారణ
 మధిష్ఠానతత్త్వసాక్షాత్కారః; తేన వినోపాదానభూతాయా అవిద్యా
 యా అనివృత్తేః. తదిహ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావా తస్మిన్ప్రపంచోఽ
 స్వస్మాద్యాసోపపత్తేః. న చ సుషుప్తౌ తత్ప్రతిభాసాపత్తిః అన్యకరణా
 భావాత్. తస్యచ రాగద్వేషాదివత్ తత్ర నిమిత్తకారణత్వాత్. కిం
 చ, అన్యకరణద్వారత్వేఽపి నగజాద్యుత్పత్తిః క్లృప్తగజావయవాదేరభా
 వాత్. యదిచ, ప్రాతిభాసికత్వా న్న తదవయవాపేతౌ. తదామూలా
 విద్యయైవ సాక్షాత్ప్రతిభాసికతదత్పత్తిసంభవే కిమన్యకరణేనాన్తర్గ
 డునేత్యాస్తామతివిస్తరః. నను స్వాప్నగజాదేర్థాయాపరిణామస్య శుద్ధ
 చైతన్యాధ్యాసే ఇదాసీం తదధిష్ఠానబ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావేన ఘటా
 దివద్బాధోనస్యాత్? తతశ్చ తస్య జాగరణేఽవ్యనువృత్తత్వా త్ప్రతి
 భాసాపత్తిరిత్యాశంకతేననన్వితీ. బాధానువృత్తిమణ్డీకరోతి-ఉచ్యత
 ఇతి. తస్మిన్స్వాప్నగజాదిర్జాగరణేఽవ్యనువర్తేతేత్యాశంక్య, బాధాభా
 వేఽపి నివృత్తత్వాత్ నానువృత్తిరితి వక్తుం ప్రథమం భేదేన నివృత్తి
 బాధా నిరూపయతి—కార్యవినాశోహీతి. ఉపాదానేనేతి. అజ్ఞానేన
 సహేతి శేషః. తేన మృత్పిణ్డేన సహ ఘటద్వందేఽపి న బాధః. తదుపా
 దానభూతాయా అవిద్యాయా అనివృత్తత్వాదితి ధ్యేయమ్. నకేవలం
 స్వరూపతో నివృత్తిబాధయోర్భేదః కిన్తు కారణభేదాదపీత్యాహ—
 ఆద్యస్యేతి. బాధస్యేత్యర్థః. తతః కిమిత్యతఃపహ—తదిహేతి. తత్ -
 తస్మాత్-బాధనివృత్తోర్భేదాత్. ఇహ-జాగరణేఽపి, మాబాధిష్ట-అవి
 ద్యయా సహ న నివర్తేత ఇత్యర్థః, తస్మిన్ అవిద్యావినాశాభావాద్గజాది
 నివృత్తిరిపి న స్యాదిత్యాశంక్య నవ్యాపాదానవినాశాదేవ సర్వత్ర
 కార్యవినాశః. కిన్తు కారణాన్తరేణాపి, గజాదే శ్చ ఘటాదేర్దుసల
 ప్రహరేణేవ విరోధివృత్త్యన్తరేణాపి నివృత్త్యుపపత్తే ర్నువిరోధ
 ఇత్యాహ—ముసలప్రహరేణేతి. నను స్వప్నఏవ గజప్రతిభాసానన్త

మాబాధిష్ట, ముసల ప్రహారణ ఘటాదేరివ విరోధివృత్త్యన్తరోదయేన
 స్వజనకీభూతనిద్రాదిదోషవినాశేన వా గజాదినివృత్తౌ కో విరోధః? ఏవం
 చ శుక్తిరూఢ్యస్య శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠతూలావిద్యా కార్యత్వ
 రం అశ్వప్రతిభాససమయేఽపి తజ్జనకనిద్రాదృష్టాదిసంస్కారసత్త్వేన త
 దాపి గజోఽనువర్తేతేత్యాశక్యః ఫలబలా తత్రాశ్వాదిపరిణామవన
 విరోధీతి తేనైవ తన్నివృత్తి రిత్యభిప్రేత్యాహ—విరోధీతి. నను స్వ
 ష్మే అస్త్యవదార్థస్య వినాశో న స్యాత్! తదనన్తరం సుషుప్తౌ విరోధ
 పదార్థాన్తరానుదయా దిత్యాశక్యః, తత్ర నిద్రాదినాశో నివర్తక ఇ
 త్యాశయవానాహ—స్వజనకీభూతేతి. నచాననుగమః. ఫలబలేనానను
 గతస్యైవ నివర్తకత్వాభ్యుపకమాత్. నన్విదానీ మబాధితస్యాపి స్వప్న
 ప్రపంచస్య ప్రాతిభాసికత్వాభ్యుపగమే శుక్తిరూఢ్యస్య శుక్తితత్వ
 జ్ఞానేఽపి బాధో న స్యాత్! తదభావేఽప్యాగన్తుకదోషజన్యత్వేన ప్రాతి
 భాసికత్వోపపత్తేరితి చేత్. కిం శుక్తిరజతస్య తూలావిద్యాపరిణా
 మత్వపక్షే బాధానుపపత్తిః? మూలావిద్యాపరిణామత్వపక్షే వా?
 తత్ర నాద్యిత్యాహ — ఏవంచేతి. కార్యవినాశస్య దైవిధ్యేసిద్ధే
 సతీత్యర్థః. శుక్తిరితిజ్ఞానేనేతి—నేదం రజతమితి జ్ఞానేనేత్యపి ద్రష్ట
 వ్యమ్. భేదగోచరాజ్ఞానకార్యస్య రజతస్య సమానవిషయభేదసాక్షా
 త్కారేణైవ బాధ్యత్వాత్. నచైవం 'శుక్తితత్వజ్ఞానమేవబాధకం
 నేదం రజత మిత్యనువాద'ఇతి పశ్చపాదికావాక్యవిరోధ ఇతి వాచ్యం.
 భిన్నవిషయభేదజ్ఞానస్య శుక్త్యజ్ఞానకార్యరజతాబాధకత్వేన తత్పుర
 తయా టీకావాక్యోపపత్తేః. న చ రజతస్య తూలావిద్యా కార్యత్వే
 ప్రమాణాభావః. అనుమానాదేః తత్ప్రమాణసోక్తత్వాత్. నను
 తూలావిద్యాజ్ఞీకారే నానాజ్ఞానపత్నౌ మాయామిత్యాదిశ్రుతి
 విరోధ ఇతి చేన్న. మూలాజ్ఞానస్యైవ అవస్థాభేదః తూలాజ్ఞానపద
 వాచ్య ఇత్యభ్యుపగమాత్. నచ మూలాజ్ఞానస్యైవ తూలాజ్ఞానరూప
 త్వే తస్య శుక్తితత్వజ్ఞానాన్నివృత్త్యాపత్తిః. తత్తజ్ఞానాత్తత్తద్విష

పక్షే శుక్తిరితి జ్ఞానేన తదజ్ఞానేన సహ రజతస్య బాధః. మూలావి
 ద్యాకార్యత్వపక్షేతు మూలావిద్యాయా బ్రహ్మసాక్షాత్కారమాత్ర
 నివర్త్యతయా శుక్తితత్త్వజ్ఞానానివర్త్యతయా రజతస్య తత్ర శుక్తి
 యావరణశక్తేరేవ వినాశాత్. నచైవం సమానవిషయసర్వావరణశక్తి
 నాం యుగపదేవ శుక్త్యాదిజ్ఞానాన్నివృత్తిప్రసక్త ఇతి యుక్తం. సమా
 నవిషయత్వేనపేక్షైక కావరణశక్తేరేవ కార్యబలాత్తత్త్వజ్ఞానేన ప్రవిల
 యకల్పనాత్. అన్యథాన్యాయమతేన పేక్షజ్ఞానేనైవ సర్వజ్ఞానప్రాగభా
 వానాం నివృత్తిప్రసక్తః. యదిచ జ్ఞానప్రాగభావానాం ప్రతియోగిజనన
 స్వరూపయోగ్యత్వావిశేషేనపి ఫలబలకల్పస్వభావవిశేషాదేకవ ప్ర
 తియోగినా నివర్తత ఇతి మతం, తదా సమానవిషయతూలాజ్ఞానానా
 మావారకత్వేనపాత్యత్తని పునరజ్ఞానానుభవాత్ భ్రమాన్తరోదయా
 చ్చ తత్త్వజ్ఞానాదేకస్యాదేకైక కావరణశక్తిర్నివర్త్యత ఇతి తుల్యమ్. నను
 తత్త్వజ్ఞానాదావరణశక్తేరేవ వినాశాభ్యుపగమే ముక్తావప్యజ్ఞానం
 స్యాత్? నచ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్ప్రాగేవ సర్వావస్థాః వినశ్యంతీతి
 ప్రమాణమస్తి ఇతి చేత్. కిం ముక్తావాపాద్యమానమజ్ఞానం అనావర
 కమ్? ఉతావరకమ్? నాద్యః. అనావరకజ్ఞానే ప్రమాణాభావాత్. ద్వితీ
 యేనపి న తావద్భ్రష్టావరకమ్. బ్రహ్మణస్సాక్షాత్కృతత్వేన తదావరణ
 శక్త్యానవకాశాత్. నాపి ప్రపంచావరకం. మూలాజ్ఞాననివర్తకేన బ్రహ్మ
 సాక్షాత్కారేణ తన్మూలనిఖిలప్రపంచస్య నివృత్తత్వాత్. అవిషయా
 విద్యావస్థాయాశ్చాభావాత్. భావే వా తస్యాఅపి నిఖిలనివర్తక బ్రహ్మ
 జ్ఞానేన నివర్తితత్వాత్. తస్మాన్మూలాజ్ఞానస్యానాద్యవస్థాభేదవ తూ
 లాజ్ఞానం, తత్పరిణామశ్చ శుక్తిరజతమితి తేనైవ సహాధ్యాయస్య తత్త్వ
 జ్ఞానాన్నివృత్తిరితి యుక్తో బాధః, తదుక్తం వివరణాచార్యైః 'మూ
 లాజ్ఞానస్యైవావస్థాభేదా రజతాద్యుపాదానాని శుక్తికాదిజ్ఞానైస్సహా
 ధ్యానేన నివర్తంత్యితి. మూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే రజతస్య బాధా
 భావమనుమోదతే—మూలావిద్యేతి. నివృత్తిమాత్రమితి. నన్వన్తిక్

తత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్తిమాత్రం, ముసలప్రహారేణ ఘటస్యేవ. నను శుక్తా రజతస్య ప్రతిభాససమయే సత్త్వాభ్యవగమే నేదం రజతమితి త్రైకాలికనిషేధజ్ఞానం న స్యాత్, కింతు ఇదానీం ఇదం న రజత మితి స్యాత్ ఇదానీం ఘటః శ్యామో నేతివదితి చేన్న, న హి రజతత్వావచ్ఛి పక్షే శుక్తిరజతజ్ఞానస్య ప్రమాత్వాపత్తిః సంసారదశాయా మబాధితత్వేన ఉక్తలక్షణసత్త్వాత్. నచార్థక్రియాకారిత్య మబాధితత్వం శుక్తిరజతం చ నార్థక్రియాకారీతి నోక్తదోష ఇతివాచ్యమ్. స్వప్నోపలబ్ధగజాదేః ప్రసిద్ధగజవదర్థక్రియాకారత్వాత్. అబాధితత్వస్యాప్యర్థక్రియావిశేషణత్వే ఆత్మాశ్రయాత్, అనవస్థాపాతాత్, స్వప్నస్తీ దర్శనస్య సత్యసమ్బద్ధి హేతుత్వదర్శనాచ్చ. న చ ప్రాతిభాసికభిన్నవిషయత్వ మబాధితవిషయపదేన వివక్షితమితి యుక్తం. సుఖాదేరపి ప్రతిభాససమయమాత్రవృత్తిత్వేన తజ్ఞానస్యాప్రమాత్వాపత్తేరితి చేత్ -న-ఆగస్తుకదోషాజన్యత్వస్య తదజన్యాధివిషయకత్వస్య వా అబాధితవిషయపదేనాత్ర వివక్షితత్వాత్. ప్రాతిభాసికరజతస్యచాగస్తుక కాచాదిదోషజన్యత్వా న్న తజ్ఞానేతివాప్తిః తస్మాద్యుక్తిం రజతస్య మూలావిద్యాకార్యత్వం:— నను 'రజతస్య తత్త్వజ్ఞానాత్ శుక్తా వినాశ' ఇత్యుక్తమయుక్తం. తస్య తత్రానుత్పత్తేః దోషసహకృతయా తూలావిద్యయా మూలావిద్యయా వా ప్రతిభాససమయే తత్ర తదుత్పత్త్యభ్యవగమే, నేదం రజతం, కాలత్రయేఽప్యత్ర రజతం నాస్తీతి త్రైకాలికాభావప్రతిబింబితాత్. నచ స్వప్నప్రపంచప్రాతిభాసికత్వోపపత్తిః. తస్య తత్రాన్యసమ్ప్రతిపత్తేరిత్యాశయేన శంకతే—నన్వీతి. కిం వ్యవహితస్యైవ నిషేధధీవిషయత్వసమ్భవాదన్యథాభ్యాతిః సిషాధయిషితా? ఉత ప్రాతిభాసికరజతే తదనుపపత్తిః! నాద్యః. వ్యవహిత రజతస్య పురోవర్తిన్యప్రసక్తత్వాత్. ద్వితీయేఽపి, కిం అధికరణే కదాచిత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగినో రజతస్య సత్త్వాత్ తస్య తదనచ్ఛిన్నప్రతియోగికత్రైకాలికాభావప్రతిబింబయత్వానుపప

న్నప్రతియోగితాకాభావో నిషేధధీవిషయః, కింతు తాకికపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రాతిభాసికరజతప్రతియోగికః, వ్యధికరణధర్తావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యవగమాత్. నను ప్రాతిభాసికే రజతే పారమార్థికత్వమవగతం నవా? అనవగమే ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగ్యజ్ఞానాత్తదభావప్రత్యక్షానుపపత్తిః, అవగమే అపరోక్షావభాసస్య తత్కాలీనివిషయసత్త్వనియతత్వాత్ రజతే పారమార్థికత్వమవ్యనిర్వచనీయం రజతవదేవోత్పన్నమితి తదవచ్ఛిన్నరజతసత్త్వే తదవచ్ఛిన్నాభావస్తత్ర కథం వర్తత ఇతి చేత్, స-పారమార్థికత్వస్యాధిష్ఠాత్తిః! ప్రతీయమానాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వాద్యై? తత్రాద్యే ఇష్టాపత్తిరిత్యావా-నహీతి. ద్వితీయమనుపదతి—కింత్వీతి. రజతస్య తాకికపరమార్థత్వలక్షణప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వేఽపి సదిదం రజతమితి తద్వత్తయా జ్ఞాయమానత్వాన్న నిషేధధీవిషయత్వానుపపత్తి రిత్యాహ—తాకికేతి. తాకికపరమార్థత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకప్రాతిభాసికరజతాభావో నిషేధధీవిషయ ఇత్యర్థః. నను తాకికపరమార్థత్వం న ప్రతియోగితావచ్ఛేదకం ప్రతియోగ్యవృత్తిత్వాదితి చేన్న. అభావజ్ఞానం యేన రూపేణ నియమేన ప్రతియోగినం విషయాకరోతి తస్యైవ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాత్. తథాపి కథమభావజ్ఞానమితి చేత్. కిం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగిప్రమిత్యభావాత్తదభావజ్ఞానానుపపత్తిః? ఉత వ్యధికరణధర్తావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యవగమేఽపసిద్ధాస్తః? నాద్యః. లాఘవేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగిజ్ఞానత్వేనైవ ప్రతియోగిజ్ఞానస్యాభావఫణిహేతుత్వాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—వ్యధికరణేతి. శుక్తిగతేదంతాయాఇవ తద్గతతాకికపరమార్థతాయాపివ రజతే ప్రతీత్యభ్యవగమేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగినస్తత్రాసత్త్వాన్న తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావానుపపత్తిరితి పరిహరతి.—న, పారమార్థికత్వస్యేతి. తస్మిన్సర్వత్రాన్యథాభ్యాత్యాపత్తి రవిశేషాదిత్యతాహ—యత్రేతి. సన్వారోప్యాసన్నికర్షణలపప అనిర్వ

ననిష్ఠస్య రజతే ప్రతిభాససమ్భవేన రజతనిష్ఠపారమార్థికత్వోత్పత్తే
రసభ్యుగమాత్, యత్రారోఘ్యమసన్నికృష్టం తత్రైవ ప్రాతిభాసికవ
స్తూత్పత్తేరణ్ణీకారాత్, అతవవేన్ద్రియసన్నికృష్టజపాకుసుమగతశాహి
త్యస్య స్ఫటికేభానసమ్భవాన్నస్ఫటికే ప్రాతిభాసికానిర్వచనీయశాహి
త్యోత్పత్తిః, నన్వేపం యత్ర జపాకుసుమం ద్రవ్యానరవ్యవధానాద

చనీయవస్త్యభ్యుపగమే స్ఫటికేఽపి సన్నిహితజపాకుసుమగతశాహిత్య
వైవ భానాపత్తౌ అనిర్వచనీయశాహిత్యాభ్యుపగమో విరుధ్యేతేశ్వా
శఙ్క్య కుసుమాసన్నికర్షణలవణ తత్రానిర్వచనీయశాహిత్యాభ్యుపగ
మాదన్యత్ర తదనుత్పత్తావపి నవిరోధ ఇత్యాహ—అతవవేతి. నన్వేపం
యత్ర స్ఫటికమాత్రం సన్నికృష్టం తదుపరక్తంతు జపాకుసుమం హ
స్తాదినాపిహితం తత్రానిర్వచనీయశాహిత్యాపత్తిరితి శఙ్కతే—నన్వేప
మితి. ఇష్టత్వాదితి. న చ కుసుమాసన్నికర్షేఽపి తత్సహచరితప్రభాయా
సన్నికృష్టత్వాత్తదతలశాహిత్యమేవ స్ఫటికే భాసశామితి వాచ్యం.
జపాకుసుమప్రభాయావనాసిద్ధేః. తదుక్తం పశ్యపాది కాచాన్తైః.
'యథా పద్మరాగాదిప్రభానిరాశ్రయాపున్దుభోపలభ్యతే న తథా జ
పాకుసుమాదే'రితి. నన్వేపమన్తకరణగతకర్తృత్వాదే ర్నిత్యసన్నిహి
తత్వేన తస్యైవాత్మని భానసమ్భవే కథమనిర్వచనీయకర్తృత్వాభ్యుప
గమః' ఇతి చేత్. కిం కర్తృత్వాదే రాత్తన్యన్యథాఖ్యాతిః సిహధయి
షితా? పారమార్థికతా వా? నాద్యః. ఇష్టత్వాత్. నద్వితీయః.
అహంకారస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వేనానిర్వచనీయతయా తద్ధర్మస్య కర్తృ
త్వాదేః సుతరా మనిర్వచనీయత్వాత్. న హి మహేష్ద్రజాలనిర్మితస్య
రాజ్జస్తదుపకరణం పరమార్థసత్ భవతి. యద్వా ఆత్మనః కర్తృత్వాది
ప్రతిపాదకశాస్త్రప్రామాణ్యయైవ వియదాదివద్యావహారికం తదభ్యు
పేయతే. న చ కర్తృత్వద్వయవ్యవహారికపత్తిః. ధర్మిణో రాత్తాన్తః
కరణయో రైక్యాధ్యాసేన ధర్మభేదానవభాసనాత్. నను కుసుమసన్ని
కర్షణలే స్ఫటికలశాహిత్యప్రతీతే రన్యథాఖ్యాతియావత్వే తత్ర ప్రత్య

సన్నికృష్టం తత్ర తాహిత్యప్రతిత్యా ప్రాతిభాసికం తాహిత్యంస్వీక్రి
యేతేతి చేన్మ, ఇష్టత్వాత్, ఏవం ప్రత్యక్షభ్రమాంతరేష్యపిప్రత్యక్ష
సామాన్యలక్షణానుగమః యథార్థప్రత్యక్షలక్షణాసద్భావశ్చ దర్శ
నీయః ఉక్తం ప్రత్యక్షం ప్రకారాంతరేణ ద్వివిధం, ఇన్ద్రియజన్యం
క్షసామాన్యలక్షణస్యావ్యాప్తిః. తాహిత్యతదాకారవృత్త్యోర్భిన్నదేశస్థ
త్వేన తదుపహితచైతన్యయోర్భేదాత్. తథా శఙ్ఖపీతత్వాదిభిర్మే
వ్యాప్తిః. పీతత్వాదే ర్గోళకాదిదేశస్థిశ్చపి తద్రవ్యాదినిష్ఠత్వేన తదుప
హితచైతన్యస్య తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యచ పరస్పరం భే
దాత్. కించ అన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమే తద్విషయస్య తాహిత్యాదేః
సంసారదశాయా మబాధితత్వేన ప్రమాత్వాపత్తి రిత్యతఃపహ—ఏవ
మితి. అయమాశయః—న తావత్స్ఫుటికతాహిత్యభిర్మే ప్రత్యక్ష
లక్షణస్యావ్యాప్తిః. ఆయో దహతీతివదస్యానుభూయమానారోప
త్వేన లోహితత్వేన దూపేణ కుసుమతాదాత్మ్యవిషయత్వాత్. న చ
లోహితభేదగ్రహణారోపానుపపత్తిః. వివేకగ్రహస్య సోపాధికాధ్యా
నే అప్రతిబద్ధకత్వాత్. నాపి పీతత్వాదిభిర్మే లక్షణావ్యాప్తిః. శఙ్ఖ
ప్రతిస్ఫూలితానాం నాయనరశ్మీనాం పిత్తద్రవ్యం గ్రాహయతామేవ
దోషవశేన శఙ్ఖే తద్దణశీతత్వగ్రాహకత్వేన పీతత్వతదాకారవృత్త్యోర్భి
న్నదేశత్వాభావాత్. యత్తు స్ఫుటికతాహిత్యాదిభిర్మే ప్రమాలక్షణ
స్యాతివ్యాప్తిరితి. తత్ర న తావత్సంగ్రాంశేతివ్యాప్తిః. తస్య పురోవ
ర్తీని బాధితత్వాత్. నాపి తాహిత్యాంశే, తస్యాబాధితత్వేపి అనధిగ
తత్వాభావాత్. - ఏవం యోగ్యస్యాకారవృత్త్యుపహితవిషయావచ్ఛిన్న
చైతన్యాభిన్నత్వం శుక్తిరూప్యశఙ్ఖపీతత్వాదిప్రత్యక్షభిర్మవ్యాపక
త్వాత్ ప్రమాణచైతన్యస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వప్రయో
జకమిత్యుక్తం. సమ్ప్రీతి తదేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం పున ర్విభజతే—ఉక్తం
ప్రత్యక్షమితి. ఇన్ద్రియాణీతి. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. యాపాద్యుప
లబ్ధయః-కరణసాధ్యాః - కార్యత్వాత్. ఘటవదిత్యనుమానస్య 'తము

తదజన్యం చేతి, తత్రేన్ద్రియాజన్యం సుఖాదిప్రత్యక్షం, మనస ఇన్ద్రి
యత్వస్య నిరాకరణాత్, ఇన్ద్రియాణి-పశ్చ-ఘోణరసనచక్షుశ్చోత్రత్వ
తామ్రమన్తసర్వే ప్రాణా అనూత్కామంతీత్యాగమస్యచ ఇన్ద్రియ
సద్భావే ప్రమాణత్వాత్.—తాని గోళకమాత్రాణీతి సాగతాః. తచ్చ
క్షయ ఇతి మీమాంసకాః. స తావద్గోళకమాత్రమిన్ద్రియం. తద్విర
హిణామపి సర్పాదీనాం శబ్దాద్యుపలభ్యే. అతపవ స తన్నిష్ఠాశక్తిః. తాని
గోళకవ్యతిరిక్తాని శక్తిమద్వివాదస్తరాణి సర్వగతానీతి యోగాచారాః
ప్రతిపేదిరే. తదవ్యవేశలం, ప్రమాణాభావాత్. నను ఇన్ద్రియాణి-సర్వ
గతాని-సర్వత్ర దృష్టకార్యత్వాత్. ఆకాశవదిత్యనుమానం మానమితి
చేన్న. హేతో రసిద్ధత్వాత్. యత్ర శరీరం తత్ర సర్వత్రదృష్టకార్య
త్వస్య చ శరీరేఽపి గతత్వాత్. నచేన్ద్రియాణి సర్వగతాని పరోపాధిగ
మనత్వాదాకాశవదితి వాచ్యం. శరీరోపాధిగమనేషు శరీరావయవేషు
వ్యభిచారాత్. సర్వగతత్వే యుగపత్సర్వవిషయోపలబ్ధిప్రసక్తాచ్చ.
తాన్యణుపరిమాణానీత్యన్యే. తదయుక్తం విషయావభాసస్యాణుమా
త్రదేశతాపత్తే సర్వశరీరవ్యాపిశైత్యోపలబ్ధానుపపత్తే. యుగపచ్చ
క్షుపస్సర్వవిషయసంబంధాభావేన సమూహోపన్బునాభావప్రసక్తాచ్చ.
చక్షుశ్చోత్రయోర్ధ్రువభేర్యాదిదేశపర్యంతగమనే సద్యవవాన్తత్వాద్యా
పత్తేశ్చ. తాని మధ్యమపరిమాణాన్యవ్యవహక్కరోపాదానానీతి సా
క్ష్యాః. తదపి మానహీనం. పురాణవచనం మానమితి చేన్న. భూతవి
కారత్వప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధేన తస్య స్వాధే అప్రమాణత్వాత్. తత
శ్చ పరిశేషాద్భౌతికత్వసిద్ధిః. ఇన్ద్రియాణి ప్రత్యేకభూతారభానీతి వై
శేషికాదయః. తదవ్యయుక్తం. ప్రమాణాభావాత్. చక్షుస్తైజసం
రూపాదిషు పశ్చుసు మధ్యే రూపస్యైవాభివ్యజ్జకత్వాత్. ప్రదీపవది
త్యనుమానస్య చ విపక్షే బాధకాభావేనాప్రయోజకత్వాత్. తత
శ్చేన్ద్రియాణాం సిద్ధం పాశ్చభౌతికత్వమితి—తాని షడితి నైయామి
కాదయః. తాన్నిరాచక్షే—పశ్చేతి. ఇన్ద్రియాణ్యప్రాప్య కారిణీతి

గాత్మకాని, సర్వాణి చేద్వియాణి స్వస్వవిషయసంయుక్తాన్యేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయన్తి, తత్ర ఘృణరసనత్వగిద్వియాణి స్వస్థాసస్థితాన్యేవ గర్భరసస్పర్శోపలమ్భాః జనయన్తి, చక్షుశ్రోత్రేతు స్వతపవ విషయదేశం గత్వా స్వస్వవిషయం గృహ్ణీతః, శ్రోత్రస్యాపి చక్షురాదివత్పరిచ్ఛిన్నతయాభేర్యాదిదేశగమనసమ్భవాత్, అతపవానుభవః 'భేరిశబ్దో మయా శ్రుతః ఇతి. వీచీతరజ్ఞాదిన్యాయేన కర్ణశఘ్నలీప్రదేశే అనన్త

సుగతాః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ—సంప్రణిచేతి. అయం భావః. న తావత్ స్పర్శనరససమూహేద్వియాణామసంయుక్తార్థగ్రాహకత్వం. దూరతపవ స్పర్శరసగర్భోపలభ్యప్రసక్తాత్. అతపవ న చక్షుశ్రోత్రయోరప్రాప్త్యకారిత్వం, రసనాదివత్తయోరపి సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వానుమానాత్. నను సర్వేద్వియాణాం సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వావిశేషేఽపి కస్య చిత్స్వస్థానే విషయగ్రాహకత్వం, కస్యచిత్ దూరఇతి విభాగః కథమిత్యాశక్యః ఫలబలకల్పస్వభావవిశేషాదిత్యాహ—తత్రేతి. చక్షుశ్రోత్రేతి. నచ చక్షుశ్రోత్రయో ర్విషయదేశం ప్రాప్తయోరేవ స్వస్వవిషయగ్రాహకత్వే యుడిత్యాదిత్యధివాదిమణ్డలానుభవో న స్యాదితి వాచ్యం. చక్షురాదే రతిస్వచ్ఛద్రవ్యత్వేన సవితృకిరణవచ్ఛిఘ్రిగతిసమ్భవాత్. ననుచక్షురిద్వియం భవతు పరిచ్ఛిన్నత్వాద్దూరదేశం గత్వా విషయగ్రాహకం, సర్వగతం తు గగనం కర్ణశఘ్నల్యుపాధినా శ్రోత్రపదవాచ్యం కథం భేర్యాదిదేశం గత్వా శబ్దం గ్రాహయేదిత్యాశక్యాహ—శ్రోత్రస్యాపీతి. నను భేరీదణ్డసంయోగాదాకాశసమవాయీ భేరీదేశే కశ్చిచ్ఛబ్దః సజ్ఞాయతే సచాసమవాయీ కారణతయా శబ్దాంతరమారభతే ఏవం సోఽపీతి పరమ్పరయా శ్రోత్రపథమవతీర్ణస్య తేనోపలమ్భః, భేరిశబ్దో మయా శ్రుత ఇతి ధీరత్ర భ్రాన్తిరేవేతి తార్కికప్రక్రియామాశక్య నిరస్యతి - వీచీతరజ్ఞాదిన్యాయేనేతి. కదమ్బముకుళన్యాయః ఆదిశబ్దార్థః. భ్రమత్వకల్పనేతి. నేదంరజతమితివ న్నా

శబ్దోత్పత్తికల్పనాయాం గౌరవం. 'భేరీశబ్దో మయా శ్రుత' ఇతి ప్రత్యక్షస్య భ్రమత్వకల్పనాగౌరవం చ స్యాత్. తదేవం వ్యాఖ్యాతం ప్రత్యక్షమ్.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రవిరచితాయాం వేదాంతపరిభాషాయామ్
ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

యం భేరీశబ్ద ఇతి బాధకప్రత్యయాభావేన తస్య భ్రమత్వకల్పనం న యుక్తమితి భావః పరమప్రకృత ముపసంహరతి—తదేవమితి. ప్రత్యక్షప్రమానిరూపణా తత్కరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణం నిరూపితమిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరివరచితే
వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతశిఖామయౌ
ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

అనుమానపరిచ్ఛేదః.

అథానుమానం నిరూప్యతే. అనుమితకరణం అనుమానం, అను

ఏవం సర్వప్రమాణజ్యేష్ఠతయా ప్రథమం ప్రత్యక్షప్రమాణం నిరూపితమ్. ఇదానీం శిష్యావధానార్థం అనుమాననిరూపణం క్రియతే ఇతి ప్రతిజానీతే—అథేతి. ప్రత్యక్షానంతరమిత్యర్థః. సర్వమతసాధారణం లక్షణమాహ—అనుమితీతి. నను నానుమితకరణత్వమపి తల్లక్షణం. తద్గుటకానుమితేర్లక్షణాభావేన దుర్నిరూపత్వాత్. నచ వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యత్వం లక్షణం, తత్తేన తజ్జన్యత్వమిహ విపక్షీత మిత్యనువ్యవసాయాదా విషయత్వాదినా తజ్జన్యే నాతివ్యాప్తిః, తత్త్వం చ వ్యభిచారజ్ఞానప్రతిబంధకజ్ఞానవిషయప్రకారకపక్షధర్మతాజ్ఞానత్వం, తచ్చ విశకలితస్థలీయలింగపరామర్శసాధారణమితి నాసమ్భవః ఇతివాచ్యం. తథాపి న్యాయమతే 'ధూమో వహ్ని వ్యాప్యః అయం చాలోకవాని'తి సమూహాలమ్బనాదవ్యనుమిత్యాపత్తేః. నచ పక్షవృత్తిహేతుత్వావచ్ఛేదేన వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధివైశిష్ట్యవిషయత్వం విపక్షీతమితి యుక్తమ్. సాధ్యగోచరపక్షధర్మవ్యాపకతాజ్ఞానకారణతావాదిమతే అనుమితా నిరుక్తలక్షణాభావాత్. న్యాయమతే వ్యతిరేకిలింగపరామర్శస్య సాధ్యాభావాంశేవ సాధనాభావనిరూపితవ్యాప్తివైశిష్ట్యవిషయత్వేన తతోఽనుమిత్యభావాపత్తేశ్చ. తతశ్చానుమితకరణత్వం నానుమానస్య లక్షణమిత్యాశంకాహ—అనుమితీశ్చేతి. వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేనేతి—వ్యాప్తిప్రకారకజ్ఞానత్వేనేత్యర్థః. వ్యాప్తిపదం చ వ్యభిచార

మితిశ్చ వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యః. వ్యాప్తిజ్ఞానానువ్యవసాయాదే స్తత్త్వేన తజ్జన్యత్వాభావాన్నానుమితిత్వం. అనుమితకరణం జ్ఞానవిరోధిపరం. నతు గ్రన్థకృదభిమతవ్యాప్తిపరం. తేన తజ్జనకేనోన్యన్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానేకారణతావచ్ఛేదకసత్త్వాత్ న లక్షణాసమ్భవః, నవా సర్వం ప్రమేయమితి జ్ఞానాదనుమితిః. నను వ్యాప్తిపదం గ్రన్థకృదభిమతవ్యాప్తిపరమేవ. నచానోన్యన్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమిత్యభావాపత్తిః. అనోన్యన్యాభావగర్భయా అత్యన్తాభావగర్భయాశ్చ వ్యాప్తే రభావఘటితత్వేన తజ్జ్ఞానస్య గురువిషయత్వేనానుమిత్యహేతుత్వాదితి చేన్న. అశేషసాధనాశ్రయాశ్రితసాధ్యసామానాధికరణ్యలక్షణవ్యాప్తిజ్ఞానేఽపి శబ్దాదినా అత్యన్తాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానాదప్యనుమితదర్శనేన గురువిషయత్వేఽపి తజ్జ్ఞానస్యాప్యనుమితహేతుత్వాత్. నచైవం పరస్పరవ్యభిచారాత్కిమపి వ్యాప్తిజ్ఞానం న హేతుః స్యాదితి వాచ్యమ్. వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయత్వేన సర్వవ్యాప్త్యనుగమసోక్తత్వాత్. అవచ్ఛేదకవివక్షాయాః ప్రయోజనమాహ — అనువ్యవసాయాదేరితి. తజ్జన్యస్త్వైతిశాబ్దజ్ఞానాదిరాదిశిబ్దార్థః. అనువ్యవసాయే విషయత్వేన స్త్వైతౌ సమానవిషయానుభవత్వేన వాక్యార్థజ్ఞానే పదార్థజ్ఞానత్వేన చ తస్య హేతుతయా ఉక్తరూపేణాహేతుత్వాత్. నచైవమపి సంశయవిపర్యయోత్తరప్రత్యక్షేఽతివ్యాప్తిః. విరోధిదర్శనత్వేన తత్ర హేతుతయోక్తరూపేణ వ్యాప్తిజ్ఞానస్య అజనకత్వాత్ ఇతి భావః. తత్ర పరామృశ్యమానం లింగం కరణమితి జరన్నైయాన్నికాః. మనఃకరణమిత్యన్యే. తాన్ప్రత్యాహ — అనుమితకరణంచేతి. ఆయం భావః. న తావదనుమితోలింగం కరణం అయోగ్యలింగకానుమితౌ వ్యభిచారాత్. తత్ర త్వదభిమతపరామర్శస్య వ్యాపారత్వాసమ్భవేన తస్య తత్రాకరణత్వాత్. అతీతాదిలింగకానుమితౌ వ్యభిచారాచ్చ. నాప్యనుమితౌ మనఃకరణం. ప్రమాణాభావాత్. అనుమితౌ కరణాంతరానుపపత్త్యామనఃకరణం కల్పితఇతి చేన్న.

చవ్యాప్తిజ్ఞానం. తత్సంస్థారోఽవాంతరవ్యాపారః. సతు తృతీయలింగ
పరామర్శోఽనుమితౌ కరణం. తస్యానుమితీహేతుత్వాసిద్ధ్యా తత్కర
ణత్వస్యదూరనిరస్తత్వాత్, సచ సంస్థారజన్యత్వేన అనుమితేః స్మృతిత్వా
వ్యాప్తిజ్ఞానస్య సత్త్వాత్. కించ అనుమితేర్తనః కరణత్వే మానసత్వా
పత్తిః. కరణాంతరాసహకృతమనోజన్యత్వస్య మానసత్వప్రయోజక
త్వాత్. నచానుమితే ర్తనస్తేన మనోజన్యతయా ఇద్రియత్వేన
తజ్జన్యత్వాభావాన్నమానసత్వమితి యుక్తమ్. కరణాంతరాసహకృత
తజ్జన్యతయా తస్యావ్యాపారాత్. మనస ఇద్రియత్వస్య నిరాకృత
త్వాచ్చ—వ్యాప్తిజ్ఞానమితి. నను వ్యాప్తిజ్ఞానమపి న కరణం స్మృత్య
నువ్యవసాయాదావపి హేతుత్వేనాసాధారణత్వాభావాదితి చేన్న.
వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన దూపేణ తస్యన్యత్రాహేతుత్వాత్. సన్వేదనమపి
వ్యాప్తిజ్ఞానం న కరణం వ్యాపారాభావాత్, సచ తృతీయలింగపరామ
ర్శోవ్యాపారః. తత్కరణత్వస్యైవ త్వయానభ్యుపగమాదిత్యత
ఆహ-తత్సంస్కార ఇతి. వ్యాప్తిసంస్కార ఇత్యర్థః. “తృతీయలింగపరా
మర్శోఽనుమితౌ కరణం తత్సంస్కారోవాంతరవ్యాపార” ఇతి న్యాయైక
దేశినః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ—నత్వేతి. అయమాశయః—
యత్ప్రకారకం వ్యాప్తిజ్ఞానం తత్ప్రకారకత్వేనైవ పక్షధర్మతాజ్ఞాన
స్యానుమితీహేతుత్వం. అస్య చ గురుత్వేఽపి వ్యాప్యత్వప్రకారకత్వా
వేషయా సామాన్యధర్మత్వేనావచ్ఛేదకత్వాచిత్యాత్. కించ పక్షధర్మ
తాజ్ఞానం ఉక్తరూపేణైవానుమితీహేతుః, సర్వత్రావ్యభిచారాత్. స
తు త్వదుక్తరూపేణ, వ్యవహితధూమాదిస్థలే వ్యభిచారాత్. సచ
తత్ర ప్రత్యక్షపరామర్శః సహజమితి, విశేష్యసన్నికర్షాభావాత్. తత్రా
నుమిత్యాత్మకపరామర్శాదనుమితీత్యభ్యుపగతావనవస్థాపారాత్.
ధూమత్వే వ్యాప్తివ్యాప్యతాజ్ఞానేఽపి వ్యవహితధూమస్వరణాదను
మితదర్శనాచ్చ. సచ మనసా తత్ర పరామర్శః, తస్యాసహాయస్య బహి
రస్వాతన్త్ర్యాత్. సచ జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః, నిరాకృతత్వాత్. తస్మాన్న

పత్తిః, స్మృతిప్రాగభావమాత్రజన్యత్వస్య సంస్కారమాత్రజన్యత్వస్య
 వా స్మృతిత్వప్రయోజకతయా సంస్కారధ్వంససాధారణసంస్కారజ
 న్యత్వస్య తదప్రయోజకత్వాత్, నచ యత్ర వ్యాప్తిస్సరణాదనుమితి
 వ్యాప్యత్వప్రకారకత్వేన పక్షధర్మతాజ్ఞానమనుమితి హేతురితి. — “పక్ష
 ధర్మతాజ్ఞానం కరణం, తత్సంస్కారో వ్యాపార” ఇత్యన్వే. తన్న, ఉద్భు
 ధవ్యాప్తిసంస్కారస్య పర్యతాదా పక్షే ధూమాదిదర్శనానంతరం అను
 మితేః పక్షధర్మతాసంస్కారస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్. నను స్మృతిప్రా
 గభావజన్యత్వం నస్మృతిత్వప్రయోజకమ్. తద్గోచరసాక్షాత్కారస్యాపి
 తథాత్వాపత్తిః. కింఛైవం స్మృతే రేతత్కాలావచ్ఛేదేన గ్రాహ్యభావ
 జ్ఞానాప్రతిబద్ధకత్వేఽపి తత్కాలవిషయగ్రాహ్యభావజ్ఞానప్రతిబద్ధకత్వేన
 తదభావస్య ప్రతిబద్ధకాభావత్వేన ప్రాగభావాదిసాధారణస్య గ్రాహ్య
 భావానుభవహేతుతయా తస్యాపి స్మృతిత్వాపత్తిః. అపిచ స్మృతిప్రా
 గభావజన్యత్వం న ప్రయోజకం. తస్య స్మృతిత్వజ్ఞానాధీననిశ్చయ
 త్వాత్. అన్యథానుమిత్యాదిప్రాగభావజన్యత్వస్యైవానుమితిత్వాది
 ప్రయోజకత్వాపత్తౌ తత్ర ప్రయోజకాంతరానుసరణవైయర్థ్యాదిత్య
 రుచేహ—సంస్కారమాత్రజన్యత్వస్యేతి సంస్కారత్యావచ్ఛిన్న
 కారణతాప్రతియోగికకార్యతాశ్రయత్వస్యేత్యర్థః. నను ధ్వంసవ్యా
 పృత్యం సంస్కారజన్యజ్ఞానత్వమేవ స్మృతిత్వప్రయోజకం, అన్య
 సంస్కారత్యావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వాపేక్షయా
 లఘుత్వాత్. తతశ్చానుమితేఃస్మృతిత్వం దుర్వా రమితి చేన్న. న్యాయ
 మతేఽపి లింగకరణతాపక్షే సంస్కారలింగకానుమితేరపి తత్ప్రసక్తాత్.
 సిద్ధాంతే బ్రహ్మభిన్ననిఖిలపదార్థానుభవస్యాధ్యాసతయా పూర్వపూర్వ
 ప్రమసంస్కారజన్యత్వేన తత్రాతిప్రసక్తాచ్చ. యద్వా సంస్కారమా
 త్రజన్యత్వేన స్వసమానవిషయసంస్కారజన్యత్వం వివక్షితమ్. అనుమి
 తేశ్చ భిన్నవిషయ వ్యాప్తిసంస్కారజన్యత్వాన్ని స్మృతిత్వం, నచలిజ్ఞో
 హితలైజ్జికభావపక్షేతదంశే స్మృతిత్వాపత్తిః. తత్పక్షస్యాప్రామాణిక

స్త్ర కథం సంస్కారోహేతురితి వాచ్యమ్, వ్యాప్తిస్త్వస్థితే తత్సం
స్కారస్యైవానుమితీహేతుత్వాత్. సహిస్త్వతేః సంస్కారనాశకత్వ
నియమః. స్త్వతిథారాదర్శనాత్. సచానుద్బుద్ధసంస్కారాదవ్యనుమి
త్యావత్తిః. తదుద్బోధకస్యాపి సహకారిత్వాత్. ఏవం చాయం ధూమ
వానితి పక్షధర్మతాజ్ఞానే ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇత్యనుభవాహిత
త్వేనానుపాదేయత్వాత్. నచైవం ప్రత్యభిజ్ఞాయాః సిద్ధాంతే తత్తాసం
స్కారజన్యతయా తదంశే స్త్వతిత్వావత్తిరితి వాచ్యమ్. ఇష్టత్వాత్.
పరోక్షత్వాపరోక్షత్వవత్ స్త్వతిత్వానుభవత్వయో రేకత్రావచ్ఛేదక
భేదేన వృత్తౌ విరోధాభావాత్—కథమితి. వ్యాప్తిసంస్కారో నాను
మితీహేతుః, తదా వ్యాప్తిస్త్వత్వాతన్నాశేన తత్స్త్వతిజన్యానుమితౌ
వ్యభిచారాదితి భావః. సంస్కారస్య యత్ర పక్షధర్మతాజ్ఞానా దుద్బో
ధః తత్ర కిం వ్యభిచారః? ఉతాన్యత్ర? నాద్యః. పక్షధర్మతాజ్ఞానే వ్యా
ప్తిసంస్కారోద్బోధేన సత్యనుమితే రేవోత్పత్తేః. న ద్వితియః. వ్యా
ప్త్యనుభవస్థలే తత్సంస్కారస్యానుమితీహేతుతయా క్లృప్తత్వేన స్త్వతి
స్థలేఽపి తస్యైవ హేతుత్వకల్పనాదిశాస్త్రహా—వ్యాప్తిస్త్వస్థిల ఇతి.
నహీతి. నను స్త్వత్యనంతరం సంస్కారనాశనియమవదవస్థాననియమస్యా
వ్యభావేన యత్ర కదాచిద్యాప్తిస్త్వత్వా తద్వినాశ స్త్ర కథం సం
స్కారోహేతురితి చేన్న. అనుమితౌ కారణాంతరస్యదుర్నిరూపత్వేన
వ్యాప్తిజ్ఞానకారణత్వస్యావశ్యవాచ్యతయా తత్సంస్కారస్య వ్యాపా
రత్వేనానన్యగత్యా అనుమితీహేతుత్వకల్పనాత్—సహకారిత్వాదితి.
కారణతావచ్ఛేదకత్వాదిత్యర్థః. అన్యథా వ్యాప్తిసంస్కారోద్బోధ
స్యాపి కారణత్వే తద్వారా వ్యాప్తిసంస్కారవ వ కరణం స్యాత్ న
వ్యాప్తిజ్ఞానం. తత్సంస్కారతదుద్బోధపక్షధర్మతాజ్ఞానై రేవానుమితీస
మృవే వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాపి కారణత్వకల్పనే గౌరవాత్, మానాభావా
చ్చ. తథాచ సర్వత్రాపి స్త్వతౌ సంస్కారవ వ కరణం, న పూర్వానుభవ
ఇతి బహువ్యాకులీస్యాత్. నన్వేవమపి వ్యాప్తిస్త్వతి రేవానుమితీహే

సంస్కారోద్బోధే చ సతి వహ్నిమానిత్యనుమితి ర్భవతి, నతుమధ్యే
 వ్యాప్తిస్థరణం తజ్జన్యం వహ్నివ్యాప్యధూమవాసయమిత్యాదివిశిష్ట
 జ్ఞానం వా హేతుత్వేన కల్పనీయం, గౌరవాత్ మానాభావాచ్చ,
 తచ్చ వ్యాప్తిజ్ఞానం వహ్నివిషయకజ్ఞానాంశేషవ కరణం నతు పర్వత
 విషయకజ్ఞానాంశఇతి పర్వతో వహ్నిమానితి జ్ఞానస్య వహ్నిన్యంశ
 తుః నోద్బుద్ధసంస్కారః. నచ పక్షధర్మతాజ్ఞానేన తత్సంస్కారోద్బోధే
 సతి యత్రానుమితి స్తత్ర వ్యభిచార ఇతి వాచ్యం. వ్యాప్తిస్థరణస్థలే
 తస్యానుమితి హేతుత్వేన క్లృప్తతయాఽన్యత్రాపి తత్కల్పనాదిత్యత
 ఆహ—ఏవంచేతి. వ్యాప్త్యనుభవతత్సంస్కారయో ర్వాపారవ్యాపా
 రిభావే సిద్ధే సతీ త్యర్థః. తథాచాయమర్థః—కిం వ్యాప్తిస్థుతిరేవా
 వాన్తరవ్యాపార ఇత్యభిమతం? కరణమితి వా? నాద్యః సంస్కారో
 ద్బోధానన్తరమేవ యత్రానుమితి స్తత్ర వ్యభిచారస్యోక్తత్వాత్. నచ
 తత్రాపి వ్యాపారతయా తత్కల్పనం. సంస్కారస్య సత్త్వేన తృతీయలింగ
 పరామర్శవత్ వ్యాప్తిస్థుతేరపి వ్యాపారత్వాయోగాత్. అతఏవ
 నద్వితీయః నిర్వాచ్యపారత్వాచ్చ. నచ తృతీయలింగపరామర్శో వ్యాపా
 రః తత్కారణత్వస్య నిరాకృతత్వాత్. నచానుమితో కరణాన్తరాను
 పపత్త్యావ్యాప్తిస్థుతిః కరణం లింగపరామర్శశ్చ తద్వాచ్యపార ఇతి
 కల్పిత ఇతి వాచ్యం. వ్యాప్త్యనుభవస్య సంస్కారవ్యాపారకస్య
 కరణాన్తరస్య సత్త్వాదితి.—నన్వేషమపి వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వం నాను
 మితిలక్షణమ్. సన్నికృప్తపక్షకానుమితేస్తవమతే సన్నికృప్తవిషయాం
 శేఽనుమితిత్వాభావేన తదంశేఽతివ్యాప్తే రిత్యతఆహ—తచ్ఛేతి. నను
 అనుమితేః సన్నికృప్తవిషయాంశే వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వాభావా న్నాను
 మితిత్వం. తదభావాచ్చ న తజ్జన్యత్వ మిత్యన్యోన్యాశ్రయః స్యాది
 త్యాశక్యః, పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమిత్యనుభవ బలా
 దేవ జ్ఞానస్యాంశభేదేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయో స్సాధిత త్యాది
 త్యాహ—తదంశఇతి. నను కావ్యాప్తిః? యద్విషయజ్ఞానమనుమితి

వవానుమితత్వం, సవర్వతాద్యంశే, తదంశే ప్రత్యక్షత్వసోపపాదిత
 త్వాత్. వ్యాప్తిశ్చ అశేషసాధనాశ్రయాశ్రితసాధ్యసామానాధికర
 ణ్యరూపా. సాచ వ్యభిచారజ్ఞానే సతి సహచారదర్శనేన గృహ్యతే.
 తచ్చ సహచారదర్శనం భూయోదర్శనం సకృద్దర్శనం వేతి విశేషోఽ
 హేతుః స్యాత్. నతావదనాపాధికత్వం. తద్ధి నయత్కించితాన్య
 వ్యాపకయత్కించితాన్యనావ్యాపకశూన్యత్వం. తస్య సద్ధేతావభా
 వాత్. న చ ప్రకృతేతి సాధ్యసాధనయోర్విశేషణం. తస్య సిద్ధ్య
 సిద్ధిభ్యాం నిషేధ మశక్యత్వాత్. నాపి కార్యకారణభావోవ్యాప్తిః.
 దణ్డఘటయోరపి తత్ప్రసక్తాత్. పృథివీత్యస్య ద్రవ్యత్వవ్యాప్త్యభావా
 పత్తేశ్చ. తతశ్చ దుర్నిరూపా వ్యాప్తిరిత్యతఃపా—వ్యాప్తిశ్చేతి.
 యావత్సాధనాశ్రయాశ్రితం యత్సాధ్యతావచ్ఛేదకం తదవచ్ఛిన్న
 సాధ్యసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః. నచ సాధ్యతావచ్ఛేదకస్య
 వహ్ని త్వాదేః సాధనాశ్రయమహానసాద్యనాశ్రితత్వా దిదమపి లక్షణం
 నయుక్తమితి వాచ్యమ్. స్వాశ్రయఘటితపరమ్మరాసమ్భునేన తస్య
 తద్వృత్తిత్వాత్. నన్వస్తు నిరుక్తా వ్యాప్తిః తథాపి సత్జ్ఞానసమ్భవః.
 తద్ద్రావిహకాభావాత్. నతావత్తర్కస్తద్ద్రావిహకః తస్య వ్యాప్తిమూల
 కత్వే తత్రాపి తంకపేక్షాయామనవస్థానాత్. వ్యాప్తిశూన్యత్వేచ
 తస్య ప్రశిథిలమూలత్వేన తర్కభాసతయా వ్యాప్తిగ్రాహకత్వాయో
 గాత్. నాపి సహచారజ్ఞానం వ్యాప్తిగ్రాహకం. తద్ధి న సకృద్దర్శనం.
 సత్యపి తస్మిన్ వ్యభిచారజ్ఞానే వ్యాప్త్యగ్రహాత్. న చ భూయస్సహ
 చారజ్ఞానం తథా. సహచారజ్ఞానబాహుల్యేఽపి పార్థివత్వాదా లోహ
 లేఖ్యత్యాదివ్యాప్త్యగ్రహాత్. తతశ్చ గ్రాహకాభావాత్ దుర్జ్ఞేయా
 వ్యాప్తిరిత్యాశంకావహ—సాచేతి. వ్యభిచారజ్ఞాన ఇత్యుపలక్షణం.
 వ్యాప్యత్యాదివిరహజ్ఞానాభావేసతీత్యపి ద్రష్టవ్యం. నచైవం వ్యభిచా
 రిణి వ్యభిచారజ్ఞానాభావదశాయాం సహచారజ్ఞానాద్యాన్యగ్రహః
 స్యాదితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్.—సహచారదర్శనసేవేతి. నచాస్య సహ

నాదరణీయః, సహచారదర్శనస్యైవ ప్రయోజకత్వాత్, తచ్చానుమాన మన్వయిరూపకమేవ, నతు కేవలాన్వయి. సర్వస్యాపి ధర్మస్యాస్పృశ్యతే బ్రహ్మనిష్ఠాత్మనాభావప్రతియోగిత్యేనాత్మనాభావాప్రతియోగిసాధ్యకత్వరూపకేవలాన్వయిత్యస్యాసిద్ధేః, నాన్వయనుమానస్య వ్యతిరేకిచారజ్ఞానత్వేన కారణత్వే ప్రమాణాభావః అగృహీతసహచారస్య వ్యాప్తిగ్రహభావా దన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తస్య హేతుత్వావధారణాత్. నచైతావతా విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుస్సాద్యదితి వాచ్యమ్, సహచారవిశేష్యకప్రత్యక్షే తదభావాత్. సిద్ధాంతే విశేషణజ్ఞానస్య కారణత్వాభావాచ్చ. అనుమానం త్రివిధమ్—కేవలాన్వయి కేవలవ్యతిరేక్యన్వయవ్యతిరేకిభేదాదితి నైయామికాదయః. తన్ని రాకరోతి—తచ్ఛేదితి. సర్వస్య ప్రపంచస్య 'నేహనానాస్తీ'త్యాదినా బ్రహ్మణి నిషేధావగమాదితి భావః—అసిద్ధేరితి. అప్రసిద్ధేరిత్యర్థః—అత్రబ్రూమః. స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్యనాభావాప్రతియోగిత్యం సాధ్యస్య కేవలాన్వయిత్యం. తస్మాద్యకత్వంచ కేవలాన్వయి లిజ్జలక్షణం. ప్రమేయత్వాదేశ్వ స్వసమానాధికరణపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నా త్యనాభావప్రతియోగిత్యేఽపి స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్యనాభావాప్రతియోగిత్యా త్కేవలాన్వయిత్యం. నచ శ్రుతివిరోధః. తస్యాపి పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నద్వైతాభావపరత్వాత్. తదుక్త మప్యమవర్ణకే వివరణాచార్యైః. 'ఆగమేన చ ద్వైతస్య తత్త్వాంశబాధా'దితి. నచ లక్షణే స్వవృత్తివిరోధితి వ్యర్థమ్. తస్య వ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాత్మనాభావాదిసజ్జిహార్థత్వాత్. నచ బ్రహ్మణః స్వప్రకాశత్వేన తత్ర స్వరూపేణాపి ప్రమేయత్వస్యాభావాత్ కథం కేవలాన్వయిత్యమితి వాచ్యం. బ్రహ్మణోఽపి వృత్తిలక్షణప్రమాదిషయత్వాత్. నచైతావతా స్వప్రకాశత్వవిరోధః. అనుహితస్యైవ తథాత్వాత్. తథాచామలరాచార్యవాచస్పతిమిత్రాః. 'సర్వోపాధివిహీనం హి స్వయంజ్యోతిరితి గీయతే సతూపహితమపీ'తి. అతఏవామలః 'సతావదయమేకాంతేనావిషయ' ఇతి. నచైవ

రూపత్వం, సాధ్యాభావే సాధనాభావనిరూపితవ్యాప్తిజ్ఞానస్య సాధనేన సాధ్యానుమితావనుపయోగాత్, కథం తస్మి ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిమవిదుషోఽపి వ్యతిరేకజ్ఞానాదనుమితిః? అర్థాపత్తిప్రమాణాదితి మపి నాభిధేయత్వం కేవలాన్వయి బ్రహ్మణోఽనభిధేయత్వాదితి వాచ్యమ్. బ్రహ్మణో లక్ష్యతయా వాచ్యత్వాభావేఽపి పదజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్. వాచ్యత్వస్యాగ్రే గ్రన్థకృతా వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. నచైవం మేయత్వాదివిరోధివత్తై రప్రసిద్ధత్వాత్ తత్ర లక్షణావ్యాప్తిః. స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్యన్తాభావప్రతియోగినో ఘటాదయః ప్రసిద్ధాః తదన్యత్వస్య ప్రమేయత్వాదావపి సత్త్వాత్. నచ అయమభిధేయవాన్ ద్రవ్యత్వాదిత్యత్ర కేవలాన్వయిలింగలక్షణస్యావ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్. తాదృశాత్యన్తాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యకత్వస్యేహ వివక్షితత్వాత్. తస్మాద్యుక్తం ప్రమేయత్వాదేః కేవలాన్వయిత్వమితి సంక్షేపః.—వ్యతిరేకీరూపత్వమితి. వ్యతిరేకవ్యాప్తిధీజన్యానుమితకరణత్వం వ్యతిరేకీత్వమిత్యర్థః—అనుపయోగాదితి. అన్యగతవ్యాప్తిజ్ఞానస్యాప్యన్యలింగకానుమితీహేతుత్వే కృతకత్వా నిత్యత్వవ్యాప్తిజ్ఞానేన ధూమా ద్వహ్న్యానుమిత్యాపత్తే రితి భావః. నను వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమన్యనుమితకరణం ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానదశాయాం వ్యతిరేకీవ్యాప్తిజ్ఞానే పక్షధర్మతాజ్ఞానే చ సతి సన్నికృప్తపర్వతాదౌ వహ్నిజ్ఞానస్యానుభూయమానత్వాత్. నచాతిప్రసక్తః. స్వగతవ్యాప్తిజ్ఞానవత్ స్యాభావనిరూపితసాధ్యాభావనిష్ఠవ్యాప్తిజ్ఞానస్యాపి ఫలబలేనానుమితీహేతుత్వకల్పనా దిత్యాశయేనాక్షేపతి—కథంతస్మితి. సత్యం వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాత్ వహ్నిజ్ఞానమితి. తథాపి న సానుమితిః క్లృప్తకారణాభావాత్. కింత్యర్థాపత్తిప్రమాణజన్యత్వాదర్థాపత్తి రిత్యాహ—అర్థాపత్తీతి.—వయం తు బ్రూమః. ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిమవిదుషోఽపి తతో వహ్నిజ్ఞానమిత్యవివాదమ్. తచ్చానుమితిరేవ. వహ్నివనుమినోమిత్యనువ్యవసాయాత్. న

వత్సామః, అతవవానుమానస్య నాన్వయివ్యతిరేకీరూపత్వం, వ్యతిరేక
 చ క్లృప్తకారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాభావాత్ కథమనుమితిరిత్యుక్తమితి
 వాచ్యం. వ్యతిరేకవాప్తిజ్ఞానస్య సత్త్వాత్. నన్వస్తు వ్యతిరేకవాప్తిజ్ఞా
 నమ్ తథాపి నానుమితిః తస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్. తథాపి. తస్యన
 వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన హేతుత్వం. అతిప్రసక్తాత్. నాపి స్వాభావనిరూపిత
 సాధ్యాభావనిష్ఠవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. అన్వయివ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమితావ
 హేతుత్వాప్రత్యే. నాపి స్వవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. వ్యతిరేకవాప్తిజ్ఞానే
 తదభావాత్. నచాన్యతరత్వం కారణతావచ్ఛేదకం. తథాసత్యేకప్ర
 మాణఃరిశేషాప్రత్యే. నచ తృణారణిమణిన్యాయేనానుమితివిశేషే. తత్తా
 రణమితి వాచ్యమ్. వ్యతిరేకసాధ్యజ్ఞానేననుమిత్యనైవవాసిద్ధేః. క్లృప్త
 తత్కారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాభావాదితి చేన్న. స్వవ్యభిచారధీవిరోధి
 ధీవిషయజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమితిహేతుత్వాత్. అన్వయచ వ్యతి
 రేకవాప్తిజ్ఞానసాధారణత్వాత్. సహిధూమాభావో యావద్వ
 ప్నస్యాభావాధికరణవృత్తిరితి జ్ఞానే ధూమో వహ్నిభావసమానాధిక
 రణ ఇతి జ్ఞానం సమ్భవతి. నచాతిప్రసక్తః. ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇతి
 జ్ఞానస్య కృతకత్వానిత్యత్వవ్యభిచారజ్ఞానావిరోధిత్యేన అనిత్యత్వాను
 మితిహేతుత్వాభావాత్. నన్వనుమానస్య వ్యతిరేకతయాపి ప్రామా
 ణ్యాభ్యుపగమే తత్రైవార్థాపత్తే రన్తర్భావాపత్తౌ సామ్యకృత్ప్రమాణ
 మితి రంధ్రాన్తోభజ్యేతేతి చేత్. తర్హ్యనుమానస్య ప్రామాణ్యే సంశ
 యాద్యుత్తరప్రత్యక్షస్థలే చతురాదేః ప్రామాణ్యం న స్యాత్. తత్తా
 నుమితిసామగ్రిసత్త్వేనానుమితేరేవోత్పత్తేః తథా శబ్దజ్ఞానస్థలేఽపి
 శబ్దో న ప్రమాణం స్యాత్. ఏతే పదార్థాః-తాత్పర్యవిషయవిభక్త్యసంగ
 వస్తః-ఆకాంక్షాదిమత్పదకదమ్బస్థారితత్వా దిత్యనుమానేనైవ క్లృప్తప్ర
 మాణభావేన తాత్పర్యవిషయసంగప్రమితిసమ్భవాత్. యదిచ స్థాణుం
 సాక్షాత్కరోమి శబ్దాదముమర్థం ప్రత్యేమిత్యనుభవబలాత్ ప్రత్యక్ష
 శబ్దయోః. పృథక్పామిమాణ్యం, తదా వ్యతిరేకవాప్తిజ్ఞానాదిఘటితా

వ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్, తచ్చానుమానం స్వార్థపరార్థ
భేదేన ద్వివిధమ్, తత్ర స్వార్థం తూక్తమేవ, పరార్థం తు న్యాయసా
ధ్యమ్, న్యాయో నామ అవయవసముదాయః, అవయవాశ్చ త్రయ
నుమితిసామగ్యాగ్నిం సత్యామపి వహ్నిజ్ఞానానంతరం ధూమేన వహ్నిం
కల్పయామితి యదానువ్యవసాయః తదాధూమస్యార్థపత్తివిధయా
ప్రామాణ్యమితి తుల్యమ్. యద్వా నిరుపాధివ్యతిరేకసహచారే
ణాన్వయవ్యాప్తిరేవ గృహ్యత ఇతి వ్యతిరేకిణ్యసి అన్వయవ్యాప్తి
జ్ఞానమేవానుమితి హేతుః. సచాన్యసహచారజ్ఞానాదన్యత్ర వ్యాప్తి
గ్రహేఽతిప్రసజ్ఞః. స్వాధికరణనిష్ఠవ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిసహచారజ్ఞాన
త్యేన తస్య వ్యాప్తిజ్ఞానహేతుత్వాభ్యుపగమాత్. నచైవం సత్య
స్వయివ్యతిరేకిణో ర్భేదోన స్యాదితి వాచ్యమ్. వ్యతిరేకసహ
చారమాత్రజ్ఞానజన్యాన్వయవ్యాప్తిధీర్యత్రానుమితి హేతుః స వ్యతి
రేకే యత్రాన్వయసహచారమాత్రజ్ఞానజన్యా సానుమితి హేతుః సోఽ
న్వయీ. యత్రోభయసహచారజ్ఞానజన్యా సోఽన్వయవ్యతిరేకితి విభా
గోపపత్తేః. అస్తింశ్చ పక్షే యదాన్వయసహచారేణాన్వయవ్యాప్తి
స్ఫురణం తదా ధూమస్యాన్వయితయా గమకత్వం యదాన్వయవ్యతి
రేకసహచారేణ తదాన్వయవ్యతిరేకతయా యదా తు వ్యతిరేకసహ
చారేణవ్యతిరేకవ్యాప్తేరేవజ్ఞానం తదాఽర్థపత్తివిధయా ధూమస్య
ప్రామాణ్యమ్. నచ వ్యతిరేక్యనుమానస్య పృథక్పరిమాణత్వేఽపసి
ద్ధాంతః. మూలగ్రంథేషు శుక్తిరూప్యవిభాగత్వాదా తత్ర తత్ర చ
వ్యతిరేక్యనుమానస్యాపి ప్రమాణత్వేనోపన్యాసాత్. తస్మాత్త్రివిధమే
వానుమానమితి యుక్తమితి. —అతః శబ్దార్థమాహ—వ్యతిరేకితి. అవ
యవసముదాయ ఇతి. సన్వేపన్యాయజన్యవాక్యార్థజ్ఞానజనకవాక్యమ
వయవః. తత్సముదాయశ్చ న్యాయఇత్యనోన్యాయత్రయః స్యాదితిచేన్న.
అనుమితిచరమకారణపక్షధర్మతాజ్ఞానప్రయోజకశాబ్దిజ్ఞానజనకవాక్యత్వే
నైవవావయవలక్షణత్వాదితి భావః. తర్హ్యవయవత్రితయపక్షే ప్రతి

ఏవ, ప్రతిజ్ఞాహేతుదాహరణరూపాః, ఉదాహరణోపనయనిగమన
 రూపావా, నతు పఞ్చావయవగూపాః, అవయవత్రయేణైవ వ్యాప్తిప
 జ్ఞోదాహరణనిగమనరూపాః హేతుదాహరణప్రతిజ్ఞారూపాశ్చ కిమవ
 యవాః? కిం తత్సముదాయోఽపి న్యాయ? ఇతి, నేత్యాహ—ప్రతిజ్ఞేతి.
 ఉక్తరూపాణా ముక్తక్రమాణామేవ కథకసమ్ప్రదాయసిద్ధత్వాత్
 నాన్యే భిన్నక్రమాశ్చ నతేఽవ్యవయవా ఇతి భావః. ఉదాహరణేతి—
 అత్రేదం ప్రతిభాతి. న యుక్తమవయవత్రయస్యోదాహరణాదిత్వమ్.
 విప్రతిపత్త్యనంతరం శబ్దానిత్యత్యే ప్రమాణం వదేతి తటస్థస్య వాదినో
 వా ఆకాంతాయాం ప్రథమం సాధ్యనిర్దేశస్యైవ కర్తుముచితత్వాత్.
 అన్యథోపనయఏవ ప్రథమం కిం నన్యాత్. అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానజనక
 త్వేనావిశేషాత్. యదిచ పక్షధర్మతాయాః ప్రథమమనాకాంతీతత్వేన
 తదభిధానే అప్రాప్తకాలత్వాపత్తేః. నతత్ప్రదర్శకోపనయస్య ప్రాథమ్యం
 తదావ్యాప్తేరితి సాధ్యనిర్దేశాత్ ప్రాగనాకాంతీతత్వాత్ నోదాహర
 ణస్యాపి ప్రాథమ్యమితి తుల్యమ్. ఏతేనోదాహరణోపనయాత్మకద్వ్యవ
 యవమేవ యుక్తం అనుమిత్యోపయికవ్యాప్తిపక్షధర్మతాజ్ఞానయో
 రవయవద్వయేనైవ సిద్ధేరితి సాగతమత మపాస్తం. ప్రథమం సాధ్యని
 ర్దేశాభావే వ్యాప్త్యభిధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాదితి. అక్షపాదీయానాం
 మతం నిరస్యతి—నతు పఞ్చావయవా ఇతి. అత్రచ పక్షతావచ్ఛేదక
 సాధ్యసామానాధికరణ్యపరత్వేనైవ న్యాయావయవత్వం ఉదాహరణప్ర
 యోజకాకాంతోజనకశాబ్దజ్ఞానజనకవాక్యత్వం వ్యాప్తిపరన్యాయావయ
 వత్వం పక్షధర్మతోపదర్శకత్వేనైవ హేతుభిన్నన్యాయావయవత్వం ఉప
 నయవాక్యధీజన్యసాధ్యాకాంతోనివర్తకవాక్యత్వం ప్రతిజ్ఞాహేతుదా
 హరణోపనయనిగమనానాం క్రమేణ లక్షణం బోధ్యమ్. కి ముపనయస్య
 వ్యాప్తేః ప్రదర్శనంప్రయోజనం? ఉతపక్షధర్మతాయాః? ఆహోన్విత్
 వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానం? నాన్యథః. లింగపరామర్శకారణత్వస్య
 నిగాకృతత్వేన వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాప్రతిపాదనస్య వ్యర్థత్వాత్.

క్షుధర్తతయో రుపదర్శనసమ్భవేన అధికావయవద్వయస్య వ్యర్థత్వాత్, ఆద్యద్వితీయా దూషయతి—అవయవత్రయేణైవేతి. యద్యప్యదాహ రణహేతుభ్యామేవ వ్యాప్తిపక్షధర్తతయోః ప్రదర్శనం తథాపి ప్రతిజ్ఞాయా అస్యాకాంతోద్వారా వ్యాప్త్యుపదర్శనప్రయోజనతయా తదభిప్రాయేణావయవత్రయేణేత్యుక్తం —నన్వేషమవ్యభాధితత్వాసత్ప్రతిపక్షితత్వయోః ప్రతిజ్ఞయానుపదర్శితత్వా తత్ప్రదర్శనాయ నిగమనమితి చేత్. న తావన్నిగమన మనుమితిప్రతిబద్ధకబాధజ్ఞానవిధూననాయ అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానస్యైవావయవప్రయోజనత్యాత్. అన్యథా తత్ప్రతిబద్ధకకామినీజ్ఞాసాదినిరాసాయావయవాంతరాభ్యుపగమాపత్తేః. నాపి తదుపయోగిజ్ఞానాయ. బాధాభావజ్ఞానస్యానుమితీకారణత్వే మానాభావాత్. బాధజ్ఞానప్రతిబద్ధకత్వస్య తదభావకారణత్వేనైవోపపత్తేః. కించ ననిగమనమనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానజనకం. సాధ్యాభావప్రమాబాధ ఇతి పక్షే తదభావస్య పదవాక్యార్థభిన్నతయా నిగమనాప్రతిపాద్యత్వాత్. సాధ్యాభావో బాధ ఇతి పక్షే చ తదభావస్య సాధ్యరూపతయా తజ్ఞానస్య సాధ్యనిశ్చయవర్యవసన్నత్వేనానుమిత్యహేతుత్వాత్. అన్యథా అనుమితీవైయర్థ్యాత్. కించ నిగమనస్య సాధ్యనిర్దేశకతయా సాధ్యలక్షణబాధాభావజ్ఞాపకత్వే ప్రతిజ్ఞాయాలపి సాధ్యప్రతిపాదకత్వేన నిగమనవైయర్థ్యాత్. సిద్ధత్వేన సాధ్యప్రతిపాదకత్వాభావాత్ నైతయా బాధవిధూనన మిత్యేతన్నిగమనేఽపితుల్యమ్. లక్షణయా సిద్ధత్వేన రూపేణ వహ్నిబోధకత్వే తస్మాదితి హేత్వన్వయానుపపత్తిః. హేత్వన్వయానంతరం సాధ్యే సిద్ధత్వాన్వయబోధకత్వే వహ్నిమత్పదస్యావృత్త్యాపత్తిః. న చేష్టాపత్తిః. తస్మాదిత్యంశాభావేన తస్య వాక్యాంతరతయాఅవయవాంతరత్వాపత్తేః. తస్మాన్నాబాధితత్వజ్ఞానం నిమన్ప్రయోజనం. అతఏవ నాసత్ప్రతిపక్షత్వబోధనమపి తత్ప్రయోజనమ్. తస్యాత్యంతమపదార్థత్వాదితి దిక్—ఏవం సప్రపంచమనుమానప్రామాణ్యం నిరూపితం, సమ్ప్రతితన్నిరూపణస్య

ఏవమనుమానే నిరూపితే తస్మాత్ బ్రహ్మభిన్ననిఖిలమిథ్యాత్వసిద్ధిః.

ప్రయోజనమాహ— ఏవమితి. మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి. శాస్త్రీయవిషయ ప్రయోజనసిద్ధిహేతుత్వాత్ ప్రపञ్చమిథ్యాత్వసిద్ధి రనుమాననిరూపణప్రయోజనమితి భావః. నను ప్రపంచః-మిథ్యా-దృశ్యత్వాత్, శుక్తి రూప్యవచిత్యనుమానాత్ నతన్నిథ్యాత్వసిద్ధిః తత్ర హి నతావత్ ప్రపञ్చ ఇతి పక్షనిర్దేశః. ప్రపञ్చశబ్దేన బ్రహ్మణోఽవ్యభిచారేన తస్యాపి పక్షత్వాపత్తౌ బాధాద్యాపత్తేః. న చ 'సర్వే వికారా' ఇతి తన్నిర్దేశః. పరమతే వియదాదేః సిద్ధాంతేన అవిద్యాసమ్బంధాదే రవికారతయా పక్షబహిర్భావాపత్తేః. శుక్తియాప్యాదేరపి పక్షత్వేనాం శతః సిద్ధసాధనాచ్చ. కించ మిథ్యాత్వం నతావత్స్వసంస్పృజ్యమానాధికరణనిష్ఠాత్యంతాభావప్రతియోగిత్యం. తథాత్వస్య సంయోగాదాపరైర్విరభ్యుపగమాత్. నచావిద్యా కార్యత్వం. అవిద్యాదావవ్యాప్తేః. నాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వం సత్యస్యాపి ప్రపञ్చస్య పరైరవీశ్వరజ్ఞాననివర్త్యత్వాజ్ఞీకారాత్. అనిర్వచనీయత్వం మిథ్యాత్వమితిచేన్న. వికల్పసమాత్వాత్. తథాహి. న తావత్సద్విలక్షణత్వ మనిర్వచనీయత్వం. అసతోఽపి శశవిషాణాదే ర్మిథ్యాత్వాత్. నాప్యసద్విలక్షణత్వం. బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తేః, అస్య సత్యత్వావిరోధిత్యాచ్చ. న చ సదసద్భిన్నత్వం. సదసద్రూపప్రతియోగ్యప్రసిద్ధేః. వస్తునః సదసదన్యతరత్వనియమేన ఉభయభిన్నత్వాసమ్భవాచ్చ. అతఏవ న సత్త్వానధికరణత్వే సత్యసత్త్వానధికరణత్వ మనిర్వచనీయత్వం నిర్ధర్తకే బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తేః. కించ దృశ్యత్వం నామ న తావజ్ఞానలక్షణఫలవ్యాప్యత్వం. అతీంద్రియేషు తదభావేన భాగాసిద్ధేః. నాపి వృత్తివిషయత్వం. స్వప్రకాశస్యాపి బ్రహ్మణో వృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమేన వ్యభిచారాత్. ఏతేన కార్యత్వవిభక్తత్వాదయో హేతవో నిరస్తాః - తస్మాన్నానుమానాప్రపञ్చమిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాశంకాహా—తథాహీతి. బ్రహ్మభిన్నమితి. అత్రచ బ్రహ్మణః పక్షత్వవారణాయోక్తం బ్రహ్మభిన్న

తథాహి, బ్రహ్మభిన్నం సర్వం-మిథ్యా - బ్రహ్మభిన్నత్వాత్. యదేవం
 తదేవం, యథా శుక్తిరూప్యం, నచ దృష్టాంతాసిద్ధిః, తస్య సాధితత్వాత్,
 న చాప్రయోజకత్వం, శుక్తిరూప్యరజ్జుసర్పాదీనాం మిథ్యాత్వే బ్రహ్మ
 మితి. సిద్ధసాధనవారణాయ సర్వపదం. తథాచ శుక్తిరూప్యాదా బ్రహ్మ
 భిన్నత్వేన సాధ్యసిద్ధావపి సర్వస్యాపి బ్రహ్మభిన్నత్వేన తదసిద్ధేర్న సిద్ధసాధ
 నమ్. అతపవ ఘటాదా పృథ్వీ త్వేనేతరభేదనిశ్చయేఽపి సర్వపృథివీత్వేన
 తదసిద్ధేః స సిద్ధసాధనమితి రాధాన్తః. నచైవమంశతః సిద్ధసాధనం దుర్వార
 మితి వాచ్యం. క్వచిత్పక్షే శుక్తిరూప్యాదా మిథ్యాత్వనిశ్చయేఽపి
 పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వాభావాత్. పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వపవ తద
 భ్యుపగమాత్. అతపవ 'అనిత్యే వాఙ్మనసే' ఇత్యత్రాంశతః సిద్ధసాధనమితి
 పరస్యాపి రాధాన్తః. — శుక్తిరూప్యమితి. నచ శుక్తిరూప్యస్యాపి పక్ష
 త్వేన కథం దృష్టాన్తతా ఇతి సామ్యుత్తం. నిశ్చితసాధ్యకత్వేన సపక్ష
 త్వావిరోధాత్. తస్యైవ లాఘవేన దృష్టాన్తత్వప్రయోజకతయా
 పక్షభిన్నత్వస్య వ్యర్థత్వాత్. అతపవాభేదానుమానే పక్షపవ దృష్టా
 న్తః. నను శుక్తిరూప్యం న దృష్టాన్తః, ప్రమాణాభావేన తత్ర మిథ్యా
 త్వస్యానిశ్చయాత్. నచ తత్రానుమానాత్తన్నిశ్చయః తద్దృష్టాన్తే
 వ్యనుమానాన్తగ్నిథ్యాత్వనిశ్చయ ఇత్యనవస్థాపాతాత్. నచాత్ర
 శుక్తిరూప్యాదనోదృష్టాన్తః సమ్భవతి. తతశ్చ వ్యాప్తిగ్రహణావా
 న్న మిథ్యాత్వసిద్ధి రిత్యాశంకా శుక్తిరూప్యస్య నాత్ర రజతమితి త్రైకా
 లికాభావప్రతీతివిషయత్వ ముపసాదయతా మయా ప్రత్యక్షప్రమా
 ణేన మిథ్యాత్వస్య ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదే సాధితత్వాత్తదేవ దృష్టాన్త ఇత్యా
 హ—నచేతి సాధితత్వాదితి—ఇదంచోపలక్షణం శుక్తిరూప్యమిథ్యా
 త్వస్యాన్తాపత్తిప్రమాణేనాగ్రే సాధయిష్యమాణత్వాచ్చేత్యపి బోధ్యం.
 నను శుక్తిరూప్యే సాధ్యనిశ్చయేఽస్యనుకూలతర్కాభావేన వ్యాప్య
 త్వాసిద్ధో హేతుః. నచ హేతో ర్నిరుపాధికత్వభక్త్యాభ్య ఏవ తర్కా
 వ్యాప్తిగ్రహక ఇతి వాచ్యం. అవిద్యాతిరిక్తదోషజన్యత్వస్యోపాధి

భిన్నత్వేనైవ లాఘవేన ప్రయోజకత్వాత్. మిథ్యాత్వం చ స్వాశ్రయ
 త్వేనాభివృత్తయావన్నిష్ఠాత్వన్తాభావప్రతియోగిత్యం, అభివృత్తపదమస
 మ్భవవారణాయ, యావత్పదమర్థాంతరవారణాయ, తదుక్తం, 'సర్వేషా
 మపి భావానాం స్వాశ్రయత్వేన సమ్యతే, ప్రతియోగిత్యమన్త్యన్తాభావం
 ప్రతి మృషాత్వతా' ఇతి. యద్వా-అయం పటః - ఏతత్తంతునిష్ఠాత్వన్తా
 భావప్రయోగి-పటత్వాత్పటాంతరవదిత్యాద్యనుమానం మిథ్యాత్వే
 త్వాత్. తద్వాప్యవర్త్యస్య బ్రహ్మణో విపక్షస్య సత్త్వాత్ న పక్షేత
 రత్వ (తుల్యత్వ) మిత్యాశంక్య, బ్రహ్మభిన్నత్వస్య సామాన్యధర్మస్యా
 విద్యాతిరిక్తదోషజన్యత్వాపేక్షయా లఘుశరీరస్యలాఘవాఖ్యతేర్కణ
 మిథ్యాత్వం ప్రతి వ్యాప్యత్వనిశ్చయా న్న సోపాధికత్వం. అతఏవ
 న వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరిత్యాహ—నచేతి. నను బాధ్యత్వం మిథ్యాత్వం.
 తచ్చ జ్ఞానత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం. తత్తు నవినానుమానేన శుక్తి
 రూపే జ్ఞాతుం శక్యం, బాధప్రత్యక్షేణావిషయీకరణాత్. తత
 శ్చ దృష్టాన్తాసిద్ధిః తదవస్థైవేత్యాశంక్య, న్యాయసిద్ధబాధప్రత్యక్ష
 యోగ్యం మిథ్యాత్వ మిహ విపక్షేత మిత్యాహ—మిథ్యాత్వం చేతి.
 న చ అనాశ్రితాకాశాదిషు లక్షణస్యావ్యాప్తిః. న యదధికరణోక్తన్యా
 యేన తస్యాపి కార్యతయా కారణాశ్రితత్వస్యావశ్యమభ్యపేతవ్య
 త్వాత్. అసమ్భవవారణాయేతి. నచ స్వాశ్రయే స్వరూపేణ తదత్య
 న్తాభావేపి పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నతదత్యన్తాభావసత్త్వాన్న బాధ
 ఇత్యభివృత్తపదం వ్యర్థమితి వాచ్యం, అస్తిన్వక్షే స్వరూపేణైవ బ్రహ్మణి
 ప్రవర్జ్యాభావాభ్యుపగమాత్. చిత్సుఖాచార్యసమ్మతిమాహ—తదు
 క్తమితి. యది కశ్చిత్ 'పక్షభిన్నత్వమపసహజత్వప్రయోజకం, అభేదాను
 మానం చాసిద్ధ'మితి బ్రూయాత్తదా పక్షాంతరమాహ—యద్యేతి,
 పటత్వాదితి. అవయవిత్యాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం. మిథ్యాత్వే ప్రమాణం-
 ఏతత్పటమిథ్యాత్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. గుణకర్తాదా చ ఏతత్పటరూప
 మేతత్పటనిష్ఠాత్వన్తాభావప్రతియోగి-గూఢత్వాత్. రూపాంతరవదిత్యేవ

ప్రమాణం, తదుక్తం, 'అంశినః స్వాంశగాత్యంతాభావస్య ప్రతియోగితా, అంశిత్యాదితరాంశీవ దిగ్జేషైవ గుణాదిషు' ఇతి, నచ ఘటాదేర్నిత్యా త్వే 'సక ఘట' ఇతి ప్రత్యక్షేణ బాధః, అధిష్టానబ్రహ్మసత్తాయా ఏవ తత్ర విషయతయా ఘటాదేః సత్యత్వాసిద్ధేః. న చ నీరూపస్య బ్రహ్మణః కథం చాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయతేతి వాచ్యం, నీరూపస్యాపి రూపాదేః ప్రత్యక్షవిషయత్వాత్. నచ నీరూపస్య ద్రవ్యస్య చక్షురాద్యయోగ్యత్వమితినియమః, మన్మతే బ్రహ్మణో ద్రవ్యత్వాసిద్ధేః, - గుణాశ్రయత్వం సమవాయికారణత్వం వా ద్రవ్యత్వమితి తే అభిమతం, సహ నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో గుణాశ్రయతా, నాపి సమవాయికారణతా, సమవాయాసిద్ధేః అస్తువా ద్రవ్యత్వం బ్రహ్మణః, తథాపి నీరూపస్య కాలస్యేవచాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయత్వే న విరోధః, యద్వా త్రివిధం సత్త్వం, మాదిప్రయోగో ద్రష్టవ్యః. అత్రాపి తత్సమ్మతిమాహ—తదుక్తమితి. దిక్ మార్గః. నిర్గుణస్యేతి.—'సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చే'త్యాది వచనేన బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వావగమాదితి భావః. నాపీతి. అపరిణామిత్వాదితి భావః. నను బ్రహ్మణోఽపి సమవాయికారణత్వం; కేవలస్యాపరిణామిత్వేఽపి మాయావిశిష్టస్య ప్రపంచోపాదానత్వాత్. అన్యథా అభిన్ననిమిత్తోపాదానవాదభక్త్యాపత్తేః, తతశ్చ బ్రహ్మణో న ద్రవ్యత్వాసిద్ధి రిత్యపరితోషాదాహ—అస్తువేతి. యద్వా అభ్యవేత్యాహ—అస్తువేతి. కాలాన్నియవేద్య ఇతి మతేన దృష్టాన్తమాహ—కాలస్యేతి. వస్తుతస్తు అన్యథాసిద్ధప్రతీతిబలేన బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయామేవ మహత్త్వే సత్యుద్భూతరూపవత్త్వం ప్రయోజకం బోధ్యం. ననూక్తానుమానం న ప్రపంచమిథ్యాత్వసాధకం ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రత్యక్షప్రత్యయబాధితత్వాత్. న చాసావధిష్టానసత్తావిషయత్వాత్ భ్రమః, బాధకాభావాత్. నచాస్థూలాదివాక్యేనప్రత్యక్షబాధః, తస్మి తేవైవ ప్రపంచమిథ్యాత్వసిద్ధావనుమానవైయర్థ్యాత్. ప్రపంచతత్త్వాంశబాధపరతయైవ శ్రుత్యుపపత్తేశ్చ. నచోక్తానుమానమేవ

పారమార్థికం సత్త్వం బ్రహ్మణః, వ్యావహారికం సత్త్వం ఆకాశాదేః, ప్రాతిభాసికం సత్త్వం శుక్తిరజతాదేః, తథా చ ఘట స్సౌక్య ఇతి ప్రత్యక్షస్య వ్యావహారికసత్త్వవిషయత్వేన ప్రామాణ్యం. అస్మిన్మాత్రే చ ఘటాదేర్బ్రహ్మణి నిషేధో న స్వరూపేణ, కింతు పారమార్థికత్వేనైతద్బాధకమ్, ప్రత్యక్షస్య సర్వప్రమాణజ్యేష్ఠతయా అనుమానేన బాధాయోగాత్. అన్యథా వహ్నినాప్యాయనుమానేన తదాప్యప్రత్యక్షబాధాపత్తేః. కించ ప్రవృత్తస్య స్వరూపేణాసత్త్వే తజ్జ్ఞానస్య బాధితార్థవిషయత్వేనాప్రామాణ్యాపత్తౌ 'ఘటాదిజ్ఞానం ప్రమా' 'శుక్తిరూపాదిజ్ఞానమప్రమే'తి విభాగాభావః అసత్త్వైతివాదిమతప్రవేశశ్చ ప్రసజ్యేత. కించైవం కర్మకాణ్డమాత్రస్యాప్రామాణ్యాపత్తౌ తత్సామాన్యాద్వేదైకదేశస్య వేదాంతస్యాప్రామాణ్యాపత్తిః. అపిచ ఘటాదేరసత్త్వేతదభావో న నిరూప్యేత. సద్భావమేవాధికరణప్రతియోగిభ్యామభావనిరూపణాత్. అన్యథా శశవిమాణస్యావ్యభావప్రతియోగిత్యాపత్తిః. అతఏవాహుః. 'సద్భావ మభావో నిరూప్యత' ఇతి. తతశ్చ ప్రత్యక్షబాధితం ప్రవృత్తమిథ్యాత్వానుమాన మిత్యరుచేరాహయద్యేతి. త్రివిధమితి. పారమార్థికసత్త్వం వ్యావహారికసత్త్వం ప్రాతిభాసికసత్త్వం చేతి త్రివిధమిత్యర్థః. తత్ర కాలత్రయాబాధ్యత్వం పారమార్థికసత్త్వం. సంసారదశాయామబాధ్యత్వం వ్యావహారికసత్త్వం. ప్రాతిభాసకాలాబాధ్యత్వం ప్రాతిభాసికసత్త్వం. ఏతాని క్రమేణోదాహరతి—పారమార్థికేతి. నన్వేదమప్యక్తమిథ్యాత్వస్యాప్రసిద్ధిః. సర్వస్యాపి స్వాశ్రయే తదత్యన్తాభావాయోగాత్. నచాభిమతపదాత్తన్నిరాస ఇత్యుక్తమితివాచ్యమ్, స్వాశ్రయతయా జ్ఞాతస్యాప్యక్తరీత్యా వస్తుతః స్వాశ్రయత్వేన తత్ర తదత్యన్తాభావాసమ్భవతాదవస్థాత్. కించ మిథ్యాత్వలక్షణస్య జ్ఞానగర్భత్వే భూతలాదేః స్వాశ్రయత్వాభిమానాభావదశాయాం ఘటాదే ర్మిథ్యాత్వాభావప్రసక్తః. అభిమానోపలక్షితత్వవివక్షాయాం తత్కాలోత్పన్నవినష్టస్య పర్వత

వేతి స విరోధః, అస్తి పక్షే చ మిథ్యాత్వలక్షణే పారమార్థికత్వా
వచ్చిన్నప్రతియోగితాకత్వం అత్యంతాభావవిశేషణం ద్రష్టవ్యమ్, తస్మా
దుపపన్నం మిథ్యాత్వానుమానమితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రవిరచితాయాం

వేదాన్తపరిభాషాయాం అనుమానపరిచ్ఛేదః.

గుహాన్తర్వర్తనోమిథ్యాత్వానాపత్తిః. అపిచ నిగుక్తమిథ్యాత్వం న సత్య
త్వవిరోధి, పరేణాన్యవ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాదా తదభ్యుపగమాది
త్యతాహ—అస్తి పక్షే ఇతి. శకాచ పారమార్థికత్వావచ్చిన్నప్రతి
యోగితాకస్వాత్యంతాభావసామానాధికరణ్యం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. ఏత
చ్ఛోపలక్షణం. పారమార్థికభిన్నత్వం పారమార్థికత్వాత్వంతాభావ
త్వంవా మిథ్యాత్వం బోధ్యమ్. అనుమాననిరూపణప్రయోజన
ముపసంహరతి. తస్మాదితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే

వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తలిఖామణౌ

అనుమానపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

అఘోషమానం నిరూపితే - తత్ర సాదృశ్యప్రమాకరణ ముప

శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే—అథేతి. అనుమాననిరూపణా
నస్తరమిత్యర్థః. సూచికటాహన్యాయేన శబ్దనిరూపణా త్పాగ్రహమాన
నిరూపణమితి ధ్యేయమ్. నను సూచికటాహన్యాయాదరే ఉపమాన
స్య ప్రత్యక్షాదపి ప్రాథమ్యం స్యాదితి చేన్న. ప్రత్యక్షానుమానాంత
ర్భావానంతర్భావయోః ఉపమానే విచారణీయయోః ప్రత్యక్షాదినిరూ
పణసాపేక్షత్యేన తయోరేవ ప్రథమనిరూపణీయత్వాత్ — తత్రేతి.
ఉపమానే నిరూపణీయ ఇత్యర్థః. సాదృశ్యేతి. అత్ర ఉపమితకరణత్వం
లక్షణం. తస్మిన్ కరణత్వం చ అసాధారణకారణత్వమితిహ వివక్షితం.
నతు వ్యాపారవత్త్వస్ఫుటతం. గవయనిష్ఠసాదృశ్యజ్ఞానస్య ఉపమితౌ
జనయితవ్యాయాం వ్యాసారాభావాత్.—నను నోపమితకరణత్వం
లక్షణం. తస్యాపి దుర్వచత్వాత్. తథాపి. సతావత్సాదృశ్యప్ర
మాత్వ ముపమితిత్వం. భ్రమోపమితావవ్యాప్తేః. నచోపమానప్రమా
లక్షణాయ ప్రమోపమితేరేవ లక్ష్యత్వాత్ సా న సక్లాగ్రహ్యేతి
వాచ్యం. తథాపి సామాన్యలక్షణాకరణే విశేషలక్షణప్రణయనాయో
గాత్. నచ సాదృశ్యజ్ఞానత్వముపమితిసామాన్యలక్షణమితి యుక్తం. సా
దృశ్యప్రత్యక్షేతివ్యాప్తేః. నచాసన్నికృష్టవిషయత్వం విశేషణం, త
థాపి శబ్దాదినా సాదృశ్యజ్ఞానేతివ్యాప్తేః, నచోపమానజన్యసాదృశ్య

మానం. తథాహి—ప్రాంగణేషు దృష్టగోపిష్ఠాశ్చ వనం గతస్య గవయేద్వి
యసన్నికర్షే సతి భవతి ప్రతీతిః 'అయం షిష్ఠో గోసదృశ' ఇతి, తదనంత
జ్ఞానత్వం, ఆత్మాశ్రయాద్యాపత్తేః. నచ సాదృశ్యజ్ఞానజన్యజ్ఞానత్వం,
సాదృశ్యలిక్ష్ణకానుమితౌ తదనువ్యవసాయాదావతివ్యాప్తేః. నచ సా
దృశ్యప్రతియోగిస్తరణసహకృతసాదృశ్యజ్ఞానజన్యత్వముపమితిత్వం, త
త్ప్రతియోగిస్తరణస్య గోసాదృశ్యజ్ఞానోపక్షిణత్వేన ఫలిభూతసాదృ
శ్యజ్ఞానాహేతుత్వాత్, తదుభయగోచరసమూహాలమ్బ నేతివ్యా
ప్తేశ్చ. తతశ్చ. నయుక్తముపమానలక్షణ మితి—ఉచ్యతే—ఉపమితికర
ణశ్యమేవోపమానలక్షణం. ఉపమితిశ్చ సాదృశ్యజ్ఞానత్వేన సాదృశ్యజ్ఞా
నజన్యా, ఉపమితౌ కరణాంతరానుపపత్త్యా శస్య తత్త్వేన కరణత్వకల్ప
నాన్నసమ్భవః. తదనువ్యవసాయాదేశ్చ తత్త్వేన తజ్జన్యత్వాభావా
న్నాతివ్యాప్తిః. న చ గోవిసదృశ ఉప్రతిః అనేన విసదృశీ మదీయా
గౌరితి వైధర్మ్యజ్ఞానన్యోపమితావవాప్తిః. సత్రోపమానప్రామా
ణ్యానభ్యుపగమాత్. నహి కశ్చిదనువ్యవసయతి, కరణేణ గా ముపమినో
మితి. కేచిత్తు సప్రతియోగికపదార్థజ్ఞానానంతరం పరస్మిన్ సప్రతియో
గికపదార్థజ్ఞానముపమితిః. ఏవంచ వైధర్మ్యపురస్కారప్రవృత్తోపమితి
సజ్జిహాః. తత్త్వేన తజ్జన్యత్వస్య వివక్షితత్వాచ్చ నాతిప్రసజ్గ ఇత్యా
హుః.—నను గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానం న ప్రత్యక్షేణ. తదా
గోగవయయో రసన్నికర్షాత్. తదుభయసన్నికర్షేచ తదేవ సాదృశ్య
ప్రతీత్యాపత్తౌ మానాంతరత్వానుపపత్తేరిత్యాశంభ్య గవయేద్వియస
న్నికర్షే సతి జాయమానా గోసాదృశ్యప్రతీతిః వ్యవహితదృష్టే గోపి
ష్ఠాంశే పరోక్షా, గవయవాంశే త్వపరోక్షేత్యాహ—తథాహితి. గోస
దృశ ఇతి. గోభిన్నత్వే సతి శద్ధశభూయస్సామాన్యవానిత్యర్థః. అథవా
తదసాధారణధర్మశూన్యత్వే సతి తద్గతధర్మవత్త్వం సాదృశ్యం. నచ
హస్తీమశకయో సాదృశ్యాపత్తిః, ప్రాణిత్యేనేష్టత్వాత్. అతేవ పుష్టి
మాత్రసాధర్మ్యేణ మహిషశివాయం పురుష ఇతి లోకవ్యవహారః—

రం చ భవతి నిశ్చయః అనేన సదృశీ మదీయా గౌరితి, తత్రాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానం కరణం గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యజ్ఞానం ఫలం. నచేదం ప్రత్యక్షేణ సమ్భవతి, గోపిష్ఠాప్య తద్దేన్ద్రియా అన్యేతు సాదృశ్యం, పదార్థాంతరం-క్లృప్తపదార్థేష్యనంతర్భవాత్. తథా హి-నతావత్సాదృశ్యం నయం సుశృణోతిత్వాత్. అతఏవ న గుణః కర్తవ్య. నచ గుణే సాదృశ్యం నాస్త్యేవ తత్ర తస్యైవహారస్యాశ్రయ సాదృశ్యాదేవోపపత్తేః. తథాచ హేతురసిద్ధ ఇతి వాచ్యమ్. రూపద్వయం సదృశమితి ప్రతీతే ర్భాగకం వినా ప్రమాత్వాత్. నచ పరమ్పరా సమ్బంధేన ప్రమాత్వోపపత్తిః. సామ్యత్సమ్బంధే బాధకాభావాత్. ఆశ్రయవైసాదృశ్యేఽపి తద్గతగుణయో సాదృశ్యానుభావాచ్చ. నాపి సామాన్యమ్, సామాన్యవృత్తిత్వాత్. నిషేధరూపత్వేనాప్రతీతేశ్చ నాభావాంతర్భావః. తస్మాత్సాదృశ్యం పదార్థాంతరమితి—తన్న—సాదృశ్యస్య సామాన్యే అంతర్భవాత్. తదసాధారణధర్మశూన్యత్వే సతి తద్గతధర్మవత్త్వస్య సాదృశ్యోపాధిరూపత్వేనప్రమేయత్వాదివత్సామాన్యవృత్తిత్వేఽపి విరోధాభావాత్. నచ సాదృశ్యం సప్రతియోగికం, సామాన్యం తు నిష్ప్రతియోగికమితి కథమస్య సామాన్యరూపత్వం? ఇతరనిరూప్యం హి సప్రతియోగికం తద్గతధర్మవత్త్వలక్షణం (స)తథా. కించ సాదృశ్యం న పదార్థాంతరం. తథాసతి సుసదృశమిషత్సదృశమిత్యత్కన్దూపకర్తృభావప్రసక్తాత్. సిద్ధాంతేతు సామాన్యాలృభాయస్త్వాభ్యాం తత్ర తదుపపత్తేః. తదుక్తం తర్కసాదే శాస్త్రదీపికాయామ్. 'యేతు సామాన్యయోగాతిరిక్తమన్యదేవ తత్త్వం సాదృశ్యం మన్యన్తే తేహం ప్రకర్తృపకర్తృభేదః కిం నిబద్ధన ఇతి చిన్తనీయ'మితి—అనంతరమితి. అనేన అన్వయో దర్శితః. చకారేణ ఏవకారార్థేన వ్యతిరేకః. నన్వస్త్వస్వయవ్యతిరేకావధారణం తతః కిమిత్యతఆహ—తత్రేతి. నను గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానస్య నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యజ్ఞానం ప్రతికరణత్వావగమః. తయోః కారణతామాత్రనిశ్చయకత్వాత్.

సన్నికర్షాత్, నాప్యనుమానేన, గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య అతల్లిజ్ఞత్వాత్. నాపి మదీయా గౌరేతద్గవయసదృశీ ఏతన్నిష్ఠగోసాదృశ్యప్రతియోగిత్యాత్. యోయద్గతసాదృశ్యప్రతియోగీ సతత్సదృశః-యథా-మైత్రనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగీ చైత్రః మైత్రసదృశః ఇత్యనుమానాత్తత్సంభవ ఇతి వాచ్యమ్, ఏవం విధానుమానానవతారేఽపి అనేన నచ కరణాంతరానుపపత్త్యా తస్య తత్కరణత్వం. క్లృప్తప్రమాణభావస్య ప్రత్యక్షాదేస్సత్త్వాదితీచేత్. కిం ప్రత్యక్షం తత్కరణం? అనుమానం వా? ఆద్యేఽపి. కిం తత్కరణం చక్షురాది? అంతఃకరణం వా? ఆద్యం దూషయతి—నచేతి. ఇన్ద్రియాసన్నికర్షాదితి. ఇన్ద్రియేణ సాకం గోఽన్జీవిశేషస్య సంయోగాదేరభావాత్ జ్ఞానప్రత్యాసత్తేషు నిరాకృతత్వాదిత్యర్థః. అతవ నద్వితీయః ఇన్ద్రియాసన్నికృష్టబాహ్యవిషయకప్రత్యక్షజ్ఞానే మనసోఽసామర్థ్యాత్. సాధారణకారణత్వాచ్చ. నను ప్రత్యక్షేణ గవయే గోసాదృశ్యేగృహ్యమాణే గవ్యపి గవయసాదృశ్యం సమానసంవిత్సంవేద్యతయా గృహీతమేవేతి చేన్న - విశేషణవిశేష్యభేదేన సమానసంవిత్సంవేద్యత్వానిధ్యే. అనుమానపక్షేఽపి, కిం గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యే గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం లింగం? గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యప్రతియోగిత్యం వా? నాద్యః. గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య భేదగర్భతయా గోవృత్తిత్వాభావేన తన్నిష్ఠసాదృశ్యాననుమాపకత్వాదిత్యాహ—నాప్యనుమానేనేతి. ద్వితీయ మాశంక్య నిరస్యతి—నాపీతి. తత్సమ్భవ ఇతి. గవిగవయసాదృశ్యానుభవసమ్భవ ఇత్యర్థః. పరిహరతి. ఏవంవిధేతి—ఇదమత్రాకూతం. కిమత్ర సామాన్యవ్యాప్తిర్హాలం? విశేషవ్యాప్తిర్వా? నాద్యః. యత్తద్భావ్యమననుగతత్వేన సామాన్యవ్యాప్తేరనుమానానన్యత్వాత్. న ద్వితీయః, యో గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగీ సగవయసదృశ ఇతి విశేషవ్యాప్తేః ప్రాగజ్ఞానాత్. కించ నానుమానాత్తత్సమ్భవః. గవయనిరూపితసాదృశ్యరూపసాధ్యసాప్రసిద్ధే. కించ న హేతుః పక్షధర్మతయా జ్ఞాతుం శక్యః. గవయనిష్ఠసా

సదృశీ మదీయా గౌరితి ప్రతీతే రనుభవసిద్ధత్వాత్. ఉపమినోమిత్య
 దృశ్యప్రతియోగిత్యస్యాసన్నికృప్తే గవి ప్రత్యక్షేణాజ్ఞానాత్. నచ
 విశిష్టఘటకపదార్థభేదేన గవి గవయసాదృశ్యాశ్రయత్వాజ్ఞానేఽపి గవ
 యే గోసాదృశ్యే గృహ్యమాణే సమానసంవిత్సంపేద్యతయా తత్ప్రతి
 యోగిత్యం భాతమేవేతి వాచ్యమ్. తథాఽపి గోరసన్నికృతే మదీయా
 గౌరేతద్దవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగినీతి గోవిశేష్యకవక్షిధర్మతాజ్ఞాన
 స్యాసిద్ధేః. నచ జ్ఞానోపనీతే తస్మిన్నాసః పరామర్శ ఇతి యుక్తమ్. జ్ఞాన
 ప్రత్యాసత్తే ర్నిరాకృతత్వాత్. అపిచ గవయసాదృశ్యం నానుమితి
 విషయః. కథంచితస్సాదృశ్యే హేతు ప్రసిద్ధావపి గవి గవయసాదృశ్యాను
 భవసమయే నియమేన వ్యాప్తిజ్ఞానాభావాత్. తస్మాదనుమితిసామగ్రివి
 రహః స్మగవి గవయసాదృశ్యానుమితిరితి. — నన్వనుమానానవతారే
 తత్ర గవయసాదృశ్యానుభవోఽసిద్ధవ. లాఘవేన క్లృప్తప్రమాణభా
 వస్య వ్యాప్తిజ్ఞాననైవ తత్ర కరణత్వకల్పనాదిత్యతః—ఉపమినో
 మితి — నైయామికాస్తు-కీదృశో గవయ ఇతి ప్రశ్నానన్తరం యథా
 గౌస్తథాగవయ ఇత్యాప్తవాక్యద్వారా లభ్యోపదేశస్య వనం గతస్య
 తద్వాక్యార్థం స్మరతో నాగరకస్య అయం గోసదృశ ఇతి ప్రత్యక్షే
 భవతి ప్రతీతిః 'అసౌ గవయశబ్దవాచ్య' ఇతి. నైవోపమితిః. తత్కరణం
 చ నాతిదేశవాక్యం. తస్య స్రాక్ పిండప్రత్యయోదపి భావాత్. నాపి
 ప్రత్యక్షం. సత్యపి తస్మిన్ వాక్యాశ్రవణే వాచ్యతాప్రతీత్యనుషప్తే.
 నాపి మిలితాభ్యాం వాక్యప్రత్యయోభ్యాం తాదృశజ్ఞానమితి వాచ్యమ్.
 తయో ర్భిన్నకాలతయా మేలనాసిద్ధేః. ప్రత్యక్షసమయే తద్వాక్యాను
 స్మృతిసంభవేఽపి శాబ్దత్వాపరోక్షత్వయోః సాంక గాఢపత్యా తాభ్యాం
 విజాతీయప్రమాణాభ్యాం తాదృశప్రమానుషప్తే. నచ వాక్యార్థా
 నుసంధానసహకృతం ప్రత్యక్షం తత్కరణమితి యుక్తమ్. ప్రత్యయోనన్త
 రం వ్యాసంజ్ఞాదినా వాచ్యత్వప్రతీత్యభావేఽపి ఉత్తరకాలం సాదృశ్య
 విశిష్టపిండస్మరణే సతి సవయపరిచ్ఛేదదర్శనాత్. నాన్వనుమానం తత్క

రణం. తదనవతారేఽప్యక్తప్రతీతే రనుభవసిద్ధత్వాత్. తస్మాత్సాదృశ్యజ్ఞానమేవోపమితకరణమ్. తదుక్తముదయనాచార్యైః. 'సంబంధస్య పరిచ్ఛేదః సంజ్ఞాయాః సంజ్ఞినాసహ, ప్రత్యక్షాదే రసాధ్యత్వాదుపమానఫలం విదురీతి. తతశ్చ పృథక్పరీమాణం తదిత్యాహుః—తచ్చిన్త్యం. క్లృప్తప్రమాణేనైవ తత్సంభవాత్. తథాపి. కిం గవయపదవాచ్యతాజ్ఞానం ఫలమ్! గవయపదం గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకమితి జ్ఞానం వా! ఆద్యే న తావత్ గోసాదృశ్యవతి గవయపదవాచ్యతా ఇతి జ్ఞానం. గోసదృశోగవయపదవాచ్య ఇతి వాక్యాత్సాదృశ్యోపలక్షితే తత్పదవాచ్యత్వస్య జ్ఞాతత్వాత్. నాప్యయం గవయపదవాచ్యః ఇతి జ్ఞానం ఫలం. అయం పిండో-గవయపదవాచ్యః-గోసదృశత్వాత్. అతిదేశవాక్యవగతపిండవదిత్యనుమానేన తత్ర వాచ్యత్వగ్రహసంభవాత్. అతివచ గవయత్వవిశిష్టో గవయపదవాచ్య ఇతి జ్ఞానముపమానఫలం. గవయస్య పూర్వమనుపస్థితత్వాత్ నాస్య శబ్దాదినా అన్యథాసిద్ధి రిత్యపాస్తమ్. గవయత్వవిశిష్టో, గవయపదవాచ్యః - గోసదృశత్వాదతిదేశవాక్యవగతపిండవదిత్యనుమానేనైవ తత్సంభవాత్. న ద్వితీయః. గవయపదం, సప్రవృత్తినిమిత్తం-పదత్వాత్. ఘటపదవదిత్యనుమానేన; గవయపదం, గవయత్వతదన్యన్యతరప్రవృత్తినిమిత్తకం-పదత్వాదితి సామాన్యతో దృష్టేన లాఘవసహకృతేన, గవయపదం, గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకం-ఇతరప్రవృత్తినిమిత్తకత్వే సతి సప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదితి వ్యతిరేకీణా, వా గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకత్వపరిచ్ఛేదసంభవాత్. న చ ఏతాదృశానుమానానవతారదశాయా ముపమానప్రవృత్తిరీతి వాచ్యం. ఉపమానానుమానయోరన్యతరకల్పనాప్రసక్తావనుమానదైవ క్లృప్తప్రమాణభావతయా కల్పనాచిత్యాత్. నన్వస్తన్తతే గవయేన గాముపమినోమిత్యనువ్యవసాయబలాదేవ విజాతీయజ్ఞానసిద్ధిః తతశ్చ తత్కరణం మానాంతరం కల్ప్యత ఇతి చేన్న-ఉక్తానువ్యవసాయస్యస్తదభేదసాదృశ్యబుద్ధివిషయత్వాత్. సహి గవయేన

నువ్యవసాయాచ్చ, తస్మాదుపమానం మానాంతరమ్.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రవిరచితాయాం

వేదాంతపరిభాషాయాం ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

గాముపమినోమి త్యనువ్యవసాయో వాచ్యత్వజ్ఞానవిషయః. అతేషవ
కమలేన లోచనముపమినోమితి లోకవ్యవహారః. అన్యథా సమయపరి
చ్ఛేదస్య తత్రాభావేన తథా వ్యవహారాభావప్రసక్తః. తస్మా న్న సంజ్ఞా
సంజ్ఞాసంబంధబుద్ధి రుపమానఫలం. తతశ్చోపమినోమిత్యనువ్యవసాయ
బలా త్సాదృశ్యబుద్ధిరేవ ఉపమితి. తత్కరణం చ తన్నిరూపితసాదృ
శ్యజ్ఞానమితిరుపమానం మానాంతరమితి. — తదేతత్సర్వమభిప్రేత్య
ఉపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్తజ్జీరామకృష్ణాధ్వరివరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతశిఖామణౌ

ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

ఆగమపరిచ్ఛేదః.

అథాగమో నిరూప్యతే - యస్య వాక్యస్య తాత్పర్యవిషయా

ఉపమానానంతరం శబ్దస్య బహువాదిసమ్మతత్వా దధాపత్తేః
ప్రాక్ శబ్దో నిరూప్యతే ఇత్యాహ—అథేతి. కేచిత్తు 'స్వసమానవిషయ
వాక్యార్థయథార్థజ్ఞానజన్యత్వ మితి కారణద్వారకం ప్రమాణశబ్దలక్ష
ణమూచక్షతే. నైతత్సరం శుకబాలాదివాక్యేఽవ్యాప్తేః. సచేశ్వరజ్ఞా
నం తద్వాక్యార్థవిషయం తత్రాన్వేషేతి వాచ్యం. ఈశ్వరానన్తీకర్తృ
మతే తథాప్యవ్యాప్తేః. కించ నేదం ప్రమాణశబ్దస్య లక్షణం. శుకాది
ప్రయోగస్థలే క్లృప్తపదావళిజ్ఞానాదేవాన్యత్ర శబ్దరచనోపపత్తౌ గౌర
వేణ వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానస్యాహేతుత్వాత్. కించ ఇదమసంభవి.
సిద్ధాంతే వియదాదివన్నిత్యశబ్దస్య ప్రతిప్రయోగం భిన్నభిన్నానుపూర్వీ
ఘటితపదవాక్యభేదేఽపి స్వరూపేణ తజ్జన్యత్వాభావాత్. సచానుపూ
ర్వీవిశిష్టతయా తజ్జన్యత్వం. ఘటజ్ఞానానంతరజ్ఞానవిషయత్వరూపాయాః
తదుచ్ఛారణాంతరోచ్ఛారణవిషయత్వలక్షణాయావాఆనుపూర్వాన్యః
ఉపాధిత్యేన అనాదితయా వాక్యార్థజ్ఞానాజన్యత్వాత్. తతశ్చ కార
ణద్వారకం ప్రమాణలక్షణం స యుక్తమిత్యభిసంధాయ ప్రకారా
న్తరేణ లక్షణమాహ—యన్వేతి. మానాంతంబాధితతాత్పర్యవిష
యాభూతపదార్థసంసర్గబోధకత్వం యస్య వాక్యస్య తద్వాక్యం ప్ర
మాణశబ్ద ఇత్యర్థః. శబ్దసమానార్థకే ప్రమాణాన్తరే ప్రమాణశబ్ద

భూతసంసర్గో మానాంతరేణ న బాధ్యతే తద్వాక్యం ప్రమాణమ్,
 వాక్యజన్యే చ జ్ఞానే ఆకాంతాయోగ్యతాసత్తయ స్తాత్పర్యజ్ఞానం
 లక్షణం మాప్రసాంక్షీదితి, వాక్యస్యేత్యుక్తం. పదార్థసంసర్గబోధ
 కవాక్యత్వస్య అగ్నినా సించేదిత్యయోగ్యవాక్యేఽపి గతత్వాత్
 అబాధితేతి సంసర్గవిశేషణం. బ్రహ్మపరవాక్యాతిరిక్తసకలవాక్యేషు స్వా
 గ్ధసంసర్గస్య 'నేహనానాస్తీ'త్యాదినా బాధితత్వాదవ్యాప్తి రిత్యత
 ఉక్తం మానాంతరేతి. సజాతీయమానాంతరేత్యర్థః. తథాచ పారమార్థి
 కతత్త్వావేదకై ర్వేదాన్తైర్లుటానయనాదిసంసర్గస్య యోగస్వగ్ధాదిసాధ్య
 సాధనభావస్యచ బాధేఽపి సజాతీయైర్వాక్యవహారికతత్త్వావేదకైః ప్ర
 మాణాన్తరైర్బాధాభావాన్నావాప్తిః. అర్థవాదవాక్యే 'సప్రజాపతి
 రాత్మనోవసాముదఖద'దిత్యాదౌ శ్రూయమాణపదార్థసంసర్గస్య వ్యవ
 హారదళాయామపి బాధాత్ తాత్పర్యవిషయేత్యుక్తం. యద్వా యో
 గ్యశబ్దత్వమిహప్రమాణలక్షణం. యోగ్యత్వం చ తాత్పర్యవిషయ
 సంసర్గాబాధః. ప్రమాన్వరూపయోగ్యశబ్దమాత్రస్య లక్ష్యత్వా దనా
 సన్నాదౌ నాతిప్రసక్తః. అథవా తాత్పర్యవిషయాబాధితసంసర్గగోచర
 శాబ్దజ్ఞానజనకత్వం లక్షణం. శాబ్దజ్ఞానం చ పదజ్ఞానత్వేన పదజ్ఞానజన్యం
 తాత్పర్యజ్ఞానత్వేన తాత్పర్యజ్ఞానజన్యం వా. తాత్పర్యజ్ఞానకారణత్వం
 చాకరవచ స్ఫుటం. —వై శేషికాస్తు శబ్దో న పృథక్ప్రమాణం. అను
 మానేనైవ తదర్థసిద్ధేః. తథాపి. లోకికాని 'గామానయే'త్యాదీని వైది
 కాని చ 'బోధితిప్రోమేన స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదీని, తాత్పర్యవిషయ
 పదార్థసంసర్గప్రమాపూర్వకాణి-యోగ్యతాసత్తిమత్పదకదంబత్వాత్.
 ఘటమానయేత్యాదివాక్యవత్. ఏతే పదార్థా స్తాత్పర్యవిషయమిథస్సం
 సర్గవంతః యోగ్యపదస్థానితత్త్వా త్సంప్రతిపన్నవత్. నచ శబ్దవచ సంస
 ర్గప్రతీతిం జనయతుఅవిశేషాది వాచ్యం. అనుమానస్య క్లృప్తప్రమాణ
 భావతయా తస్యైవ కరణత్వేచిత్వాత్ తస్మాదనుమానవిధయా ప్ర
 మాణం శబ్దో న స్వాతంత్ర్యేణేతి—తదేతన్ని రాకరోతి. ఆకాంతేతి.

చేతివత్సారికారణాని. తత్ర పదార్థానాం పరస్పరజిజ్ఞాసావిషయత్వ
యతో వాక్యజన్యజ్ఞానే ఆకాంతాయోగ్యతాసత్తయః కారణాని
అతో వాక్యం పృథక్ప్రమాణ మిత్యర్థః. తథాచ యాదృశజ్ఞానే యో
గ్యతాదే సహకారిత్యం తాదృశం క్లృప్తవిజ్ఞానవిజాతీయం సిద్ధమితి,
తదవచ్ఛిన్నజ్ఞానజనకమానస్య మానాంతరత్వ మూస్తేయం. అన్యథా శబ్ద
ప్రామాణ్యప్రద్యేషిమతే యోగ్యతాదేః సర్వసిద్ధం సహకారిత్యం
భజ్యేతేతి భావః. నన్వస్త్యే వాకాంతాదిఘటితలిజ్జజన్యసంసర్గానుమితౌ
ఆకాంతాదే రుపయోగః లిజ్జాంతరజన్యానుమితౌ తు జిజ్ఞాసాలక్షణా
కాంతాయా స్పిషాధయిషావిరహసహకృతసిద్ధ్యభావరూపపక్షతాసం
పాదనద్వారా అన్వయబోధాభావలక్షణాయాశ్చ పక్షతాత్వేన వా
క్యార్థపర్యవసన్న యోగ్యతాజ్ఞానస్యాబాధితత్వజ్ఞానత్వేన పదార్థస్మృతి
రూపాయా ఆసత్తే ర్విశేషణజ్ఞానత్వేన పక్షజ్ఞానత్వేన వా ఉపయోగః.
తతశ్చ న విజాతీయజ్ఞానసిద్ధి రిత్యపరితోషాదాహ—తాత్పర్యజ్ఞానం
చేతి. నహి తాత్పర్యజ్ఞానస్యాపి కథంచిదనుమితావ్రపయోగః. అనుమి
తిశ్వావచ్ఛేదేనా హేతుత్వాత్. నచ తాత్పర్యవిశేషితసాధ్యానుమితి
త్వావచ్ఛేదేన విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వ మితి యుక్తం. తథాపి తద
విశేషిత సాధ్యానుమితే తాత్పర్యజ్ఞానాజన్యత్వేన తస్య శబ్దసహకారి
తాభంగప్రసంగాత్. కించ అసత్యపి వ్యాప్తిజ్ఞానే సత్సాక్షికాంతాదిఘ
చతుర్షు కారణేషు సంసర్దజ్ఞానస్యానుభవసిద్ధత్వా న్నశబ్దస్యానుమానేఽ
న్తర్భావః. అపిచ యది శబ్దప్రామాణ్యే అవశ్యం ప్రద్యేషః తర్హ్య
మానమపి పృథక్ప్రమాణం న స్యాత్? తత్రాపి క్లృప్తప్రమాణభావస్య
మనఆదేః ప్రత్యక్షస్య ప్రమాణత్వాచిత్యాత్. యదిచ తత్ర సాక్షా
త్కరోమిత్యనువ్యవసాయాభావా దనుమినోమిత్యనువ్యవసాయా
చ్చ పృథక్ప్రమాణమనుమానమితి మతం. తదా శబ్దాదముమర్థం ప్రత్యే
మిత్యనువ్యవసాయా తోఽపిపృథగితి తుల్యం. తస్మాత్సర్వేఽపి శాకి
కావైదికాశ్శబ్దాః స్వాతంత్ర్యేణ ప్రమాణమితి సంక్షేపః, ఆకాంతాది

యోగ్యత్వ మాకాంతౌ, క్రియాశ్రవణే కారకస్య కారకశ్రవణే
క్రియామాః కరణశ్రవణే ఇతికర్తవ్యతాయాశ్చ జిజ్ఞాసావిషయ
త్వాత్, అజిజ్ఞాసోఽపి వాక్యార్థబోధా ద్యోగ్యత్వ ముపాత్తమ్, తద
వచ్ఛేదకం చ క్రియాత్వకారకత్వాదికమితి నావ్యాప్తిః, అభేదాన్వయే
చ సమానవిభక్తికపదప్రతిపాద్యత్వంతదవచ్ఛేదకమితీత త్వమస్యాది
కం శాబ్దజ్ఞానేనాధారణకారణ మిత్యుక్తమ్. తత్ర ప్రథమనిర్దిష్ట
త్వేన ప్రథమం శిష్యజిజ్ఞాసితా మాకాంతౌ నిరూపయతి—తత్రేతి.
నను కదాచిజిజ్ఞాసావిషయత్వేహి తద్భవేన యోగ్యత్వం కల్పేత
తదేవ కుత ఇత్యాశంక్య, క్రియావాక్యే తావత్తదుపపాదయతి—
క్రియాశ్రవణే ఇతి. ఇతికర్తవ్యతాయా ఇతి. అన్త్యేత్యర్థః. నను జిజ్ఞా
సావిషయత్వ మేవాకాంతౌఽస్తు లాఘవా దావశ్యకత్వాచ్చేత్యతః
ఆహ—అజిజ్ఞాసోఽపి. నను జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మవచ్ఛేదకాప
రిచయే దుర్గ్రహమిత్యత ఆహ—తదవచ్ఛేదకమితి. నన్వస్త్యాకాంతౌ
లోకవేదయోః క్రియాపరేషు ఘటమానయేత్యాదిషు ‘సమిధో
యజతి’దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే’త్యాదిషు చాన్త
ప్రధానవాక్యేషు. తత్ర క్రియాకర్తకరణేతికర్తవ్యతాత్వానాం జిజ్ఞా
సావిషయత్వయోగ్యత్వావచ్ఛేదకానాం సత్త్వాత్. తథాపి తద్రహి
తేషు ‘నీలోఘటో’‘నీలోత్పలం’‘ఇత్త్యమసి’‘అహంబ్రహ్మస్మి’‘అయమా
త్మా బ్రహ్మ’ఇత్యాదిషు సిద్ధార్థవాక్యేషు కథమాకాంతేత్యతఆహ—
అభేదాన్వయేచేతి. అభేదాన్వయప్రతియోగిని తత్త్వంపదార్థాదా
విత్యర్థః. నచైవ మననుగమః. అవచ్ఛేదకాననుగమేఽపి వహ్నిజన్యత్వా
దివత్ తదవచ్ఛేద్యయోగ్యత్వలక్షణాకాంతౌయా అనుగతత్వాత్.
నన్వన్వయబోధాభావ ఏవాకాంతౌ తస్యాః ప్రాగభావరూపతయా
శాబ్దజ్ఞానకారణత్వేన క్లృప్తత్వాదిత్యత ఆహ—ఏతాదృశేతి. బలాబలా
ధికరణ ఇతి—త్పతీయే స్థితం, ‘శ్రుతివిజ్ఞవాక్యప్రకరణస్థానసమా
ఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్య మర్థవిప్రకర్షాత్.’ (సూ) అత్ర

వాక్యేషు నాన్యత్పిః, ఏతాదృశాకాంతాభిప్రాయేణైవ బలాబలాధిక
 రణేనా వైశ్వదేవ్యామితౌ వాజిభ్యో వాజిన, మిత్యత్ర వైశ్వదేవ
 యాగస్యామితౌన్వితత్వేన న వాజినాకాంతేత్యాదివ్యవహారః, నను
 తత్రాపి వాజినస్య జిజ్ఞాసాఽవిషయత్వేఽపి తద్యోగ్యత్వ మస్త్యేవ ప్రదే
 శ్రుత్యాదీనా మేకవిషయసమవాయేన విరోధే సతి బలాబలం విచా
 ర్యతే. తత్ర శ్రుతివాక్యవిరోధోదాహరణం 'తప్తేపయసి దధ్యానయతి
 సా వైశ్వదేవ్యామితౌ వాజిభ్యో వాజిన'మితి. తత్ర సందేహః. కిం
 వాజిన్య విశ్వేదేవశేషత్వం! ఉత వాజినామక దేవతాంతరశేషత్వం?
 ఇతి. కిం తావత్ప్రశ్నం! విశ్వేదేవశేషత్వమితి. కుతః! 'వాజిభ్యో వా
 జిన, మితివాక్యాద్వాజినస్య విశ్వేదేవాం గత్వావగమూత్. నచ వాజి
 భ్య ఇతి దేవతాంతరశ్రవణా త్కథమస్య విశ్వేదేవ సంబంధ ఇతి వా
 చ్యమ్. వాజం - అన్నం - ఆమితౌ తదేవామస్త్యతి పుష్పత్వత్యా వాజి
 దస్య తత్సంబంధివిశ్వేదేవప్రతిపాదకత్వాత్. నచామితౌయా ఏవ
 శ్రుత్యా దేవతాసంబంధో న వాజినస్య తస్య దుర్బలప్రమాణవాక్యగ
 మ్యత్వాదితి వాచ్యం. వైశ్వదేవీపదస్యామితౌఽదసాపేక్షత్వేన తస్యాపి
 వాక్యగమ్యత్వాత్. ఆస్తువా ఆమితౌసంబంధస్య శ్రోతత్వం. తథాపి న
 వాజినబాధః. శ్రుతివాక్యయో శబ్దత్వవిశేషేణ తుల్యబలత్వాత్.
 తస్మా న్నామితౌయా వాజినబాధః. కింతు తయా సహ వికల్పః సము
 చ్చయో వేతి. — ఏవం ప్రాప్తే రాధాంతః—విశ్వేషాం దేవానా మామి
 త్తయైవ సంబంధః యుక్తః. తస్యాః వైశ్వదేవీతి తద్ధితశ్రుత్యవగమ్య
 త్వాత్. న చామితౌపదసాపేక్షత్వా ద్వాక్యగమ్యత్వమ్. తద్ధితస్య అ
 స్యేతి సర్వనామాధేన్విరణేన తస్యామితౌవాచకత్వాత్. నచైవ మామి
 తౌపదవైయర్థ్యమ్. సన్నిహితార్థావలంబినః అస్యేతి సర్వనామ్నః కోఽ
 ర్థః? ఇత్యాకాంతాయాం విశేషసమర్పకత్వాత్. అతఏవ అయం ఘటః
 ఇత్యత్ర అయమితి పదస్య విశేషసమర్పకఘటపదాపేక్షాయామపి న
 శ్రుతిత్వహానిః. నచ వాజినపదం విశేషసమర్పకం. యేనా మితౌవాజి

యద్రవ్యత్వస్య యాగనిరూపితజ్ఞానావిషయతావచ్ఛేదకత్వాదితి
 చేత్, న, స్వసమానజాతీయ పదార్థాన్వయబోధ విరహసకృత ప్రదేయ
 ద్రవ్యత్వనైవ్యతదవచ్ఛేదకత్వేన వాజినద్రవ్యస్య స్వసమాన జాతీ
 యామితౌద్రవ్యాన్వయబోధసహకృతత్వేన తాదృశావచ్ఛేదకత్వాభా
 వాత్. ఆమితౌయాన్తు నైవం, వాజినాన్వయస్య తదానుపస్థితత్వాత్,
 నయోస్తులోయ దేవతాసంబంధః. కించ నవాజినఃకదా ద్విశ్వేదేవోఽస్థితిః.
 తస్యాశ్వే రూఢత్వాత్. అపిచ న వాజినస్య విశ్వేదేవై స్సంబంధః.
 తత్ర హ్యమితౌయా నిరపేక్షసాధనత్వా న్న సముచ్చయః. నాపి
 వికల్పః. తస్యాష్టదోష దుష్టత్వాత్. తతశ్చ విశ్వేషాం దేవానాం శ్రుత్య
 వగతామితౌవరుద్ధత్వేన నైరాకాంత్యం నై వాక్యేన వాజిన సంబంధః.
 తదుక్తం భట్టపాదైః. 'శ్రుత్యామితౌవ శేషోహి నైషాం వాక్యేన
 వాజినం, తద్దుర్బలప్రమాణత్వా త్తయా శ్రుత్యా నిరాకృతం, ఇతి—
 ప్రదేయద్రవ్యత్వం యాగనిరూపిత జ్ఞానావిషయత్వయోగ్యతావచ్ఛే
 దకం తచ్చామితౌవద్వాజినేఽన్వయవిశిష్టమితి కథం నైరాకాంత్యమితి
 చోదయతి. నన్వితీ—నహి ప్రదేయద్రవ్యత్వం తదవచ్ఛేదకమ్. జని
 తాన్వయబోధాదపి వాక్యా త్పున రన్వయబోధావత్తేః. కింతు సహభి
 వాహృతపదస్థానితపదార్థాన్వయబోధవిరహసహకృత ప్రదేయద్రవ్య
 త్వం. తత్తు ఆమితౌయా మేవేతి పరిహరతి. నస్వసమానజాతీయేతి-
 నన్వస్తు నైశ్వదేవ ముగే ప్రథమమేవ వాజినాన్వయబోధ ఇత్యామితౌవ
 నిరాకాంతౌ స్యా దిత్యాశంకా, శ్రేతామితౌసంబంధా త్తస్మాదేతేషామ
 స్థరప్రవృత్త వాక్యప్రమాణక వాజినాన్వయస్య ప్రథమమనుస్థితత్వాత్
 నామితౌయాం నైరాకాంత్యమిత్యాహ. ఆమితౌయాం త్వితీ—నను
 యస్య వాక్యే స్వతః ప్రామాణ్యబుద్ధ్యా ప్రథమం వాజినాన్వయబోధః
 తదా ఆమితౌయాం నైరాకాంత్యం దుర్బలమితిచేన్న. ప్రమాణ
 మూలాన్వయబోధాభావసహకృతప్రదేయద్రవ్యత్వనైవ్యవాత్ర జ్ఞా
 నావిషయత్వయోగ్యతావచ్ఛేదకత్వేన వివక్షితత్వాత్. ఏవం శ్రేతా

ఉదాహరణాన్తరేష్యపి దుర్బలత్వప్రయోజకాంతావిరహ ఏవ మేవర్త
 మిత్థాన్వితే వై శ్వేదేవయాగే వాజినస్య నిరాకాంక్షత్వాత్ తదజ్ఞత్వ
 బోధకస్య వాజిన వాక్యస్య దుర్బలత్వ మిత్యుక్తం. సంప్రత్యన్యత్రాపి
 తదభావప్రయుక్తమేవ దౌర్బల్య మిత్యాహ. ఉదాహరణాన్తరేష్యితి-
 'ఐన్ద్ర్యాగార్హవత్య ముపతిష్ఠతే' ఇత్యాద్యుదాహరణాన్తరేష్యి
 త్యర్థః.—తత్రహి 'ఐన్ద్ర్యాగార్హవత్యముపతిష్ఠతే' ఇత్యత్ర శ్రుత్యా
 మన్తస్య 'కదాచన స్తరిరసీ, త్యస్య గార్హవత్యాంగత్వావగమేన నిరా
 కాంక్షత్వాత్. ఇన్ద్రశేషత్వే లింగస్య న ప్రామాణ్యం. తథా యజ్ఞా
 యజ్ఞీయే సాన్ని 'ఐరంకృతోద్దేయ'మితి శ్రుత్యా ఇరావదప్రాప్తా
 గిరావదస్య నిరాకాంక్షత్వాత్ తత్ప్రతిపకస్య వాక్యస్య దౌర్బల్యం.
 ప్రతిష్ఠాకామ దర్శపూర్ణమాసప్రయోగే ఏకవింశతిసంఖ్యసామిధేన్యను
 వచనానాం 'ఏకవింశతిమనుబ్రూమాత్' ప్రతిష్ఠాకామః స్వేతి శ్రుత్యా
 అజ్ఞత్వావగతౌ పంచదశసంఖ్యసామిధేన్యనువచనానాం మాకాంతౌ
 భావా త్తదంగత్వబోధకస్య ప్రకరణస్య శ్రుత్యా గోదోహనాన్వితే
 పశుకామ ప్రయోగే చమసప్రావకస్యక్రమస్య 'యజమానస్య యాజ్యే,
 త్యత్ర శ్రుత్యాఋతుయాగేషు యాజ్యయా యజమానకర్తృకత్వావ
 గతౌ సశాత్రసమాఖ్యాయాదుర్బలత్వమ్. తథా 'సోమంతే సదనం కృ
 ణోమి'త్యస్య 'తస్మింత్రీదే'త్యుచ పురోడాశసదనకరణ ప్రతిష్ఠాపన
 యోగింగేన ప్రత్యేకమేవ వినియుక్తత్వాత్ న సకలమన్తస్య వాక్యా
 ద్వికల్పేన సముచ్చయేనవా సదనకరణప్రతిష్ఠాపనయోః ప్రయోగః.
 సూక్తవాకనిగదస్య 'ఇదం హవిరజుషేతాం అవీవృధేతా'మిత్యాదే
 రగ్నిషోమాదిపదవత్తదేకవాక్యతాపన్నస్య వ్యవస్థయా పర్వద్వయే
 ప్రయోగః నతు ప్రకరణాత్తతో విచ్ఛిద్యాన్యత్రాపిప్రయోగః. విదేవ
 నాదీనా మభిషేచనీయసన్నిధా వామ్నాతానామపి ప్రకరణా ద్రాజ
 సూయాంగత్వావగమేన నిరాకాంక్షత్వాన్నసన్నిధానాదభిషేచనీ
 యాంగత్వం. పురోడాశికసమాఖ్యాతే దర్శపూర్ణమాసకాండే సమా

మూతస్య 'శుంధధ్వ'మితి మస్త్రస్య సన్నిధానాత్సన్నియస్సాత్రాజ్ఞ
 త్వేనాన్వితస్య నిగ్రాహకాంత్యాన్నిపురోడాశపాత్రాజ్ఞత్వమితి సమా
 ఖ్యాయాస్తతో దౌర్బల్యం. తథాచ సర్వత్రోక్తాకాంత్యాభావపదు
 ర్బలత్వప్రయోజకః. సత్వజనితాన్వయబోధత్వ లక్షణాకాంత్యావిరహః.
 తస్యాస్సర్వ త్ర భావాదితి భావః—అత్రేద మాలోచనీయం. జిజ్ఞాసా
 విషయత్వయోగ్యత్వం నాకాంత్యా. ఘటః కర్తృత్వమానయనం కృతిః
 అగ్నిః కరణత్వం ఓదనః కర్తృతా పాకః కృతి రిష్టసాధన మిత్యత్ర
 క్రియాత్వాదే స్తదవచ్ఛేదకస్య సత్త్వేన సాకాంత్యాపత్తిః. నచేష్టా
 పత్తిః. తతోఽన్వయబోధప్రసంగాత్. స్వరూపాయోగ్యత్వాన్నా
 న్వయబోధ ఇతి చేన్న. సాకాంత్యేనైవ శబ్దస్యస్వరూపయోగ్య
 తయా తస్యాప్యాపాతాత్. కిచ్చాన్వయబోధోత్తరకాలమపి పదార్థేషు
 యోగ్యతాలక్షణాకాంత్యాస్తత్వాత్ పునరన్వయబోధాపత్తిః. నచాన్వ
 యబోధాభావసహకృతం జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మాకాంత్యేతి
 విషయీత మతో నోక్తదోష ఇతి వాచ్యమ్. అన్వయబోధానన్తరం
 అనేన శబ్దేన పునర్జ్ఞానీయామితిచ్ఛాయా మన్వయబోధదర్శనాత్.
 కించైవ మాకాంత్యైవ హేతు ర్న స్యాత్. అన్వయబోధానన్తరం
 అనేన శబ్దేన పునర్జ్ఞానీయామితిచ్ఛాయా మన్వయబోధదర్శనాత్. కిం
 చైవ మాకాంత్యైవ హేతు ర్న స్యాత్. అన్వయబోధాభావస్య
 ప్రతిబద్ధకాభావతయా పృథక్కారణత్వేన కారణతావచ్ఛేదకత్వా
 యోగాత్. అన్యథా సిద్ధ్యభావ సహకృత సిషాధయిషావిషయత్వయో
 గ్యత్వమేవానుమితిహేతుఃస్యాత్ తథాచ సిషాధయిషావిరహసహ
 కృతసిద్ధ్యభావః పక్షతేతి సిద్ధాంతోభజ్యేత. తతశ్చ న యుక్తం జిజ్ఞాసా
 విషయత్వయోగ్యత్వ మాకాంత్యేతి-అత్రబ్రూమః - జిజ్ఞాసావిరహసహ
 కృతాన్వయబోధాభావః ఆకాంత్యా. అజిజ్ఞాసితాన్వయబోధకే వాక్యే
 విశేష్యాభావాత్ జనితాన్వయబోధే చ విశేషణాభావాత్ విశిష్టాభా
 వసత్త్వేన నాన్వయబోధానుపపత్తిః. నచైవం ఘటః కర్తృత్వ మిత్యాదా

ప్రవ్యః, యోగ్యతాచ తాత్పర్యవిషయీభూత సంసర్గాబాధః, వహ్నినా
 సించతీత్యాదౌ తాత్పర్యసంసర్గబాధాత్ న యోగ్యతా, 'సప్రజాఃతిరా
 త్తనో వసాముదఖద' దిత్యాదావపి తాత్పర్యవిషయీభూత వశువసా
 వపి తత్స త్వేనాన్వయబోధాపత్తిః. క్రియాకర్తాన్వయబోధవిశేషే. తాదృ
 శపదస్య స్వరూపాయోగ్యత్వాత్. నచ సాకాంక్ష త్వేన తదప్యాపాద్య
 మిత్యు క్తమితి వాచ్యమ్. అన్వయబోధవిశేష పదవిశేష త్వేనైవ హేతు
 త్వాత్. నన్వజిజ్ఞాసి తేఽపి వాఙినాదావిశేష్యాభావసత్త్వేన సాకాంక్షా
 త్వాపత్తౌ బలాబలాధికరణోక్తంనైరాకాంక్ష్యం విరుధ్యేతేతి చేత్.
 నహి నైరాకాంక్ష్యపదేన శాబ్దజ్ఞానోపయోగ్యాకాంక్షాభావస్తత్రాభి
 ప్రేతః. కింతు శ్రుతికల్పనానుకూలజిజ్ఞాసాలక్షణాకాంక్షాభావః. అన్యథా
 అశబ్దరూపే లింగప్రకరణాదా నైరాకాంక్ష్యవచనమననుజసం ప్రస
 జ్యేత. నచ వాక్యస్య శ్రుతివత్ప్రమాణ్యాన్ని శ్రుతికల్పనాపేక్షా యేన
 తదుపయోగ్యాకాంక్షాభావపరో నైరాకాంక్ష్యశబ్దః స్యాదితివాచ్యమ్.
 'చోదనాలక్షణోఽర్థోధర్త, ఇతి ధర్తస్య శ్రుతిప్రమాణకత్వవ్యవస్థాపనేన
 సర్వత్ర శ్రుతేరేవ వినియోజకత్వాత్. తదుక్తం బలాబలాధికరణే
 భట్టపాదైః. 'వినియోక్తశ్రుతిస్తావత్సర్వేష్యేతేషు సుస్ఫుటా, ధీస్త
 స్యాస్తస్మిన్సర్వేణ విప్రకర్షేణ చ స్థితా, ఇతి. నను నైరాకాంక్ష్యస్యాను
 మిత్యర్థపత్త్యైరదోషతయా శ్రుతికల్పనాప్రతిబంధకత్వాభావాత్ శాబ్ద
 జ్ఞానానుకూలాకాంక్షాభావపరమేవ నైరాకాంక్ష్యశబ్దస్తత్రేతి చేత్.
 సత్యం, నైరాకాంక్ష్యం న దోష ఇతి. తథాపి సకల్పితాశ్రుతి ర్విని
 యోజితా. నైరాకాంక్ష్యోత్తరకాలం కల్పితస్య వచస్య పౌరుషేయ
 త్వేనాప్రమాణత్వాత్. తదుక్తం మన్తాధికరణే. 'నైరాకాంక్షోత్తర
 కాలం కల్పితమపి పౌరుషేయత్వా దప్రమాణం స్యా'దితి. ఇయం
 చాకాంక్షాస్వరూపసతీ హేతుః. నన్వియంక్షణావర్యవసన్నేతి కథం
 శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణమితి చేత్. న తావద్విశేషణసంకరః తత్ర
 హ్యనుమతిగోచరేచ్ఛాసిమాధయిమా జ్ఞాసాతు శాబ్దజ్ఞానేచ్ఛా అనేన
 శబ్దేనాముమర్థం జానీయామి త్యేవంరూపా. నాప్యన్వయబోధాభావః

ప్రాశస్త్యాబాధాత్ యోగ్యతా, తత్త్వమస్యాదివాక్యేష్యపి వాచ్యా
 భేదబాధేఽపి లక్ష్యస్వరూపాభేదే బాధాభావాత్ యోగ్యతా, ఆస
 త్తిశ్చ అవ్యవధానేన పదజన్యపదార్థోఽస్థితిః, మానాంతరోపస్థాపితపదా
 ర్థస్యాన్వయబోధాభావాత్ పదజనేతి, అతఏవాశ్రుతస్థలే తత్త్వదా
 ధ్యాహారః ద్వారమిత్యాదా విధేహీతి, అతఏవవిషేషేత్యాదా ఛిన
 సాధారణః అనుమితౌ హి సిద్ధిమాత్రస్య ప్రతిబద్ధకత్వాత్ సిద్ధ్యభావ
 మాత్రం హేతుః. శాబ్దజ్ఞానేతు తజ్జన్యశాబ్దజ్ఞానాభావః. ప్రమాణాంత
 రేణ వాక్యాంతరేణ వాఽవగతేఽపి వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా ఫలబలేన
 తజ్జన్యశాబ్దజ్ఞానస్యైవ ప్రతిబద్ధకత్వాత్. నచైవ మన్వయబోధాభావస్య
 ప్రాగభావరూపతయా నాసాధారణ్యమ్. తత్త్వత్ప్రగభావత్వేన సాధా
 రణ్యేఽపి విశేషణాంతరవిశిష్టతయా, తస్యా సాధారణత్వాత్. తస్మాత్
 జిజ్ఞాసావిరహసహకృత్వాన్వయబోధాభావవవాకాంక్షౌ నైవచ శాబ్దజ్ఞా
 నకారణ మిత్యాస్తామతివిస్తరః. యోగ్యతాం నిరూపయతి-యోగ్యతా
 చేతి—తాత్పర్యవిషయసంస్థా యోగ్యతేత్యర్థః తాత్పర్యవిషయ
 పదస్య ప్రయోజనమూహ-సప్రజాపతి రిత్యాదినా—సంప్రదాయమతే
 నాహ. వాచ్యాభేదబాధేఽపీతి—ఇయం చ యోగ్యతా నన్వరూపసతీ
 హేతుః. శాబ్దప్రమోచ్చేదాత్. కింతు జ్ఞాయమానా. తజ్జ్ఞానశ్చ సంశ
 యనిశ్చయసాధారణం కారణమ్. తతశ్చ తత్సంశయవివర్యయయోర్న
 శాబ్దజ్ఞానానుపపత్తిః. ప్రాభాకరాస్తు న పదజన్య పదార్థోఽస్థితిః శాబ్దజ్ఞా
 నాంతం. కింతుఃస్థితిమాత్రమ్. లాఘవాత్. నచాసత్తేః పదవిశేషజన్యో
 ఽస్థితిత్వేనాహేతుత్వే ఘటక కర్తృత్వ మిత్యాదా అన్వయబోధప్రసక్తః.
 తస్య స్వరూపాయోగ్యత్వాత్. నచైవ మోదనం పచతీత్యత్ర మానా
 న్తరోఽస్థితకలాపస్యావ్యవస్థయబోధాపత్తిః. తాత్పర్యజ్ఞానేనైవ తన్నియ
 మోపపత్తేః. అన్యథా దైవవశస్సృతకలాపపదోఽస్థితస్య తస్య తవ మతే
 వ్యవస్థయబోధాపత్తిరితి. తదేతన్నిరూచ్యే—ఆసత్తిశ్చేతి.—అయం
 భావః. పజ్ఞానజన్యాన్వయప్రతియోగ్యుఽస్థితి రేవాసత్తిః. నైవ చాన్వ

ద్వీతిపదాధ్యాహారః, అతవప వికృతిషు 'సూర్యాయజుష్టానిర్వసామీ'తి
యబోధాజ్ఞమ్. అన్యథా సంస్కారోపస్థితం తీర మాదాయ ఘోషాది
పదైరేవాన్వయబోధసూత్రవే లక్షణోచ్ఛేదాపత్తేః. కించ యది వృత్త్య
నుపస్థితస్యాన్వయబోధ స్తదా సమవాయసంబద్ధేన ఘటాదిపదైరేవాకా
శోపస్థితిసంభవా దాకాశాదిపదానాం తత్రశక్తి ర్నకల్పేత. న చ
వృత్తిధీరపి శాబ్దధీహేతుః. లాఘవేన పదజన్య పదార్థోపస్థితిత్వేన
హేతుత్వే అతిరిక్తకారణాకల్పనాదితి—యదుక్తం 'ద్వారమిత్యాదౌ
వ్యభిచార, ఇతి తత్రాహ. అతవవేతి—న చార్థవిశిష్టపదకల్పనాద్వార
మావశ్యకార్థకల్పనమితి వాచ్యమ్. ఉక్తన్యాయేన పదజన్యపదార్థోపస్థితి
త్వేన హేతుత్వసిద్ధౌ తత్కల్పనాగౌరవస్య ప్రామాణికత్వేనాదోష
త్వాత్. అన్యథా పిథానాంశే శాబ్దత్వం న స్యాత్. అనుమితిత్వేపరా
మర్శజన్యత్వవ చ్ఛాబ్దత్వే పదజ్ఞానజన్యత్వస్య ప్రయోజకత్వాత్. ఇషే
త్వేత్యాదావీతి—భేదలక్షణేస్థితమ్. 'సమేషు వాక్యభేదః స్యాత్.'
(సూ). యాన్యసమవేతార్థాని వాచనికవినియోగవన్తి యథా'ఇషేత్వో
ర్దైత్వే, త్యాదీని తేషుసందేహః కింప్రాక్ దృష్టార్థమన్త్రావధేరేకమన్త్రత్వమ్?
ఉతయావదేవమిథస్సంబంధం ఇషేత్వేతి తావదేకం యజః అన్యత్తుయజార
న్తరమితి? కిం ప్రాప్తం? ఏకం యజురితి కుతః? ఏకార్థత్వాత్ - నచ నిరా
కాంక్షత్వానైకమన్త్రత్వం సాకాంక్షత్వే సత్యేకప్రయోజనత్వనైవ్యవ
ఏకమన్త్రత్వే తన్త్రత్వాదితి వాచ్యమ్. ఏకప్రయోజనానాం ప్రత్యేకం
తత్సాధనశక్త్యభావేన విభజ్యమానసాకాంక్షత్వాత్. నన్వసిద్ధమేక
ప్రయోజనత్వం. వినియోగభేదేన ప్రయోజనభేదావగమాత్. అన్య
థా ఏకమన్త్రత్వే ప్రతీకభేదేన వినియోగః 'ఇషేత్వేతి శాఖామాచ్ఛి
నన్తి' ఊర్దైత్వేత్యనుమార్జీ, త్యేవమాదిః కథం స్యాదితిచేత్. కిం అర్థా
భిధానలక్షణప్రయోజనస్యభేదః? ఉతాదృష్టలక్షణస్య? నాద్యః.
'వాయవస్థేత్యాదివత్ ఇషేత్వేత్యాదావశ్రుతక్రియాపదేతదయో
గాత్. నచ క్రియాపదాధ్యాహారాదర్థాభిధానభేదఇతి వాచ్యమ్,

పదప్రయోగః. పదార్థశ్చ ద్వివిధః—శక్యో లక్ష్యశ్చేతి. తత్ర శక్తిర్నా
 తత్ర తదధ్యాహారకల్పనే గౌరవాత్, మానాభావాచ్చ. నద్వితీయః.
 కల్పనీయాదృష్టస్యలాఘవాదేకస్యైవ కల్పయత్వాత్. నచ ప్రతీక
 భేదేన వినియోగభేదానుషపత్తిః. మంత్రావృత్త్యాఽపి తదుషపత్తేః. తత
 శ్చమన్త్రైక్యమితి—ఏవముక్తసూత్రే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే బ్రూమః—
 ఇషే త్యేత్యేకం యజుః ఊర్ధ్వేత్యేత్యపరమితియుక్తం. త్వాశబ్దభేదేన
 భిన్నవాక్యరూపావగమేన నిరాకాంక్షత్వాత్. యత్తు ఏకప్రయోజన
 త్వాద్విభజ్యమానసాకాంక్షత్వమితి. తన్న. ప్రథమమేవ రూపభేదేన
 వినియోగప్రయోజనభేదసిద్ధౌ తదుత్తరకాలీనస్యప్రయోజనకల్పనా
 గౌరవస్య తద్భేదాపరిపథిత్వాత్. నచ మన్తభేదస్యాదృష్టభేదేఽప్యప
 పత్తేః కథమేతావతా ఛినద్ధి అనుమాన్వీతి క్రియాపదాధ్యాహారసిద్ధిరితి
 వాచ్యం. కరణత్వేన చోదితేషు మన్తేషు కల్పనీయస్య ప్రయోజనస్య
 క్రియానిర్వర్తనోపాయస్యైవ కల్పయత్వేన అర్థప్రకాశనస్యైవ తత్కా
 ర్యత్వకల్పనాత్ తస్య చ క్రియాపదాధ్యాహారం వినానుషపత్తేః.
 యథాహుః. 'యావతా వినా చోదితకరణసామర్థ్యం నాస్తి తావద
 నామ్నాతమపి కల్పనీయం ఛినద్ధి త్యాదీ, తి. వికృతిష్వతి. 'అగ్నయే
 జుష్టం నిర్వపామి, 'ప్రీహీణాం మేధసుమనస్యమాన, ఇతి మంత్రావృదా
 హృత్య కిమిమా సౌర్యయాగాదిషూహితవ్యో? ఉతన ఇతి సంశయే
 ప్రీహ్యగ్నిపదసంయుక్తయోర్నప్రయో ర్ద్వివ్యదేవతాప్రకాశకతయా
 ప్రకృతౌ దృష్టార్థయో రవ్యైర్ద్విగార్హపత్యప్రకాశకత్వవత్ నీవార
 సూర్యాదిప్రకాశకత్వస్య గుణవృత్త్యైవోపపత్తేః న తత్ప్రకాశనార్థ
 మాహ ఇతి ప్రాపయ్య, ప్రీహ్యగ్నిపదయో ర్దేవతాదివాచిపదవివ
 ఙ్మయా ప్రయుక్తయో రైన్ద్రీవస్త్రస్వరూపవివక్షయా ప్రకృతావ
 ప్రయుక్తితయా తత్థాననే సూర్యనీవారపదప్రక్షేపో వికృతావితి
 నవమే రాధాన్తిమే. తథాచార్యధ్యాహారపక్షే మానాన్తరోపస్థిత
 సూర్యాదికమాదాయ మన్తస్యాన్వయబోధకత్వసంభవా న్న సూర్యా

మ పదానామర్థేషు ముఖ్యా వృత్తిః, యథా ఘటపదస్య పుఖు
 బుధ్నోదరాద్యాకృతివిశిష్టవస్తువిశేషే వృత్తిః, సా చ శక్తిః పదార్థాంత
 దిపదోహస్తాప్తి రిత్యేతదధికరణవిరోధః స్యాదితి భావః. (నన్వాసత్తిః
 పదజన్యత్వవిశేషితాపి న శబ్దజ్ఞానే హేతుః అనాసన్నేతద్భ్రమేణ
 శబ్దబ్రమాభావ ప్రసంగాదితి చేన్న. తాత్పర్యబ్రమేణ యోగ్యతా
 బ్రమేణ వా తదుపపత్తేః. నచైవమాసత్తేః స్వరూపసత్యా హేతుత్వే
 విశేషణజ్ఞానత్వేన కారణత్వాత్ శబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణత్వం న
 స్యాదితి వాచ్యమ్. పదజ్ఞానజన్యపదార్థోపస్థితిత్వేనైవ హేతుత్వాభ్యు
 పగమాత్. అతఏవ విశేష్యధీరపి శబ్దధీహేతురితి దిక్.) కేచిత్తు గౌణ
 వృత్తివిషయస్యాపి పృథక్ పదార్థతయా తేన సహ పదార్థస్య త్రైవిధ్య
 మితి. తచ్చ గౌణ్యావృత్తేర్లక్షితలక్షణాన్తర్భావస్య వత్సమాణతయా
 తద్విషయస్య పదార్థస్య లక్ష్యవవాన్తర్భావాదయుక్తమిత్యాశయే
 నాహ—పదార్థశ్చేతి. పదనిష్ఠవృత్తివిషయ ఇత్యర్థః. నను గౌణస్య
 లక్ష్యాన్తర్భావే లక్ష్యస్యాపి తదన్తర్భావావశ్యంభావాత్ తేన రూపేణ
 విభాగః కిం నన్వాదివిశేషాదిత్యాశంభ్య శక్యో గౌణశ్చేతి విభాగక
 రణే కేవలలక్షణాయాః గౌణ్యన్తర్భావాభావేన లక్ష్యాసంగహపత్తే
 రిత్యభిప్రేత్యాహ—శక్యఇతి శక్తివిషయత్వం శక్యత్వం తన్నిరూపణా
 ధీననిరూపణమిత్యతస్తాం నిరూపయతి - శక్తిర్నామేతి. లక్షణాం వ్యావ
 ర్తయతి ముఖ్యేతి. పదతత్సంబధిమాత్రనిరూపేత్యర్థః. లక్షణాతు పద
 సంబధిపదార్థాన్తరేణ అన్వయానుపపత్త్యాచ నిరూపేతి వాతివ్యాప్తిః.
 ప్రాభాకరాస్తు కార్యాన్వితవార్థే పదసామర్థ్యం నత్వితరాన్వితే కేవలే
 వాతత్రపదానామజ్ఞాతసజ్గతిత్వాదితి. తదేతన్నిరూకరోతి—అర్థేష్వితి.
 విషయత్వం సప్తమ్యర్థః. తథాచ పదనిష్ఠశక్తిః-కేవలార్థవిషయిత్యర్థః.
 కార్యాన్వితే చ శక్తిరగ్రే నిరూకరిష్యతఇతిభావః. శక్తిః సంకేతః స చ
 సర్వేశ్వరేచ్ఛా అనేన పదేనేమమర్థం జానీయాదిత్యేవంరూపా నతుప
 దార్థాన్తరం మానాభావాదితి నైయామికాః ప్రామా. తాస్మి

రం, సిద్ధాంతే కారణేషు కార్యానుకూలశక్తిమాత్రస్య పదార్థాంతర
త్వాత్, సా చ తత్తత్పదజన్యపదార్థజ్ఞానరూపకార్యానుమేయా, తా
దృశశక్తివిషయత్వం శక్యత్వమ్, తచ్చ జాతేరేవ, న వ్యక్తే, వ్యక్తీనా
త్యాహ—సాచశక్తిరితి. కైముతికన్యాయమాహ—సిద్ధాంతఇతి. సచ
కారణత్వ తదవచ్ఛేదకాతిరిక్తశక్తౌ మానాభావః. దాహాదిలక్షణకా
ర్యానుపపత్తేరేవ ప్రమాణత్వాత్. సచ పహ్నిస్వరూపా త్ప్రతిబద్ధకా
భావసహకృతాత్తదుపపత్తిః. ప్రతిబద్ధకాభావస్యాభావతయా అహే
తుత్వాత్. అనుమానమపి, పహ్నిః - అద్విషాతీద్వియస్థితస్థాపకేతరభా
వాశ్రయః-గుణవత్త్వాత్. ఘటవత్. 'న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే
న తత్సనుశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే
స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ * శక్తయస్సర్వభావానా మచిన్త్యజ్ఞాన
గోచరాః, యతోఽతో బ్రహ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యాభావశక్తయః * సర్వజ్ఞ
తాత్ప్రప్తిరనాదిబోధః స్వతంత్రతానిత్యమలుప్తశక్తిః, "ఇత్యాదిశ్రుతిస్సృ
తివచనాన్యపి శక్తౌ మానం. తదుక్తం చిత్సుఖాచార్యైః 'పరాస్య
శక్తిర్వివిధా సర్గాద్యాభావశక్తయః, ఇతి శ్రుతిస్సృతిమితా శక్తిః కేన
నివార్యతే, ఇతి నను ప్రమాణాభావాన్నాన్త్యర్థవిషయినీ పదానాం
శక్తిః యేన సా పదార్థాంతరమితి విచార్యతే ఇత్యతః—సాచేతి.
యద్వా నన్వస్తు నిరుక్తా శక్తిః తథాపి శక్యత్వం దుర్వచమ్. న తావ
చ్ఛక్తివిషయత్వం. అన్వయస్యాపి శక్యత్వాప్తేః. నాపి జ్ఞాయమాన
శక్తివిషయత్వం తథా. తజ్జాపకం న తావత్ప్రత్యక్షం. గత్వాదివదను
పలమ్భాత్. నచానుమానం. తద్వాప్యలిక్తాభావా దిత్యతః—
సాచేతి. తాదృశేతి. జ్ఞాయమానేత్యర్థః. నను వ్యక్తిరేవ నామాఖ్యాత
పదవాచ్యా ఆలమ్భప్రోక్షణవిశేషనాదిచోదనాయా గామభ్యాజేత్యాది
లౌకికచోదనాయా హననాదిప్రతిషేధస్య చ తిత్రైవ సంభవాత్. కథం
తర్హి జాతిలాభ ఇతి చేత్. ఆక్షేపాత్. సచ జాతిరేవ వాచ్యా తత్సం
బధాచ్చ వ్యక్తిలాభ ఇతి వైపరీత్యమపి. జాతే ర్వ్యక్తివ్యభిచారేణ తద

మానస్త్యేన గురుత్వాత్, కథం తర్హి గవాదిపదాద్యవ్యక్తిభానమితి
 చేత్, జాతే రవ్యక్తిసమానసంవిత్సంవేద్యత్వాదితి బ్రూమః, యద్వా
 గవాదిపదానాం వ్యక్తా శక్తిః స్వరూపసతీన తు జ్ఞాతా జాతౌ తు సా
 నాక్షేపకత్వాత్. తస్మాదవ్యక్తేరేవ నామాఖ్యాతపదవాచ్యా. నేత్యా
 హ—తచ్ఛేతి.—అయం భావః. కిం శుద్ధస్య శక్తే ర్వాచ్యత్వం? జాతి
 విశిష్టవ్యక్తేర్వా? నాద్యః. శిబ్దాన్నిర్వికల్పకథీప్రసక్తాత్. నద్వితీయః.
 నాగ్రహీతవిశేషణాన్యాయేన ప్రథమగ్రహీతజాతేరేవ నామాదిపదవా
 చ్యత్వాచిత్యాత్. కించ తవ మతేఽపి సంగతిగ్రహః సర్వవ్యక్తివిషయః?
 ఉత ఏకవ్యక్తివిషయః? నాద్యః. అతీతానాగతవ్యక్తీనా మశక్యజ్ఞాన
 త్యాత్. న ద్వితీయః. ఇయం వ్యక్తిస్తద్విషయః ఇయం నేత్యత్ర నియా
 మకాభావాత్. భావేవాసజ్జతిగ్రహస్యాన్యవిషయత్వేన అపూర్వవ్య
 క్తిలాభాభావప్రసక్తాదితి—నను వ్యక్తే ర్నామాదిపదాశక్యత్వే కథం
 తదుచ్ఛారణానంతరం తత్ప్రతిత్యయః? కథం వా పశుమానయ పశుమా
 లభేతేత్యాదిచోదనా? నచానేకవ్యక్తివాచకత్వే గౌరవం. ఆలంభాది
 చోదనానుపపత్త్యా వ్యక్తివాచకత్వసిద్ధౌ తద్గౌరవస్యాదోషత్వా
 దిత్యాశయేనాక్షిపతి. కథం తర్హితి. జాతిభాసకసామగ్యాగ్రి వ్యక్తిభాస
 కత్వస్య ప్రత్యక్షస్థలే దర్శనేన జాతిశక్తిజ్ఞానా దుపపన్నోవ్యక్తిలాభః
 ఇత్యాహ—జాతేరితి. జాతివ్యక్త్యో రైక్యా త్తయో రేకవిత్తివే
 ద్యత్వం? జాతిభాససామగ్యాగ్రి వ్యక్తిభాససామగ్రినైయత్యాద్వా?
 జాతిభాససామగ్యాగ్రి వ్యక్తిభాసకత్వనియమాద్వా? నాద్యః. అసిద్ధేః.
 న ద్వితీయః. స్మృతిస్థలే వ్యభిచారాత్. ప్రకృతే వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానాభా
 వేన తత్సాహిత్యాభావాచ్చ. న తృతీయః. అన్యభాససామగ్యాగ్రి అన్య
 భాసకత్వే అతిప్రసంగాత్. ప్రత్యక్షస్థలే చ సంయోగసంయుక్తతా
 దాత్త్యాదే రవ్యక్తిజాతిభాసకస్య సత్త్వాత్. తతశ్చ జాతిభాససామగ్యాగ్రి
 నవ్యక్తిలాభ ఇత్యరుచేరాహ—యద్యేతి. నను గవాదిపదానాం శక్తి
 ర్యదివ్యక్తావపి సా జ్ఞాయత ఏవ అన్యభాత్యప్రామాణికత్వాపత్తి రిత్యా

జ్ఞాతాహేతుః, న తు వ్యక్త్యంశే శక్తిజ్ఞానమపి కారణం, గౌరవాత్, జాతిశక్తిత్వజ్ఞానే సతి వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానం వినాపి వ్యక్తిధివిలంబాభావాచ్చ, అతవ న్యాయమతేఽపి అన్వయే శక్తిః స్వరూపసతీతి సిద్ధాంతః, జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వమేవ వాచ్యత్వమితి జాతిరేవ వాఽన్య, అథవా వ్యక్తేర్లక్షణయాఽవగమః, యథా నీలోఘటఇత్యత్ర నీలగుణవిశిష్టే లక్షణా, తథా జాతివాచకస్య తద్విశిష్టే లక్షణా, తదుక్తం 'అనశక్త్య, శక్తిసత్త్వేఽపి తజ్జ్ఞానం నవ్యక్తిశక్తిజ్ఞానత్వేన జాతివిశిష్టవ్యక్తివిషయశక్తిజ్ఞానత్వేన వా హేతుః కింతు జాతివిషయశక్తిజ్ఞానత్వేన లాఘవాదిత్యాహ—జాతౌత్వీతి. జాతిశక్తిత్వజ్ఞాన ఇతి. తథాచాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జాతిశక్తిజ్ఞానం వ్యక్తిజ్ఞానేఽపి కారణమితి నాతిప్రసక్తఇతిభావః. నను సా శక్తిరేకా వా? నానా వా? నాన్త్యః. జాతివ్యక్తితత్సంబంధేషు ప్రత్యేకం శక్తికల్పనాయాం గౌరవాత్. నాద్యః. జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వేన వ్యక్తేరపి శక్యత్వప్రసక్త ఇత్యత ఆహ—జ్ఞాయమానేతి. పదశక్తిజ్ఞాననిష్ఠపదార్థోపస్థితోహేతుతాయాం విషయతయా వచ్ఛేదకత్వం శక్యత్వ మిత్యర్థః. నను గవాదిపదానాం వ్యక్తిశక్తౌ మానాభావః. నచ పదోచ్ఛారణానంతరం జాతిప్రతీతివత్తత్ప్రతీతే రవ్యనుభవసిద్ధత్వాత్సైవ మానమితి యుక్తం లక్షణయాపి తదుపపత్తే. అన్యథాతీందావపి స్వరూపసచ్చక్త్యధిపగమాపత్తిః. అతవ నాన్వయేఽపి పదస్య స్వరూపసతీ శక్తిః తస్య వాక్యగమ్యత్వేన పదస్య తత్ర సామర్థ్యాభావాత్. నచ వాక్యే శక్తిరిష్టా అస్తి యేష తే చ శక్తివిషయత్వం శక్యత్వ మితి లక్షణమపి లఘ్విత్యపరితోషాదాహ—అథవేతి. నను శక్తిలక్షణాభ్యాం జాతివ్యక్త్యుపస్థితౌ యుగపద్వృత్తిద్వయవిరోధః నచ లక్షణయోభయోపస్థితిః. అన్యలక్షణాయా అన్యాయనుపస్థాపకత్వాత్ జాతేశ్చ శక్యత్వేన లక్షణాయా స్తద్విషయత్వాయోగాదిత్యాశఙ్క్య, స్వాతంత్ర్యేణ జాతే శక్యత్వేఽపి వ్యక్తివిశేషణత్వేన వ్యక్తిలక్షణావిషయత్వమవిరుద్ధమితి సదృష్టాంతమాహ—యథేతి. లక్ష్య

న్యలభ్యశ్చబ్ధార్థః ఇతి, ఏవంశక్యో నిరూపితః, అథ లక్ష్యపదార్థో నిరూ
 ప్యతే- తత్ర లక్షణావిషయో లక్ష్యః, లక్షణా చ ద్వివిధా, కేవలలక్ష
 ã లక్షితలక్షణాచేతి, తత్ర శక్యసాక్షాత్సంబంధః కేవలలక్షణా, యథా
 గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర ప్రవాహసాక్షాత్సంబంధిని తీరే గంగా
 పదస్య కేవలలక్షణా, యత్ర శక్యపరంపరాసంబంధేనార్థాన్తరప్రతీతిస్తత్ర
 లక్షితలక్షణా, యథా ద్విరేఫపదస్య రేఫద్వయశక్తస్య భ్రమరపదఘటి
 తపరంపరాసంబంధిని మధుకరే వృత్తిః, గౌణ్యాపి లక్షితలక్షణైవ, యథా
 సింహో మాణవక ఇత్యత్ర సింహశబ్దవాచ్యసంబంధికౌర్యాదిసంబంధేన
 మాణవకస్య ప్రతీతేః. ప్రకారాన్తరేణ లక్షణా త్రివిధా, జహల్లక్ష
 ã అజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్షణా చేతి, తత్ర శక్యమనంత్యావ్య
 యత్రార్థాన్తరస్య ప్రతీతిస్తత్ర జహల్లక్షణా, యథా విషం భుంక్ష్యే
 స్య శక్యాధీననిరూపణత్వా త్తన్నిరూపణానంతరం లక్ష్యాన్తోనిరూప్యత
 ఇతి ప్రతిజానీతే. అథేతి. లక్షణేతి. శక్యసంబంధో లక్షణా తద్విషయో
 లక్ష్య ఇత్యర్థః. యత్రేతి. శక్యపరంపరాసంబంధో లక్షితలక్షణా యతస్త
 త్పదం స్వశక్యపరంపరాసంబంధినమేవార్థం ప్రత్యాయయతీతి నాసం
 భవః. తాదృశం పదముదాహరతి—యథేతి. నన్విదం గౌణవృత్తావతి
 వ్యాపకం తస్యా అపి సింహశబ్దవాచ్యసింహత్వసమానాధికరణ కౌర్యా
 దిసంబంధేన దేవదత్తప్రత్యాయకత్వాదిత్యాశ్చ లక్ష్యత్వాన్న దోషః
 ఇత్యాహ—గౌణ్యాపీతి. శక్యసంబంధిమాత్రవిషయావృత్తి ర్జహల్లక్షణా
 సా చ యద్యపి గంగాయాం ఘోషః ప్రసిద్ధలక్షణాస్థలే గంగాపదేఽపి
 తథాపి గణ్ఠాతీరత్వస్య పూర్వముపస్థితస్య కదాచిల్లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వా
 త్సా అజహత్సన్ధిపీతి యత్ర లక్షణా జహత్సన్ధిరైవ తదుదాహ
 రతి—యథా విషం భుంక్ష్యేతి. యద్యపి విషభక్షణం కర్తవ్యత్వాన్వ
 యయోగ్యం పరస్తు కృతం సద్యోవ్యాపాదయతీతి నాన్వయానుప
 పత్తిః. తథాపి పితుః శత్రుగృహాన్నభోజననివృత్తౌ తాత్పర్యాత్తదను
 పవత్యా వాక్యస్య తత్ర లక్షణేతి ధ్యేయం శక్యార్థమితి. శక్యార్థవిశిష్ట

త్యత్ర స్వార్థం విహాయ శత్రుగృహే భోజననివృత్తి ర్లక్షితా, యత్ర శక్యాధమస్తర్భావైవాధాన్తరప్రతీతి స్తత్రాజహల్లక్షణా, యథా శుక్లోఘట ఇత్యత్ర శుక్లశబ్దః స్వార్థం శుక్లగుణ మంతర్భావైవ తద్వతి ద్రవ్యే లక్షణమావర్తతే, యత్రహి విశిష్టవాచకః శబ్దఏకదేశం విహాయ ఏకదేశే వర్తతే తత్ర జహదజహల్లక్షణా, యథా సోఽయం దేవదత్త ఇతి, అత్రహి పదద్వయవాచ్యయో ర్విశిష్టయో రైక్యానుపపత్త్యా పదద్వయస్య విశేష్యమాత్రపరత్వం, యథావా తత్త్వమసీత్యాదా తత్పదవాచ్యస్య సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టస్య త్వంపదవాచ్యేన అంతఃకరణవిశిష్టేన విశ్యాయోగాదైక్యసిద్ధ్యర్థం స్వరూపే లక్షణేతి సాంప్రదాయికాః వయం తుబ్రూముః, సోఽయం దేవదత్తస్తత్త్వమసీత్యాదా విశిష్టవాచకానాం పదానా మేకదేశపరత్వేఽపి న లక్షణా, శక్త్యవస్థితవిశిష్టయో రభేదాన్వయానుపపత్తౌ విశేష్యయోః శక్త్యవస్థితయోరేవాభేదాన్వయబోధావిరోధాత్, యథా ఘటోఽనిత్యః ఇత్యత్ర ఘటపదవాచ్యైకదేశఘటత్వస్యాయోగ్యత్వేఽపి యోగ్యఘట విషయత్వం లక్షణమ్. తేన కాకేభ్యో దధిరక్ష్యతా మిత్యత్ర నాతివ్యాప్తిః. కాకాదేశ్యక్యాధస్య విశేష్యత్వేన జహదజహల్లక్షణాయా స్తద్విశిష్టవిషయత్వాభావాత్ — యత్రహి. శక్త్యైకదేశమాత్రవిషయవృత్తిత్వం జహదజహల్లక్షణా లక్షణ విహ వివక్షితం. నతు విశిష్టవాచకత్వే ఘటితం. తస్య వ్యర్థత్వాత్. నచ కాకేభ్యో దధిరక్ష్యతామిత్యత్రావ్యాప్తిః శునకాదే రేకదేశత్వాభావాదితి వాచ్యం. సామృద్ధాయకమతే తస్యానుదాహరణత్వాత్. గ్రన్థకారమతే తు శక్యాశక్యవిశేష్యకవృత్తిత్వస్య తల్లక్షణత్వాత్. నన్వాకృతిశ్చబ్ధార్థః ఇత్యభ్యుపగమాత్ దేవదత్తాదే శ్శక్త్యైకదేశత్వాభావా దసంభవ ఇతి చేన్న. ఆకృతివిశిష్టవ్యక్తివాచకత్వవాదిమతేన ఏతల్లక్షణప్రణయనాత్. సిద్ధాంతేన జహదజహల్లక్షణాయా ఏవాసిద్ధేః. లక్షణా త్రైవిధ్యస్య చ మతాన్తరాభిప్రాయత్వాత్. నను విశేషణపరేఽపి నితోఽఘట ఇత్యా

వ్యక్త్యాసహ అనిత్యత్వాన్వయః, యత్ర పదార్థైకదేశస్య విశేషణత
యోపస్థితిః తత్ర స్వాతంత్ర్యేణోపస్థితయే లక్షణాభ్యుపగమః, యథా
నిత్యో ఘటశత్యత్ర ఘటపదార్థుటత్వస్య శక్త్యా స్వాతంత్ర్యేణాను
పస్థిత్యా తాదృశోపస్థిత్యర్థం ఘటపదస్య ఘట త్వే లక్షణా ఏవ
మేవ తత్త్వమసీత్యాదివాక్యేఽపి నలక్షణా, శక్త్యా స్వాతంత్ర్యేణోప
స్థితయో స్తత్త్వంపదార్థయో రభేదాన్వయే బాధకా భావాత్,
అన్యథా గేహే ఘటః ఘటే రూపం ఘటమానయేత్యాదౌ ఘటత్వ
గేహత్వాదేరభిమతాన్వయబోధాయోగ్యతయా తత్రాపి ఘటాదిపదా
నాం విశేష్యమాత్రపరత్వే లక్షణా స్యాత్, తస్మాత్త్వమసీత్యాది
వాక్యే ఆచార్యాణాం లక్షణోక్తిరభ్యుపగమవాదేన బోధ్యా, జహద
జహల్లక్షణోదాహరణం తు కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతా మిత్యాద్యేవ,

దౌ లక్షణా న స్వాదవిశేషా దిత్యతలహ—యత్ర పదార్థైకదేశస్యేతి.
స్వాతంత్ర్యేణేతి. విశేషణత్వేన శక్త్యుపస్థితస్య ఘటత్వాదే రన్యన్విత
తయా నిరాకాంక్షత్వేన స్వతంత్ర్యోపస్థితే రాకాంక్షోన్మాపకతయా
తస్యాఏవాన్వయబోధాజ్ఞాత్వాదితి భావః. నను విశిష్టవాచకపదస్య
విశేష్యపరత్వేఽపి లక్షణైవ. తదేకదేశత్వసామ్యాత్. లాఘవేన శక్త్యై
కదేశపరత్వస్య తత్ర ప్రయోజకత్వాత్. అతఏవ న్యాయః, 'పదార్థః
పదార్థేనాన్వేతి న తు తదేకదేశేనే'తి. తథాచ నీలో ఘటః సోఽయం
దేవదత్తః తత్త్వమసీత్యాదావపి లక్షణేత్యతలహ—అన్యథేతి. ఘటా
దిపదానామితి. నచాత్రాప్యనుమితిః. అపసిద్ధాంతాత్. విశేష్యస్యైకదేశ
త్వేఽపిశక్త్యైవస్వాతంత్ర్యేణోపస్థితయాన్వయబోధోపపత్తౌ పునస్తదుప
స్థితయే లక్షణాకల్పనస్యాప్రామాణికత్వాచ్చేతి భావః. తర్హి జహదజ
హల్లక్షణాయా నిర్విషయత్వాపత్తి రిత్యాశంకా, విశిష్టవాచకత్వవా
దిమతేన స్వయం తద్విషయమాహ—జహదజహల్లక్షణోదాహరణం
త్పితి. ఛత్రిణో యాస్తీత్యాదిక మాదిపదగ్రహ్యం—శక్యేతి. శక్య
తావచ్ఛేదకేత్యర్థః. నను కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యాదౌ లక్షణా

తత్ర శక్యకాకత్వపరిత్యాగేన అశక్యదధ్యుపసూతకత్వపురస్కారేణ
 కాకేఽపి కాకశబ్దస్య ప్రవృత్తేః. లక్షణాబీజం తుతాత్పర్యానుపపత్తి
 రేవ, నత్వన్వయానుపపత్తిః; కాకేభ్యో దధి రత్వతా మిత్యత్రాన్వయా
 నుపపత్త్యభావాత్. గజ్జాయాం ఘోష ఇత్యాదా తాత్పర్యానుపపత్తే
 రపిభావాత్. లక్షణా చ న పదమాత్రవృత్తిః, కిన్తువాక్యవృత్తిరపి,
 యథా గంభీరాయాం నద్యాం ఘోష ఇత్యత్ర గంభీరాయాం నద్యా
 యా నాశక్యమాత్రవిషయత్వమ్. అజహల్లక్షణాత్వప్రసక్తాత్. నచ
 శక్యాశక్యవిషయత్వమ్. తదనుగతలక్ష్యతావచ్ఛేదకస్యాప్రతీతే రిత్యా
 శబ్దస్య, దధ్యుపసూతకత్వమేవ శక్యాశక్యవృత్తిలక్ష్యతావచ్ఛేదక మి
 త్యాహ—అశక్యేతి. ఏవం లక్షణా నిరూపితా, సంప్రతి తద్బీజం
 నిరూపయతి—లక్షణాబీజం త్వితి. ఏవకారవ్యావర్త్యమాహ—నత్వితి.
 కిం అన్వయానుపపత్తిః తద్బీజం? తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపప
 త్తిర్వా? ఆద్య ఆహ—కాకేభ్య ఇతి. న ద్వితీయః. లాఘవావశ్యక
 త్యాభ్యాం తాత్పర్యానుపపత్తేరేవ లక్షణాబీజత్వాచిత్యాత్. నను
 తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపపత్తి ర్ధుర్వ్యపి గంగాయాం ఘోషః
 ఇత్యాదా క్లృప్తత్వాత్ లక్షణాబీజం న తు తాత్పర్యానుపపత్తి రిత్యత
 ఆహ—గంగాయామితి. లక్షణా-పదమాత్రవృత్తిః-వృత్తిత్వా చ్ఛక్తి
 పదితినైయాయీకాః-తాన్ప్రీత్యాహ—లక్షణాచేతి. ఉక్తానుమానంచ
 శక్తిత్వేనసోపాధికమితి భావః. నను శక్తేః పదమాత్రవృత్తిత్వే శక్తి
 త్వం న ప్రయోజకం లాఘవేన సామాన్యధర్తస్య వృత్తిత్వసైవ
 తత్ప్రయోజకత్వాదిత్యాశబ్దస్య, చిత్రగు మానయ గంభీరాయాం
 నద్యాం ఘోష ఇత్యాదా గవాదిపదే లక్షణా న చిత్రాదిపదఇత్యత్ర
 నియామకాభావేన పదసముదాయఏవ తత్ర లక్షణాయా స్వయాపి
 స్వీకర్తవ్యతయా గుర్వపి శక్తిత్వం తత్ర ప్రయోజకమిత్యాహ—
 యథా గంభీరాయా మితి. శక్యసంబంధోహి లక్షణా వాక్యేచ శక్యనా
 శ్రయే తత్కల్పనం బాధిత మితి చోదయతి—నన్వితి. శక్యసంబంధపవ

మితి పదద్వయసముదాయస్య తీరే లక్షణా, నను వాక్యస్యాశక్యత
యా కథం శక్యసంబంధరూపా లక్షణా? ఉచ్యతే, శక్త్యాత్ పదేన
జ్ఞాప్యతే తత్సంబంధో లక్షణా శక్తిజ్ఞాప్యశ్చ యథా పదార్థః తథా వా
క్యార్థోఽపీతి న కాచిదనుపపత్తిః, ఏవమర్థవాదవాక్యనాం ప్రశంసా
లక్షణా స్వశక్తిజ్ఞాప్యం చేహ శక్యపదేన వివక్షితం శక్తిజ్ఞాప్యశ్చ పదా
ర్థజ్ఞానద్వారా వాక్యార్థోఽపీతి వాక్యేఽపి లక్షణా యుక్తేత్యాహ—
ఉచ్యత ఇతి. నను శక్యసంబంధత్వావేక్షయా స్వశక్తిజ్ఞాప్యసంబంధత్వం
గుర్వితి చేన్న. వాక్యలక్షణాయాః ప్రమాణాంతరసిద్ధత్వేన తత్సాధా
రణగురులక్షణప్రణయనస్య న్యాయ్యత్వాత్. న చ జ్ఞాప్యసంబంధత్వ
మేవ లక్షణమస్తు తస్య వాక్యలక్షణసాధారణత్వాత్ తతశ్చ లక్షణే
శక్తిపదం వ్యర్థమితి వాచ్యం. తథాసతి గావ్యాదే రపవ్రంశస్య లక్ష
ణాపత్తౌ సాధుత్వాపత్తేః. వృత్తిమత్తవ్వనైవ శబ్దసాధుత్వప్రయోజక
త్వాత్. నచ వాక్యస్య స్వనిష్ఠశక్త్యభావేన కథం స్వశక్తిజ్ఞాప్యసంబంధ
రూపాలక్షణా స్యాదితి వాచ్యమ్. శక్త్యా శ్రయస్య పదనైవ సము
దాయరూపేణ వాక్యత్వాభ్యుపగమాత్. యద్వా జ్ఞాప్యసంబంధవ
లక్షణా. నచాపవ్రంశస్య సాధుత్వాపత్తౌ యజ్ఞే ప్రయోగాపత్తిః.
వ్యాకరణవృత్త్యాద్యత్యస్య సాధుత్వవ్యవహారప్రయోజకత్వాత్.
వ్యాకరణం చ ప్రకృతిప్రత్యయానుఖ్యాయీకాస్తృతిరితి నాత్మాశ్రయః.
తతశ్చోపపన్నావాక్యే లక్షణేతి. తదేతత్సర్వ మభిప్రేత్యాహ—న
కాచిదనుపపత్తిరితి. నను చిత్రగు మానయ గంభీరాయాం నద్యాం
ఘోష ఇత్యాదావపి గవాదిపదవ లక్షణా. నచ నియామకాభావః.
విశేష్యపదత్వస్య నియామకత్వాత్. అతఏవాభేదాన్వయస్థలే నీలో
ఘట ఇత్యాదా విశేషణవిభక్తిః సాధుత్వాద్ధా. నచ పదాంతరవై
యర్థ్యం చిత్రగోస్వామిగంభీరనదితీరాదా తాత్పర్యద్యోతకత్వాత్. అత
ఏవ ప్రజయతీత్యాదా ఉపసర్గస్య ప్రకృష్టే జయే తాత్పర్యద్యోత
కత్వం న తు శక్తిర్లక్షణా వా. తతశ్చ వాక్యే న లక్షణేత్యత ఆహ—

రూపాణాం ప్రాశస్త్యే లక్షణా, సోఽరోదీదిత్యాదినిందార్థవాదవాక్యా
నాం తు నిందితత్వే లక్షణా, అర్థవాదగతపదానాం ప్రాశస్త్యాదిలక్షణా
భ్యుపమే ఏకేన పదేన లక్షణయా తదుపస్థితిసంభవే పదాంతరంవ్యర్థం
స్యాత్, ఏవం చ విధ్యపేక్షితప్రాశస్త్యరూపపదార్థప్రత్యాయకతయా
ర్థవాదపదసముదాయస్య పదస్థానీయతయా పదం సద్విధినా ఏకవాక్యం
భవతీత్యర్థవాదవాక్యేనాం పదైకవాక్యతా, కస్తర్హివాక్యైకవాక్య
తా? యత్ర ప్రత్యేకం భిన్నభిన్నసంసర్గప్రతిపాదకయోర్వాక్యయో
ఏవమితి. అర్థవాదవాక్యేనామితి. నహి 'విశ్వరూపో వై త్వాష్ట్రః'
ఇత్యాదావనేకపదసందర్భాత్తే అర్థవాదవాక్యే విశేష్యపదం లాక్ష
ణికం విశేషణపదస్తు ద్యోతకమితి నియమోఽస్తి. విశేష్యపదానామపి
నానాత్వాత్. తథాచార్థవాదస్థలే వాక్యలక్షణాయాః క్లృప్తత్వేన లో
కేఽపి గంభీరాయాం నద్యాం ఇత్యాదౌ వాక్యఏవ లక్షణేతి భావః.
అర్థవాదే పదైకవాక్యతాప్రసిద్ధిరపి తత్ర వాక్యలక్షణాయాః పూన
మిత్యాహ—ఏవం చేతి. అన్యథా తప మతే అర్థవాదాంతర్గతస్య
కస్యచిదేవ పదస్య ప్రశస్తత్వనిందితత్వరూపార్థప్రత్యాయకతయా
తస్యైవ పదైకవాక్యత్యావత్తే అర్థవాదపదసముదాయే తత్ప్రసిద్ధిర్న
స్యాదితి భావః. ప్రసక్తౌ ద్వాక్యైకవాక్యతాం నిరూపయితు మాకాం
క్షాముద్భావయతి—కృ తర్హితి. యద్వా తత్ప్రసిద్ధిర్న వాక్యలక్షణా
యాం ప్రమాణం పదమాత్రవృత్తిలక్షణవాదిమతపవార్థవాదాంతర్గ
తస్య పదస్య సతః పదాంతరద్యోతితతాత్పర్యవిషయప్రాశస్త్యర్థప్రతి
పాదకతయా పదైకవాక్యత్వసంభవాత్. అన్యథా వాక్యస్యాపి సతః
పదైకవాక్యత్వే కుత్రాపి వాక్యైకవాక్యతా న స్యాదిత్యాక్షిపతి. కస్త
ర్హితి. నహి వాక్యయో స్యతో రేకవాక్యత్వం వాక్యైకవాక్యత్వం
కింతు వాక్యార్థబోధకయోః. తథాచార్థవాదస్య వాక్యత్వేఽపి ప్రాశ
స్త్యరూపాబోధకతయా వాక్యార్థానుభావకత్వాభావా న్నవాక్యైక
వాక్యతేత్యాహ—యత్రేతి. విశేష్యే విశేషణ మితి న్యాయేన పదార్థ

రాకాంతోపశేన మహావ్యార్థబోధకత్వమ్, యథాదర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామాయజేతేత్యాది వాక్యానాం. సమిధో యజతీత్యాదివాక్యానాం చ పరస్పరాపేక్షితాంగాం భావబోధకతయ్యైవైకవాక్యతా, తదుక్తం భట్టపాదైః, “స్వార్థబోధే సమాప్తానా మంగాజ్ఞేత్యాద్యపేక్షయా, వాక్యానా మేకవాక్యత్వం పునః సంహత్య జాయతే” ఇతి, ఏవం ద్వివిధోఽపి పదార్థో నిరూపితః, తదుపస్థితశ్చ సత్తిః, సమూహాలాఘ్ననాదేవ వైశిష్ట్యవగాహిమహావాక్యార్థజ్ఞానోపపత్తౌ మధ్యేనావాన్తరవాక్యార్థబోధ ఇతి వాక్యైకవాక్యతాయాం లోకే కశ్చిద్విప్రతిపద్యేతాపి ఇత్యతో నిస్సందిగ్ధవైదికవాక్య ముదాహరతి—యథేతి. పరస్పరేతి. ప్రకృతీనాం దర్శపూర్ణమాసాదీనాం స్వప్రకరణస్థాంగైర్నివృత్తోపకారకాకాంతోఽథా మనారభ్యాధీతాంగైః వికృతీనాంచాతిదిప్తాంగైః పరిపూర్ణానాం శరమయాదిభిస్సహ నష్టాశ్వదగ్ధరథవదుత్థితాకాంతోవిరహేఽపి రక్తః పటోభవతీతవదుత్థాపితపరస్పరాకాంతో సత్త్వాదిత్యభిప్రాయః. నను వేదేఽపి నావాన్తరవాక్యార్థబోధానంతరం మహావాక్యార్థజ్ఞానం తథాసతి వాక్యయో ర్జనితాన్వయబోధత్యేన నిరాకాంక్షతయా మహావాక్యార్థబోధో న స్యాదితి చేన్న. అవాన్తరవాక్యార్థబోధానంతరం తదనుకూలాకాంతోఽభావేన వాక్యభ్యాం పునరవాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానాభావేఽప్యజనితతాత్పర్యవిషయమహావాక్యార్థబోధాభ్యాం తాభ్యామేవ సంహతాభ్యాం మహావాక్యార్థబోధసంభవాత్. అత్ర సదాచార్యసమ్మతిమాహ—తదుక్తమితి. నచ వేదేఽపి విశేష్యే విశేషణమితి న్యాయేన ప్రథమతవ విశిష్టవైశిష్ట్యవగాహిమహావాక్యార్థబోధోఽస్తు లాఘవాదితి వాచ్యమ్. తథాసతి కర్తృస్వరూపజ్ఞానానంతరం ఫలాన్వయబోధః తతః శేషశేషిభావాన్వయబోధ ఇతి రాధాన్తభంగాపత్తేః ఉత్పత్త్యుత్పన్నశిష్టగుణవిభాగానుపపత్తేశ్చేతి — తదుపస్థితిరితి. శక్తిలక్షణాన్యతరసంబంధేన పదజన్యపదార్థస్మృతిరాసత్తిరిత్యర్థః. నన్వస్తు పదార్థోఽస్థితిరాసత్తిః తథాపి న తజ్ఞానం శాబ్దబోధే

సా చ శాబ్దబోధే హేతుః, తదైవాన్వయ వ్యతిరేకదర్శనాత్, ఏవం
 మహావాక్యార్థబోధేఽవాన్తరవాక్యార్థబోధే హేతుః, తదైవాన్వయా
 ద్యవధారణాత్. క్రమస్రావం తాత్పర్యం నిరూప్యతే, తత్ర తత్ప్ర
 తీతీచ్ఛయోచ్ఛరితత్వం న తాత్పర్యమ్, అర్థజ్ఞానసూన్యేన పురుషేణో
 చ్ఛరితాద్వేదాదర్థప్రత్యయాభావప్రసక్తాత్, అయమధ్యాపకోఽవ్యు
 త్పన్న ఇతి విశేషదర్శనేన తత్ర తాత్పర్యప్రమన్యావ్యభావాత్,
 హేతుః. మానాభావాత్. నాపి స్వరూపసతీ. పదార్థానాం శాబ్దజ్ఞానే
 విశేషణత్వేన భాసమానతయాతదుపస్థితేర్విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వా
 పత్తే శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణతాభ్యుపగమభంగాపత్తే రిత్యతఃపా.
 సాచేతి. ఆసత్తిరేవ హేతుః. నతు తజ్ఞానం. తథా చ పదజన్యపదార్థో
 పస్థితీత్వేన హేతుత్వాదసాధరణ్యమితి భావః. నచ తేనరూపేణ
 హేతుత్వేమానాభావఇత్యాహ—తదైవేతి. నచ విశేషణజ్ఞానత్వేన
 హేతుత్వం. విశేష్యధియోఽహేతుత్వాపాతాత్. న చేష్టాపత్తిః,
 యావదన్వయప్రతియోగ్యుపస్థితావేవాన్వయబోధః తదభావేనేత్య
 న్వయవ్యతిరేక విరోధాదిత్యర్థః. ఏవం శాబ్దజ్ఞానకారణం నిరూప్య
 తద్విశేషకారణమాహ—ఏవమితి. న చోక్తన్యాయేన వైదికమహావా
 క్యార్థజ్ఞాన ఏవావాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానం హేతుః నతు లోకేఽపి
 తత్ర సమూహాలగ్ననాత్తదుత్పత్తే విరోధాభావాదితి వాచ్యం. వైది
 కస్థలే లాఘవేన మహావాక్యార్థజ్ఞానత్వేనైవా వాన్తరవాక్యార్థజ్ఞాన
 జన్యతావచ్ఛేదకతయా క్లృప్తత్వేన లోకే సమూహాలంబనమాత్రాత్
 మహావాక్యార్థజ్ఞానస్యేవాసిద్ధేః. అన్యథాకదాచిదాకాంతాదిపశాద్య
 త్రావాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానం తత్ర తన్నస్యాత్. యది చ పదార్థ సమూ
 హాలగ్ననాదపి మహావాక్యార్థజ్ఞానం తదా తజ్జన్యమహావాక్యార్థజ్ఞా
 నత్వం తజ్జన్యతావచ్ఛేదకమితి న వ్యభిచార ఇతి బోధ్యమ్. మానిశ్లో
 కాదావవ్యాప్తిరితి దోషేనత్యేవ దోషాన్తరమాహ—అర్థజ్ఞానసూన్యే
 నేతి. తత్ర కిం తాత్పర్యజ్ఞానం ప్రమారూపం? ప్రమహూపంవా?

నచ ఈశ్వరీయతాశ్చర్యజ్ఞానాత్తత్ర శాబ్దబోధ ఇతి వాచ్యమ్, ఈశ్వరానన్తీకర్తురపి తద్వాక్యార్థప్రతిపత్తిదర్శనాత్. ఉచ్యతే, తత్ప్రతీతిజనకత్వయోగ్యత్వం తాత్పర్యం, గేహే ఘట ఇతి వాక్యం గేహే ఘటసంసర్గప్రతీతిజననయోగ్యం న తు పటసంసర్గప్రతీతిజననయోగ్యం ఇతి తద్వాక్యం ఘటసంసర్గపరం న తు పటసంసర్గపర మితి వ్యపదిశ్యతే, నను సై న్యమానయేత్యాదివాక్యం యదా లవణానయనప్రతీతిచ్ఛయా ప్రయుక్తం తదాశ్చర్యసంసర్గప్రతీతిజననే స్వరూపయోగ్యతాసత్త్వాల్లవణపరత్వజ్ఞానదశాయా మప్యశ్వాదిసంసర్గజ్ఞానాపత్తిరితి చేన్న, తది

తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి-అయమితి. విశేషదర్శనేనేతి. విరోధిదర్శనేనేత్యర్థః. నచేతి. యద్యపి సాక్షాత్కంఠతాలవాదిప్రేరక త్యాభావాన్నోచ్చారయిత్వమిశ్వరస్యతథాపి తత్ప్రేరకతామాత్రముచ్చారయిత్వం తచ్చ కంఠ తాలవాదివ్యాపారానుకూలకృతిమత్త్వా దీశ్వరేఽపీతి భావః. అవ్యుత్పన్నోదీరితపదవాక్యశ్రావిణః సాంఖ్యమిమాంసకాదే రపౌరుషేయత్వనిశ్చయవత స్తాత్పర్యనిశ్చయాభావేఽపి శాబ్దజ్ఞానదర్శనేన వ్యభిచారాన్న తాత్పర్యజ్ఞానం హేతు రిత్యాహ-ఈశ్వరేతి. తదితి. స్వార్థసంసర్గానుభవ జననస్వరూపయోగ్యత్వం తాత్పర్యమిత్యర్థః. నతు ఫలోపధానం. తస్మిన్ సతి తాత్పర్యజ్ఞానం సతి చ తస్మిన్ వాక్యార్థజ్ఞానఫలమిత్యన్యోన్యాశ్రయాత్. నకేవలమిదం తాత్పర్యం శాబ్దజ్ఞానోపయోగి కింతు వ్యవహారోపయోగి చేత్యాహ—గేహఇతి. ఘటసంసర్గపర మితి. వ్యపదిశ్యత ఇత్యన్వయః. అన్యథా ఇతి శబ్దోపాత్తహేత్వవిశేషాపత్తేః. నన్వితి. శ్వేతో ధావతీత్యాదివాక్యమాది పదగ్రహ్యం. లవణపరత్వేఽపీతి. లవణమాత్రప్రతీతిచ్ఛయోచ్చరితత్వజ్ఞానదశాయా మశ్వాదిసంసర్గప్రతీతి జనకత్వయోగ్యతాత్పర్యప్రతీతిసంభవేన తద్వాక్యాదశ్వాది సంసర్గానుభవాపత్తిః తత్పరత్వ వ్యవహారాపత్తి శ్చేత్యర్థః. తత్ప్రతీతిజనకత్వేసతి తదన్యప్రతీతిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వం తాత్పర్యం వివక్షితమిత్యాహ—తదితరేతి. నను ప్రథమేన

తదప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వస్యాపి తాత్పర్యం ప్రతి విశేషణత్వాత్, తథాచ యద్వాక్యం యత్ప్రతీతిజనన స్వరూపయోగ్యత్వే సతి యదస్యప్రతీతీచ్ఛయా నోచ్చరితం తద్వాక్యం తత్సర్గపరమిత్వవ్యతే, శుకాదివాక్యేఽవ్యుత్పన్నోచ్చరితవేదవాక్యాదా చ అర్థప్రతీతీచ్ఛాయావ వాభావేన తదస్యప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వాభావేన లక్షణసత్త్వా న్నావ్యాప్తిః, నచోభయప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితేఽవ్యాప్తిః, తదస్యమాత్రప్రతీతీచ్ఛయాఽనుచ్చరితత్వస్య వివక్షితత్వాత్, ఉక్తప్రతీతిమాత్రజననయోగ్యతాయాశ్చావచ్ఛేదికాశక్తిః, అస్తాకం తు సర్వత్ర కారణతత్పదేనాశ్వస్య ద్వితీయేన లవణస్య పరామర్శే లవణపరేవాక్యే దోషతాదవస్థ్య మిత్యాశంజ్య, సర్వనామ్నో బుద్ధిస్థవాచకత్వనియమేన ద్వితీయతత్పదేన ప్రథమతత్పదోక్తస్యైవ పరామర్శః అన్యథా యస్య కస్యచిత్పరామర్శే పటాన్యఘటప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితస్య ఘటమానయే త్యస్య తత్పరత్వానాపత్తిరిత్యాహ—తథాచేతి. భోజనప్రకరణే ప్రయుక్తస్య సైన్ధవమానయేత్యస్య వాక్యస్యాశ్వాన్యలవణప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వాన్న తత్సంసర్గజ్ఞానం నాపి తదా తత్పరత్వవ్యవహార ఇతి భావః. అవ్యుత్పన్నవాక్యే పూర్వోక్తామవ్యాప్తి ముద్ధరితి. శుకాదీతి. తదస్యమాత్రేతి. అత్రానుచ్చరితత్వ మప్రతిసంహితత్వం తేనైకపరతయా ప్రతిసంహితే మానిలిఖితనానార్థశ్లోకే నాతిప్రసంగః. నను తత్ప్రతీతిజనన స్వరూపయోగ్యతావచ్ఛేదకం తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వమేవ అన్యస్య తాదృశస్యాభావాత్. తథాచ పరమేశ్వరప్రద్యేషిమతే వేదవాక్యాదావవ్యాప్తిరిత్యత ఆహ—ఉక్తేతి. తస్మి శక్తికల్పనే గౌరవ మిత్యతఆహ—అస్తాకమితి. తథాచ వాక్యనిష్ఠవాక్యార్థజ్ఞానకారణతా-కించిదవచ్ఛేద్యా-కారణతాత్వాత్. పన్నీ నిష్ఠకారణతావదిత్యనుమానం శక్తా మానమితి భావః. నను న్యాయమతే శక్తే రనంగీకారా దసంభవః న చ తన్నతే తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వాదికమవచ్ఛేదక మితి యుక్తమ్. అననుగమాత్. ఇతి నేత్యాహ—ఇతి

తాయాం శక్తేరేవావచ్ఛేదకత్వాన్న కోఽపి దోషః, ఏవం తాత్పర్యస్య తత్ప్రతీతిజనకత్వరూపస్య శాబ్దజ్ఞానజనకత్వే సిద్ధే చతుర్థవర్ణకే తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వనిరాకరణవాక్యం తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వరూపతాత్పర్యస్య నిరాకరణపరం, అన్యథా తాత్పర్యనిశ్చయఫలకవేదాంత సకోఽపి దోష ఇతి. తథాప్యవచ్ఛేదకత్వ మనుగతమితి నోక్తదోషావ కాశః. అన్యథా పదశక్తావప్యగతేరితి భావః. నను తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వే అపసిద్ధాంతః వివరణాదా తస్య నిరాకృతత్వాదిత్యా శఙ్క్య నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానహేతుత్వస్యాన్వయ వ్యతిరేకప్రమాణ సిద్ధిత్వేన తద్వాక్యస్యాన్యాన్యశతాత్పర్యనిరాసపరతయా పుష్కపత్తే ర్న విరోధ ఇత్యాహ—ఏవమితి. తాత్పర్యజ్ఞానమాత్ర హేతుత్వనిరా సపరత్వే బాధకమాహ—అన్యథేతి. నను న తావదిదం తాత్పర్యం వ్యవహారోపయోగి తదితరప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వనైవ తత్పరపద ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన కేషవైయర్థ్యాత్. నచ గేహే ఘటఇతి వాక్యే పటసంసర్గార్థపరతావారణాయ తత్ప్రతీతిజనకత్వ ముపాత్తమితి వా చ్యం. ఘటసంసర్గపరస్య తస్య పటసంసర్గాన్యప్రమితుద్దేశ్యకత్వేన తత ఏవ తద్వారణాత్. న హి కశ్చి త్పటసంసర్గేచ్ఛయా గేహే ఘటఇతి ప్రయుక్తే. శబ్దప్రయోగే అవాచకపదప్రయోగస్యాన్యాయత్వాత్. ప్రయోగే వా పటసంసర్గపరత్వసేష్ఠత్వాత్. గజాదిపదవత్ లక్షణ యా తస్య తత్ప్రతీతిస్వరూపయోగ్యత్వాత్. అతఏవ నై తత్తాత్పర్యం శాబ్దజ్ఞానోపయోగి. విశేష్యమాత్రవిషయతయా తస్య హేతుత్వ సమ్భవే విశిష్టవిషయతయా తత్త్వే గౌరవాత్. నచ వైపరీత్యమర్హం నైర్ధవమానయేతి వాక్యస్యాన్వయసంసర్గప్రతీతిజనకత్వజ్ఞానే లవణపరత్వ జ్ఞానదశాయా మశ్వానుభవాసమ్భవాత్. నచ తత్ప్రతీతిజననస్వరూప యోగ్యత్వమేవ తాత్పర్యం తదవచ్ఛేదకం చ తదన్యప్రతీతీచ్ఛయాను చ్చరితత్వం తథాచ తజ్ఞానమేవ హేతురితి వాచ్యం. లాఘవేన తత్ప్రతీ తీచ్ఛయోచ్చరితత్వనైవ వావచ్ఛేదకత్వాచిత్యాత్. కించ తదన్యప్రతీతీచ్ఛ

విచారవైయర్థ్యప్రసక్తాత్, కేచిత్తు శాబ్దజ్ఞానత్వావచ్ఛేదేన తత్ర
తాత్పర్యజ్ఞానం న హేతు రిత్యేవం పరం చతుర్థవర్గకవాక్యం, తాత్ప
ర్యసంశయవిపర్యయోత్తరశాబ్దజ్ఞానవిశేషే చ తాత్పర్యజ్ఞానం హేతు
యానుచ్ఛరితత్వాప్రతిసన్ధానేఽపితత్ప్రతీతీచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వజ్ఞానే సతి
ప్రత్యక్షస్య వాక్యాదన్వయబోధదర్శనాన్న తజ్ఞానమన్వయధీ హేతుః.
నచ తేన తాదృశానుచ్ఛరితత్వమనుమాయ తతోఽన్వయమనుభవతీతి
వాచ్యం. తద్వాప్తిమవిదుషోఽపి తేనాన్వయబోధస్యానుభవసిద్ధ
త్వాత్. నచ తదపి. తస్య త్వయైవ దూషితత్వాత్. ఏతదప్రతిసన్ధా
నేఽపి తదన్వయప్రతీతీచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వజ్ఞానాదన్వయబోధాచ్ఛ. తస్మా
న్నోక్త తాత్పర్యం కారణమితి—అత్రబ్రూమః—తత్ప్రతీతీచ్ఛయా
నుచ్ఛరితత్వం తదన్వయమాత్రప్రతీతీచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వం చ తాత్ప
ర్యం. న చ పరస్పరవ్యభిచారాన్నోభయమపి హేతుః స్యాదితి
వాచ్యం. తదన్వయమాత్రప్రతీత్యుద్దేశ్యకత్వజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయజ్ఞాన
త్వేనానుగతేన హేతుత్వాభ్యుపగమాత్. సహితత్ప్రతీత్యుద్దేశ్యక
త్వజ్ఞానముదేతి. నచోక్త తాత్పర్యజ్ఞానం న కారణం మూనాభావాదితి
వాచ్యం. సైధవమానయేతి వాక్యస్య లవణపరత్వజ్ఞానదశాయాం
సత్యామప్యాకాంతౌదిగుటితసామగ్యాగ్రిమశ్వపరత్వజ్ఞానవిరహేణాశ్వ
సంసర్గజ్ఞానాభావాత్ అయమేతి పుత్రో రాజ్ఞః పురుషోఽపసార్యతా
మిత్యత్రాన్వయపరత్వసందేహే తద్వ్యతిరేకనిశ్చయే చ శాబ్దజ్ఞానప్రతి
బద్ధాచ్ఛ. కేచిత్తు తాత్పర్యనిశ్చయస్య శాబ్దజ్ఞానప్రతిబద్ధక తత్సంశయ
తద్వ్యతిరేకనిశ్చయనివృత్త్యుపక్షేణత్వా న్న హేతుత్వమితి. తన్న.
సిద్ధాంతే ప్రతిబద్ధకాభావస్య హేతుత్వాభ్యుపగమాత్. కించ య
త్సంశయేత్యాదివ్యాప్తిబలా త్తాత్పర్యనిశ్చయో హేతుః. నతు తద్వ్య
తిరేకజ్ఞానాభావః. తస్యాభావత్వేన గురుత్వాత్. అన్యథా వ్యాప్తి
నిశ్చయస్యాప్యనుమిత్య హేతుత్వావృత్తిరితి—అభేదరత్న కారమత మా
హ—కేచిత్త్వీతి—అత్రేదమనభిమతిబీజం. తాత్పర్యజ్ఞానజన్యతావ

లేవ, ఇదం వాక్యమేతత్పరముతాన్యపరమితిసంశయే తద్విపర్యయే చ
 తదుత్తరవాక్యార్థవిశేషనిశ్చయస్య తాత్పర్యనిశ్చయం వినానుపపత్తే
 రిత్యావళుః. తచ్చ తాత్పర్యం వేదే మీమాంసాపరిశోధితన్యాయాదే
 వావధార్యతే, లోకేతు ప్రకరణాదినా, తత్ర లౌకికవాక్యానాం మా
 నాంతరావగతార్థబోధకతయానువాదకత్వం, వేదేతు వాక్యార్థస్యాపూ
 చ్చేదకం శాబ్దజ్ఞానే శాబ్దజ్ఞానత్వం. లాఘవాత్. నతు తాత్పర్యసంశయ
 విపర్యయోత్తరశాబ్దజ్ఞానత్వం. గౌరవాత్. నచాసత్యపి తాత్పర్యనిశ్చ
 యేతత్సంశయాదివిరహే శాబ్దబోధదర్శనేన వ్యభిచారాన్న హేతుత్వ
 మితి వాచ్యం. ఉక్తలాఘవేన తద్ధేతుత్వక్లప్తా తదభావే శాబ్దజ్ఞాన
 వ్యైవాసిద్ధేః. అన్యథా వ్యాప్తినిశ్చయోఽపి తత్సంశయవిపర్యయో
 త్తరముమితా హేతుః స్యాదితి మహదైవశసమాపద్యే తేతి. —నన్వేష
 మపి నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానం న హేతుఃతస్య వాక్యార్థగమ్యత్వేన ప్రథ
 మం దుర్నిహత్వాత్. న చ ప్రమాణాంతరేణ తద్గ్రహః. వైదికవా
 క్యార్థస్యాపూర్వాదే త్తానాంతరాయోగ్యత్వాత్. ప్రమాణాంతరేణ
 ప్రథమం తద్గ్రహే చ శబ్దవైయర్థ్యాద్యత ఆహ—తచ్ఛేతి. వాక్యార్థ
 గర్భమపి తాత్పర్యం వేదే లాఘవానుగృహీతేన అనుమానేన తదుప
 జీవినా వా ప్రమాణాంతరేణ నిశ్చయతే. యథా 'కషిజ్జలానాలభేతే'త్య
 త్ర లాఘవాత్. త్రిత్వసంఖ్యాపరత్వం. నతు త్రిత్వాదిపరార్థపర్యంత
 సంఖ్యాపరత్వం. గౌరవాత్. లోకేతు తాత్పర్యం ప్రకరణాదివిజ్ఞానా
 మానేన ప్రత్యక్షాదినావావధార్యత ఇత్యర్థః. నచైవం వాక్యార్థస్యా
 ప్యవగమేనాజనితాన్వయబోధత్వలక్షణాకాంతావిరహాచ్ఛాబ్దజ్ఞానం న
 స్యాదితి వాచ్యం. తథాపి తచ్చబ్దజన్యవాక్యార్థజ్ఞానాభావాత్ తస్యై
 వాకాంతాత్వాదితి భావః. నను శాబ్దజ్ఞానత్వావచ్ఛేదేన తాత్పర్యజ్ఞా
 నస్య హేతుత్వే లౌకికవాక్యవద్వేదస్యానువాదకతాపత్తిః. తాత్పర్య
 గ్రహే తద్గుటకవాక్యార్థస్య భానాత్. తథాచ లౌకికం వాక్య మను
 వాదకం న వైదిక మితి రాధాన్తో భజ్యేతేత్యాశంక్య, కిమవశ్యావేక్ష

ర్వతయా నానువాదకత్వం, తత్ర లోకే వేదే చ కార్యపరాణామివ
 జీయనిరపేక్షప్రమాణజనితసమానవిషయావగతివిస్తార్థబోధకత్వమను
 వాదకత్వం వేదస్యాపాద్యతే? స్వానుపజీవిప్రమాణజన్య సమానప్రకా
 రవిశేష్యకప్రమితివిషయత్వయోగ్యార్థబోధకత్వం వా? నాద్యః. ప్రాభా
 కరసమ్మతస్యాస్యాస్తాభిర్లోకేఽప్యనగ్నేకారాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూష
 యతి—తత్రేతి. తయోర్మధ్య ఇత్యర్థః—అపూర్వతయేతి. స్వానుపజీ
 విప్రమాణజన్యసమానప్రకారవిశేష్యకప్రమితి విషయత్వాయోగ్యత
 యేత్యర్థః. తథాచ తాత్పర్యగ్రాహకేణ వైదికానీమాని పదాని స్వర్గ
 కామనియోజ్యకయాగవిషయకనియోగపరాణీత్యవగమేఽపి స్వర్గకామ
 నియోజ్యకం యాగవిషయం కార్యమిత్యనవగమాత్ న వేదస్యానువా
 దకత్వమితి భావః. నన్వస్తాన్వికాంతౌదిసహకారివశాచ్ఛబ్దస్య పుంసక్పి
 మాణ్యం. తథాపి న వేదాంతానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం. తేహంసిద్ధా
 ర్థబోధకత్వాత్ కార్యాన్నితవ సజ్జతిగ్రహేణ తత్పరాణామేవ సర్వ
 త్ర ప్రామాణ్యావధారణాత్. తథాహి ప్రయోజకవృద్ధోదీరితగా
 మానయేతి వాక్యశ్రవణసమనంతరభావి ప్రయోజ్యవృద్ధసమవేతగవాన
 యనచేష్టాముపలభమానోబాలస్తయా తత్కారణగవానయనగోచర
 ప్రవృత్తిమనుమాయ తదనుమితే చ కార్యసంసృష్టపదార్థజ్ఞానే వాక్య
 స్య సామర్థ్యమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రతిపద్యతే. పునశ్చ గాం పశ్య
 గాం బథాన అశ్వమానయేత్వాదిప్రయోగాంతరేష్వావాపోద్వాపా
 భ్యాం గవి గోపదసామర్థ్యం గృహ్లా కార్యాన్నితవవ గృహ్లాతి. అన్య
 థా ప్రథమావగతకార్యాన్నితవృత్త్యత్తిబాధాపత్యే. న చ సిద్ధార్థేఽపి
 ప్రథమం వృత్త్యత్తిగ్రహః. హానోపాదానక్రియానన్నితస్యాబుభుత్సిత
 తయా వక్తృవివక్షాభావేన శబ్దస్యైవ తత్రాప్రయోగాత్. ప్రయోగే
 వా నభిహితక్రియాపదత్వాత్తస్మాత్ నబాలో వృత్త్యద్యతే. తల్లిజ్జచే
 ష్టాదేరభావాత్. తస్మాత్కార్యాన్నితార్థేషు పదానాం శక్తిః. తతశ్చ
 సిద్ధార్థానాం న ప్రామాణ్యమితి. తదేతన్నిరకరోతి—తత్రేతి.—ఇద

సిద్ధాంతానా మవ్యపూర్వతయా ప్రామాణ్యం. పుత్రస్తే జాతః కన్యా తే గర్భిణీ. త్యాదిషు సిద్ధార్థేషుపి పదానాం సామర్థ్యావధారణాత్. అత ఏవ వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం. యథాచైతత్తథా విషయపరిచ్ఛేదే వక్ష్యతే, తత్ర వేదాంతానాం నిత్యసర్వజ్ఞపరమేశ్వర ప్రణీతత్వేన ప్రామాణ్యమితి నైయాయికాః. వేదానాం నిత్యత్వేన నిర

మత్రాకూతం. కార్యాన్నితే ప్రథమం వాక్యసామర్థ్యగ్రహేఽపి న తదనురోధాత్తత్రైవ పదవాచ్యత్వం. గౌరవాత్. అన్యథా ప్రమాణాంతరగ్రహ్యత్వస్యావ్యభిచారాత్తద్విశిష్టస్య వాచ్యత్వప్రసక్తః. కించ కార్యాన్నితత్వం ఇతరాన్నితత్వం వా న వాచ్యతావచ్ఛేదకం. కార్యస్య తద్వాచకలిజాదిలభ్యత్వాత్ అన్వయస్య చ వాక్యాదేవ లాభాత్ అన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతి న్యాయాత్. అన్యథాఽన్వయవిశేషేఽపి వాచ్య స్వాదితి వాక్యస్యానువాదకత్వాపత్తిః. కించ కార్యస్య కార్యస్తరాభావాన్న కార్యాన్వయోఽవచ్ఛేదకః. యత్తు కేవలార్థేషదశక్తిగ్రహే వాక్యస్య ప్రథమగృహీతా శక్తిః కార్యాన్నితే బాధ్యేతేతి. తదయుక్తం ఇష్టత్వాత్. పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదౌ భూతార్థేఽపి ప్రథమం వ్యుత్పత్తిగ్రహాచ్చ. న చ తత్ర వ్యుత్పత్తిగ్రహాభావః హర్షాదేస్తల్లిజత్వాత్. న చ సుఖప్రసవాదినాపి తదుపపత్తిః. పుత్రపాదాంకితపటప్రదర్శనవత్ సుఖప్రసవసూచకస్యాభావాత్. తతశ్చ పరిశేషాత్పుత్రజన్మసిద్ధౌ తత్ర పదవాచ్యత్వగ్రహః—తదుక్తం. 'దృష్టచైత్రసుతోత్పత్తేశ్వరణాంకితవాససః, వార్తాహరేణభాతస్యపరిశేషమినిశ్చిత' రితి—అతఏవేతి. యతఏవ సిద్ధార్థే వాక్యానాం ప్రామాణ్యమిత్యర్థః. నను తథాపి వేదాంతానాం బ్రహ్మణి న ప్రామాణ్యమ్. తేషాం ప్రతిపత్తివిధిపరత్వేన తత్పరత్వాభావాత్. సత్యంజ్ఞానమిత్యేవమాదీనాం చ విధ్యపేక్షితవిషయసమర్పకత్వాత్. తథాచ 'వాచంధేనుముపాసీతే' తివన్నవిషయబ్రహ్మపరా వేదాంతాఇతి తత్రాహ—యథా చేతి. నను వేదాంతమితే వేదమూత్రస్య పురుషాధీనోత్పత్తికతయా పుండోషవ

స్తసమస్తపుంధూషణతయా ప్రామాణ్యమితి అధ్వరమిమాంసకాః, అస్తాకం తు మతే వేదో న నిత్యః, ఉత్పత్తిమత్వాత్, ఉత్పత్తి మత్త్వం చ 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసితమేతద్యద్యగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేద' ఇత్యాదిశ్రుతేః, నాపి వేదానాం త్రిక్షణావస్థా యిత్యం, యఏవవేదో దేవదత్తేనాధీతస్సఏవ మయాపీత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞా

త్వ స్సంభవాత్ లౌకికవద్వేదాంతానాం న ప్రామాణ్యమిత్యాశంక్య, స్వయం ప్రకారాంతరేణ వేదాంతానాం ప్రామాణ్యం సాధయితుం ప్రథమంపరాభిమతం తత్ప్రకార మనూద్య దూషయతి. తత్రేత్యా దినా. వేదాంతగ్రహణం వేదమాత్రోపలక్షణమ్. నిత్యేతి. స్వతం త్రేతిశేషః. సర్వజ్ఞేశ్వరప్రణీతత్వస్య వేదాంతిభిరప్యభ్యుపగమా దిత్యవధేయమ్. వేదస్య పురుషాధీనోత్పత్తికత్వేన పుండోషాదిప్రా మాణ్యం స్యాదిత్యత ఉక్తం—సర్వజ్ఞేతి. యది మన్వాదయోఽపి స ర్వజ్ఞాస్తదా తత్ప్రణీతత్వేనైవ ప్రామాణ్యోపపత్తా న పరమేశ్వరా పేక్షేత్యత ఉక్తం నిత్యేతి. తేషా మనిత్యత్వేన నానాత్వా ద్ధారవేణ న తత్ప్రణీతత్వమితి భావః. భ్రమప్రమాద విప్రలిపాన్ కరణాపాట వాదిదోషాభావ ఏవ ప్రామాణ్యే హేతుః. తత్ర హేతుమాహ— నిత్యత్వేనేతి. కిం వర్ణనిత్యత్వం వేదస్య నిర్దోషత్వే హేతుః? ఉతా నుపూర్వీవిశిష్టవేద నిత్యత్వం? నాద్యః. లౌకికవాక్యస్యాపి నిర్దోష త్యాపత్తేః. న ద్వితీయః. వర్ణానామనిత్యత్వేన తత్సమూహాత్కపదస్య తత్సముదాయస్య చ వాక్యస్యా నిత్యతయా తత్సందోహాత్కపదస్య సుతరామనిత్యత్వా దిత్యభిప్రేత్య వేదానిత్యత్వే హేత్వంతరమాహ. అస్తాకంత్యితి. 'ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే'ఇత్యాది శ్రుతిరాది పదగ్రహ్య. నన్వియం శ్రుతి ర్న వేదోత్పత్తిపరా. వేదస్య క్షణమాత్రస్థాయిత్యేన తదుత్పత్తే ర్లోక సిద్ధత్వాత్. నా పి సర్వేశ్వరాధీనోత్పత్తిపరా. పురు షత్వేన సర్వేశ్వరస్యాపి వేదోత్పాదకత్వానుమానాత్ తస్మాత్స్వ తంత్రపురుషాధీనోత్పత్తిపరైవ శ్రుతిః. మహత్పదస్య స్వతంత్రవా

విరోధాత్, అతవవ గకారాదివర్ణానామపి న ఊణికత్వం సోఽయం
 గకార ఇత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్, తథాచ వర్ణపదవాక్యసముదా
 యయావస్య వేదస్య వియదాదివత్సృష్టికాలీనోత్పత్తికత్వం ప్రశయకా
 లీనధ్వంసప్రతియోగిత్యం చ, నతుమధ్యే వర్ణానాం ఉత్పత్తివినాశౌ,
 అనన్తగకారాదికల్పనాయాం గౌరవాత్, అనుచ్ఛారణదశాయాం
 వర్ణానామనభివ్యక్తిస్తదుచ్ఛారణరూపవ్యజ్ఞకాభావా న్న విరుధ్యతే,
 అన్తకారస్థఘటానుపలమ్భవత్, ఉత్పన్నో గకార ఇత్యాదిప్రత్యయస్తు
 చిత్వా దిత్వాశయవతో నైయామికస్యా శంకాం నిరాకరోతి.
 నాపీతి. అనేకవర్ణసముదాయగర్భస్య వేదస్య స్వరూపతః ఊణికత్వమ్?
 వర్ణఊణికత్వాద్వా? తత్రాద్యం దూషయతి—యవవేతి. ద్వితీయం
 నిరస్యతి—అతవవేతి. అతఃశబ్దార్థమాహ—సోఽయమితి. నను వేదస్య
 ఊణికత్వాభావే నిత్యత్వాపత్తౌ ఉత్పత్తిశ్చుతి ర్నిర్విషయా న్యాది
 త్యతాహ—తథాచేతి. పరాభిమతోత్పత్తౌ నిరాకృతాయామిత్యర్థః.
 శబ్దస్య నాశకత్వాభిమతశబ్దాంతరాదీనా మంతరా సమ్భవేఽపి
 బహుకాలస్థాయిత్యాభ్యుపగమే కదాపి నాశో నన్యాదిత్యత ఆహ—
 ప్రలయేతి. తథాచ ప్రలయకాలవ నాశక ఇతిభావః. వేదస్య
 వర్ణానాం చ న వియదాదివదుత్పత్తిమత్త్వం, ఇదానీం గకారః
 ఉత్పన్నః ఇదానీం వినష్ట ఇతి ప్రతీతి విరోధాత్. న చ ప్రత్య
 భిజ్ఞయోత్పాదవినాశభేద ప్రతీతి బాధః. బహుప్రతీతి బాధకల్పనే
 గౌరవేణ 'త్యజేదేకంకులస్యార్థ'ఇతి న్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞాబాధనైవో
 చితత్వాత్. తతశ్చ వేదస్య వర్ణాదీనాం చ మధ్యే వ్యుత్పాదవినాశావి
 త్యాశజ్ఞాహ—నత్వితి. సజాతీయానంతవేదకల్పనాయాం చ
 గౌరవం జోధ్యం. తథాచోత్పాదవినాశభేదప్రతీతీనాం ఉక్తగౌరవ
 పరాహతం ప్రామాణ్యం. తద్బహుత్వం చాంధబహుత్వవన్నప్రయో
 జక మితి భావః. శబ్దస్య స్థాయిత్యే బాధకమాశంక్య, నిరాకరోతి.
 అనుచ్ఛారణేతి. నను న్యాయమతే ఉత్పాదాదిప్రత్యభిజ్ఞాపి సోఽయం
 గకార ఇతి తద్గత్వావచ్చిన్నా భేద విషయా గత్వజాతిఘటితపరంపరా

సోఽయం గళార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధా దప్రమాణం, వర్ణాభివ్యజ్ఞక
 ధ్వనిగతోత్పత్తినిరూపితపరమ్పరాసమ్మన్ధవిషయత్వేన ప్రమాణం వా,
 తస్మాన్న వేదానాం క్షణికత్వం, నను క్షణికత్వాభావేఽపి వియదాదిప్రప
 ఞ్చవత్ ఉత్పత్తిమత్తేన పరమేశ్వరకర్తృకతయా పౌరుషేయత్వాత్
 అపౌరుషేయత్వం సదానామితి తవాపి సిద్ధాంతో భజ్యేతేతి చేన్న,
 నహి పురుషేణోచ్ఛార్యమాణత్వం పౌరుషేయత్వం, గురుమతేఽపి
 అధ్యాపకపరమ్పరయా పౌరుషేయత్వాపత్తేః, నాపి పురుషాధీనోత్పత్తి
 కత్వం పౌరుషేయత్వం, నైయామికాభిమతపౌరుషేయత్వానుమా
 నేఽస్త్వదాదినా సిద్ధసాధనాపత్తేః, కింతు సజాతీయోచ్ఛారణానపేక్షోచ్ఛా
 సంబంధ విషయత్వేన ప్రమాణం తవ తు తాసా మస్తామాణ్యం స్యాది
 త్యతాహ—వర్ణాభివ్యంజకేతి. శ్యామో ఘటో నప్యః రక్త ఉత్పన్నః
 ఇతి ప్రతీతివదితి భావః. ఉపసంహరతి-తస్మాదితి. నను వేదో న క్షణికః
 నాపి వియదాదివదుత్పాదవినిశశీలః కింతు నిత్యవప ఉత్పత్తిశ్రుతి
 శ్చాభివ్యక్తిపరా అన్యథా పరమేశ్వరకర్తృకత్వే తస్య పౌరుషేయత్వా
 పత్తౌ అపసిద్ధాంత ఇతి జైమినీయశ్శబ్దతేనన్వీతి. 'అస్య మహత'
 ఇత్యాదిశ్రుతి ర్వేదోత్పత్తిపరైవ తత్పరత్వే బాధకాభావాత్. యత్తు
 వేదస్య పౌరుషేయత్వం బాధక మితి. తద్వేదా వికల్ప దూషయతి.
 నహిత్యాదినా. మానిశ్లోకో న పౌరుషేయః స్యాదితి దోషే సత్యేవ
 దోషాంతరమాహ—గురుమత ఇతి. సజాతీయేతి. అనుపూర్వా
 సాజాత్యం. నచమానిశ్లోకే ఽవ్యాప్తిః. తస్యాపి కదాచిత్కేనచిదుచ్చరి
 తత్వాత్. అన్యథా తస్యాలీకత్వాపత్తేః. ఉచ్ఛారణపదస్య ప్రతిసంధాన
 పరత్వా ద్వా. నను మాఘాత్ క్షణికో వేదః తథాపి వేదః స్వతంత్ర
 పురుషప్రణీతః సర్వేశ్వరప్రణీతత్వాత్ వేదభిన్నతత్ప్రణీతవాక్యవత్
 అన్యథా పరమేశ్వరస్య మాణవకవదుచ్ఛారణసాపేక్షత్వేన తస్యాస్త
 దాదితుల్యత్వాపత్తౌ సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాభ్యుపగమభజ్గప్రసంగః తత

రణవిషయత్వం పౌరుషేయత్వం, తథాచ సర్గాద్యకాలే పరమేశ్వరః
పూర్వసర్గసిద్ధవేదానుపూర్వీకం వేదం విరచితవాన్ న తు తద్విజాతీయం
వేదమితి న సజాతీయోచ్ఛారణానపేక్షోచ్ఛారణవిషయత్వం పౌరుషే
యత్వం, భారతాదీనాం తు సజాతీయోచ్ఛారణమనపేక్ష్యైవోచ్ఛారణ
మితి తేషాం పౌరుషేయత్వం, ఏవం పౌరుషేయాపౌరుషేయభేదే
నాగమో ద్వివిధో నిరూపితః.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రవిరచితాయాం

వేదాంతపరిభాషాయా మాగమపరిచ్ఛేదః.

శ్చపౌరుషేయో వేద ఇత్యతః—తథాచేతి. సర్గాద్యకాలే సర్వే
శ్వరః పూర్వసర్గసిద్ధేయమానుపూర్వీ వేదస్యేతి జ్ఞాత్వా తత్సమానాను
పూర్వీకం వేదం రచయామితి సజ్జల్ప్య తాదృశం వేదం కృతవాన్
నతు తద్విజాతీయానుపూర్వీకం జ్ఞాత్వా సర్గాదిసమయే వేదస్య పూర్వ
సర్గసిద్ధవేదసజాతీయత్వా తాదృశవేదాధ్యయనవైవాభ్యుదయ నిశ్చే
యసహేతుత్వాత్ అన్యథా తస్య వాగ్విజ్రతయానర్థహేతుత్వా
పత్తేః. తథాచేశ్వరః పర్వశక్తిరసి పూర్వసర్గసిద్ధానుపూర్వీసమానాను
పూర్వీకం వేదం రచయన్నస్వతంత్ర ఇతి న వేదస్య పౌరుషేయత్వమితి
భావః. నను నేదం పౌరుషేయత్వం వ్యవహారప్రయోజకం. భారతరా
మాయణాదావవ్యాప్తేః. తస్యాపి శబ్దజాతీయోచ్ఛారణసాపేక్ష
త్వాత్. నచానుపూర్వాప్యసాజాత్యం తత్ర నేతి వాచ్యం. తథాపి
పర్యమాన భారతాదావవ్యాప్తే రిత్యాశంక్య సాజాత్యమానుపూ
ర్వైవ వివక్షితం సిద్ధాంతే చ పర్యమానాద్యభారతయోగ్యేదాభావా
న్నావ్యాప్తి రిత్యభిప్రేత్యాహ—భారతాదీనాం త్వితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరీంద్రవిరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతశిఖామణౌ

ఆగమపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

అర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః.

ఇదానీ మర్థాపత్తి ర్నిరూప్యతే, తత్ప్రపాద్యజ్ఞానేనోపపాదక
కల్పనమర్థాపత్తిః, తత్ప్రపాద్యజ్ఞానం కరణం, ఉపపాదకజ్ఞానం ఫలం,

సజ్జతం దర్శయన్ శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే—ఇదానీమితి.
తత్రేతి. అర్థాపత్తౌ నిరూపణీయాయా మిత్యర్థః—ఉపపాద్యేతి. ఉప
పాద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానమర్థాపత్తి రిత్యర్థః. తేన తదనువ్యవసాయా
దానాతివ్యాప్తిః. నచ వ్యతిరేక్యనుమితావతివ్యాప్తిః. తస్యాః ప్రాగేవ
నిరస్తత్వాత్. తదగ్గీకారే వా వ్యతిరేకసహచారజన్యాన్వయవ్యాప్తి
జ్ఞానవ్యైవ తత్ర హేతుతయా తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్యవి
షయకోపపాద్యజ్ఞానస్యా హేతుత్వా న్నాతివ్యాప్తిః. అస్తు వా వ్యతి
రేకసహచారజన్యవ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమితిః. తథాపి తస్య వ్యభి
చారజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయజ్ఞానతయా హేతుత్వేన తదభావవ్యాపకా
భావప్రతియోగిత్యజ్ఞానత్వేనాహేతుత్వా న్నాతిప్రసజ్గ ఇతి దిక్.
తత్ర ఉపపాద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానత్వం ఫలభూతార్థాపత్తిలక్షణం.
తత్కరణత్వం చార్థాపత్తిప్రమాణలక్షణం. తత్కరణం చ నాంతః
కరణం. న చాన్యత్. కింత్యనుమితౌ వ్యాప్తిజ్ఞానమివ తత్సంస్కార
వ్యాపారకం అనేన వినా ఇద మనుపపన్న మిత్యుపపాద్యజ్ఞానమేవే
త్యాహ—తత్రేతి. నను ఉపపాదకజ్ఞానం న ఫలం తస్య ప్రాగేవ సిద్ధత్వా
దిత్యాశంక్య సామాన్యతః సిద్ధావపి దేవదత్తో రాత్రే భుజ్య ఇత్యు

యేన వినా యదనుపపన్నం తత్తత్త్రోపపాద్యం, యస్యాభావే యస్యాను
 పపత్తిః తత్తత్త్రోపపాదకం, యథా రాత్రిభోజనేన వినాదివాఽ
 భుజ్జానస్య పీనత్వ మనుపపన్న మితి తాదృశం పీనత్వముపపాద్యం
 యథా వా రాత్రిభోజనస్యాభావే తాదృశపీనత్వస్యానుపపత్తిరితి
 రాత్రిభోజనముపపాదకం, రాత్రిభోజనకల్పనారూపాయాం ప్రమితౌ
 అర్థస్యాపత్తిః కల్పనేతి షష్ఠీసమానేన అర్థాపత్తిశబ్దో వర్తతే,
 కల్పనాకరణే పీనత్వాదిజ్ఞానే తు అర్థస్యాపత్తిః కల్పనా యస్మాదితి బహు
 వ్రీహీసమానేన వర్తత ఇతి ఫలకరణయో రుభయో స్తత్పదప్రయో
 గః, సాచార్థాపత్తి ర్దివివిధా, దృష్టార్థాపత్తిః శ్రుతార్థాపత్తిశ్చేతి. తత్ర
 దృష్టార్థాపత్తి ర్యథా, ఇదం రజత మితి పురోవర్తిని ప్రతిపన్నస్య రజత
 జాతీయస్య నేదం రజత మితి తత్రైవ నిషిధ్యమానత్వం సత్యత్వేఽనుప
 పన్నమితి రజతస్య సద్భిన్నత్వం సత్యత్వాభావవత్త్వం వా మిథ్యాత్వం
 కల్పయతి, శ్రుతార్థాపత్తి ర్యథా, యత్ర శ్రూయమాణవాక్యస్య
 పపాద్యాధికరణవ్యక్తివిశేషవృత్తితయా తదసిద్ధే స్తదేవ ఫలమిత్యా
 హ—ఉపపాదకేతి. నను వ్యాప్యత్వముపపాద్యత్వం వ్యాపకత్వం ఉప
 పాదకత్వం న హి పీనత్వస్య రాత్రిభోజనవ్యాప్యత్వం ప్రాగవగత
 మిత్యాశంక్య తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వముపపాద్యత్వం
 తదభావవ్యాప్యాభావప్రతియోగిత్వ ముపపాదకత్వ మిత్యాహ—
 యేనేతి. నన్వర్తకల్పనా కారణత్వం చేదార్థాపత్తిలక్షణం తస్మి తదేవార్థా
 పత్తిపదప్రవృత్తినిమిత్తం వాచ్యం వ్యాప్యవృత్తివ్యవహారాతరస్య లక్షణప్ర
 యోజనత్వాత్. తథాచ రాత్రిభోజనాదికల్పనాయాం తద్వ్యవహారో
 న స్వాదిత్యాశంక్య ఫలకరణయో ర్జ్ఞానపదప్రయోగవన్న విరోధః
 ఇత్యాహ—రాత్రిభోజనేతి. యద్యప్యన్యత్రాప్యస్తేవ దృష్టార్థాపత్తిః
 శ్రుతార్థాపత్తిశ్చ. తథాప్యర్థాపత్తినిరూపణస్య ప్రపञ్చమిథ్యాత్వాది
 సిద్ధిః ప్రయోజనమితి సూచయన్ ఉదాహరతి—దృష్టార్థాపత్తిరితి.
 స్వమతేన శ్రుతార్థాపత్తి ముదాహృత్య జైమినీయస్యాపి సమ్మతాంతా

స్వార్థానుపపత్తిముఖేనార్థాంతరకల్పనం, యథా 'తరతిశోకమాత్మవిది' త్యత్ర శ్రుతస్య శోకశబ్దవాచ్యస్య బద్ధస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వస్యానుపపత్త్యా బద్ధస్య మిథ్యాత్వం కల్ప్యతే, యథావా జీవీ దేవదత్తో గృహేనేతి వాక్యశ్రవణానంతరం జీవినో గృహసత్త్వం బహిస్సత్త్వం కల్పయతీతి, శ్రుతార్థాపత్తిస్య ద్వివిధా, అభిధానానుపపత్తిరభిహితానుపపత్తిశ్చేతి, యత్ర వాక్యైకదేశశ్రవణే అన్వయాభిధానానుపపత్త్యా అన్వయాభిధానోపయోగిపదాంతరం కల్ప్యతే తత్రాభిధానానుపపత్తిః, యథా ద్వారమిత్యత్ర సిద్ధహేత్యధ్యాహారః, యథావా 'విశ్వజితాయజేతే' త్యత్ర స్వర్గకామపదాధ్యాహారః, నను ద్వారమిత్యాదావన్వయాభిధానాత్పూర్వం ఇదమన్వయాభిధానం పిథానం పిథానోపస్థాపకపదం వినానుపపన్నమితి కథం జ్ఞాతమితి చేన్న, అభిధానపదేన కరణవృత్తత్యా తాత్పర్యస్య వివక్షితత్వాత్, తథాచ ద్వారకర్తృకపిథానక్రియాకసంసర్గపరత్వం పిథానోపస్థాపకపదం వినానుపపన్నమితి జ్ఞానం తత్రాపి సమ్భావ్యతే, అభిహితానుపపత్తిస్తు యత్ర వాక్యవగతోఽర్థోనుపపన్నత్వేన జ్ఞాతః సన్నర్థాంతరం కల్పయతి తత్ర ద్రష్టవా, యథా 'స్వర్గకామో జ్యోతిష్టోమేన యజేతే' త్యత్ర స్వర్గసాధనస్య క్షణికతయా సాత్మాత్యాగగతస్య స్వర్గసాధనత్వస్యానుపపత్త్యా మధ్యవర్త్యపూర్వం కల్ప్యముదాహరతి—యథావేతి. యత్ర వాక్యైకదేశేతి. యార్థాపత్తిరన్వయాభిధానోపయోగికల్పనానుకూలా సాభిధానానుపపత్తి రిత్యర్థః. అన్యథాయథాశ్రుతే అర్థాధ్యాహారమతే అవ్యాప్త్యాపత్తేరితి బోధ్యం. పదాధ్యాహారమతే నాహ—యథేతి. కృత్వా చింతా మూలైత్యాహ—యథావావిశ్వజితేతి. 'స స్వర్గః సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాది' త్యత్ర సూత్రే చతుర్థాధ్యాయే స్వర్గపదాధ్యాహారస్య సాధితత్వాదితి భావః. అన్వయాభిధానానుపపత్త్యేత్యత్ర భావవృత్తత్యై మభిప్రేత్య శబ్దతే—సన్వితి. కల్ప్యపూర్వమతేనాభిహితానుపపత్తి ముదాహరతి—యథా స్వర్గకామః ఇతి. నైయామికిమతం నిరూకరోతి—నచేయమితి. కిమర్థాప

తే, నచేయ మర్థాపత్తిరనుమానేఁ న్తర్భవితు మర్హతి, అన్వయవ్యాప్త్య
జ్ఞానేనాన్వయిన్యన్తర్భవాత్, వ్యతిరేకేణశ్చనుమానత్వం ప్రాగేవ
నిరస్తం, అతఏవార్థాపత్తిస్థలేనుమినోమితి నానువ్యవసాయః, కింతు
అనేనేదం కల్పయామితి. నన్వర్థాపత్తిస్థలే ఇద మనేన వినానుపపన్నమితి
జ్ఞానం కరణ విత్యుక్తం తత్ర కిమిదం తేన వినానుపపన్నత్వం? తదభావ
వ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్యమితి బ్రూమః, ఏవమర్థాపత్తేర్థానా
న్తరత్వసిద్ధౌ వ్యతిరేకీనానుమానాన్తరం, పృథివీత రేభ్యోభిద్యతే గన్ధ
త్తేరన్వయిన్యన్తర్భావః! ఉతవ్యతిరేకేణి! తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం
నిరస్యతి—వ్యతిరేకేణశ్చేతి. నన్వర్థాపత్తిస్థలే లాఘవేన క్లృప్తప్రమాణ
భావస్య అనుమానవైప్రకరణత్వం నత్వర్థాపత్తేః గౌరవా దిత్యతఅహ-
అతపవేతి. ననుయద్యనుమినోమిత్యనువ్యవసాయాభావా తత్ర
నానుమానం కరణం తస్మి తద్విలక్షణానువ్యవసాయాభావా న్నాన్వర్థా
పత్తిరపి ప్రమాణం స్యాదితి వోదయతి—కింత్యితి. నను కిమిదం తేన
వినానుపపన్నత్వం? స తావత్. తదభావప్రయుక్తాభావప్రతియోగిత్యం.
తద్ధి తదభావజన్యాభావప్రతియోగిత్యం? తదభావవ్యాప్త్యాభావప్రతి
యోగిత్యం వా? నోభయమపీతి శఙ్కతే—నన్వితి. వ్యాపకత్వం ప్రయు
క్తత్వ మిహ వివక్షిత మిత్యాహ—తదభావేతి. యద్వా తేన వినాను
పపన్నత్వం హి తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్యం. అన్యానిరుక్తేః.
తథాచ వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానం తవాప్యవశ్యకం. వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధి
జ్ఞానత్వేనానుమితి హేతుతయా చ క్లృప్తమిత్యనుమితిమేవ జనయేత్. స
విలక్షణప్రమితిమర్థాపత్తిమిత్యాశయేనాక్షిపతి—నన్వితి. సహ్యత్రవ్యతి
రేకవ్యాప్తిజ్ఞానం నేతి బ్రూమః. కింత్యనేదం కల్పయామితి విలక్ష
ణానువ్యవసాయబలా దర్థాపత్తివిధయా తత్ప్రమాణమిత్యభిప్రేత్య
సమాధత్తే—తదభావేతి. మానాన్తరత్వేతి. యథాచ వ్యతిరేకీమా
నాన్తర మర్థాపత్తిశ్చ పృథక్ప్రమాణం తథోక్త మనుమానపరిచ్ఛేదే.
నను పృథివ్యాదావితరభేదసిద్ధేరనన్యాగ్నిత్యాత్ వ్యతిరేకీ మానాన్తర

వత్సాదిత్యాదౌ గన్ధవత్త్వమితరభేదం వినానుపపన్న మిత్యాదిజ్ఞానస్య కరణత్వాత్, అతపవానువ్యవసాయః పృథివ్యామితరభేదం కల్పయామితి.

ఇతి వేదాంతపరిభాషాయామర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః [౫]

మిత్యాశబ్ద్య అర్థాపత్తేరేవ పీనత్వాదిస్థలే క్లృప్తప్రమాణభావతయా సర్వత్ర నైయామికాభిమతవ్యతిరేకస్థలే నైవ ప్రమాణ మిత్యాహ—పృథివీతి. నన్వన్యత్రానువ్యవసాయబలాదస్త్యనుపపత్తిజ్ఞానం కరణం అత్రతు న తథేత్యత ఆహ—అతపవేతి—యతపవానుపపత్తిజ్ఞానం తత్త్వేన కరణమిత్యర్థః.

ఇతిశ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజశ్రీమదకృష్ణాధ్వరివిరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానేవేదాంతశిఖావలౌ

అర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవానమః.

అద్వైత వేదాంత పరిభాషా

అనుపలబ్ధి పరిచ్ఛేదః.

ఇదానీం షష్ఠం ప్రమాణం నిరూప్య తే-జ్ఞానకరణాజన్యాభావా
నుభవాసాధారణకారణమనుపలబ్ధిరూపం ప్రమాణమ్, అనుమానాది
జన్యాత్మిన్ద్రియాభావానుభవహేతావనుమానాదావతివ్యాప్తి వారణా
యాజన్యాంతమ్, అదృష్టాదౌ సాధారణకారణేతివ్యాప్తివారణా
యాసాధారణేతి, అభావస్పృత్యసాధారణహేతుసంస్కారేతివ్యాప్తి
వారణాయానుభవేతి విశేషణమ్, సచాత్మిన్ద్రియాభావానుమితిస్థలేఽను
పలబ్ధ్యేవాభావో గృహ్యతామ్ విశేషాభావాదివాచ్యం, ధర్తాధర్తాద్య
నుపలబ్ధిసత్త్వేఽపి తదభావానిశ్చయేన యోగ్యానుపలబ్ధేరేవాభావ
గ్రహకత్వాత్. నను కేయం యోగ్యానుపలబ్ధిః? కిం యోగ్యస్య ప్రతి
యోగినోఽనుపలబ్ధిః? ఉత యోగ్యేఽధికరణే ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధిః,
నాద్యః, స్తమ్భే పిశాచాదిభేదస్యాప్రత్యక్షత్వాపత్తేః, నాన్త్యః, ఆత్మని
ధర్తాధర్తాద్యభావస్యాపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తి రితి చేన్న, యోగ్యాచాసా

జ్ఞానకరణకాభావానుభవకరణత్వ మనుపలబ్ధిప్రమాణలక్షణం.
తత్కరణత్వం చ వ్యాపారాభావాదసాధారణకారణత్వం వివక్షితమి
త్యాహ—జ్ఞానకరణేతి. భావానుభవకరణే చక్షురాదావతివ్యాప్తివార
ణాయాభావపదం. నను జ్ఞానకరణాజన్యేతి వ్యర్థం అభావానుమితిస్థలేఽ
న్యనుపలబ్ధ్యేవాభావగ్రహసంభవాత్ లాఘవేన కేవలానుపలబ్ధేరేవ
ప్రమాణత్వేన యోగ్యత్వవిశేషణవైయర్థ్యాదిత్యాశంకా, నిరాశ

వనుపలబ్ధిశ్చేతి కర్తృధారయాశ్రయణాత్, అనుపలబ్ధేర్వ్యవస్థా చ తర్కితప్రతియోగిసత్త్వప్రసజ్జితప్రతియోగికత్వం, యస్యాభావో గృహ్యతే తస్య యః ప్రతియోగీ తస్య సత్త్వేన అధికరణే తర్కితేన ప్రసజ్జనయోగ్యం ఆపాదనయోగ్యం యత్ప్రతియోగిఉపలబ్ధిస్వరూపం యస్యానుపలబ్ధ్యుత్పత్తయి తదనుపలబ్ధేర్వ్యవస్థామితి, తథాపి స్థితాలోకవతిభూతలే యది ఘటః స్యాత్ తదాఘటో పలబ్ధః స్యాదిత్యాపాదనసమ్భవా త్తాదృశభూతలే ఘటాభావోఽనుపలబ్ధిగమ్యః, అన్ధకారే తు తాదృశాపాదనాసమ్భవాత్ నానుపలబ్ధిగమ్యతా, అతఏవ స్తమ్భే తాదాత్మ్యేన విశాచసత్త్వే స్తమ్భవరోతి—నచేతి. నను అనుపలబ్ధేర్వ్యవస్థాం న ప్రత్యక్షయోగ్యత్వం. తవ మతే తస్యాః ప్రత్యక్షయోగ్యత్వాత్. నచ యోగ్యానుపలబ్ధియోగ్యత్వం. ఆత్మాశ్రయాదిత్యతఆహ—అనుపలబ్ధిరితి. నన్వస్య ప్రతియోగ్యుపలబ్ధిప్రసంజనాదన్యాభావప్రత్యయాపత్తిః? యత్రచ న తత్ప్రసంజనం తత్ర నాభావగ్రహః స్యాదిత్యాశంకా, యత్ప్రతియోగిసత్త్వప్రసంజనప్రయుక్తప్రసంజనయోగ్యప్రతియోగికత్వం యస్యానుపలబ్ధ్యుత్పత్తి సోఽనుపలబ్ధ్యుత్పదభావం ప్రతియోగ్య ఇతి తేన సేవ గృహ్యతే నాన్యస్యాభావ ఇత్యాహ—యస్యేతి. నన్వన్ధకారవతి భూతలే ఘటోపలబ్ధిప్రసంజనాభావేఽపి తద్యోగ్యత్వానపాయాత్తత్రాపి తదభావానుపలబ్ధిః స్యాదిత్యాశంకా—తథాపీతి. తథాచ ప్రతియోగితద్వాప్యేతరయావత్ప్రతియోగ్యుపలబ్ధ్యక సమవహితత్వమేనానుపలబ్ధేర్వ్యవస్థాం వివక్షితమితి నాతిప్రసజ్జః. యద్వా యోగ్యే అధికరణే ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధి ర్యోగ్యానుపలబ్ధిః. తద్యోగ్యత్వంచ ప్రతియోగిసత్త్వప్రసంజనప్రయోజ్యప్రతియోగ్యుపలబ్ధిప్రసంజనవిషయత్వయోగ్యత్వం యోగ్యతావచ్ఛేదకం చాధికరణస్య తాదృశప్రతియోగ్యుపలబ్ధ్యకసమవధానం. తేనాన్ధకారే ఘటాభావః ఆత్మని ధర్తాద్యభావశ్చనానుపలబ్ధి ఇతి భావః. పూర్వోక్తదోషం నిరస్యతి—

ప్రతిత్యక్తత్వాపత్త్యా తదభావోఽనుపలభిగమ్యః, ఆత్మని ధర్మాధర్మసత్వేఽన్యస్యాతీంద్రియతయా నిరుక్తోపలమ్భపాదనాసమ్భవాత్ స ధర్మాధర్మాద్యభావస్యానుపలభిగమ్యత్వం, వను ఉక్తరీత్యా అధికరణేంద్రియసన్నికర్షస్థలే అభావస్యానుపలభిగమ్యత్వమనుమతం తత్ర క్షేపేంద్రియమేవాభావాకారవృత్తావపి కరణం ఇంద్రియాన్వయవ్యతిరేకానువిధానాదితి చేన్ని, తత్ప్రతియోగ్యనుపలభ్యే రప్యభావగ్రహహేతుత్వేన క్షేపత్వేన కరణత్వమాత్రస్య కల్పనాత్, ఇంద్రియస్యాభావేన సమం సన్నికర్షాభావేనాభావగ్రహహేతుత్వాత్, ఇంద్రియాన్వయవ్యతిరేకయో రధికరణజ్ఞానోఽక్షణత్వేనాన్యథాసిద్ధేః, నను భూతలే ఘటానేత్యాద్యభావానుభవస్థలే భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వముభయసిద్ధమితి తత్ర వృత్తినిర్గమస్యావశ్యకత్వే భూతలావచ్ఛిన్నచైతన్యవత్తన్నిష్ఠఘటాభావావచ్ఛిన్నస్యాపి ప్రమాత్రభిన్నతయా ఘటాభావస్య ప్రత్యక్షత్వైవ సిద్ధాంతేఽపీతి చేత్! సత్యం - అభావప్రతీతేః ప్రత్యక్షత్వేఽపి తత్కర

అతపవేతి. ఇంద్రియసన్నికర్షానంతరం భూతలాదావభావజ్ఞానమితి నిర్వివాదం తత్ర క్షేపప్రమాణభావమింద్రియమేవ కరణం. నతు కల్ప్యానుపలబ్ధిః గౌరవాదితి పథప్రమాణప్రద్యోషీ నైయాయికః ప్రత్యవతిష్ఠతే—నన్వీతి. విపరీతం గౌరవ మిత్యాహ—తత్ప్రతియోగ్యనుపలభ్యేరితి. సన్నికర్షాభావేనేతి. నచేంద్రియస్యాభావేన సమం సంయుక్తవిశేషణతాసంబంధః. తస్యానభ్యుపగమాత్ ప్రమాణాభావాచ్ఛేతి భావః. నన్వీంద్రియస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం అభావగ్రహహేతుత్వక్షేపాతదనురోధాత్ సన్నికర్షోఽపి కల్ప్యతే ఇత్యాశంకా—ఇంద్రియేతి. ప్రమాణచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదో హి జ్ఞానస్య విషయాంశే తవ మతే ప్రత్యక్షత్వం తథాచ చక్షుస్సన్నికర్షద్వారా అంతఃకరణస్య నిర్గతత్వేన వృత్తివిషయోపాధ్యోరేకదేశస్థతయా వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వేన భూతలే ఘటాభావ ఇతి జ్ఞానస్య భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వవదభావాంశేఽపి ప్రత్యక్షత్వం స్యాత్,

ఇస్యానుపలభేర్థానాన్తరత్వాత్, నహి ఫలీభూతస్య జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వే తత్కరణస్య ప్రత్యక్షప్రమాణతానియమః, తత్త్వమసి దశమస్త్యమసీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వేఽపి తత్కరణస్య వాక్యస్య ప్రత్యక్షప్రమాణభిన్నప్రమాణత్వాభ్యుపగమాత్, ఫలవైజాత్యం వినా కథం ప్రమాణభేద ఇతి చేన్న, వృత్తివైజాత్యమాత్రేణ ప్రమాణవైజాత్యోపపత్తేః, తథాచ ఘటాద్యభావాకారవృత్తి ర్నైంద్రియజన్యా ఇంద్రియస్య విషయేణాసన్నికర్షాత్ కింతు ఘటానుపలభిరూపమానాన్తరజన్యేతి భవత్యనుపలభేర్థానాన్తరత్వమ్, నన్వనుపలభిరూపమానాన్తరపక్షేఽప్యభావప్రతీతేః ప్రత్యక్షత్వే ఘటవతి ఘటాభావశ్రమస్యాపి ప్రత్యక్షత్వావత్తై తత్రాప్యనిర్వచనీయఘటాభావోఽభ్యుపగమ్యేత? నచేష్టాపత్తిః, తస్య మాయోపాదానకత్వే అభావత్వానుపపత్తిః, మాయోపాదానకత్వాభావే మాయాయాస్సకలకార్యోపాదానతత్తత్త్వ కథమనుపలభ్యేర్విజాతీయప్రమాకరణత్వమితి చోదయతి—
 నన్వీతి. యద్యప్యభావవృత్త్యవచ్చిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదేఽప్యభావస్య ప్రత్యక్షత్వయోగ్యత్వాభావా చ్ఛబ్దజన్యస్వనిష్ఠధర్మాదిజ్ఞానవన్నప్రత్యక్షత్వం ప్రత్యక్షలక్షణే యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వేనోక్తత్వాత్. తథాప్యభ్యుపేత్యాహ—సత్యమితి. అనుపలభిః సప్రత్యక్షజ్ఞానకరణం ప్రత్యక్షప్రమాణభిన్నత్వాదిత్యాశక్లేయమభిప్రేతా? అభావజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యం ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాదితివా? నాద్యః, తత్త్వమసీతి వాక్యే వ్యభిచారాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి—అభావప్రతీతేరితి. నహితి. ప్రత్యక్షజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యమితి న నియమః తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానే వ్యభిచారాదితి భావః. నన్వాపనిషదే బ్రహ్మణి ప్రమాణాన్తరాప్రవృత్తేర్నిమిలితనయస్య చ దశమత్వాజ్ఞానాద్భవతు తత్ర ప్రత్యక్షస్యాపి జ్ఞానస్య పరోక్షప్రమాణజన్యత్వం ప్రకృతే బాధకాభావాత్. అభావప్రతీతే రిద్ధియజన్యత్వం కిం నస్యాదిత్యాశక్ల్య, పూర్వోక్తబాధకం స్తారయతి—తథాచేతి. అనిర్వ

త్వానుపపత్తిరితి చేన్న ఘటవతి ఘటాభావప్రమోన తత్కాలోత్పన్న ఘటాభావవిషయః కింతు భూతలరూపాదా విద్యమానో లాఙ్ఘిక ఘటాభావో భూతలే ఆరోప్యత ఇత్యన్యథాఖ్యాతిరేవ, ఆరోప్య సన్ని కర్షస్థలే సర్వత్రాన్యథాఖ్యాతే రేవ వ్యవస్థాపనాత్, అస్తువా ప్రతి యోగిమతి తదభావప్రమస్థలే తదభావస్యానిర్వచనీయత్వం, తథాపి తదుపాదానం మాయైవ, సహ్యుపాదానోపాదేయయో రత్యస్తసాజా త్యం, తన్ముపటయోరపి తంతుత్వపటశ్వాదినా వైజాత్యాత్, యత్కించి త్సాజాత్యన్య మాయాయా అనిర్వచనీయస్య ఘటాద్యభావస్య చమి థ్యాత్వధర్మస్య విద్యమానత్వాత్, అన్యథా వ్యావహారికం ఘటాద్య భావం ప్రతి కథం మాయోపాదానమితి కుతో నాశక్యేథా? నచ చనీయేతి. యద్యప్యభావస్యేంద్రియవేద్యత్వవాదిమతే సుతరామ భావ జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వాదిదందూషణం సమానమేవ. తథాపి న్యాయమతే సర్వత్రారోప్యలే అన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమా న్న దోష ఇతి భావః. అతపవాన్యథాఖ్యాతిమవలమ్యై పరిహరతి—న ఘటవతీతి. ఆరోప్య సన్ని కర్షస్థల ఇతి. ఆరోప్యావ్యవధానస్థలే ఇత్యర్థః. ప్రత్యక్షస్థలేఽన్యన్య థాఖ్యాత్యభ్యుపగమే యద్యపసిద్ధాంతఇతి బ్రూయా త్తదాపత్యోస్తర మాహ-అస్తువేతి. అనిర్వచనీయత్వమితి. ఇదం చాభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్ష జ్ఞానత్వమభ్యుపేక్ష్యోక్తమ్. వస్తుత స్తస్యనుపలభ్యాభావస్య ప్రత్యక్షయో గ్యత్వాభావా న్నాభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వ మిత్యుక్తమ్. తథాచాను మిత్యాదిస్థలే ఇవాత్రాపి ప్రతియోగిమతి తదభావజ్ఞానస్యాన్యథా ఖ్యాతిత్వా న్నానిర్వచనీయత్వమితి బోధ్యం. కిమభావస్య సర్వాకారేణ మాయాసాజాత్య మాపాద్యం? సాజాత్యమాత్రం వా? తత్రా ద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి—యత్కించిదితి. విజాతీయాపి మాయా యద్యుపాదానం స్యాత్ తదా బ్రహ్మణా కిమపరాధ మిత్యా శంక్యనిరాకరోతి—నచేతి. నను బ్రహ్మణో విశ్రమాధిష్ఠానత్వలక్షణో పాదానత్వే మాయైవ సకలకార్యోపాదానమితి సిద్ధాంతో విరుధ్యే

విజాతీయయో రప్యపాదానోపాదేయభావే బ్రహ్మైవ జగదుపాదా
 నం స్యాదితి వాచ్యం, ప్రప్రభువిభ్రమాధిష్ఠానత్వరూపస్య తస్యేష్ట
 త్వాత్, పరిణామిత్వరూపసోపాదానత్వస్య నిరవయవే బ్రహ్మణ్యనుప
 పత్తేః, తథాచ ప్రప్రభుస్య పరిణామ్యుపాదానం మాయా నబ్రహ్మైతి
 బ్రహ్మసిద్ధాంత ఇత్యలమితి ప్రసక్తేన, సచాభావశ్చతుర్విధః ప్రాగభావః
 ప్రధ్వంసాభావోఽత్యంతాభావోఽన్యోన్యభావశ్చేతి, తత్ర మృత్పి
 ణ్డాదా కారణేకార్యస్య ఘటాదే రుత్పత్తేః పూర్వం యోఽభావః స
 ప్రాగభావః, స చ భవిష్యతీతి ప్రతీతివిషయః, తత్రైవ ఘటస్య ముద్గరపా
 తానంతరం యోఽభావః సప్రధ్వంసః, ధ్వంసస్యాపి స్వాధికరణకపాలనాశే
 తేత్యాశంజ్య తస్య పరిణామ్యుపాదానపరత్వా న్న విరోధ ఇత్యా
 హ—తథాచేతి. ప్రాగభావం లక్షయతి—తత్ర మృత్పిండాదావితి.—
 అత్ర సమవాయికారణమూత్రవృత్తిత్వే సతి ప్రతియోగిజనకాభావ
 త్వం ప్రాగభావత్వ మితి న ప్రమితవ్యం. తథాసతి సత్యంతవైయర్థ్యా
 పత్తేః. నచైతావంతాత్రమేవ లక్షణం మృత్పిండాదావిత్వాదివాక్యం
 నియతాధికరణపరమితి వాచ్యం. ప్రాగభావస్య కాలేఽపి వృత్త్యభ్య
 వగమాత్. జనకత్వస్య ప్రాగభావగర్భ త్వేనాత్మాశ్రయాచ్చ. తస్మా న్న
 ప్రతియోగిజనకాభావత్వం ప్రాగభావత్వం. కింతు కార్యసమవాయికా
 లాన్యావృత్తిత్వే సతి కార్యోత్పత్తిపూర్వకాలీనాభావత్వం. ధ్వంసాతి
 వ్యాప్తివారణాయ కార్యోత్పత్తిపూర్వకాలీనేతి. అత్యంతాభావాదౌ
 తద్వారణాయ సత్యంతం. అసంభవనిరాసాయ కాలేతి. అయంచా
 భావః కార్యోత్పత్తేః పూర్వం తత్కారణత్వేనావశ్యమభివేయః.
 అన్యథోత్పత్త్యనంతరం పునః ఘటోత్పత్తిప్రసక్తాత్. నచోత్పన్నో
 ఘటః ప్రతిబద్ధకః. తస్య తత్కారణత్వవేద విశ్రమాదితి—తత్రమా
 నాంతరమాహ—సచేతి. నచాత్యంతాభావేన భవిష్యతీతి ప్రతీతే రన్య
 థాసిద్ధిః. విచిత్రప్రతీతే ర్విచిత్రవిషయత్వావశ్యంభావాదితి భావః.
 ధ్వంసం నిరూపయతి—తత్రైవేతి. మృత్పిండాదావిత్యర్థః. తథాచ

నాశ ఏవ, నచ ఘటోన్మజ్జనాపత్తిః, ఘటధ్వంసధ్వంసస్యాపి ఘటప్రతి
యోగికధ్వంసత్వాత్, అన్యథా ప్రాగభావధ్వంసాత్కఘటస్య వినాశే
ప్రాగభావోన్మజ్జనాపత్తేః, నచైవమపి యత్ర ధ్వంసాధికరణం నిత్యం
తత్రకథం ధ్వంసనాశ ఇతి వాచ్యమ్, తాదృశ మధికరణం యది చైతన్య
వ్యతిరిక్తం తదా తస్యనిత్యత్వమసిద్ధం, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్య బ్ర
హ్మజ్ఞాననిర్వృతాయావక్ష్యమాణత్వాత్, యది చ ధ్వంసాధికరణం
చైతన్యం తదా అసిద్ధిః, ఆరోపితప్రతియోగికధ్వంసస్యాధిష్ఠానే ప్రతి
యమానస్యాధికరణమాత్రత్వాత్, తదుక్తం, 'అధిష్ఠానావశేషో హి
కార్యసమవాయికాలాన్యావృత్తిప్రతియోగ్యజనకో యో ౭ భావః స
ప్రధ్వంసః. సచ ఘటో వినష్ట ఇత్యాదిప్రతీతివిషయఇతి భావః. ప్రధ్వం
సాభావోఽనంత ఇతి న్యాయమతం నిరస్యతి—ధ్వంసస్యాపీతి. నను నా
శకశూన్యత్వాత్ ధ్వంసోఽవినాశీత్యత ఆహ—స్వాధికరణేతి. ఘటోన్మ
జ్జనేతి. ప్రాగభావధ్వంసానాథారకాలస్య ప్రతియోగికాలత్వనియమా
దితిభావః. కాలస్య ధ్వంసానాథారత్వమసిద్ధ మిత్యాహ—ఘటధ్వంస
ధ్వంసస్యేతి. యథాహి ఘటోత్పత్తేః పూర్వం ఘటో భవిష్యతి తద్ధ్వం
సోభవిష్యతీతి ప్రతీతే గ్లాఘవాదేకన్యైవ ప్రాగభావస్య ఘటతద్ధ్వంసప్ర
తియోగికత్వం తద్వత్ ధ్వంసధ్వంసకాలే ఘటో వినష్టఇతి ప్రతీతే
గ్లాఘవాచ్చ తన్యైవ ఘటప్రతియోగికత్వమితి భావః. నను ధ్వంసస్య
ప్రతియోగిజన్యత్వనియమా దజనకో ఘటో న ప్రతియోగిత్యత ఆహ.
అన్యథేతి. తథాచ ప్రాగభావస్య ఘటనాశం ప్రత్యజనకత్వేఽపి ఘట
ధ్వంసకాలే ప్రాగభావో నష్ట ఇత్యనుభవాత్ లాఘవాచ్చ ఘటధ్వంస
స్య ప్రాగభావప్రతియోగిత్యమితి యది తదా ప్రకృతేఽపి తుల్యమితి
భావః. నిత్యాధికరణవృత్తిధ్వంసస్య వినాశ కాభావా దనంతత్వసిద్ధౌ
తత్సామాన్యాదితరోఽపి ధ్వంస స్తథేత్యాశంక్య నిరాకరోతి—నచై
వమితి. తత్కిమా కాశాదినిత్యాధికరణత్వేన వివక్షితమ్? ఉత బ్రహ్మ!
తత్ర ఆద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం దూషయతి—యదిచేతి. అసిద్ధిః-

నాశః కల్పితవస్తునః, ఇతి. ఏవం శుక్తిరూప్యవినాశోఽపీద మవచ్ఛిన్నచై
తన్యమేవ, యత్రాధికరణే యన్య కాలత్రయేఽన్యభావః సోఽత్యన్తా
భావః, యథా వాయూరూపాత్యన్తాభావః, సోఽపి వియదాదివద్ధ్వంస
ప్రతియోగ్యేవ, ఇదమిదం నేతి ప్రతీతివిషయోఽన్యోన్యాభావః, అయ
మేవ విభాగః భేదః పృథక్త్వం చేతి వ్యవప్రియతే భేదాతిరిక్తవిభా
గాదా ప్రమాణాభావాత్, అయంచాన్యోన్యాభావోఽధికరణస్య
సాదిత్యే సాదిః, యథాఘటే పటభేదః, అధికరణస్యాసాదిత్యే అనాది
రేవ, యథా చీవే బ్రహ్మభేదః బ్రహ్మణి జీవభేదః, ద్వివిధోఽపి భేదో
ధ్వంసప్రతియోగ్యేవ, అవిద్యానివృత్తౌ తత్పరతన్త్రాణాం నివృత్త్యవ
శ్యంభావాత్, పునరపి భేదోద్వివిధః సోపాధికో నిరుపాధికశ్చేతి,
తత్తోపాధిసత్తావ్యాప్యసత్తాకత్వం సోపాధికత్వం, తచ్ఛాన్యత్వం
నిరుపాధికత్వం, తత్రాద్యోయథా-ఏకన్యైవాకాశస్య ఘటాద్యుపాధి
భేదేన భేదః, యథావాఏకస్య సూర్యస్య జలభాజనభేదేన భేదః,
యథాచ ఏకన్యైవ బ్రహ్మణాన్తరికరణభేదాద్భేదః. నిరుపాధికభేదో
యథాఘటే పటభేదః, నచ బ్రహ్మణ్యపి ప్రపంచభేదాభ్యుపగమే అద్యై
తవిరోధః, తాత్త్వికభేదాదేనభ్యుపగమేన వియదాదివద్ధ్వైతా
వ్యాఘాతాత్, తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః, 'అక్షమా భవతః కేయం
ధ్వంసాధికరణత్వాసిద్ధిః. బ్రహ్మ ఆరోపితనాశరూపమారోపాధిష్ఠాన
త్వాదిద మవచ్ఛిన్నచైతన్యవదిత్యత్ర దృష్టాంతాసిద్ధి మాశంక్యాహ—
ఏవమితి. అతిరిక్తకల్పనే గౌరవా దప్రామాణికత్వాత్ భేదప్రతీతేశ్చ
రాహో శ్చిర ఇతి వదుషపత్తే ర్నాతిచ్యతే ధ్వంస ఇతి భావః. అత్య
న్తాభావం లక్షయతి—యత్రేతి. త్రైకాలికాభావం నిస్సందిగ్ధ ముదా
హరతి—యథేతి. న్యాయమతం నిరాకరోతి—అయమేవేతి. భేదం విభ
జతే. అయం చేతి. అనాదిభేదస్య బ్రహ్మవన్నివర్త్యత్వం న స్యాది
త్యాశజ్జన్య అవిద్యావన్నవిరోధ ఇత్యాహ—ద్వివిధోఽపీతి. కల్పి
తద్వై తాంగీకారమాత్రాన్నాద్వైతవిరోధ ఇత్యత్రాభియుక్తసమ్మతి

సాధకత్వప్రకల్పనే, కిం న పశ్యసి సంసారం తత్రైవాజ్ఞానకల్పిత' మితి, అతఏవ వివరణేఽవిద్యానుమానే ప్రాగభావవ్యతిరిక్తత్వం విశేషణమ్ తత్త్వప్రదిపికాయాం చావిద్యాలక్షణే భావత్వవిశేషణం చ సజ్జచ్ఛతే, ఏవం చతుర్విధానా మభావానాం యోగ్యానుపలభ్యా ప్రతీతిః తత్రా మాహ—తదుక్తమితి. నను సృసింహ శ్రమశ్రీచరణైః ప్రాగభావస్య నిరాకృతత్వా త్తదంగీకరణం సిద్ధాంతవిరుద్ధమిత్యాశంక్య, తదజ్ఞీకార ఏవ సిద్ధాంతానురోధీ వివరణాదా తదభ్యుపగమాదిత్యాహ—అత ఏవేతి. న చ పరమతేనైతదితి వాచ్యం. స్వమతే బాధకాభావాత్, ఉక్తప్రమాణసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః. తత్రానుపలబ్ధిర్థానాంతరమితి.— అత్రేద మాలోచనీయం, కిమనుపలభ్యే రభావప్రమాయాం కారణాంతరానుపపత్త్యా మానాంతరత్వ మాస్థీయతే? అనుభవబలాద్వా? నాద్యః క్లృప్తప్రమాణభావస్యేన్ద్రియన్దైవ తత్కరణత్వసంభవాత్. సచేంద్రియాభావయో స్సంబంధానిరూపణమ్. సంయుక్తసంబంధస్యైవ సత్త్వాత్. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. భూతలే ఘటాభావ ఇత్యాథారాధేయభావసంబంధప్రతీతేః. ఘటాభావజ్ఞానం-సంబంధవిషయకం - విశిష్టజ్ఞాన త్వాత్. దండీపురుషఇతి జ్ఞానవదిత్యనుమానాచ్చ. అన్యథాఽభావస్య నిరధికరణత్వాపత్తౌ 'ధ్వంసస్య స్యాధికరణ కపాలనాశేనే'త్యాదివర్ణనం 'అధికరణస్య సాదిత్వే' ఇత్యాదినా భేదద్వైవిధ్యనిరూపణం చ విరుధ్యేత. స చ సంబంధః స్వరూపసంబంధోఽన్యో వేత్యన్యదేతత్. న ద్వితియః. నిర్గుటం భూతలం పశ్యామితి వివరీతానువ్యవసాయాత్. అన్యథాపర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమితివద్భూతలాభావయో ర్విలక్షణానువ్యవసాయాపత్తిః. కించ ప్రత్యక్షప్రమాయాం ప్రత్యక్షప్రమాణం కరణమిత్యుత్పర్గః. సచ బలవతా బాధకేనా పోహ్యతే. ప్రకృతే చాభావజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమైవేత్యుభయసిద్ధమ్. తత్ర చ ప్రత్యక్షప్రమాణ మింద్రియమేవకరణం. బాధకాభావాత్. ఇంద్రియాభావయోః సమ్బంధస్య చ సాదిత్వాత్. తతశ్చ కథమనుపలబ్ధిర్థానాంతరం. తస్మాదత్ర

నుపల్లిపర్ణానాన్తర మితి, ఏవముక్తానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యం
 స్వతఃపరోత్పద్యతే జ్ఞాయతేచ, తథాపి, స్మృత్యనుభవసాధారణం
 సంవాది ప్రవృత్త్యనుకూలం తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానశ్చం ప్రామాణ్యమ్,
 సమాధానం చిన్త్యమ్—ప్రసజ్ఞాదాహ—ఏవమితి. ప్రమాణానా
 మితి. ప్రమాయాపాణా మిత్యర్థః. నను యద్యత్ జ్ఞానగతప్రామాణ్యం
 న తత్సర్వం స్వత ఉత్పద్యతే జ్ఞాయతే వా తదభావవతి తత్ప్రకార
 కత్వాభావస్య విశేష్యావృత్త్యప్రకారత్వాదేశ్చ ప్రామాణ్యస్య తద
 యోగాదిత్యతాహ—తథాపితి. భ్రమేతిప్రసజ్ఞవారణాయ తద్వ
 తీతి. తద్వద్విశేష్యకత్వే సతీత్యర్థః. ఇచ్ఛావృత్తిప్రామాణ్యం న స్వతో
 గ్రాహ్యమిత్యత ఉక్తం-జ్ఞానత్వమితి. నన్విదం ప్రామాణ్యం స్మృతిసాధా
 రణమితి తత్ర ప్రామాణ్య వ్యవహారస్రసంగభిత్వాశంక్య ప్రవృత్త్యను
 కూలనైవ ప్రామాణ్య స్యాత్త్ర విచార్యత్వాత్ స్మృతిసాధారణస్య చ
 తాదృశత్వేన లక్ష్యత్వా న్న దోష ఇత్యాహ—సంవాదితి. నను
 ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య కథం ప్రవృత్తిహేతుత్వం ప్రమాణాభావాదితి
 చేన్న-నిష్కమ్న ప్రవృత్తిః- ప్రామాణ్యనిశ్చయసాధ్యా- తద్వ్యతిరేక
 జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యత్వాత్. సామాన్యవ్యాప్తౌ వ్యాప్తినిశ్చయ
 సాధ్యానుమితవదిత్యనుమానస్య తత్ర ప్రమాణత్వాత్. సచాప్రా
 మాణ్యశబ్దానివృత్తిరేవ ప్రవృత్తిహేతుః తత్ర చాన్యథాసిద్ధిః
 ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యేతి వాచ్యమ్. లాఘవేన భావస్య ప్రామాణ్యనిశ్చ
 యనైవ హేతుత్వాచిత్యాత్. సచ స్వతస్సిద్ధపవ యత్రాప్రామా
 ణ్యశబ్దవిరహస్తత్ర వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్. దోషాభావసహితజ్ఞా
 నగ్రాహకసామగ్ర్యాం ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యావశ్యంభావాత్. అన్యథా
 దోషే సత్యప్రామాణ్యనైవ గ్రహపత్తౌ తన్నివృత్త్యనుపపత్తేరితి. నను
 ప్రామాణ్యస్య సర్వోత్పాద్యత్వ ముత్పత్తౌ స్వత స్త్వం. ఆత్మాశ్రయాత్.
 సచ జ్ఞానసామగ్రిమాత్రజన్యత్వం తథా ప్రామాణ్యస్యోపాధిత్యేనాజ
 న్యత్వాదిత్యతాహ—తచ్ఛేతి. ప్రామాణ్యం పరత ఉత్పద్యతే పర

తచ్చ జ్ఞానసామాన్యసామగ్రిప్రయోజ్యం, నత్వధికం గుణమపేక్షతే, ప్రమాత్రే అనుగతగుణాభావాత్, నాపి ప్రత్యక్షప్రమాయాం భూయోఽవయవేంద్రియసన్నికర్షః, రూపాదిప్రత్యక్షే ఆత్మప్రత్యక్షేచ తదభావాత్, సత్యపి తస్మిన్ సీతశ్శుభ్రఇతి ప్రత్యక్షస్య బ్రమత్యాచ్యు, అతఏవ సల్లింగపరామర్శాదికమప్యనుమిత్యాదిప్రమాయాం న గుణః, అసల్లింగపరామర్శస్థలే విషయాభాధేనానుమిత్యాదేః ప్రమాత్వాత్, నచైవమప్రమాపి ప్రమాన్యాత్ జ్ఞానసామాన్యసామగ్రిమవిశేషాదితి వాచ్యమ్, దోషాభావస్యాపి హేతుత్వాజ్ఞేకాంత, నచైవం

తస్త్వం చ ఉత్పత్తే తస్య జ్ఞానజనకసామగ్రితిరిక్తకారణప్రయోజ్యత్వ మితి నైయామికాదయః. తాన్పూర్త్యాహ—నత్వీతి. ప్రమాణాభావాదితి భావః. అనుగతగుణాసమ్భవాదపి సతదపేక్షేత్యాహ—ప్రమామాత్ర ఇతి. భూయోఽవయవేంద్రియసన్నికర్ష సల్లింగపరామర్శయోగ్యతాప్రమాదీనాం వ్యభిచారేణ ప్రమాత్వావచ్ఛేదేన హేతుత్వా యోగా దితి భావః. నన్విత్ర ప్రత్యక్షప్రమాత్వాదికమేవ తజ్జన్యతావచ్ఛేదకమితి న వ్యభిచార ఇత్యాశంకాహ—నాపీతి. తథాపి ప్రమామాత్రే అనుగతగుణాసంభవ ఇతి దోషే సత్యేవ దోషాన్తరమాహ—రూపాదీతి. నన్వయం సన్నికర్షో బహిర్ద్రవ్యప్రత్యక్షప్రమాయామేవ గుణ ఇతి న రూపాది ప్రత్యక్షప్రమాయాం ఆత్మప్రత్యక్షేచ వ్యభిచారో దోష ఇత్యపరితోషాదాహ—సత్యపీతి. తథాచాన్వయ వ్యభిచారఇతి భావః—అసల్లింగేతి. సత్యపి సల్లింగ పరామర్శే గన్ధస్పృగభావావచ్ఛేదేన గన్ధానుమితే రప్రమాత్వాచ్ఛేత్యపి బోధ్యం.—దోషాభావస్యేతి. తస్మి సవవానిత్యప్రమామాత్రే గుణత్వేన హేతు రనుగతత్వాదితి చేన్న. అపసిద్ధాంతాత్. దోషస్య ప్రతిబద్ధకతయా తదభావస్యాన్యత్రక్లప్తప్రతిబద్ధకాభావత్వేన హేతుత్వోపపత్తౌ గుణత్వేన హేతుత్వేనానాభావాచ్ఛేతి భావః. ప్రమాణ్యస్య దోషాభావప్రయోజ్యత్వే జ్ఞానసామగ్రితిరిక్తప్రయోజ్యత్వేనాప్రామాణ్య

పరతస్త్వం, అగన్తుకభావకారణాపేక్షాయామేవ పరతస్త్వాత్, జ్ఞాయతే
చ ప్రామాణ్యం స్వతః, స్వతో గ్రాహ్యత్వం చ దోషాభావే సతి యా
వత్స్విశ్రయగ్రాహకసామగ్రిగ్రాహ్యత్వం, స్వాశ్రయో వృత్తిజ్ఞానం
తద్గ్రాహకం సాక్షిజ్ఞానం తేన వృత్తిజ్ఞానే గృహ్యమాణేతద్గతంప్రామా
ణ్యమపి గృహ్యతే, నచైవం ప్రామాణ్య సంశయానుపపత్తిః, తత్ర సం

దుత్పత్తౌ పరతస్త్వం స్యాదిత్యాశక్యస్య నిరాకరోతి—నచైవమితి. జ్ఞాన
సామాన్య ప్రయోజకస్య ప్రమోత్పత్తౌవదృష్టాదిసాపేక్షత్వా త్పర
తస్త్వం స్యాదిత్యత ఉక్తమాగంతుకేతి—జ్ఞానత్వాప్రయోజకేత్యర్థః.
దోషాభావ మాగంతుకమాదాయ తద్వారణాయ భావేతి. తథా
చాగంతుకభావకారణ సహకృత జ్ఞానత్వప్రయోజక ప్రయోజ్యత్వ
ముత్పత్తౌ పరతస్త్వం. స్వతస్త్వంతు తాదృశకారణా నపేక్షజ్ఞానసా
మాన్య ప్రయోజక ప్రయోజ్యత్వమితి భావః. ప్రామాణ్యమితి.
తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానత్వ మిత్యర్థః. దోషాభావే సతీతి. అత్ర తత్ప్ర
కారీభూత ప్రకారకత్వేన తద్విశేష్యభూతవిశేష్యకత్వేన చ స్వాశ్ర
యగ్రాహకత్వం స్వాశ్రయగ్రాహకపదేన వివక్షితం. తేన జ్ఞానపదాదినా
తదగ్రహే న్న దోషః. పరతస్త్వవాదినాపి తాదృశేనానుమానాదినా
తద్గ్రహస్వీకారాదిత్యత ఉక్తం యావదితి స్వాశ్రయగ్రాహక విశేష
ణమ్. తాదృశసామగ్రిగ్రాహ్యత్వం- తజ్జన్యగ్రహవిషయత్వం. తథాచ
యత్ర దోషవశాదప్రామాణ్యనిశ్చయః తత్సంశయో వా తత్ర తాదృ
శ్యాపి సామగ్ర్యా ప్రామాణ్యాగ్రహాద్బాధ ఇత్యత ఉక్తం - దోషా
భావ ఇతి. తథాచ దోషాసహకృత తాదృశయావత్స్విశ్రయ
గ్రాహక సామగ్రిగ్రాహ్యత్వం ప్రామాణ్యస్య జ్ఞప్తాస్వతస్త్వం—
తదుక్తం ప్రథమవర్ణకే నృసింహాశ్రమ శ్రీచరణైః—‘దోషాసహకృత
జ్ఞానసామగ్రిమాత్ర గ్రాహ్యత్వం జ్ఞప్తా ప్రామాణ్యస్య స్వతస్త్వ’
మితి. ప్రామాణ్యస్య స్వతోగ్రాహ్యత్వ ముపపాదయతి—స్వా
శ్రయ ఇతి. సంశయస్థియాపి సామగ్రి దోషాసహకృతేతి మన్వానో

శయానురోధేన దోషస్యాపి సత్త్వేన దోషాభావఘటితస్వాశ్రయగ్రాహకాభావేన తత్ర ప్రామాణ్యస్యైవాగ్రహత్, యద్వా యావత్సాశ్రయగ్రాహకగ్రాహ్యత్వే యోగ్యత్వం స్వతస్త్వం, ఉక్తసంశయస్థలే ప్రామాణ్యస్య యోగ్యతాసత్త్వేపి దోషవశేనాగ్రహాన్నసంశయానుపపత్తిః. అప్రామాణ్యం తు న జ్ఞానసామాన్యసామగ్రిప్రయోజ్యం, ప్రమాయామప్యప్రామాణ్యపత్తేః, కింతు దోషప్రయోజ్యం, నాప్యప్రామాణ్యం యావత్సాశ్రయగ్రాహకగ్రాహ్యం, అప్రామాణ్యఘటకతదభావత్వాదే ర్వృత్తిజ్ఞానానుపనీతత్వేన సాక్షిణా గృహీతు మశక్యత్వాత్, కింతు విసంవాదిప్రవృత్త్యాది లిజ్జకానుమిత్యాది విషయ ఇతి పరతపవా ప్రామాణ్య ముత్పద్యతే జ్ఞాయతే చ.

ఇతి వేదాంతపరిభాషాయామనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః [౬]

నైయామిక శోధయతి—నచైవమితి. యద్వా సామగ్ర్యం దోషాసహకృతత్వే విశేషణ మజానాన శృంఖలే—నచైవమితి. పరిహరతి—తత్రేతి. స్వతస్త్వమితి. జ్ఞప్తౌ ప్రామాణ్యస్యేతి శేషః. యద్యపి నేదం స్వతస్త్వం ప్రయోజకం, సంశయస్థలే ఇవానువ్యవసాయస్థలేఽపి ప్రామాణ్యానుమితిహేతు వ్యాప్తిజ్ఞానలిజ్జపరామర్శాభావవశేన ప్రామాణ్యస్యాగ్రహేఽపి తద్యోగ్యతాయాః న్యాయమతేపి సత్త్వాత్. తథాపి పూర్వోక్తవ తాత్పర్యం. ఉత్పత్తిజ్ఞప్తౌ రప్రామాణ్యస్య పరతస్త్వముపపాదయతి—అప్రామాణ్యం త్వీతి అప్రామాణ్యం స్వతో గ్రాహ్యం, పరతో గ్రాహ్యత్వాభావేనతి గ్రాహ్యత్వాత్ జ్ఞానత్యవదితి శృంఖలే—కింత్వీతి. ఇదం రజతజ్ఞానం అప్రమాణం విసంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాది త్యనుమానగ్రాహ్యత్వాద్ధేత్వసిద్ధి రిత్యాహ—విసంవాదీతి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతపరిభాషా

అనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః.

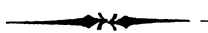

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

విషయపరిచ్ఛేదః

ఏవం నిరూపితానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యమపి ద్వివిధం, వ్యావహారికతత్త్వావేదకత్వం పారమార్థికతత్త్వావేదకత్వం చేతి, తత్ర బ్రహ్మస్వరూపావగాహి ప్రమాణవ్యతిరిక్తానాం సర్వప్రమాణానామాద్యం ప్రామాణ్యం, తద్విషయాణాం వ్యవహారదళాయాం బాధాభావాత్, ద్వితీయం తుజీవబ్రహ్మైక్యపరాణాం 'సదేవ సౌమ్యేదమగ్రః ఆసీ' దిత్యాదివాక్యానాం 'తత్త్వమసీ'త్యన్తానాం, తద్విషయస్య జీవపరైక్యస్య కాలత్రయాబాధ్యత్వాత్, తచ్చైక్యం తత్త్వం పదార్థజ్ఞానాధీనజ్ఞానమితి ప్రథమం తత్పదార్థో లక్షణప్రమాణాభ్యాం నిరూప్యతే. తత్ర లక్షణం ద్వివిధం, స్వరూపలక్షణం తటస్థలక్షణం చేతి,

ప్రమాణానామితి. ప్రమాకరణానాం తత్కరణత్వ లక్షణం ప్రామాణ్యం ద్వివిధ మిత్యర్థః. వేదాంతానాం పారమార్థికవస్తుగోచరప్రమాకరణత్వే హేతుమాహ—తద్విషయస్యేతి. తద్వ్యాదా విషయనిరూపణమేవ క్రియతా మిత్యాశంక్య, తన్నిరూపణస్య తత్త్వం పదార్థనిరూపణాధీనత్వాత్తత్పూర్వం తత్పదార్థాది నిరూపణ మేవోచిత మిత్యాహ—తత్త్వంపదార్థేతి. ప్రథమమితి, నచ త్వంపదార్థనిరూపణమేవ ప్రాగ్భవి స్యా దవిశేషాదితి వాచ్యమ్. తత్త్వంపదార్థేత్యత్ర ప్రథమం తత్పదార్థస్యోపాత్తత్వాత్ త్వంపదార్థస్య కథంచిల్లో

తత్ర స్వరూపమేవ లక్షణం స్వరూపలక్షణమ్, యథా 'సత్యం జ్ఞానమ సంతుం బ్రహ్మే, త్యత్ర సత్యత్వాదికం స్వరూపలక్షణమ్. నను స్వరూ

కావగతత్వేన తదవేక్షయాన్యా త్యన్తదుర్జ్జయతయా చ ప్రథమం

శిష్యజ్ఞానీతత్వాదితి భావః. లక్షణమితి. అసాధారణ ధర్మ ఇత్యర్థః. వస్తు ప్రతిపత్తౌ స్వరూపలక్షణస్య ప్రధానత్వాత్ తటస్థలక్షణోపజీవ్య త్యాచ్చ ప్రథమం తల్లక్షయతి. తత్రేతి. ఇతరానిరూప్యం యల్లక్షణం తత్స్వరూపలక్షణ మిత్యర్థః. యద్యపి ప్రకృష్టప్రకాశశ్చంద్ర ఇతి లోకేపి స్వరూపలక్షణం ప్రసిద్ధం, తథాపి వైదికస్య బ్రహ్మలక్షణస్యైవ ప్రకృతత్వాత్ తదుదాహరతి. యథేతి. జ్ఞానానందా వాదిపదగ్రాహ్యః. తథాచ సత్యం జ్ఞానమానందశ్చ ప్రత్యేకం బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం. నతు సర్వజ్ఞత్వాదికం. తస్య ప్రపంచోపాధికత్వేన ఇతరనిరూప్యత్వా దితిభావః. నన్విదం బ్రహ్మస్వరూపమితి కథ మవగమ్యత ఇత్యత ఆహ- సత్యమితి. నను 'అస్య జగతో జన్తస్థితిభక్తం యతః సర్వజ్ఞా త్వస్వశక్తేః కారణాత్ భవతి తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేష'ఇతి వదతా భగవతా భాష్యకారేణ సర్వజ్ఞత్వాదేరేవ బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణత్వేనోక్త త్వాత్ తద్విరోధ ఇతి చేత్. తస్య సర్వావభాసనయోగ్య విజ్ఞానాభి స్రాయత్వాత్. తదుక్తం వివరణాచార్యైః—'అనేన సర్వజ్ఞశబ్దేన సర్వా వభాసనక్షమవిజ్ఞప్తిమాత్రం వివక్ష్యత' ఇతి. కేచిత్తు సచ్చిదానందాత్మ కత్వమేవ బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం, నతు సత్యత్వాది ప్రత్యేకం లక్షణం తథాహి—న తావత్సత్త్వం లక్షణం, తస్య ఘటాదిసాధారణ త్వాత్. నచ సత్యత్వే సతి జ్ఞానత్వం, తస్య జ్ఞానేఽపి పరేణాంగీకారాత్. నాపి జ్ఞానానందత్వం, సత్త్వైరహితస్య జ్ఞానానందాత్మకస్య శూన్యవాది భిరప్యంగీకారాత్, తస్మా త్సచ్చిదానందాత్మకత్వమేవ స్వరూపలక్షణమితి —తన్న. సిద్ధాంతే ఘటాదేః పారమార్థిక సత్యత్వాభావేనోక్తదోషా సంస్పర్శాత్, సిద్ధాంతే నైవ తల్లక్షణప్రణయనాత్. అన్యథా పరాభి మత జగత్కారణస్య సచ్చిదానందాత్మకత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తిప్రసం

పస్య స్వవృత్తిత్వాభావే కథం లక్షణత్వమితి చేన్న, స్వస్యైవ స్వాపే
 ఊయా ధర్మధర్మిభావకల్పనయా లక్షణత్వసంభవాత్, తదుక్తం, 'ఆన
 న్దోవిషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సంతి ధర్మాః అపృథక్త్వేపి చైత
 న్నాత్మృథగివాభాసస్త, ఇతి. తటస్థలక్షణం నామ యావల్లక్ష్యకాలమ
 నవస్థితత్వే సతి యద్యవత్తకం తదేవ, యథా గర్భవత్త్వం పృథివీల
 ఊణం, మహాప్రళయే పరమాణుషు ఉత్పత్తికాలే ఘటాదిషు గంధా
 భావాత్. ప్రకృతే చ జగజ్జన్మాదికారణత్వం, అత్ర జగత్పదేవ కార్య
 జాతం వివక్షితం, కారణత్వం చకర్తృత్వం, అతోఽవిద్యాదా నాతి
 వ్యాప్తిః, కర్తృత్వం చ తత్తదుపాదాన గోచరాపరోక్షజ్ఞానచిక్షీర్షాకృ
 తిమత్త్వమ్, ఈశ్వర్యస్య తావదుపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞాన సద్భావే
 చ 'య స్సరజ్ఞ స్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయం తపః, తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నా
 గాత్, తతశ్చ సత్యత్వాది ప్రత్యేకమేవ స్వరూపలక్షణమితి. స్వరూ
 పం న లక్షణం ధర్మత్వాభావాదిత్యాక్షిపతి—నన్వితి. పరిహరతి—నస్వ
 న్యైవేతి. లక్షణలక్షణే పారమార్థిక ధర్మత్వస్య గౌరవేణాప్రయోజక
 త్వాదితి భావః. అత్ర పంచపాదికాచార్య సమ్మతి మాహ—తదుక్త
 మితి. స్వరూపలక్షణేఽతివ్యాప్తివారణాయ యావదితి. లక్ష్యవృత్తి
 తాదృశధర్మే తద్వారణాయ వ్యావర్తకపదం. పరమతేనాహ—మహా
 ప్రళయ ఇతి. ఉభయమతేనాహ—ఉత్పత్తికాల ఇతి. బ్రహ్మణస్తటస్థల
 ఊణ మాహ—ప్రకృతేచేతి. నను బ్రహ్మణో జగచ్ఛబ్దార్థాస్తఃపాతి
 మాయాదికారణత్వాభావా దసంభవః, జగచ్ఛబ్దేన కార్యపరామర్శే
 కులాలాదేరపి యత్కించిత్కార్యకారణత్వేనాతివ్యాప్తి రిత్యతలహా-
 ఆత్రేతి—కార్యజాతమితి. సర్వం కార్యమిత్యర్థః. నను యావత్కార్య
 జన్తకారణత్వం నబ్రహ్మలక్షణం. తస్య ప్రధాన మాయా పరమాణు
 జీవ శూన్యసాధారణత్వా దిత్యాశక్త్యాహ—కారణత్వం చేతి.
 కర్తృత్వ మితి. అదృష్టాద్వారకతావదుపాదాన గోచరాపరోక్షజ్ఞాన
 చిక్షీర్షాకృతిమత్త్వ మిత్యర్థః. తేనాచేతనానాం ప్రధానమాయాదీనాం

మరూపమన్నం చ జాయత, ఇత్యాదిశ్రుతిర్థానం. తాదృశచిక్షీర్వాస
 ద్భావే చ 'సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యాదిశ్రుతి
 ర్థానం, తాదృశకృతౌ చ 'తన్వనోఽకురుతే, త్యాదివాక్యం. జ్ఞానేచ్ఛా
 ద్యన్యతమగర్భం లక్షణత్రయం వివక్షితం, అన్యథా వ్యర్థవిశేషణత్వా
 పత్తేః, అతఏవ జన్తస్థితిధ్వంసానా మప్యన్యతమన్వైవ లక్షణే ప్రవేశః,
 ఏవం చ నవ లక్షణాని సంపద్యంతే. బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణత్వే చ
 నిరాస ఇతి భావః. నను జగత్కారణస్య తావదుపాదానగోచరాపరో
 త్తజ్ఞానవత్త్వసద్భావే నానుమానం ప్రమాణం. తర్కాప్రతిష్ఠానాత్.
 నచ 'సఈతాం చక్ర' ఇత్యాదిశ్రుతిః. తస్యాః సర్వగోచరేక్షణే అప్రమా
 ణత్వాదిత్యాశంకాహ—ఈశ్వరస్యేతి. యస్సర్వజ్ఞః సామాన్యాకా
 రేణ. సర్వవిత్ విశేషతః. యస్య-భగవతః, జ్ఞానమయం తపః-బౌపాధిక
 మీక్షణ మితి యావత్. తస్మాత్ - ఈక్షణసహకృతాత్ కారణా
 ద్భూత్యాణః. ఏతత్ - కార్యం, బ్రహ్మ-హిరణ్యగర్భః. నామ - ఘట
 ఇత్యాది. రూపం - శుక్లాది, తదపి వ్యాకృతం సత్వవ్యాకృతం,
 'తపసాచీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్న మభిజాయతే, అన్నాత్పిణో
 మనస్సత్యం లోకాః కర్తసుచామృత, మితి పూర్వవాక్యే అన్నపద
 వేదనీయావ్యాకృతనామరూపసృష్టే రభిధానాత్. అన్నం - వ్రీహీయ
 వాది. 'యః కాలకాలో గుణీ సర్వవిద్య' ఇత్యాది శ్రుతి రాదిపద
 గ్రాహ్య. తాదృశేతి. తావదుపాదానగోచరేత్యర్థః. ఏవమగ్రేషి.
 జ్ఞానేచ్ఛాద్యన్యతమేతి. సకలకార్యోపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానాశ్ర
 యత్వం తాదృశ చిక్షీర్వాశ్రయత్వం తాదృశకృత్యాశ్రయత్వం చేతి
 లక్షణత్రయం వివక్షితమిత్యర్థః. తాదృశజ్ఞానేచ్ఛాకృత్యాశ్రయత్వస్య
 బ్రహ్మలక్షణత్వే యత్నగౌరవమిత్యాహ—అన్యథేతి. తస్మిన్ స్థితిభంగ
 గర్భమప్యేకలక్షణం న స్యాదిత్యాశంకామిష్టాపత్త్యా పరిహరతి—అత
 ఏవేతి. వ్యర్థవిశేషణత్వాదేవేత్యర్థః. నను స్థిత్యాదిగర్భస్యాపి న ప్రత్యే
 కలక్షణత్వం, స్థిత్యనుకూలజ్ఞానవత్త్వన్వైవ లక్షణత్వేన శేషవైయర్థ్యా

‘యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేన జాతాని జీవంతి, యత్ప్రియంత్యభిసంవిశంతీ, త్యాదిశ్రుతిర్థానం, యద్వా నిఖిలజగదుపాదానత్వం బ్రహ్మణో లక్షణం, ఉపాదానత్వం చ జగదధ్యాసాధిష్ఠాదిత్యాశంక్య, జన్మగర్భలక్షణవత్ స్థితిగర్భం లయగర్భం చ లక్షణత్రితయమేవ వివక్షితం, తథాచ బ్రహ్మణ స్టటస్థలక్షణాని నవ సంపద్యంత ఇత్యాహ—ఏవం చేతి. నను బ్రహ్మణో జగజ్జన్మకర్తృత్వం న లక్షణం, తద్ధి సకలకార్యోపాదాన విషయాపరోక్షజ్ఞానవత్త్వం? సకలకార్యానుకూలత్వ విశేషిత తాదృశజ్ఞానవత్త్వం వా? నాద్యః కార్యానుకూల తాదృశజ్ఞానవత్త్వవైవ కర్తృత్వ వ్యవహారప్రయోజకత్వేన తస్య కర్తృత్వాప్రయోజకత్వాత్. నహి తదేవ తత్ప్రతికారణం. తథాచ నవలక్షణానీత్యసంగతమిత్యపరితోషాదాహ—బ్రహ్మణ ఇతి. తథాచ మాయాభిన్నత్వే సతి జగజ్జన్మ హేతుత్వం స్థితిహేతుత్వం తద్విలయహేతుత్వ మితి లక్షణత్రయమేవ వివక్షితం. యద్వా బ్రహ్మణ్యేవ జగతో జన్మస్థితిలయోపన్యాసాత్తస్య జగదుపాదానత్వం సూచ్యతే—తదుక్తం భామత్యామ్—‘త్రిభిరసోపాదానత్వం సూచ్యత’ ఇతి. తథాచ సర్వకార్యోపాదానత్వం బ్రహ్మణ స్టటస్థ లక్షణమ్. ఉపాదానత్వంచాకర ఏవ స్ఫుటమితి న మాయాయా మతి వ్యాప్తిరితి భావః. నను జగదుపాదానత్వం న లక్షణం, తద్ధి సకల కార్యధ్యాసాధిష్ఠానత్వం, తథాసత్యకార్యవస్థానం బ్రహ్మణోఽస్య త్రేత్యద్వితీయబ్రహ్మాసిద్ధి ప్రసక్తాదిత్య పరితోషాదాహ—యద్వేతి. శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యేతివ్యాప్తివారణాయ నిఖలేతి. అసమ్భవవారణాయ జగత్పదం బ్రహ్మవ్యతిరక్తపరమ్. నను న సమవాయికారణత్వముపాదానత్వం, సమవాయానభ్యుపగమాత్, నాపి తదాకారేణపరిణమమానత్వం, మాయాయా మతివ్యాప్తేః, బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వే నాసమ్భవా చ్ఛేత్యతలహ—ఉపాదానత్వం చేతి. తదధ్యాసాధిష్ఠానత్వం తదుపాదానత్వం. జగత్పదం తు ప్రకృతాభిప్రాయమితి బోధ్యం.

నత్వం, జగదాకారేణ పరిణమమానమాయాధిష్ఠానత్వం వా, ఏతాదృ
 జగదాకారేణేతి. జగత్పదేనాత్ర కార్యజాతం వివక్షితం నిఖిలపదం
 చానుషజ్ఞానీయమ్, తథాచ పూర్వోక్తవిజ్ఞప్తచైతన్యే నాతివ్యాప్తి
 ర్నవాఽసమ్భవః. యద్యపి మాయాధిష్ఠానజ్యేష్ఠాత్ర మేవ బ్రహ్మణో
 లక్షణమస్తు తస్య 'మాయినం తు మహేశ్వర' మిత్యాదావీశ్వరాసా
 ధారణధర్మత్వావగమాత్. తథాపి తేన రూపేణ బ్రహ్మప్రతిపత్తౌ
 తదన్యాధిష్ఠానమన్యదితి సమ్భావనాయా మధికరణాంతరప్రమితస్య
 జగతో 'నేహనానాస్తీ' త్యాదినా బ్రహ్మణినిషేధావగమేపి చత్వరప్ర
 తీతఘటవన్నిధ్యాత్వానాపత్తావదైవితబ్రహ్మ సిద్ధిప్రసక్తాత్. నచ విజ్ఞప్త
 లక్షణేపి జగత్పరిణామిత్వస్య మాయాయామేవావగమాదుక్తదోష
 తాదవస్థ్యమ్, బ్రహ్మగతమాయాపరిణామస్య జగతో బ్రహ్మగతత్వా
 వశ్యంభావాత్. ఆతపవ శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠా జ్ఞానపరిణామ
 రూపమపి రజతం తద్గతమేవేతి రాద్ధాంతః. నను బ్రహ్మణో న నిఖిలప్ర
 పజ్ఞాన్యథ్యాసాధిష్ఠానత్వం, తత్ర ప్రమాణాభావాత్. నచ పూర్వోక్తా
 'యతోపే' త్యాదిశ్రుతిర్దాన మితి వాచ్యమ్. తస్యా స్వకలభూతోపా
 దానత్వే ప్రమాణత్వేపి బ్రహ్మణో నిఖిలప్రపజ్ఞాన్యథ్యాసాధిష్ఠానత్వే
 ప్రమాణత్వాభావా దిత్యాహ—ఏతాదృశమేవేత. ఇదం సర్వమితి.
 బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'ఇదం బ్రహ్మ ఇదం క్షత్ర మిమే లోకా
 ఇమాని భూతానీదం సర్వం యదయ మాత్మే'తి. అస్యార్థః. యదిదం
 బ్రహ్మాదిభూతః సర్వస్త మిదం బ్రహ్మేత్యాదిపూర్వవాకోయపాత్రం తత్స
 ర్వమయమాత్మేతి. అత్రచ యః స్థాణుః సప్రమానితివద్బ్రహ్మసత్తాతిరిక్త
 సత్తాకప్రపజ్ఞునిషేధోఽభిప్రేతః. నచైతావతా బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వం
 ప్రపజ్ఞస్య న సిద్ధ్యతీతి వాచ్యమ్. తత్సత్తాతిరిక్తసత్తాశూన్యత్వనైస్య
 తదధ్యస్తత్వరూపత్వాత్. అన్యానిరుక్తేః. న చ 'ఆయురైవస్మృత' మి
 తివత్ నిమిత్తతయా 'బ్రహ్మణో దేవతే' తివత్ ఆధారతయా 'అదిత్యో
 యూప' ఇతివత్ సదృశతయా వాసామానాధికరణోపపత్తిరితి వా

శమేవోపాదానత్వమభిప్రేత్య 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా *సచ్చత్య
చ్ఛాభవత్ * బహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యాదిశ్రుతిషు బ్రహ్మప్ర
పంచయోస్తాదాత్మ్యవ్యవదేశః, ఘటస్సక ఘటోభాతి ఘటశ్చః ఇత్యాది
తాకికవ్యవదేశోఽపి సచ్చిదానందస్వరూపబ్రహ్మైక్యాధ్యాసాత్, నన్వా

చ్యమ్, తత్రైవ ప్రతిజ్ఞా తస్య 'ఆత్మని ఖల్విరే దృష్టే శ్రుతేమతే విజ్ఞాతే
ఇదం సర్వం విజ్ఞాతమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య నిమిత్తాదిపక్షే
బాధాపాతాదితి భావః. తథాచ 'సచ్చత్యచ్ఛాభవది' తి తాదాత్మ్యవ్య
వదేశోఽపి ప్రపజ్ఞాస్య బ్రహ్మణ్యధ్యాసే ప్రమాణమిత్యాహ—సచ్చేతి.
పృథివ్యాదిస్థూలభూతత్రయమపరోక్షత్వాత్. సత్. వాయ్వాకాశే
పరోక్షత్వాత్ త్యత్. నను 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మే' త్యత్ర పూర్వ
వాకోపాత్తానాం బ్రహ్మక్షేత్రలోకప్రత్యక్షస్థూలభూతానాం సచ్చే
త్యత్ర చ స్థూలభూతానాం బ్రహ్మణ్యధ్యాససిద్ధావశ్యవ్యాకృతనామ
రూపయో ర్నాధ్యస్తత్వసిద్ధి రిత్యస్వరసాదాహ—బహుస్యామితి సర్వ
వికారకారణబ్రహ్మనిష్కేతనస్య సర్వవికారవిషయత్వావశ్యంభావేన
సర్వకార్యపరత్వే బాధకాభావేన చ 'తదైక్షిత బహుస్యాం ప్రజాయే
యే' త్యత్ర బహుశబ్దస్య సర్వకార్యపరత్వాత్పూర్వాధ్యాససిద్ధి రితి భావః.
నన్వేవమవ్యకార్యప్రపజ్ఞాస్య న బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వం. ఉక్తవాక్యానాం
బ్రహ్మణి వికారాధ్యాస ఏవ ప్రమాణత్వాదిత్యపరితోపాదాహ—
ఇత్యాదిశ్రుతిష్వితి. 'ఏకమేవాద్వితీయం * నేహ నానా స్తికించన * యత్ర
త్యస్య సర్వనూతైవాభూత్ * మాయామాత్ర మిదందైవతమదైవతం
పరమార్థత' ఇత్యాదిశ్రుతయ ఆదిపదగ్రహ్యః. తాకికాభేదవ్యవహారోఽపి
బ్రహ్మణి ప్రపజ్ఞాధ్యాసే మానమిత్యాహ—ఘటస్సన్నితి. నన్విచ్ఛా
విషయత్వవిప్లవం తచ్చ ఘటస్య స్వాభావికం. తజ్జ్ఞానాదేవ తద్వ్యవ
హారః. నత్వానన్దాత్మకబ్రహ్మైక్యాధ్యాసాత్. అన్యథా దుగభే సదాన
న్దాత్మకబ్రహ్మభేదవ్యవహారాత్ దుగభిస్యాపీష్టత్వాపత్తి రితి చోదయతి-

సద్దాత్మకచిదధ్యాసాద్భూతాదేరిష్టత్వవ్యవహారే దుఃఖస్యాపి తదధ్యాసాత్
తత్రాప్రీష్టత్వాది వ్యవహారాపత్తి రితి చేన్న, ఆరోపే సతి నిమిత్తాను
సరణం న తు నిమిత్తమస్తీత్యారోప ఇత్యభ్యుపగమేన దుఃఖాదా సచ్చి
దంశాధ్యాసేఽపి ఆనందాంశాధ్యాసాభావాత్, జగతి నామరూపాంశ
ద్వయవ్యవహారస్తు అవిద్యాపరిణామాత్త కనామరూపసంబంధాత్, తదు
క్తం, 'అస్తి భాతి ప్రియం రూపం నామచేత్యంశపఞ్చకం, ఆద్యత్రయం
బ్రహ్మరూపం జగద్రూపం తతో ద్వయమితి, అథ జగతో జన్తక్రమో
నిరూప్యతే, తత్ర సర్గాద్యకాలే పరమేశ్వరః సృజ్యమానప్రపంచవై

సన్నితి. దుఃఖే బ్రహ్మగతసత్త్వచిత్త్వాధ్యాసేఽపి ఆనందత్వాధ్యాసా
భావా న్నేష్టత్వవ్యవహారః సహ్యస్యగతకించిధర్మాధ్యాసే తద్గతసర్వధర్మ
స్యాధ్యాస ఇతి నియమోఽస్తి. తజ్జనకదోషాభావా ద్దోషస్య చ కారో
న్నేయత్వాదిత్యాహ — నారోపఇతి. నను ఘటాదావిష్టత్వాదే
ర్నాధ్యాసో యుక్తః తత్ర ప్రతీయమానసర్వధర్మస్య బ్రహ్మగతత్వేన
తదీయస్వాభావికధర్మాభావా త్సర్వత్రాంశాంతరవత్సేవాంశాంతరాధ్యా
సస్య దృష్టత్వా దిత్యాశంకా ప్రపఞ్చస్యాస్తివ్యావహారిక మంశద్వయ
మిత్యాహ—జగతీతి. ఉక్తేఽర్థేభియుక్తసమ్మతి మాహ—తదుక్తమితి.
ననుపరమేశ్వరః కర్మసాపేక్ష సన్నిఖలకార్యం కరోతి? నిరపేక్షోవా?
నాద్యః. కర్మణో జగత్కారణత్వే ప్రమాణాభావాత్. అన్యథా కర్మ
జైవ సృష్ట్యుపపత్తౌ ఈశ్వరవైయర్థ్యమ్. నాన్త్యః. విషమసృష్టిం నిర్మి
మాణస్య పుంభగ్జనవద్రాగద్వేషాపత్తేరిత్యత్యహ—సృజ్యమానేతి.—
అయం భావః. పరమేశ్వరః కర్మసహకృత ఏవ జగత్సృష్టి హేతుః.
నచాత్ర ప్రమాణాభావః. సృష్టేరేవాత్ర ప్రమాణత్వాత్. అన్యథా
విచిత్రకార్యానుపపత్తే. తస్య విచిత్రకారణజన్యత్వనియమాత్.
'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి సాహసాపేనే. త్యాదిశ్రుతేశ్చ.
అతఏవ న విషమసృష్టావీశ్వరస్య రాగద్వేషాపత్తిః. ప్రీహియవాది
సృష్టౌ పర్జన్యవ జగత్సృష్టావీశ్వరః సాధారణకారణం. తత్తద్భీజానీవ

చీత్ర్య హేతుప్రాణికర్త సహకృతాపరిమితానిరూపితశక్తివిశేషవిశిష్టమా
 యాసహిత స్సన్నామరూపాత్మక నిఖిలప్రపంచం ప్రథమం బుద్ధా
 వాకలయ్య ఇదం కరిష్యామితి సంకల్పయతి, 'తదైక్షిత బహుస్యాం
 వ్రీహీయవాదివైషమ్యే కాంశ్చిదత్యస్తదుగభభాజః కాంశ్చిదత్యస్తసుఖ
 భాజః కాంశ్చిత్సుఖదుగభభాజః కరోతీతి విషమస్పృష్టా జీవగతకర్తాణి
 అసాధారణకారణ మితి—నను గోపురాదిమహాకార్యే నానాకర్తృ
 కత్వ దర్శనాత్ కథమసహాయస్యేవైరస్య విచిత్రప్రపంచకర్తృత్వ
 మిత్యత ఆహ—అపరిమితేతి. నన్నావశ్యకత్వాన్తాయైవ కర్తృసహకృతా
 దధిపరిణామిక్షీరవత్ జగదాకారేణ పరిణమతాం కిమిశ్వరేణ. 'యతో
 వేత్త్యాదిశ్రుతేశ్చ అచేతనేఽపి సమ్భవాదితి చేత్ .న. 'అనన్తాధ్యేవ ఖల్వి
 మాని భూతాని జాయంత్యితి వాక్యేన చేతనకర్తృత్వస్య నిర్ణీతత్వాత్
 ఇతి భావః—నామరూపేతి. యథాహి కులాలో బుద్ధావాలిఖ్య నామ
 రూపే తదైవ సజ్జల్ప్య ఘట ఇతి నామ్నా రూపేణ కమ్బుగ్రీవా
 దినా ఘటముత్పాదయతి తథేవైరోఽప్యత్వత్తేఘార్యం యస్య
 కార్యస్య యన్నామ యచ్ఛాస్య రూప మన్తరా కలయతి తదైవచ
 తన్వస్తు కరిష్యామితి సజ్జల్పయతి తదైవచ కరోతీత్యర్థః. తత్రప్ర
 మాణ మాహ—తదితి. 'తన్వనోఽకురుతే' త్యాదిశ్రుతి రాదిపదగ్రహణ్య-
 తత ఇతి. ఈక్షణసజ్జల్పప్రయత్నానన్తర మిత్యర్థః—ఆకాశాదీనీతి.
 ప్రథమ మాకాశ స్తదనన్తరం వాయు స్తతస్తేజ స్తతో జలం తతః
 పృథివీత్యేవం క్రమవంతి ప్లుభూతాని అపఖ్షీకృతాన్యత్పద్యంత
 ఇత్యర్థః. నను ఛాన్దోగ్యే తేజఆదికా సృష్టి శ్చూయతే 'తత్తేజోఽసృ
 జతే'తి. ప్రశ్నోపనిషదిప్రాణాదికా 'సప్రాణమసృజతే'తి. ఐతరేయేత్వక్ర
 మైవ 'సఇమాం లోకానసృజతాం భో మరీచీర్షరుమాప' ఇతి.
 తథాచ సృష్టేః కథమాకాశాదిత్వమితి చేత్. న తావదాకాశాదిత్వే
 ప్రమాణాభావః. తైత్తిరీయకే 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ
 స్సంభూతః. ఆకాశాద్వాాయుః. వాయో రగ్నిః అగ్నేరాపః. అద్భ్యః

ప్రజాయేయేతి* సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యాది శ్రుతేః, అత్రాకాశాదీని పంచభూతాన్యపంచీకృతాని, తన్నాత్రపద ప్రతిపాద్యాన్యత్పద్యంతే, తత్రాకాశస్య శబ్దో గుణః వాయోస్తు శబ్దస్పర్శా, తేజసస్తు శబ్దస్పర్శరూపాణి, అపాం తు శబ్దస్పర్శరూప రసాః, పృథివ్యాస్తు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః, నతు శబ్దస్యాకాశ మాత్రగుణత్వం, వాయ్వాదావపి తదుపలంభాత్. నచాసౌ భ్రమః, బాధ కాభావాత్, ఇమాని చ భూతాని త్రిగుణమాయాకార్యాణి త్రిగు పృథివీతి సృష్టే రాకాశాదిత్వస్యావగమాత్. నచ శ్రుత్యంతర విరోధః, ఐతరేయేఽపి గుణోపసంహారన్యాయేనాన్యత్ర శ్రుతక్రమస్యావశ్యం కల్పనీయత్వాత్, నాపి ఛాందోగ్యశ్రుతివిరోధః. తస్యాస్తేజోజనిప్రధానత్వేన శ్రుత్యంతరావగతాకాశాదిత్వ నివారణే సామర్థ్యాభావాత్. ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్. 'తత్తేజోఽస్మజతే, త్యత్ర 'ఆకాశా ద్వాయు' రితివ త్క్రమవాచక శబ్దాభావాచ్చేతిభావః. 'మహాభూతానిపంచైవ భూరాపోఽగ్ని ర్మరున్నభః, తన్నాత్రాణిచ తావంతి'తి పురాణే మహాభూతతన్నాత్రాణామేవావగతేః 'భూతాని పంచతన్నాత్రాణి పంచమహాభూతానీ, తి మహోపనిషద్యపి తక్రవావగమాత్ కథం తద్వ్యతిరేకేణాపంచీకృతానా మభ్యుపగమ ఇత్యతః ఆహ—తన్నాత్రేతి. యద్యపి తన్నాత్రేషు గుణానోపలభ్యంతే తథాపి తత్కార్యేషు గుణదర్శనేన తత్కారణేష్యపి కారణత్వేన గుణానుమానా దిత్యభిప్రేత్య తత్ర విశేషగుణానాహ—తత్రేతి. శబ్దస్పర్శా వితి. యద్యపి స్పర్శః సాధారణగుణః తథాపి పార్థివవాయవీయయోరనుష్టాశీతత్వం తైజసాన్యయోరుష్ణశీతత్వం ఏవం రసేఽపి నైజాత్యమనుభవసిద్ధ మస్తీత్యసాధారణ్యం బోధ్యం. నైయామకమతం నిరాకరోతి. సత్త్వితి. వాయ్వాదావితి. ప్రత్యక్షవాయ్వాదా విత్యర్థః. తథాచ తన్నాత్రేషు తదనుమానమితి భావః. బాధ కాభావాదితి.—ఇదమాపాతతః. జలాదావపి గన్ధోపలంభాత్ సోఽపి పృథివీమాత్రగుణో న స్యాత్.

ణాని ఏతైశ్చ సత్త్వగుణోపేతైః శ్రోత్రత్వకృతూరససమూహాని
 పంచేంద్రియాణి విలితైశ్చ మనోబుద్ధ్యహంకారచిత్తాని చ జాయంతే,
 శ్రోత్రాదీనాం పంచానాం క్రమేణ దిగ్వాతార్కవరుణాశ్విరోఽధిష్ఠా
 తృదేవతాః, మనఃఆదీనాం చతుర్థాం క్రమేణ చంద్రాచ్యుత చతుర్ముఖ
 శంకరా అధిష్ఠాతృదేవతాః, ఏతైరైవ రజోగుణోపేతైః పంచభూతైః
 యథాక్రమం వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాభ్యాని కర్తేంద్రియాణి
 నచాయ మాపాధికః. నియతోపాధ్యనువిధానాభావాత్. తదంతర్వ
 ర్తిపార్థివభాగసంబంధా త్తదుపలంభఇతి చేత్ వాయ్వాద్యస్తర్వర్తి
 వ్యాపకాకాశసంబంధాచ్ఛబ్దోపలబ్ధిరితితుల్యం. వస్తుతస్తు 'శబ్దస్పర్శరూప
 రసగంధాశ్చ తే పృథివీగుణాః తేషు గంధహీనాశ్చత్వారోఽపాంగుణాః
 తేషు గంధరసహీనాస్త్రయోగుణా అగ్నేః శబ్దస్పర్శావితి ద్వావాయోః
 శబ్దవక ఆకాశస్యేతి శారీరోపనిషద్వచనం శబ్దస్య వాయ్వాదిగుణత్వే
 మానమితి బోధ్యం. భూతానాం త్రిగుణత్వే హేతుమాహ—త్రిగు
 ణమాయేతి. మాయాయా సత్త్వైరజస్తమోగుణత్వే 'అజామేకాం
 లోహిత, మిత్యాది శ్రుతిర్హాన మిత్యుక్త మథస్తాత్. భూతానాం
 సర్వదా గుణత్రయోపేతత్వేఽపి కార్యవిశేషజననే కస్యచిద్గుణస్యావి
 రాభవ ఇత్యభిప్రేత్యాహ—ఏతైరితి. సత్త్వగుణోపేతై రపంచకృతై
 రాకాశాదిభి రిత్యర్థః. మనఃఇతి. ఏకస్యావ్యంతఃకరణస్య వృత్తిచాతు
 ర్విధ్యా చ్చాతుర్విధ్యం. తదుక్తం భాగవతే 'మనోబుద్ధిరహంకా
 రశ్చిత్తమిత్యన్తరాత్మకం, చతుర్థాలక్యతే ఖేదోవృత్త్యాపత్కణరూప
 యే'తి. అత్రచ మనఃఆదీనాం గళాంతర్వచన హృదయనాభయః స్థా
 నాని. 'మనస్థానం గళాన్తం బుద్ధే ర్వచనం అహంకారస్య హృదయం
 చిత్తస్య నాభి' రితి. శారీరకోపనిషది శ్రవణాదితి ధ్యేయం. శ్రోత్రా
 దీనామితి. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. అచేతనానీంద్రియాణి-చేతనాధిష్ఠి
 తాస్యేవ కార్యం జనయంతి-అచేతన కారణత్వా న్నృద్వదిత్యనుమానస్య
 మానత్వాత్. నచ జీవేన సిద్ధసాధనం. అనపేక్షితదుర్గంధజ్ఞానస్యోపేక్షిత

జాయంతే తేషాం చ క్రమేణ వహ్నిన్ద్రోపేంద్రమృత్యుప్రజాపతయో
 ౭ధిష్ఠాతృదేవతాః, రజోగుణోపేతైః పంచమహాభూతై ర్నిలితైః పంచ
 వాయవః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాభ్యాజాయంతే తత్ర ప్రాగ్
 తృణాదిజ్ఞానస్య చ దర్శనాత్. దిగాదిదేవతానాం చ ప్రాణికర్తవశేనాన్య
 త్రాపి ప్రేరణసంభవాత్. తథా (శ్రోత్రేణ) కర్ణా (చ) దిశిత్వాది
 భాగవతవచనంచతత్రప్రమాణం. వస్తుతస్తు చతుశ్శ్రోత్రఘ్రాణరస
 సత్వగింద్రియాణాం క్రమేణాదిత్యదికృపివరుణవాయవో౭ధిష్ఠాతృ
 దేవతాః. సుబాలోపనిషది 'స్థానాని స్థానిభ్యో యచ్ఛతే' త్యుపక్రమ్య
 'చతు రధ్యాత్తం ద్రష్టవ్య మధిభూత మాదిత్య స్తత్రాధిదైవతం, శ్రో
 త్రమధ్యాత్తం శ్రోతవ్య మధిభూతం దిశ స్తత్రాధిదైవతం, నాసాధ్యా
 త్తం ఘ్రీతవ్యమధిభూతం పృథివీ తత్రాధిదైవతమ్, జిహ్వధ్యాత్తం
 రసయితవ్య మధిభూతం వరుణ స్తత్రాధిదైవతం, త్వగధ్యాత్తం స్పర్శ
 యితవ్య మధిభూతం వాయుస్తత్రాధిదైవతం, ఇత్యాన్నానాదితి
 బోధ్యం. — చంద్రాచ్యుతేతి. చంద్రబ్రహ్మశంకరవిష్ణవః క్రమేణమన
 ఆదీనాం అధిష్ఠాతృదేవతాః. 'మనో౭ధ్యాత్తం మంతవ్య మధిభూ
 తం చంద్రస్తత్రాధిదైవతం' బుద్ధి రధ్యాత్తం బోధ్యమధిభూతం
 బ్రహ్మ తత్రాధిదైవతం, అహంకారో౭ధ్యాత్తం అహంకర్తవ్యమధి
 భూతం రుద్ర స్తత్రాధిదైవతం, చిత్తమధ్యాత్తం చేతయితవ్యమధి
 భూతం క్షేత్రజ్ఞస్తత్రాధిదైవతం, ఇతి సుబాలోపనిషదిశ్రుతేః. —
 వహ్నింద్రేతి. 'వాగధ్యాత్తం వక్తవ్య మధిభూతమగ్నిస్తత్రాధిదై
 వతం, హస్తావధ్యాత్తం ఆదాతవ్యమధిభూతం ఇంద్రస్తత్రాధిదైవతం,
 పాదావధ్యాత్తం గంతవ్య మధిభూతం విష్ణుః తత్రాధిదైవతం, పా
 యురధ్యాత్తం విసర్జయితవ్య మధిభూతం మృత్యుస్తత్రాధిదైవతం,
 ఉపస్థోధ్యాత్తం ఆనందయితవ్య మధిభూతం ప్రజాపతి స్తత్రాధిదైవత
 మితి తత్రైవ శ్రవణాదితి భావః. ప్రాణం లక్షయతి—తత్రేతి. ఊర్ధ్వ
 గతిమత్త్వం ప్రాణస్య లక్షణం. న చోదానే౭తివ్యాప్తిః. తస్యోత్కా-

మనవా న్యాయుగ ప్రాణః, నాసాదిస్థానవర్తీ, అర్వాగ్గమనవాసపానః
 పాయ్యాదిస్థానవర్తీ, విష్వగ్గమనవాన్వాసన అఖిలశరీరవర్తీ, ఉర్ధ్వం
 న్నికాలే ఉర్ధ్వగతిమత్వేపి సర్వదా తదభావాత్. తస్యైవ ప్రాణలక్ష
 ణత్వేన వివక్షితత్వాత్. నచ ప్రాణస్యోర్ధ్వగతిమత్వే ప్రమాణాభావః
 ఇతివాచ్యం. 'తథ యోఽయ మూర్ధ్వముత్క్రామతి ఏష వా వసప్రాణః'
 ఇతి మైత్రేయోపనిషది తదైవ ప్రాణస్యాభిపీతత్వాదతి భావః. తస్యా
 సాధారణస్థానం నాసికేత్యాహ—నాసేతి. 'వాయుగ ప్రాణో భూత్వా
 నాసికే ప్రావిశ' దిత్యైతరేయశ్రుతి రత్ర మానమ్. అన్యథా తదధిష్ఠా
 తృవాయుదేవతాయాః నాసాస్థానవర్తిత్వం న స్యాదితి బోధ్యమ్. అపా
 నలక్షణమాహ—అర్వాగితి. తస్యార్వాగ్గమనత్వే చ 'అథ యోఽయ
 మర్వాచం సజ్క్రామతి ఏష వా వసోపాన' ఇతి మైత్రేయోపనిషత్ప్ర
 మాణం ఇతి భావః—పాయ్యాదీతి. నాభిమారభ్య పాయుపర్యంతం
 తిష్ఠతీత్యర్థః. నత్వపానగపాయుప్రదేశమాత్రవర్తీ. తథాసతి 'మృత్యుర
 పానో భూత్వా నాభిం ప్రావిశ' దితి నాభివర్తిమృత్యుదేవతాధిష్ఠేయ
 త్వప్రతిపాదకై తరేయ శ్రుతివిరోధాపత్తేరితి భావః. వ్యానలక్షణ
 మాహ—విష్వగితి. 'యేనైతా స్సిరా అనువ్యాత్తా ఏష వావస
 వ్యాన' ఇతి తత్రైవ శ్రవణాదితి భావః. ఉదానం లక్షయతి—ఉర్ధ్వ
 మితి. నమూర్ధ్వగతిమత్వం న లక్షణం ప్రాణస్యాపి తథాత్వేన తత్రాతి
 వ్యాప్తే రిత్యాశంక్య, ఉత్క్రమణసమర్థవాయుత్వం తేన వివక్షిత
 మిత్యాహ—ఉత్క్రమణేతి. ఉత్క్రమణం చాత్ర దేహాదూర్ధ్వగతి
 ల్లోకాంతరయాత్రాభిప్రేతా. 'అతైకమూర్ధ్వముదానః పుణ్యేన పుణ్యం
 లోకం నయతి పాపేన పాపం ఉభాభ్యాం మనుష్యలోక' మితి
 ప్రశ్నోపనిషద్వచనం తస్య లోకాంతరగమయితృత్వే ప్రమాణ మిత్య
 వధేయమ్. అథవా పీతాశితపానీయాన్నాద్యుద్ధారక్రియాహేతు
 ర్వాయు రుదానః. 'అథ యోఽయం పీత మశితముద్గిరత్యేషవా వస
 ఉదాన' ఇతి మైత్రేయోపనిషద్స్తత్ర ప్రమాణత్వాదితిభావః.—అశి

గమనవా నుత్క్రమణవాయుః ఉదానః కంఠస్థానవర్తి, అశితపీతాన్నర
సాదిసమీకరణస్వరూపః నాభిస్థానవర్తి, తైశ్చ తమోగుణోపేతై రపం
చీకృతభూతైః పఞ్చీకృతాని భూతాని జాయంతే, 'తాసాం త్రివృతం
త్రివృతమేకై కా మకరోది, తి త్రివృత్కరణశ్చ తేః పంచీకరణోపలక్ష
ణార్థత్వాత్, పంచీకరణప్రకారశ్చేత్థం-అకాశమాదౌ ద్వైధా విభజ్య
తయో రేకం భాగం పునశ్చతుర్థా విభజ్య తేహం చతుర్థా మంశానాం
వాయ్యాదిషు సంయోజనం, ఏవం వాయుం ద్వైధా విభజ్య తయో
తేతి. అశితపీతాన్నపానీయయోః స్థవిష్టం భాగం పురీషమాత్రోపా
దానం బహిర్నిర్యాపయితుమపానే స్థాపయతి నుధ్యమం భాగం మాంస
లోహితోపాదానం సూక్ష్మంచ మనఃప్రాణోపకారకమజ్జోపాక్షేపసమా
నయతి ససమాన ఇత్యర్థః. 'అథ యోఽయం స్థవిష్టమన్నం యాతు మపా
నేస్థాపయతి అణిష్టం చాక్షే సమానయత్యేష వా వసమాన' ఇతి తత్రై
వావగతేః. అయం చ సకలాజ్ఞవర్తి. అన్యథా సకలాక్షేప్యశితాదిసమీ
కరణానుపపత్తేరితి భావః. మహాభూతోత్పత్తిమాహ—తై శ్చేతి. పఞ్చీ
కరణే పురాణవాక్యం ప్రమాణమితి భావః. నను త్రివృత్కృతి ప్రతి
పాదకచ్ఛాన్దోగ్యశ్చ తివిరోధేనపు రాణాదివాక్యాన్నపఞ్చీకృతిసిద్ధిరిత్యా
శంక్య తస్యాపి త్రివృత్కృతిపరత్వేనపఞ్చీకృతినివృత్తిపరత్వాభావాత్
ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాభావా దిత్యభిప్రేత్యాహ—తాసా
మితి. నను పఞ్చతన్తాత్రైః సముదితై రేక మహాభూత్పత్తిర్యది పఞ్చీ
కరణశబ్దార్థ స్తదా పఞ్చతన్తాత్రాణామేక త్రైవోపక్షయా న్మహాభూతా
స్తరోత్పత్తి ర్నస్యాత్ తాని భూతాని ప్రత్యేకం పఞ్చథా విభజ్య
తత్తద్భూతాంశపఞ్చకసముదాయీకరణం పఞ్చీకరణమిత్యభ్యుపగతా
వేకై కత్రమహాభూతేృథివ్యాదిపఞ్చవ్యవహారపత్తిరిత్యాశంక్యపఞ్చీ
కరణప్రక్రియామాహ—పఞ్చీకరణప్రకార ఇతి. నన్వస్తేవికధూతార్థ
భాగే తదితరభూతార్థ చతుర్థాంశానాం చతుర్థాం సంయోజనం పఞ్చీ
కృతిః తథాపి న వ్యవహార సామ్యరస్య ప్రతీకార ఇత్యతః—

రేకం భాగం చతుర్థా విభజ్య తేహం చతుర్థా మంశానాం అకాశా
దిషు సంయోజనం, ఏవం తేజఃఅదీనామపి తదేవ మేకైకస్య భూత
స్వార్థం స్వాంతాత్మకం అర్థాంతరం చతుర్విధభూతమయమితి పృథి
వ్యాదా స్వాంతాధిక్యాత్పృథివ్యాది వ్యవహారః, తదుక్తం 'వైశేష్యా
త్తద్వాదస్తద్వాద, ఇతి, తైశ్చాపంచీకృతభూతై ర్లిజ్జశరీరం పరలోకతః
యాత్రా నిర్వాహకం మోక్షపర్యంతస్థాయీ మనోబుద్ధిభ్యా ముపేతం
తదేవమితి. అత్ర సూత్రకారసమ్మతి మాహ—తదుక్తమితి.—కేచిత్తు
తేజోఽబన్నాని త్రీణ్యేవ భూతాని. త్రివృత్కృతాని న తు పశ్చిభూ
తాని పశ్చీకృతాని. తథాసత్యాకాశే పార్థివాంశస్వాపి భానే రూప
వత్తేన చాతుషత్వాప్రత్యే. అభానే తద్వ్యవహారాభావేన పశ్చీకృతి
వైయర్థ్యాత్. కించ త్రివృత్కరణమేవ యుక్తం. తానాం త్రివృతం
త్రివృతమేకై కా మకరోదితి తన్వైవ శ్రుతత్వాత్. నపశ్చీకృతిః. అస్యాః
అశ్రవణాత్. తదుక్తం కల్పితరౌ. 'సమ్ప్రదాయాధ్వనా పశ్చీకరణం
యద్యపి స్థితం, తథాపి యుక్తీదృష్టత్వాద్వాచస్పతిమతం శుభం, పృథి
వ్యబలనాత్తత్వం గగనే పవనేఽపి చేత్, రూపవత్త్వమహత్త్వాభ్యాం
చాతుషత్వం ప్రసజ్యతే. 'అర్థభూయస్త్యతః క్షిత్వాద్యవిభావనకల్పనే,
వ్యవహారపథా ప్రాప్తా ముథాపశ్చీకృతి ర్భవేత్, అనవేక్ష్యఫలం
వేదసిద్ధిత్యేవేష్యతే యది, త్రివృత్కృతి శ్చుతా పశ్చీకృతి ర్నక
చనశ్రుతా' ఇతి. త్రివృత్కరణప్రకారశ్చైవమ్. తేజోఽబన్నాని త్రీణి
భూతాని ప్రత్యేకం ద్విధా విదార్య ప్రతిభూతమేకైకమర్థం ద్విధా
ప్రసోఢ్య ఇతరభూతార్థద్వయేయోజనమితి.—తన్న. గగనపవనయోః
స్వాంతాధిక్యాత్ పృథివ్యబగ్న్యంశావిభావనేన రూపవత్త్వాభావాత్.
నచ వ్యవహారప్రయోజనాభావాద్వ్యర్థం పశ్చీకరణ మిత్యుక్త మితి
వాచ్యమ్. త్రివృత్కరణపక్షే పృథివ్యప్రేజసో ర్గన్ధవత్త్వాదివ్యవహారా
భావేన దోషసామ్యాత్. నచ ప్రమాణాభావః. తస్యోక్తత్వాత్. త్రివృ
త్కృతిశ్చ తేషు తన్నివృత్తిపరత్వాభావేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. తస్మా

జ్ఞానేంద్రియపంచక కర్తేంద్రియ పంచకప్రాణాది పంచకసంయుక్తం జాయతే, తదుక్తం, 'పంచప్రాణమనోబుద్ధిదశేంద్రియసమన్వితం, అపంచీకృత భూతోత్థం సూక్ష్మాజ్ఞం భోగ సాధనమి, తి, తచ్చ ద్వివిధం, పరమపరం చ, తత్ర పరం హిరణ్యగర్భలిజ్జశరీరం, అపరం అస్తదాదిలిజ్జశరీరం, తత్ర హిరణ్యగర్భలిజ్జశరీరం మహత్తత్వం అస్తదాదిలిజ్జశరీరమహంకార ఇత్యాఖ్యాయతే, ఏవం తమోగుణయుక్తేభ్యః పంచీకృతభూతే

త్సుష్మాక్తం 'పంచీకృతాని భూతాని జాయంత' ఇతి—పాఞ్చభౌతికం హి శరీరం. 'తేషాం సముదాయశ్శరీర' మితి మైత్రేయశ్చ తేః. తచ్చ ద్వివిధం స్థూలం సూక్ష్మం చేతి. తత్ర స్థూలం కరచరణాద్యవయవోపేతం. సూక్ష్మం తు ప్రాణేంద్రియాదిసప్తదశావయవోపేతం. తచ్ఛాపంచీకృతపాఞ్చభూతై రుత్పద్యత ఇత్యాహ—తైశ్చేతి, నను పరిదృశ్య మానస్థూలశరీరేణైవ జీవస్య సకలకార్యసమ్భవాత్ కిమనేన లిజ్జశరీరేణేత్యతాహ—పరలోకేతి. స్థూలశరీరస్నేహావ భస్మీభావేన పరలోకయాత్రానుపపత్తే స్తన్నిర్వాహకం సూక్ష్మాజ్ఞ మవశ్య మేష్టవ్య మితి భావః. తస్యపరలోకయాత్రానిర్వాహకత్వే హేతు మాహ—మోక్షేతి. ప్రాకృతప్రళయపర్యంతస్థాయీత్యర్థః. నను 'సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమోభిభూత స్సుఖరూపమేతీ' త్యాదౌ సకలకార్యలయశ్రవణేన లిజ్జశరీరస్యాపి నాశా త్కథం కార్యబ్రహ్మవినాశపర్యంతస్థాయీత్వ మితి చేన్న-జ్ఞానశక్తివిశిష్టతన్నాశేఽపి క్రియాశక్తి విశిష్టస్య తస్య సత్త్వాభ్యుపగమాదితి భావః. ఉక్తావయవోపేతలిజ్జశరీరే ప్రమాణమాహ—తదుక్తమితి. లిజ్జశరీరం విభజతే—తచ్ఛేతి. పరం బ్రహ్మాణ్డవాపి అపరం తదవ్యాపీత్యర్థః. హిరణ్యగర్భలిజ్జశరీరస్య మహత్తత్త్వవ్యవదేశ స్తస్య పరత్వే ప్రమాణం అన్యథా శాస్త్రాదౌ హిరణ్యగర్భశరీరం మహత్ తదితరజీవలిజ్జశరీరమహంకారమాత్రమితి వ్యవదేశో న స్యాదిత్యాహ—తత్రేతి. ఏవం తమోగుణయుక్తేభ్య ఇతి—'తస్మాత్తమస్సంజాయతే తమసో భూతాది ర్భూతాదే రాకాశం ఆకాశ'

భోగ్య భూమ్యంతరిక్షస్వర్గహర్షనస్తపస్సత్యాత్మకస్య ఊర్ధ్వలోకసప్త
కస్య అతలపాతాళ వితలసుతలతలాతల రసాతల మహాతలాఖ్యస్యాధో
లోకసప్తకస్య బ్రహ్మాండస్య జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జాఖ్యచతు
ర్విధస్థూల శరీరాణాం చోత్పత్తిః, తత్ర జరాయుజాని జరాయుభోగ్య
జాతాని మనుష్యపశ్వాదిశరీరాణి, అణ్డజాని అణ్డేభోగ్య జాతాని పక్షి
పన్నగాదిశరీరాణి, స్వేదజాని తు స్వేదా జ్జాతాని యూకమశకాదీని,
ఉద్భిజ్జాని తు భూమిముద్భిద్య జాతాని వృక్షాదీని, వృక్షానామపి పాప
ఫలభోగాయతనత్వేన శరీరత్వం, తత్ర పరమేశ్వరస్య పంచతంత్రా

ద్వాయు ర్వాయో రగ్ని రగ్నే రావః అద్భ్యః పృథివీ తదండం సమభ
వత్ తత్సంవత్సరమాత్ర ముషిత్వా ద్విధాఽకరోదధస్తాద్భూమి ముప
రిష్టా దాకాశ' మితిసుబాలోపనిషద్వచనం బ్రహ్మాండస్య తమోగుణ
యుక్తోత్పన్న త్వే ప్రమాణం. అత్ర చ భూమ్యాకాశశబ్దయో రధో
లోకసప్తకోర్ధ్వలోకసప్తక పరత్వాత్. అతఏవ సన్న్యాసవిధాయిన్యా
రణ్యశ్చ తిరపి 'భూర్లోకఃఘోర్లోక సువర్లోక మహర్లోక జనోలోకతపో
లోక సత్యలోకంచాతలపాతాల వితలసుతల తలాతలరసాతలమహా
తల బ్రహ్మాండం చ విసర్జయే, దితి చతుర్దశభువనాత్మకం బ్రహ్మాండమా
హేతి భావః—వృక్షాదీనామితి. 'శరీరజైః కర్తదోషైః యాతి స్థావ
రతాం నర, ఇతి వృక్షాదేః కేవల పాపజన్యత్వావగమేన తజ్జన్యదుకఖ
భోగాయతనత్వా చ్ఛరీరత్వమితి భావః. నను బ్రహ్మణో న సకలజగత్క-
ర్తృత్వం. సుబాలోపనిషది 'బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీ' దిత్యాదినా
బ్రహ్మాత్మత్రాది సృష్టేః తత్రైవ 'అపానాన్నిషాదా యతో రాక్షసా
గంధర్వాశ్చాస్థిభ్యః పర్వతా లోమభ్యః ఓషధివనస్సతయ' ఇత్యా
దినా నిషాదాదిసృష్టేశ్చ శరీరసాధ్యత్వావగమాత్. వేదస్య చ లిప్యాది
సంప్రదాయస్య చాశరీరేణ కర్తు మశక్యత్వాత్. న చ శరీరసాధ్యం
కర్త పిరణ్యగర్భః కరోతి తదసాధ్యం తు బ్రహ్మేతి వాచ్యం. తస్మి
బ్రహ్మైవ సకలజగత్కారణమితి వ్యాహస్యేతేత్యాశక్యాహ—

ద్యుత్పత్తౌ సప్తదశావయవోపేత లిజ్జ శరీరోత్పత్తౌ హిరణ్యగర్భస్థూల
 శరీరోత్పత్తౌ చ సాక్షాత్కర్తృత్వం, ఇతరనిఖిలప్రపంచోత్పత్తౌ చ
 హిరణ్యగర్భాదిద్వారా 'హస్తాహ మిమాస్తిస్తో దేవతా అనేన జీవేనా
 త్తనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ, తి శ్రుతేః, హిరణ్యగర్భో
 నామ మూర్తిత్ర యాదన్యః ప్రథమో జీవః, 'సవై శరీరీ ప్రథమః
 సవై పురుష ఉచ్యతే, ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మగ్రే సమవర్తత*
 హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర, ఇత్యాది శ్రుతేః, ఏవం భూత భౌతికసృష్టి
 ర్నిరూపితా, ఇదానీం ప్రళయో నిరూప్యతే, ప్రళయో నామ త్రైలో

అత్ర చేతి. లింగశరీరేతి. ఉభయవిధలిజ్జశరీరేత్యర్థః—హిరణ్యగర్భస్థూ
 లశరీరేతి. 'మధ్యేతు పురుషో దివ్యః సహస్రశీర్షా పురుషః సహ
 స్రాక్ష స్సహస్రపాత్ సహస్రబాహు రితి సుబాలోపనిషద్వచ
 నం బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భశరీరకర్తృత్వే ప్రమాణం. నచాత్రోత్పత్తి
 వాచకస్య బ్రహ్మవాచకస్య చ శబ్దస్యాశ్రవణాత్ కథం తత్కర్తృ
 త్వత్వ సిద్ధి రితి వాచ్యం. 'తస్మాత్తమస్మం జాయతే, ఇతి పూర్వదాక్ష్యే
 శ్రుతస్య తదుభయస్యాత్రానుషంగాత్. నను హిరణ్యగర్భకర్తృకం
 కార్యం కథం బ్రహ్మకర్తృకం స్యాత్? న హి కులాతేన కృతం కువిందే
 న కృతం భవతీత్యాశంక్య తత్ర ఛాందోగ్యశ్రుతిం ప్రమాణ
 యతి—హంతేతి. నను 'అనేన జీవేనే' తివాక్ష్యే హిరణ్యగర్భోనాభిధీ
 యతే తస్య బ్రహ్మవిష్ణురుద్ర లక్షణయూర్తిత్రయాంతర్భావేన జీవత్వా
 భావా దిత్యతలహ—హిరణ్యగర్భోనామేతి. తత్ర ప్రమాణ మాహ-
 సవైశరీరీతి. తస్య తదన్యత్వే మంత్రవర్ణం చ ప్రమాణయతి—హిరణ్య
 గర్భ ఇతి. 'బ్రహ్మదేవానాం ప్రథమస్సంబభూవ విశ్వస్య కర్తా భువ
 వస్య గోష్టా, ఇతి ముండకశ్రుతిరపి తస్య ప్రథమజీవత్వే ప్రమాణమితి
 బోధ్యం. జగజ్జన్మ నిరూపణ ముపసంహరతి—ఏవమితి. స్థితే రేకరూప
 త్వేన తత్ర నిరూపణీయాంశాభావా జ్ఞన్మ నిరూపణానంతరం ప్రళయో
 నిరూప్యతే ఇతి ప్రతిజానీతే—ఇదానీమితి. ప్రళయస్వరూపే హి జ్ఞాతే
 తద్విభాగ ఇతి ప్రథమం తల్లక్షయతి—ప్రళయో నామేతి. సకలకార్య

కృవినాశః, స చతుర్విధః నిత్యః, ప్రాకృతో, నైమిత్తికః, ఆత్యంతిశ్చేతి, తత్ర నిత్యః ప్రశయః సుషుప్తిః, తస్యా సుకలకార్యప్రవిలయరూప త్వాత్, ధర్మాధర్మసంస్కారాణాం చ తదా కారణాత్తనా అవస్థానం, తేన సుప్తోత్థితస్య న సుఖదుఃఖాద్యనుపపత్తిః, నవా స్తరణానుపపత్తిః, న చ సుషుప్తావంతఃకరణస్యాః వినాశే తదధీనప్రాణాదిక్రియానుపపత్తిః, వస్తుతః శ్వాసాద్యభావేఽపి తదుపలభ్యః పురుషాంతరవిభ్రమ మాత్ర త్వాత్ సుప్తశరీరోపలబ్ధవత్, నచైవం సుప్తస్య పరేతాదవిశేషః,

నాశః ప్రశయ ఇత్యర్థః, నిత్యప్రశయం నిరూపయతి—తత్ర నిత్య ఇతి. ప్రతిదినం ప్రతిసుప్తిజాయమానో లయో నిత్యః సుషుప్తికాలీనశ్చ ప్రశయస్తథేత్యర్థః. నను సుషుప్తికాలే సకలేంద్రియవ్యాపారోపర మేఽపి న సర్వకార్యవిలయః మానాభావా దిత్యతలహ—తస్యా ఇతి. 'సుషుప్తికాలే సకలే విలీన, ఇతి కైవల్యోపనిషది తత్కాలే సకల కార్యవిలయస్య శ్రవణాదితి భావః. నను సుషుప్తికాలస్య సకలకార్యప్రవిలయాధారత్వే ధర్మాధర్మయో స్పృతిహేతుసంస్కారస్య చ తదావినాశేన సుప్తోత్థితస్య సుఖదుఃఖానుభవో ఘటాదిస్పృతిశ్చ న స్యాదిత్యతలహ—ధర్మాధర్మేతి. కారణాత్త నేతి—అవిద్యాత్త నేత్యర్థః. నను ధర్మాదివదంతఃకరణస్యావిద్యాత్తనావస్థితత్వేన స్వరూపేణ వినా శాత్ శ్వాసాది క్రియానుపపత్తి రిత్యాశంక్యనిరాకరోతి—నచేతి. కిం సుషుప్తా క్రియానుపపన్నా? తదుపలబ్ధిర్వా? నాద్యః. ఇహాపత్తే. నద్వితీయ ఇత్యాహ—వస్తుత ఇతి. ఏవం సతి సుషుప్త్యుత్పాన్త్యో ర్భేదోన స్యాదిత్యాశంక్యనిరాకరోతి—నచైవమితి—సంస్కారాత్త నేతి. నాశాఖ్యసంస్కారోఽవిద్యాత్తనాత్త నేత్యర్థః. నను సుషుప్తా సకలకార్యలయాభ్యుపగమే సుప్తోత్థితస్య ధర్మాదవినాశేన సుఖాద్యనుపపత్తి ర్దుర్వారా. కారణాత్తనావస్థానమతి చేత్. కిమవిద్యాత్తనావస్థానమిత్యనేన వివక్షితం? ఉత ధర్మాదేరపి సర్వకార్య కారణత్వేన స్వరూపేణావస్థానం? ఆద్యే ధర్మాదికారణమవిద్యైవ తదావర్తత ఇత్యర్థః స్యాత్. తథాచ సుఖాది

సుప్తస్య హి లిङ్గశరీరం సంస్కారాత్తనా అత్రైవ వర్తతే పరేతస్య
 తు లోకాంతర ఇతి వైలక్షణ్యాత్, యద్వా అంతఃకరణస్య ద్వే శక్తి
 జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తిశ్చేతి, తత్ర జ్ఞానశక్తివిశిష్టాంతఃకరణస్య సుషుప్తౌ
 వినాశః, న తు క్రియాశక్తివిశిష్టస్యేతి ప్రాణాద్యవస్థాసమవిరుద్ధం, 'య
 దాసుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యతి అథాన్తి' ప్రాణవైకథా భవతి
 అథైవం వాక్ సర్వైర్నామభి సుహృషేతి * సతా సౌమ్య తదా సం
 పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ'త్యాదిశ్రుతిరుక్తసుషుప్తౌ మానం,
 కారణ ధర్మాభావాదుక్తదోషతాదవస్థ్యం. ద్వితీయే 'సకలే విలీన'
 ఇతి. శ్రుతి విరోధః. అంతఃకరణస్యాపి స్వరూపేణావస్థానే శ్వాసోపలభ్యః
 ప్రమత్వప్రతిపాదనవిరోధశ్చేత్యస్వరసాదాహ—యద్యేతి. శక్తిఇతి.
 శక్తిః సామర్థ్యం తచ్చ ఫలోపభానం వివక్షితం. నస్వరూపయో
 గ్యత్వం. తస్య సర్వదాసత్త్వేన'జ్ఞానశక్తివిశిష్టాంతఃకరణస్య సుషుప్తౌ
 వినాశ' ఇత్యుత్తరగ్రంథవిరోధాత్.—ప్రాణాదీతి. అత్రాదిపదేన సావ
 యవ లింగశరీర ధర్మాధర్మసంస్కారాణాం పరిగ్రహః. నచ ధర్మాదేరపి
 కథం స్వరూపేణావస్థానం అన్యథా 'సుషుప్తికాలే సకలేవిలీన, ఇతి
 శ్రుతివిరోధాపత్తేరితి వాచ్యం. ధర్మాదికార్యస్య సుఖాదే ర్వినిశేన
 తస్య కార్యవిశిష్టకారణనాశపరత్వాత్. అతపవ కైవల్యోపనిషది
 'పునశ్చ జన్తాంతర కర్తయోగాత్ సవవ జీవస్సప్తితి ప్రబుద్ధ' ఇతి తదు
 త్తరవాక్యం సంగచ్ఛతే. అన్యథా కారణస్య ధర్మాదేః స్వరూపేణ
 వినాశే తద్విరోధాపత్తేః. అతపవ మాండాళ్యోపనిషది'యత్ర సుప్తో
 నకంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్యతి తత్సుషుప్త
 మితి' సుషుప్తినిర్వచనం అతపవ 'అయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంప
 రిష్యక్తో న బాహ్యం కించ న వేదే' తి బృహదారణ్యశ్రుతిరపి. సుషుప్తౌ
 సకలకార్యవిలయే కాపీతకీం శ్రుతిం ప్రమాణమాహ—యదేతి. తత్ర
 ఛాన్దోగ్యశ్రుతిం చ ప్రమాణయతి—సతా సౌమ్యేతి. ప్రాకృతేతి.
 ప్రకృతౌ మాయాయాం భవః ప్రాకృతః ప్రళయ ఇత్యర్థః. నచ సౌఖ

ప్రాకృతప్రళయస్తు కార్యబ్రహ్మవిनाशనిమిత్తకః సకలకార్యనాశః, యదాతు ప్రాగేవోత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య కార్యబ్రహ్మణః బ్రహ్మాండాధికారలక్షణ ప్రారంభకర్తృసమాప్తా విదేహకైవల్యాత్మికా పరమముక్తిః తదా తల్లోకవాసినా మప్యుత్పన్న బ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం బ్రహ్మణా సహ విదేహకైవల్యమ్, 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతिसంచరే, పరస్యాంతే కృతాత్తానః ప్రవిశంతి పరం పదమి'తిశ్చ తేః, ఏవం సత్యలోకవాసిభి స్సహ కార్యబ్రహ్మణి ముచ్యమానే తదధిష్ఠిత బ్రహ్మాండ తదంతర్వర్తినిఖలలోక తదంతర్గతస్థావరాదీనాం భౌతికానాం భూతానాం చ ప్రకృతౌ మాయాయాం లయః, నతు బ్రహ్మణి, బాధరూపవిनाశస్యైవ బ్రహ్మనిష్ఠత్వాత్, అతః ప్రాకృత ఇత్యుచ్యతే, కార్యబ్రహ్మణో దివసావసాననిమిత్తకస్యైలోక్యమాత్రలయో నైమిత్తికప్రళయః, బ్రహ్మణో దివస చతుర్యగసహస్రపరిమితః కాలః, 'చతుర్యగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దిన ముచ్యత' ఇతి వచనాత్, ప్రళయకా

త్తిక ప్రలయేఽతివ్యాప్తిః. తదా సుఖాదివిनाశస్యాంతకరణనిష్ఠత్వాదితి భావః—తల్లోకవాసినామితి. సత్యలోకవాసినా మిత్యర్థః. యద్యపి కార్యబ్రహ్మవిनाశ ఏవప్రకృతోపయోగీ. తథాపి తత్ప్రమాణత్వేన వక్ష్యమాణవచనే 'కృతాత్తాన'ఇతిపద ముత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారవత్పరం 'ప్రవిశంతి పరం పద'మితి విదేహకైవల్యపరం నతు లోకాంతరావాప్తిపర మితి దర్శయితుం తదభిధానమితి ధ్యేయమ్. నన్వయం ప్రళయో న ప్రాకృతః బ్రహ్మనిష్ఠత్వా దిశ్యాశక్యః, మాయానిష్ఠవ వాయం ప్రళయః పరిణామ్యుపాదానకాలీననాశస్య తన్నిష్ఠత్వాభ్యుపగమాత్. అతఏవ ఘటాదినాశో మృత్పిణ్డాదినిష్ఠ ఇత్యభిప్రేత్యాహ. నత్వితి. బాధేతి. ఇదం చ నాశస్య బ్రహ్మాన్యత్వమభ్యుపేత్యోక్తమ్. వస్తుతస్తు బాధోఽపి న బ్రహ్మనిష్ఠః. తస్యాధిష్ఠానావశేషత్వాదితి బోధ్యం. నైమిత్తికప్రళయం నిరూపయతి—కార్యబ్రహ్మణ ఇతి. త్రైలోక్యమాత్రేతి. సత్యలోకతదంతర్వర్తికార్యవ్యతిరక్తసకలకార్యవిनाశ ఇత్యర్థః.

లోఽపి దివసకాల పరిమితః, రాత్రికాలస్య దివసతుల్యత్వాత్, ప్రాకృత ప్రళయే నైమిత్తిక ప్రళయే చ పురాణవచనాని ప్రమాణాని, 'ద్విప రాధేత్వతిక్రాంతే బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః, తదా ప్రకృతయస్స ఘ్నకల్పంతే ప్రళయాయహి, ఏషప్రాకృతికో రాజః ప్రళయో యత్ర లీయత' ఇతి వచనం ప్రాకృతప్రళయే మానం, 'ఏష నైమిత్తికః ప్రాక్షః ప్రళయో యత్ర విశ్వస్థుః, శేతేనంతాసనో నిత్య మాత్మ సాత్కృత్యచాత్మ భూరి' తి వచనం నైమిత్తికప్రళయే మానం, తురీయః ప్రళయస్తు బ్రహ్మసాక్షాత్కారనమిత్తకః సర్వమోక్షః. సచైకజీవవాదే యుగప దేవ, నానాజీవవాదేతు క్రమేణ, 'సర్వ ఏకీభవంతీ' శ్రుతేః, తత్రాద్యా స్త్రయోఽపి ప్రలయాః కర్తోపరమనిమిత్తకాః, తురీయస్తు జ్ఞానోదయని మిత్తోఽజ్ఞానేన సహైవేతి విశేషః, ఏవం చతుర్విధప్రళయో నిరూపితః, తస్యేదానీం క్రమో నిరూప్యతే, భూతానాం భౌతికానాం చ నకార ణలయక్రమేణ లయః, కారణలయసమయే కార్యాణామాశ్రయమంత రేణావస్థానానుపపత్తేః, కింతు సృష్టిక్రమేణ, తత్తత్కార్య వాశే తత్త తురీయః-చతుర్థః—సర్వమోక్ష ఇతి. సర్వకార్యవినాశ ఇత్యర్థః. నను మోక్షస్యాపి ప్రళయత్వే నైమిత్తికాది ప్రలయాదవిశేషావత్తా తద్వ దేవ మోక్షస్య పురుషార్థత్వం న స్యాదిత్యతలహ—తత్రేతి. తథాచ మోక్షస్యానర్థహేత్వవిద్యానివృత్తిరూపత్వాత్పురుషార్థత్వమితి భావః. జన్మవత్ లయస్యాపి క్రమాకాంక్షత్వా త్తత్క్రమనిరూపణం ప్రతిజా నీతే—తస్యేతి. తద్వ్యుత్పత్తిక్రమఏవ ప్రళయేఽప్యస్తు న తు విపరీత క్రమః క్లృప్తత్వాదిత్యతలహ—భూతానామితి. ఉత్పత్తిక్రమస్యాత్రా క్షీకారే బాధకమాహ—కారణేతి. ఆశ్రయమస్తరేణేతి. నచ వినశ్య దవస్థాయామాశ్రయమస్తరేణైవావస్థానం అతఏవ'అనాశ్రితాఅప్యవతిష్ఠన్త'ఇతి న్యాయసిద్ధాంత ఇతి వాచ్యం. తథాసతి సర్వదా నిరా శ్రయత్వాపత్తేః. నను క్రమాంతరాభావా దగత్యా సేవ క్రమః కల్ప్య తే ఇతి చోదయతి—కింత్వేతి. తదభావోఽనిర్ధ ఇత్యాహ—సృష్టితి.

జ్ఞనకాదృప్తానాశనైవ ప్రయోజకతయా ఉపాదాననాశస్యాప్రయోజకత్వాత్, అన్యథా న్యాయమతే మహాప్రళయే పృథవీపరమాణుగత రూపరసాదే రవినాశాపత్తేః, తథాచ పృథివ్యా అప్పు అపాం తేజసి తేజసో వాయూ వాయో రాకాశే ఆకాశస్య జీవాహంకారే తస్య చ హిరణ్యగర్భాహంకారే తస్య చావిద్యాయా మిత్యేవం రూపవ ప్రళయః, తదుక్తం విష్ణుపురాణే, 'జగత్పృతిష్ఠాదేవర్షే పృథివ్యపు ప్రలీయతే, తేజస్యాపః ప్రలీయంతే తేజో వాయూ ప్రలీయతే, వాయుశ్చ లీయతే

సన్వాశ్రయనాశాంతరమేవ కార్యనాశః తస్యైవ తద్ధేతుత్వాదిత్యత ఆహ—తత్తత్కార్యేతి.—అయం భావః. స తావదాశ్రయనాశః కార్యనాశమాత్రే హేతుః. పాకరక్తే ఘటే శ్యామనాశ ఆత్మని గుణనాశశ్చ స స్యాత్. స చాశ్రయనాశః కార్యద్రవ్యనాశే హేతుః. ద్వ్యణుకనాశాభావప్రసక్తాత్. స చ తత్రాసమవాయికారణనాశాత్ ద్వ్యణుకనాశః ఆత్మని పాకరక్తే ఘటే చ విరోధిగుణావిర్భవాద్గుణనాశ ఇతి స దోష ఇతి వాచ్యమ్. అననుగమాత్. కార్యజనకాదృప్తనాశస్య అనుగతస్య తత్తత్కార్యనాశజనకత్వసమ్భవేననుగమస్యా న్యాయ్యత్వాదితి—అదృప్తనాశస్య కారణత్వానన్వేకారే బాధకమాహ—అన్యథేతి. సిద్ధాంతే పరమాణో రసభ్యుపగమాదాహ-న్యాయమత ఇతి. తథాచాదృప్తనాశస్య క్షప్తత్వాత్సవ సర్వత్ర ప్రయోజక ఇతి భావః. పృథివ్యాదే రబాదా లయే ప్రమాణమాహ—తదుక్తమితి. వస్తుతస్త్వాకాశస్యేన్ద్రియేష్యేవ లయః ఇన్ద్రియాణాం తన్తాత్రేషు తేహం జీవాహంకారే తస్య చ హిరణ్యగర్భాహంకారే తస్య చ మాయామామిత్యేవ బోధ్యమ్. 'పృథివ్యపు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసివలీయన్తే తేజో వాయూ విలీయతే వాయు రాకాశే ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్తాత్రేషు తన్తాత్రాణి భూతాదా విలీయన్తే భూతాదిర్నహతి విలీయతే మహానవ్యక్తే' ఇతి సుబాలోపనిషది తత్తైవ శ్రవణాత్. నను తత్పదార్థ నిరూపణే సక్రమప్రళయనిరూపణస్య కః ప్రసక్త ఇత్యాశంకా తస్య

వ్యోమ్ని తచ్చావ్యక్తే ప్రలీయతే, అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మణి నిష్కళే సు
ప్రలీయతే, ఇతి, ఏవం విధ ప్రళయకారణత్వం తత్పదార్థస్య బ్రహ్మణస్త
టస్థలక్షణం, నను వేదాన్తైర్బ్రహ్మణి జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాద్యమానే
సతి సప్రపంచం బ్రహ్మస్యాత్ అన్యథా సృష్టివాక్యానాం అప్రామాణ్యా
పత్తిరితి చేన్న, న హి సృష్టివాక్యానాం సృష్టౌ తాత్పర్యం, కిం త్వద్వి

ప్రకతోపయోగమాహ—ఏవం విధేతి. నను ప్రపంచోపాధికం జగజ్జ
న్మాదికారణత్వం బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణ మిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం.
ప్రమాణాభావాత్. నచ 'యతోవే'త్యాదివాక్యం తత్ర ప్రమాణ
మిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. బ్రహ్మమాత్రపరాణాం వేదాన్తానాం తత్ర
ప్రామాణ్యాభావాత్. అన్యథా సప్రపంచం బ్రహ్మశాస్త్రార్థః స్యాదితి
చోదయతి-నన్వితి. న హి యోయోఽర్థగ ప్రతీయతే స సర్వోఽపి శాస్త్రా
ర్థః 'న సురాం పితౄణాం' త్యాదౌ సురాపానకర్తవ్యత్వస్యాపి శాస్త్రార్థత్వా
పత్తేః. కింతు యస్తాత్పర్యవిషయః యత్పరశ్శబ్దః సత్యబ్ధార్థ ఇత్యభ్యుపగ
మాత్. సృజ్యమానప్రపంచస్తు శ్రుతిప్రతిపాద్యోఽపి న తాత్పర్యవిషయ
ఇతి స న శాస్త్రార్థః. న చ నిర్దాశ్రవణేన ప్రాయశ్చిత్తోపదేశేన చ సురా
పానకర్తవ్యతాయాః శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వాభావేఽపి ప్రకృతే తద
భావేన సప్రపంచం బ్రహ్మతాత్పర్యవిషయః స్యాదితి వాచ్యమ్. 'ఉదర
మంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి యః కరో
త్యంతరం మిథః, తస్య భిన్నద్భుశో మృత్యు ర్విదధే భయముల్బణమ్ *
అన్ధం తమః ప్రవిశంతి యే కేచాత్మహనో జనాః * యోఽన్యథా సంత
మాత్తాః అన్యథా ప్రతిపద్యతే, కిం తేన న కృతం పాపంచోరేణాత్మా
పహారిణా' ఇత్యేవమాదిభేదదర్శననిర్దావచనస్య బహుళముపలబ్ధమ్
ప్రపంచస్య లోకావగతత్వేన తత్ర తాత్పర్యాయోగాత్ అజ్ఞాతస్యైవ
శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వాత్. ప్రపంచరత్వే 'నేహనానాస్తీ'తి ప్రతి
పేధానుపపత్తే శ్చేత్యాశయేనాహ—నహీతి. నను సృష్ట్యాదివాక్యా
నాం కథ మద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపత్తౌ వినియోగః. న తావత్పుచ్చబ్రహ్మ
ప్రతిపత్తౌ అన్నమయాదివాక్యవత్ స్థూలారుఢతీన్యాయేన సూక్ష్మబ్రహ్మ

తీయే బ్రహ్మణ్యేవ, తత్ప్రతిపత్తా కథం సృష్టే రుపయోగః, ఇత్థం, యది సృష్టి మనుష్యస్య ప్రపంచస్య నిషేధో బ్రహ్మణి ప్రతిపాద్యేత తదా బ్రహ్మణి ప్రతిషిద్ధస్య ప్రపంచస్య వాయా ప్రతిషిద్ధస్య రూపస్యేవ బ్రహ్మణోఽన్యత్రావస్థానశంకాయాం న నిర్విచిత్తమద్వితీయత్వం ప్రతిపాదితం స్యాత్, తతః సృష్టివాక్యాద్భిహ్నోపాదేయత్వజ్ఞానే సతి ఉపాదానం వినా కార్యస్యాన్యత్ర సద్భావశంకాయా నిరస్తతయా 'నేతి నేతి' త్యాదినా బ్రహ్మణ్యపి తస్యాసత్తోష్ఠపాదనే ప్రపంచస్య తుచ్ఛత్వా వగమే నిరస్తనిఖలదైర్వితివిభ్రమమఖణ్డసచ్చిదానందైకరసం బ్రహ్మ సిద్ధ్య తీతి పరమృతయా సృష్టివాక్యనా మప్యద్వితీయే బ్రహ్మణ్యేవ తాత్పర్యమ్, ఉపాసనా ప్రకరణపరితసగుణబ్రహ్మవాక్యనాం తూపాసనావిధ్య

ప్రతిపత్తాపుపయోగః. తద్వత్ప్రపంచస్య బ్రహ్మత్వేనానుపదేశాత్. నా ప్యుపాసనావాక్యవద్బ్రహ్మజ్ఞానోపయోగ్యస్తగకరణశుద్ధిద్వారా. ఉపాసీతేత్యత్రాశ్రవణాత్. న చ ప్రతిషేధ్యప్రపంచమర్పకతయా తత్తోపయోగః. అన్యోత్పన్నస్యాపి ప్రపంచస్య తత్ర ప్రతిషేధసమ్భవేన బ్రహ్మాధీనసృష్ట్యభిధానవైయథ్యాపాతాత్. తథాచ సృష్ట్యాదివాక్యనాం సప్రపంచబ్రహ్మపరత్వాభావే అప్రామాణ్యావత్తే న నిష్ప్రపంచం బ్రహ్మ శాస్త్రార్థ ఇత్యాచీపతి—తత్ప్రతిపత్తావతి. యద్యప్యన్యాధీనస్యాపి ప్రపంచస్య బ్రహ్మణి ప్రతిషేధః సమ్భవతి. తథాపి వాయా ప్రతిషిద్ధరూపవన్నిషేధస్య పారమార్థికత్వేఽపి సమ్భవేన తన్నిభ్యాత్వాసిద్ధ్యా బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వాసిద్ధిప్రసక్తః. బ్రహ్మాధీనసృష్టిస్థితిలయోపన్యాసేతు ప్రపంచస్య బ్రహ్మోపాదేయతయా సిద్ధస్య 'నేహ నానాస్తీ' త్యాదినా తత్రైవ నిషేధే శుక్తిరూప్యవన్నిభ్యాత్వావగతా అద్వితీయం బ్రహ్మ సిద్ధ్యతీత్యాహ—ఇత్థమితి. ప్రసక్తా ద్వాక్యాస్తరస్యాపి తదుపయోగ మాహ-ఉపాసనేతి. యద్వా నను యథా 'యవతోఽస్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుష' ఇత్యాదివాక్యనాం సగుణబ్రహ్మపరత్వం తద్వత్సృష్టివాక్యనామపి సప్రపంచబ్రహ్మపరత్వం స్యాదిత్యాశ్చక్య కిముపాస

పేక్షితగుణారోపమాత్రపరత్వం న గుణపరత్వం, నిర్గుణప్రకరణపరితా
 నాం సగుణవాక్యానాం తు నిషేధవాక్యపేక్షితనిషేధ్యసమర్పక
 నాప్రకరణపరితానాం హిరణ్యయాదివాక్యానాం గుణపరత్వం? ఉత
 నిర్గుణప్రకరణపరితానాం 'ద్వేవావబ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చామూ
 ర్తం చేత్యాదీనాం? తత్రాద్యం దూషయతి—ఉపాసనేతి. గుణారో
 పేతి. 'వాచం ధేనుముపాసీతే'త్యాదివద్వాస్తవగుణాభావేఽపి తదారో
 పమాత్రేణోపాసనసమ్భవాత్. నచైవమపి తదారోపపరత్వం న బ్రహ్మ
 పరత్వమితి వాచ్యమ్. ఫలానుషజ్గరహితానా ముపాసనానాం సాక్షా
 దస్త్యకరణశుద్ధిహేతూనాం తద్ద్వారా బ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగాత్. అత
 ఏవ 'యోగినఃకర్తృకుర్వన్తి సజ్గం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయ' ఇతి భగవద్గీతా
 వచనం 'దదామిదేయమిత్యేవ యజే యష్టవ్యమిత్యపీ' త్యారణ్యపర్వణి
 రుక్తిణీం ప్రతి ద్రావదీవచనం చ. ఫలోద్దేశేన క్రియమాణానాం చోపా
 సనానాం క్రమముక్తిఫలకత్వాత్. ద్వితీయం నిరస్యతి-నిర్గుణేతి. బృహ
 దారణ్యకే హి 'మూర్తం చామూర్తం చ మర్త్యంచామృతం చేత్యుప
 శ్రమ్య 'తదేతన్నూర్తం యదన్యద్వాయోరన్తరితౌచ్ఛే, త్యాదినావా
 య్వన్తరితృవ్యతిరిక్తం మూర్తం వాయ్వన్తరితం చామూర్త మిత్యాది
 భౌతిక ముపన్యస్య'అథాథ్యాత్మమిత్యాదినా ప్రాణవ్యతిరిక్తం మూర్తం
 ప్రాణశ్చామూర్తమిత్యాథ్యాత్మికమభిధాయ'అథాత ఆదేశో నేతి నే
 తీతి నిషేధతి. తత్ర మూర్తాదిగుణవాక్యానాం నిషేధవాక్యపేక్షిత
 నిషేధప్రతియోగిసమర్పకతయా ప్రకరణార్థనిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగః
 ఇత్యర్థః. ననుకర్తృకాణ్ణవాక్యానాం యథా బ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగాభా
 వాత్ స్వార్థపరత్వం తథాసృష్ట్యుపాసనావాక్యనామపి అస్తు స్వార్థమా
 త్రపరత్వం. కించ బ్రహ్మణోనిష్ప్రీషచ్ఛేషే కర్తృవాక్యానాం యాగస్వర్గా
 దిసాధ్యసాధనభావప్రతిపాదకానామసతిస్వర్గాదిలోకప్రపంచే కథం ప్రా
 మాణ్యమితి చేత్. న తావదప్రామాణ్యం. స్వర్గయాగాదీనాం వ్యావ
 హారికత్వాభ్యుపగమాత్. నాప్యనుపయోగః. అగ్నిహోత్రాదీనామపి

త్యేన వినియోగః ఇతి న కిఞ్చిదపి వాక్యమద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదనేన విరుధ్యతే, తదేవం స్వరూపతటస్థలక్షణలక్షితం తత్పదవాచ్యమిశ్వరచైతన్యం మాయాప్రతిబిम्బరూపమితి కేచిత్, తేషామయమాశయః. జీవపరమేశ్వరసాధారణచైతన్యమాత్రం బిమ్బం, తస్యైవ బిమ్బస్యావిద్యాత్మికాయాం మాయాయాం ప్రతిబిమ్బమిశ్వరచైతన్యం, అస్త్యేకరణేషు ప్రతిబిమ్బం జీవచైతన్యం, 'కార్యోపాధిరయం జీవః కారణోపాధి రీశ్వర' ఇతి స్మృతేః, ఏతన్నతే జలాశయగతశరావ

ఫలానుషక్తరహితానామారాదుపకారకత్వస్య 'సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతే రశ్వవది'త్యత్ర సూత్రకారేణాంగీకృతత్యేన చిత్తశుద్ధావృపయోగసమ్భవాత్. తదేతదాహ—న కిఞ్చిదపి వాక్యమద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదనేన విరుధ్యతే ఇతి. నన్విదం లక్షణద్వయమయుక్తం. లక్ష్యభావాత్. తథాపి న తత్పదవాచ్యం లక్ష్యం. తద్ధి న చిద్వ్రాణం. జీవస్యాపి తథాత్వాత్. నాప్యవిద్యావచ్ఛిన్నో జీవః మాయావచ్ఛిన్నః ఈశ్వర ఇతి వాచ్యమ్. 'తరత్యవిద్యామి'త్యాదౌ మాయావిద్యయోస్సామానాధికరణ్యవ్యవదేశాన్నతయోర్భేద ఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాల్లక్ష్యనిరూపణాత్ లక్షణద్వయం న యుక్తమిత్యాశంకా—తదేవమితి. అవిద్యాప్రతిబిమ్బరూపమిశ్వరచైతన్యం తత్పదవాచ్యం తదేవ స్వరూపలక్షణతటస్థలక్షణయోగ్లక్ష్యమిత్యర్థః. నన్వవిద్యాప్రతిబిమ్బో జీవః తత్కథమిశ్వరస్యావిద్యాప్రతిబిమ్బత్వమిత్యాశంకా ఏతన్నతేఽప్యన్తగకరణప్రతిబిమ్బమేవ జీవ ఇత్యాహ—తేషామితి. అన్తగకరణావచ్ఛిన్నో జీవః తదనవచ్ఛిన్నః ఈశ్వర ఇతి కేచిత్. తన్న స్మృతివిరోధాదిత్యాహ—కార్యేతి. కార్యమన్తగకరణం కారణమవిద్యా. కించ జీవేశ్వరావన్తగకరణావిద్యాప్రతిబిమ్బానితి యుక్తమ్. నత్యవచ్ఛిన్నానవచ్ఛిన్నా. తథాపి జీవేశ్వరయోరత్యన్తభేదాపత్తేరిత్యాహ—ఏతన్నత ఇతి. అపిచేశ్వరస్యానవచ్ఛిన్నరూపత్వే బ్రహ్మాణ్యసంస్కరణవాక్రాంతతయానవచ్ఛిన్నస్యబ్రహ్మణోఽన్తాన్తరహిరేకావస్థానావత్తే సర్వగతత్వసర్వోపాదానత్వే సర్వాన్తర్యామిత్వాది బ్రహ్మణో న స్యాత్. అవిద్యా

గతసూర్యప్రతిబింబయోరివ జీవపరయో ర్భేదః, అవిద్యాత్వకోపాధే
 ర్వాప్యపకతయా తదుపాధికేశ్వరస్యాపి వ్యాపకత్వం, అన్తఃకరణస్య
 పరిచ్ఛిన్నతయా తదుపాధికజీవస్యాపి పరిచ్ఛిన్నత్వం, ఏతన్నతే అవిద్యా
 కృతదోషా జీవ ఇవ పరమేశ్వరేఽపి స్యుః ఉపాధేః ప్రతిబింబపక్షపాతి
 త్యాదిత్యస్వరసాత్ విమృత్తక మిశ్వర చైతన్య మిత్యపరే. తేషా
 మయమాశయః, ఏకమేవ చైతన్యం, విమృత్వాక్రాంత మిశ్వరచై
 తన్యం, ప్రతిబింబత్వాక్రాంతం జీవచైతన్యం, విమృప్రతిబింబకల్పనోపా
 ధిశ్చ ఏకజీవవాదే అవిద్యా అనేకజీవవాదే అన్తఃకరణాన్యేవ, అవిద్యా
 న్తఃకరణోపాధిప్రయుక్తో జీవపరభేదః, ఉపాధికృతదోషాశ్చ ప్రతిబింబ
 ఏవ వర్తన్తే, న తు విమేష పరమేశ్వరే, ఉపాధేః ప్రతిబింబపక్షపాతి

ప్రతిబింబత్వపక్షే తు సర్వ ముపపద్యత ఇత్యాశయేనాహ-అవిద్యేతి.
 జీవస్య తు న వ్యాపకత్వం తదుపాధే ర్వాప్యపకత్యాదిత్యాహ-అన్తఃక
 రణాన్యేతి. ఏకజీవవాదే అవిద్యాప్రతిబింబా జీవ ఇతి తత్ర జీవేశ్వర
 విభాగో న స్యాదితి ప్రతిబింబత్వే దోషే సత్యేవ దోషాన్తరమాహ-
 ఏతన్నత ఇతి. నను సిద్ధాన్తే విమృప్రతిబింబయో రభేదేన చైతన్యస్యైవ
 విమృప్రతిబింబత్వకతయా కథమేకస్యైవ జీవేశ్వరభావ ఇత్యాశంక
 తస్య విమృత్వేనేశ్వరత్వం ప్రతిబింబత్వేన జీవత్వం చావిరుద్ధ మిత్యా
 హ—ఏకమేవేతి. నను విమృప్రతిబింబభావో యది పారమార్థికః తదా
 నిష్కళంకత్వ విరోధః. ఉపాధిశ్చ నిత్యస్సన్నిహితః పారమార్థికః స్యాది
 త్యద్వితీయత్వవ్యాఘాతః. యది కల్పితః తత్కల్పనోపాధి ర్యద్యన్తఃక
 రణం తదా ఏకజీవవాదానవకాశః. యద్యవిద్యా తదా నానాజీవవాద
 విరోధః ఇత్యాశంక మతభేదేన వ్యవస్థితోపాధినూహ—విమేషేతి.
 మతభేదేన భేదమాహ—అవిద్యాన్తఃకరణేతి. పూర్వమతోక్తదోషా
 నాత్ర మతే ప్రసరతీత్యాహ—ఉపాధేరితి. అతఏవ దర్పణగతముఖ
 ప్రతిబింబఏవ శ్యామావదాతత్వాదికమితి భావః. ననూపాధికృతో
 భేద ఇత్యయుక్తం స్వరూపత ఏవ భేదసమ్భవాదిత్యత ఆహ—ఏతన్నత

త్వాత్, 'ఏతన్న తే చ గగనసూర్యస్య జలాదా భాసమానప్రతిబిम्బ
 సూర్యస్యేవ జీవపరయోర్భేదః, నను గ్రీవాస్థముఖ్య దర్పణప్రదేశ ఇవ
 బిమ్బచైతన్యస్య పరమేశ్వరస్య జీవప్రదేశే అభావాత్ తస్య సర్వాంత
 ర్యామిత్యం న స్యాదితి చేన్న, సాభ్రనక్షత్రస్యాకాశస్య జలాదా
 ప్రతిబిమ్బితత్వే బిమ్బభూతమహాకాశస్యాపి జలాదిప్రదేశసంబంధదర్శ
 నేన పరిచ్ఛిన్నబిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశాసంబంధిత్యే ఒప్యపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మ
 బిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశసంబంధావిరోధాత్, నచ రూపహీనస్య
 బ్రహ్మణో న ప్రతిబిమ్బసంభవః రూపవత ఏవ తథాత్వదర్శనాదితి
 వాచ్యం, నీరూపస్యాపి రూపస్య ప్రతిబిమ్బదర్శనాత్, నచ నీరూపస్య
 ద్రవ్యస్య ప్రతిబిమ్బభావనియమః, ఆత్మనో ద్రవ్యత్వాభావస్యోక్త
 త్వాత్, 'ఏకభావహుభా వైవ దృశ్యతే జలచంద్రవత్, యథాహ్వా
 యం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానసో భిన్నా బహుధైకోనుగచ్ఛన్తు సాధినా
 ఇతి. ఈశ్వరస్య బిమ్బత్వే బాధక మూశక్యతే—నన్వీతి. సర్వాంతర్యా
 మిత్యం న స్యాదిత్యుపలక్షణం సర్వోపాదానత్వం చ న స్యాదిత్యపి
 బోధ్యం. పరిచ్ఛిన్ననైవ బిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశావృత్తిత్వనియమః
 నాపరిచ్ఛిన్నస్యేత్యాహ—నేతి. నను మహాకాశో జలాదా న ప్రతి
 బిమ్బితే తత్రాన్యాకాశనైవ భాససమ్భవాదిత్యాశఙ్కాహ—సా
 భేతి. న చాభ్యాదికమేవ తత్ర ప్రతిబిమ్బితేన మహాకాశ ఇతి వాచ్యం.
 ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్. కిం నీరూపే ప్రతిబిమ్బభావనియమః? ఉత
 నీరూపద్రవ్యే? తత్రాద్యం నిరాకృత్యద్వితీయం, దూషయతి—న చేతి.
 ఆత్మాన ద్రవ్యం. తద్ధి న సమవాయికారణమ్. సమవాయానభ్యుపగ
 మాత్. నాపి గుణాశ్రయః. బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వాదిత్యర్థః. నను
 బ్రహ్మణి కల్పితగుణాణ్ణీకారా న్ను నిర్గుణశ్రుతివిరోధః. నచాకాశవత్
 బ్రహ్మనీరూపద్రవ్యమపి ప్రతిబిమ్బతామితి వాచ్యం. తత్రాప్యభ్రనక్ష
 త్రాదేరేవ రూపవతః ప్రతిబిమ్బితత్వ సమ్భవే నీరూపాకాశప్రతి
 బిమ్బస్యాసమ్మతివన్న త్వాదిత్యత ఆహ—ఏకధేతి. తత్పదార్థనిరూపణ

క్రియతే భిన్నరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవ మజోఽయమాత్మే, త్యాది
వాక్యేన బ్రహ్మప్రతిబిమ్బభావానుమానస్య బాధితత్వాచ్చ, తదేవం
తత్పదార్థో నిరూపితః, ఇదానీం త్వంపదార్థో నిరూప్యతే ఏకజీవవాదే
ముపసంహరతి—తదేవమితి. అవిద్యాప్రతిబిమ్బ ఇతి. ఏకైవావిద్యా.
'అజామేకామి'త్యాదిశ్రుతేః. న చ 'ఇద్దోమాయాభి'రితి బహువచన
విరోధః. తస్య తద్గతశక్తిభేదపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథానా
విద్యోపాధే రేకత్వా తత్ప్రతిబిమ్బలక్షణో జీవ ఏక ఇత్యర్థః.—
జీవైకత్వం చ సమ్ప్రదాయాధ్వనా స్థితమిత్యేతావతైవ తత్పక్ష ఉప
న్యస్తః న త్వయం యోగో యుక్తః. తథాపి. ఏకజీవవాదే అవిద్యాయాః
ఏకత్వేన ఏకస్య ముక్తత్వేన ఇదానీం ప్రపంచానుపలంబూపత్తేః. పూర్వం
ముక్త్యభావే వామదేవాదిముక్తిప్రతిపాదకబహువాక్యవిరోధాత్.
వామదేవాదీనా ముత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణా మప్యముక్తా అర్వా
చీనానాం 'ఆపాహవాతే చలతి ద్విపేన్ద్రే' చక్రీవణో వారధిరేవ కాష్ఠే'
తి న్యాయేన ముక్తి ర్దూరోత్సరితా స్యాత్. నచైవం వివరణాచా
ర్యైర్జీవైకోక్తేస్తద్విరోధ ఇతి వాచ్యమ్. తదుక్తే ర్జీవపదప్రతిపాద్యః
ఏకవచేతి శాస్త్రదృష్టజీవైక్యపరత్వాత్. అన్యథా తద్వచనస్య లోకసిద్ధ
జీవభేదప్రతిషేధకత్వే 'అనంతజీవనిర్భాసాన్నద మేకరసం బ్రహ్మ'త్యహం
కారటీకాయాం పద్మపాదాచార్యైర్జీవభేదస్యాభిధానా తద్విరోధా
పత్తేః. అత ఏవ వివరణాచార్యైః శారీరకన్యాయసజ్జిహే గ్రన్థాంతరే
దేవతాధికరణే 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తద
భవత్ తథర్హీణాం తథా మనుష్యాణామితి వాక్యోదాహరణేన యస్య
జ్ఞానం తస్యైవ ముక్తి రిత్యుక్తం. అతఏవ చ 'యావదధికారమవస్థితి
రాధికారికాణామిత్యత్ర వసిష్ఠాదీక బ్రహ్మజ్ఞానిన ఉదాహృత్య తేషాం
పారోపిత్యాద్యధికారలక్షణప్రారబ్ధపర్యంతమవస్థానం తత ఉద్ధర్మం
ముక్తి రిత్యుక్తమ్. తదేతత్పారమర్షం 'సూత్రం భోగేన త్వితరే
క్షపయిత్వాసమృద్యంతే' ఇతి. తస్మాత్, శ్రుతిసూత్రస్మృతిన్యాయవిరో

అవిద్యాప్రతిబింబా జీవః, అనేకజీవవాదే త్వంతకరణప్రతిబింబః, సచ
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయవాత్, తత్ర జాగ్రద్దశా నామ
థా తదభావతః, జీవైకత్వప్రవాదోఽయం నాదర్శవ్యః పరిక్షతైః.-
జీవైకత్వమతేన జీవస్య లక్షణముక్త్యా తదనేకత్వమతేన తల్లక్షణ
మాహ—అనేకజీవవాదేత్వితి. అన్తకరణప్రతిబింబువ వ జీవః నత్వ
విద్యావచ్చిన్న ఇత్యర్థః. తదుపాధే రేకత్వేన జీవనానాత్వానుపపత్తే.-
నన్వవిద్యావచ్చిన్నో జీవః సచ నానైవ. మాయాభిరితి శ్రుత్యా తదు
పాధే రనేకత్వావగమాత్. అజామిత్యేకవచనశ్రుతే రేకం వన మితి
వత్ సముదాయాభిప్రాయత్వాదితి చేన్న—కార్యోపాధిరయం జీవః
ఇతి స్మృతివిరోధాత్. కించ‘స్వరూపీతోభవతి’ త్యాదిశ్రుతౌ సుప్తా
బ్రహ్మణ్యోపాధికో లయః శ్రూయతే. జీవస్యావిద్యోపాధికత్వే తద్వ
చనం న స్యాత్; అవిద్యాయా స్తదా వినాశాభావాత్. అపిచైవం జీవ
స్యోక్తాన్నిగత్యాగతయో నోపపద్యేరక. అవిద్యాయా వ్యాపక
త్వేన తదవచ్చిన్నస్య గత్యాద్యనుపపత్తే—ఉపాధేః ప్రతిబింబుపక్ష
పాతిత్వా తత్ప్రతాదోషాః ప్రతిబింబువ వ ర్తన్తే ఇత్యుక్తం. కే
తే దోషా ఇత్యాకాంతాయా మాహ—సచేతి. అవస్థాత్రయవానిత్యు
పలక్షణం ‘తురీయనామకావస్థా న్తర మాదాయావస్థా చతుష్టయవానితి
ద్రష్టవ్యం. సచ ‘ఏకవవాత్తా మన్తవ్యో జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషి’
త్యమృతబిందూపనిషద్వచనవిరోధః. తస్యా వస్థాంత రోపలక్షణార్థ
త్వాత్. ‘జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదిప్రపంచం యత్ప్రకాశతే’ఇతి కైవ
ల్యోపనిషద్వాదిపదేన తస్యాభిధానాత్. సుబాలోపనిషది‘యోఽయం
విజ్ఞానఘన ఉత్క్రామక ప్రాణం వహతీత్యుపక్రమ్య జాగరితం స్వప్నం
సుషుప్తం తురీయం చేతి తురీయపదేనావస్థాంతరాభిధానాత్. ‘జాగ్ర
త్స్వప్నః సుషుప్తిస్తురీయమితి చతుర్విధావస్థా’ ఇతి శార్ధికోపనిషది
స్పష్టమేవావస్థాచాతుర్విధ్యసోక్తత్వాచ్చ. న చ లక్షణతః సుషు
ప్త్యాదావేవాంతర్భావ ఇతి వాచ్యం. శ్రుతీసిద్ధవిలక్షణావస్థాంతరాను

ఇంద్రియజన్యజ్ఞానావస్థా, అవస్థాంతరే ఇంద్రియాభావా న్నాతివ్యా
ప్తిః, ఇంద్రియజన్యజ్ఞానం చ అంతఃకరణవృత్తి. స్వరూపజ్ఞానస్యానాది
త్వాత్, సాచాంతఃకరణవృత్తిరావరణాభిభవాద్ధేత్యేకం మతం తథా
రోధేన తద్వాప్యవృత్త సుషుప్త్యాదిలక్షణస్య సుషుప్త్యాదివ్యావృత్తావ
వస్థాంతర లక్షణస్య చ అవశ్యం కల్పనీయత్వాత్ ప్రమాణసిద్ధస్య లక్ష
ణేననివర్తనాయోగాత్. నచైవమూర్ఖానుమరణాభ్యాం షడ్విధానుస్య
రవస్థా ఇతి వాచ్యం. తయో రవస్థాంతరత్వే ప్రమాణాభావాదితి
దిక్—తత్ర జాగ్రదవస్థాం నిరూపయతి—తత్రేతి. ఇంద్రియజన్యేతి. ఇంద్రి
యజన్యజ్ఞానోపలక్షితకాలో జాగ్రదిత్యర్థః. తేన జాగ్రతి సుఖాద్యను
భవకాలే బౌదాసీన్యకాలే చ తద్విశిష్టత్వాభావా న్నా సంభవః ఇంద్రి
యపదవ్యావర్త్యచూహ—అవస్థాంతర ఇతి. నచైవమపి స్వప్నేతి
వ్యాప్తిః. తత్రేంద్రియసత్త్వేఽపి తద్వాప్యపారోపరమాదితి భావః. నను
సుషుప్తావింద్రియ సద్భావ పక్షే తత్రాతివ్యాప్తి రిత్యాశంక్య, కిమవి
ద్యావృత్తిమాదాయ తత్రాతివ్యాప్తిః? ఉత స్వరూపజ్ఞాన మాదాయ?
నాద్యః. జాగ్రతి జాయమానభావ్యాగోచరాంతఃకరణవృత్తే రేవేంద్రి
యజన్యత్వేన సర్వోపరమలక్షణసుషుప్తికాలవృత్త్యవిద్యావృత్తే స్తజ్జ
న్యత్వాభావాదిత్యాహ—ఇంద్రియజన్యజ్ఞానం చేతి. ద్వితీయం దూష
యతి—స్వరూపజ్ఞానస్యేతి. నను నిష్ప్రయోజనేయమంతఃకరణవృత్తి
రతో నాపేక్ష్యాస్యాదిత్యతాహ—సాచేతి నను చైతన్యప్రకాశసంబ
ధేనైవ ఘటాదిస్ఫురణోపపత్తే రావరణభంగార్థా వృత్తి రిత్యాశంక్య,
కిం శుద్ధచైతన్యం విషయావభాసకం? ఉతేశ్వరచైతన్యం? జీవచైతన్యం
వా?నాద్యః. శాస్త్రార్థబ్రహ్మణో నిర్వికారత్వేన విషయానవభాసకత్వాత్.
నద్వితీయః. కల్పితబింబభావస్య చైతన్యస్య విషయప్రకాశకత్వే తేన
జీవస్య వ్యావహారికభేదేన మయావగత మితి సంబంధానవభాస ప్రసం
గాత్. సర్వదా సర్వవిషయావభాసాపాతాచ్చ. న తృతీయః. అంతః
కరణావచ్ఛిన్నోజీవ ఇతి పక్షే తస్య ఘటాదిసంబంధాభావేనానవభాస

హి, అవిద్యోపహితచైతన్యస్య జీవత్వపక్షే ఘటాద్యధిష్ఠానచైతన్యస్య జీవరూపతయా జీవస్య సర్వదా ఘటాదిభానప్రసక్తౌ ఘటాద్యవచ్ఛిన్న చైతన్యావరకమజ్ఞానం మూలావిద్యావరతంత్రం అవస్థాపదవాచ్య మభ్యుపగంతవ్యం, ఏవంసతి సర్వదా ఘటాదే ర్భానప్రసంగః, అనావృ తచైతన్యసంబంధస్యైవ భానప్రయోజకత్వాత్, తస్య చావరణస్య సదా తనత్వే కదాచిసపి ఘటాదిభానం న స్యాదితి తద్భంగే వక్తవ్యే తద్భంగ కత్వాత్. అవిద్యాప్రతిబింబః సర్వగతో జీవ ఇతి పక్షే తస్యావభాన కత్వ మితి చేత్తత్రాహ—తథాహీతి. జీవరూపతయేతి. తదుపాధ్యోగ్య టావిద్యయో రేకదేశస్థత్వాదితి భావః. నను ఘటాద్యావరకస్య మూలాజ్ఞానాదత్యంతభేదే నానాజ్ఞానాపత్తౌ ఏకాజ్ఞానశ్రుతివిరోధః ఇత్యాశంక్య, తత్తద్విషయావరణస్య మూలాజ్ఞానగతతక్తిభేదతయా తత్త్వారతంత్రాన్నాత్యంతభేద ఇత్యాహ—మూలావిద్యేతి. అతఏ వోక్తం వివరణార్యైః. 'మూలాజ్ఞానస్యైవావస్థాభేదా రజతాద్యుపాదా నానీ'తి. నన్వస్తు ఘటాదిచైతన్యావరకమజ్ఞానం తతః కిమిత్యతలహ— ఏవం సతీతి. తథాపి కథం న భానం లాఘవేన చైతన్యస్యైవ విషయా వభాసకత్వా దిత్యాశంక్య, రూపప్రత్యక్షజ్ఞానసమయే ఘటే తద్గత పరిమాణాదిగ్రహపత్త్యా తత్తద్విషయావరణభంగవిశిష్టచైతన్యస్యైవ వాచ్యతయా గౌరవస్యాపి ప్రామాణికత్వాదిత్యాహ—అనావృతేతి. నను ఘటాదివిషయావరణం బ్రహ్మవరణవత్ సంసారదశాయా మని వర్తమావరణత్వాదిత్యాశంక్య తద్వదేవేదాసీం అభానప్రసంగ ఇత్యాహ—తస్య చేతి. నన్వావరణభంగస్యాపి చైతన్యేనైవోపపత్తేః న తదర్థావృత్తిరీత్యాశంక్య కిం చైతన్యమాత్రం తన్నివర్తకం? విశిష్ట చైతన్యం వా? నాద్యితిత్యాహ—తద్భంగజనకమితి. తద్భాసకత్వేతి యద్యపి తృణాది ప్రకాశకస్యావ్యగ్నేః తన్నాశకత్వదర్శనాన్న భాసకత్వ నివర్తకత్వయో ర్విరోధః. తథాపి ఘటస్ఫురణాత్పూర్వం తత్సత్త్వేనైవ తదావరణభానస్యైవ దర్శనేనాన్వయ వ్యభిచారాన్న నివర్తకత్వ

జనకం న చైతన్యమాత్రం, తద్భాసకస్యతదనివర్తకత్వాత్, నాపి వృత్త్య
 పహితచైతన్యం, పరోక్షస్థలేఽపి తన్నివృత్త్యాపత్తే రితి పరోక్షవ్యాప్తి
 త్వవృత్తివిశేషస్య తదుపహితచైతన్యస్య వాఽఽవరణభజ్జనకత్వమిత్యా
 వరణాభిభవాద్ధా వృత్తి రిత్యుచ్యతే. సమ్బద్ధార్థా వృత్తిరిత్యవరం
 మతం, తత్ప్రాప్యవిద్యోపాధికో పరిచ్ఛిన్నో జీవః, స చ ఘటాదిప్రదేశే
 విద్యమానోఽపి ఘటాద్యాకారాపరోక్షవృత్తివిరహదశాయాం న
 ఘటాదికమవభాసయతి, ఘటాదినా సమం సమ్బద్ధాభావాత్, తత్తదా
 కారవృత్తిదశాయాంతు భాసయతి, తదా సమ్బద్ధసత్త్వాత్, నన్వవిద్యో
 పాధికస్యాపరిచ్ఛిన్నస్య జీవస్య స్వతవేవ సమస్తవస్తుసమ్బద్ధస్య వృత్తివి
 మిత్యత్ర తాత్పర్యం. ద్వితీయం దూషయతి-నాపీతి. వృత్తివిశేషస్యేతి.
 యా వృత్తి ర్యద్విషయా ప్రత్యక్షం సా తదావరణభంజికేత్యర్థః. నను
 వృత్తి ర్ననివర్తికా యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తక మితి ముఖ్యజ్ఞా
 నస్యైవ నివర్తకత్వాభ్యుపగమాదిత్యత ఆహ—తదుపహితేతి. అస్మిన్
 పక్షే తు వృత్తే రవచ్ఛేదకతయా తన్నివృత్తిప్రయోజనకత్వ మితి
 బోధ్యం. ఉపసంహరతి—ఇత్యావరణాభిభవాద్ధేతి. ఆవరణాభిభవో
 నామ చిత్తగ్రతిబింబఇత్యేకే. ఆవరణశక్తి నాశ ఇత్యనే. తత్ప్రతిబింబ
 ఇత్యపరే ఖద్యోతాదిప్రకారే మహాంధకారస్యేవ అజ్ఞానస్యైకదేశేన
 నాశ ఇతి సంప్రదాయవిదః. తదుక్తం తత్పదీపనే 'ప్రతికర్తవ్యవస్థాయా
 మావరణాభిభవశబ్దేనావచ్ఛిన్నాత్తజ్ఞాననివృత్తి'రితి. జీవస్య పరిచ్ఛిన్న
 త్వపక్షే వృత్తే సంబంధార్థత్వస్య సునిరూపత్వాదపరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే
 తావత్తదుపపాదయతి—తత్రేతి. నన్వపరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే జీవస్యావిద్యో
 పాధివత్సకలవిషయసంయోగితయా కథం తత్సంబంధార్థా వృత్తి రిత్యా
 శక్త్య సంబంధసత్త్వేఽపి ఘటాదిభానప్రయోజకసంబంధాభావాత్తద
 ధా వృత్తి రిత్యాశయేనాహ—సచేతి ఆశయ మవిద్యానాశంకతే—
 నన్వీతి. వృత్తివిరహదశాయాం సంబంధాభావా దిత్యేతత్ సంబంధ
 సామాన్య నిషేధపరం? పారిమార్థికతన్నిషేధ పరం వా? తత్ప్రద్యం

రహదశాయాం సమ్బుద్ధాభావాభిధానమసజ్జతమ్, అసజ్జత్వదృష్ట్యా సమ్బుద్ధాభావాభిధానే చ వృత్త్యనంతరమపి సమ్బుద్ధో న స్యాదితి చేదు చ్యతే, నహి వృత్తివిరహదశాయాం జీవస్య ఘటాదినా సహ సమ్బుద్ధ సామాన్యం నిషేధామహే, కిం తర్హి, ఘటాదిభానప్రయోజకం సమ్బుద్ధవిశేషం, స చ సమ్బుద్ధవిశేషః విషయస్య జీవచైతన్యస్య చ వ్యజ్ఞవ్యజ్ఞకాభావలక్షణః కాదాచిత్కః తత్తదాకారవృత్తినిబద్ధనః, తథాహి, తైజసమన్తకరణం స్వచ్ఛద్రవ్యత్వా త్వత్వేవ జీవచైతన్యాభివ్యజ్ఞనమర్థం, ఘటాదికం తు న తథా, అస్వచ్ఛద్రవ్యత్వాత్, స్వాకారవృత్తిసంయోగదశాయాం తు వృత్త్యభిభూతజాడ్యధర్మకతయా వృత్త్యుత్పాదితచైతన్యాభివ్యంజనయోగ్యతాశ్రయతయా చ వృత్త్యుదయానంతరం చైతన్యమభివ్యనక్తి, తదుక్తం వివరణే, 'అన్తఃకరణం

నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి—అసంగత్వ దృష్ట్యా 'అసంగో న హి సజ్జత' ఇత్యాది శ్రుత్యా పారమార్థిక ప్రపంచసంబద్ధనిషేధావగమాదిత్యర్థః—సంబద్ధో న స్యాదితి. పారమార్థిక ఇతి శేషః. స్వాశయముద్ఘాటయతి—నహితి. నను ఘటాది స్ఫురణప్రయోజకో న సంయోగః అతిప్రసంగాత్. నాపి సమవాయః. అసభ్యుపగమాత్, అభ్యుపగమే వాతస్య నిత్యత్వాదిత్యతలహ—సచేతి. వ్యంగ్యేతి. జీవస్య ఘటాదిభాసకత్వే తదాకారవృత్త్యుపహితత్వం తద్భావ్యత్వే ఘటాదేస్తదాకారవృత్తివిషయత్వం ప్రయోజక మిత్యర్థః నను చైతన్యవద్వృత్తిరపి యది ప్రకాశస్వభావా తర్హి నైవాస్తు ఘటప్రకాశికా కిం చైతన్యేన. జడాత్మికా చేత్ తర్హి వస్త్రాదినేవ తయా ఘటాదే రావరణాపత్తే రిత్యాశంకా, సవిత్సక్తిరణస్య దర్పణసంబద్ధనేవాత్యచ్ఛాంతఃకరణసంబంధా చైతన్యస్యవిషయప్రకాశకత్వే ముచపద్యత ఇత్యాహ—తథాహితి. తర్హి ఘటాదే రస్వచ్ఛతయాఽనవభాసకత్వే విషయస్యాపరోక్షస్థలేఽభివ్యంజకత్వాభ్యుపగమోవిరుధ్యేతేత్యతలహ—స్వాకారవృత్తీతి. చైతన్య మభివ్యనక్తీత్యత్ర ఘటాదిక మిత్యనుషంగః. నను యస్యస్య

స్వస్తిన్నివ స్వసంగిణ్యపి ఘటాదా చైతన్యాభివ్యక్తియోగ్యతామా
పాదయతీతి, దృష్టం చాస్వచ్ఛస్యాసిస్వచ్ఛద్రవ్యసమ్మన్థదశాయాం
ప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్యం, యథా కుడ్యాదే ర్జలాదిసంయోగదశాయాం
ముఖాదిప్రతిబిమ్బగ్రాహితా, ఘటాదే రభివ్యంజకత్వం చ తత్ప్రతిబి
మ్బగ్రాహిత్యం, చైతన్యస్యాభివ్యంగ్యత్వం చ తత్ర ప్రతిబిమ్బితత్వమ్,
ఏవంవిధాభివ్యంజకత్వసిద్ధ్యర్థమేవ వృత్తేరపరోక్షస్థలే బహి ర్నిర్గమ
నాంగీకారః, పరోక్షస్థలే తు వహ్నిదే ర్వృత్తిసంయోగాభావేన చైత
న్యానభివ్యంజకతయా నాపరోక్షత్వం, ఏతన్తతే చ విషయాణాం అప
రోక్షత్వం చైతన్యాభివ్యంజత్వ మితి ద్రష్టవ్యం, ఏవం జీవస్యాపరిచ్ఛిన్న
త్వేఽపి వృత్తే సుమ్మన్థార్థత్వం నిరూపితం, ఇదానీం పరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే

చ్ఛతా తస్యైవాన్తఃకరణస్య వ్యంజకతా న తు తత్సంయోగినోఽపి
విషయస్యేత్యతః—దృష్టంచేతి. నను ఘటాదే ర్న చైతన్యాభివ్యంజక
త్వం. ఇన్ద్రియాదేరేవ సాక్షాత్కారణత్వేన వ్యంజకత్వాత్. న చాలో
కవత్ ఘటావచ్ఛిన్న చైతన్యగోచరాజ్ఞానలక్షణతమోనివ ర్తకతయా విష
యస్య వ్యంజకత్వ మితి వాచ్యం. వృత్తేరేవావరణనివ ర్తకత్వేనోక్తత్వా
దిశ్యాశంక్యాహ—ఘటాదేరితి. నను వృత్తి విషయస్యఘటాదేః కథం
వృత్తిసంయోగాదివశాదభివ్యంజకత్వం ? లాఘవేన వృత్తి సంబంధ
స్యైవ తత్ప్రయోజకత్వోపపత్తేరిత్యత ఆహ—ఏవంవిధేతి. అన్యథా
సంబంధమాత్రస్య చైతన్యాభివ్యంజకత్వ ప్రయోజకత్వే వృత్తే రపరో
క్షస్థలే బహి ర్నిర్గమనవైయథ్యావత్తేరితి భావః. కించ తత్సంబంధమాత్ర
స్య ప్రయోజకత్వే పరోక్షస్థలే వహ్నిదేరపి వృత్తివిషయతయా తత్స
మ్బంధిత్యేనా పరోక్షత్వావత్తిః. వృత్తిసంయోగస్య ప్రయోజకత్వే తు
నాయం దోష ఇత్యాహ—పరోక్షేతి. నను సంబంధస్య ప్రయోజకత్వే
వహ్నిదే రపి వ్యంజకత్వేఽపి నాపరోక్షత్వం. సంవిదభిన్నత్వస్య విష
యప్రత్యక్షలక్షణత్వేనోక్తస్య తత్రాభావాదిత్యతః—ఏతన్తతే ఇతి.
జీవస్య పరిచ్ఛిన్నత్వేఽపి ఘటాద్యధిష్ఠాన చైతన్యాభిన్నత్వేన స్వతఃప

సమృద్ధార్థత్వం నిరూప్యతే. తథాహి, అన్తఃకరణోపాధికో జీవః, తస్య చ న ఘటాద్యుపాదానతా, ఘటాదిదేశాసమృద్ధత్, కింతు బ్రహ్మైవ ఘటాద్యుపాదానం, తస్య మాయోపహితస్య సకలఘటాద్యవ్యయిత్యాత్ అతఏవ బ్రహ్మణ స్సర్వజ్ఞతా, తథాచ జీవస్య ఘటాద్యధిష్ఠానబ్రహ్మ చైతన్యాభేదమన్తరేణ ఘటాద్యవభాసాసమ్భవే ప్రాప్తే తదవభాసాయ ఘటాద్యధిష్ఠానబ్రహ్మచైతన్యాభేదసిద్ధ్యర్థం ఘటాద్యాకారా వృత్తి రిష్యతే, నను వృత్త్యాపి కథం ప్రమాత్మచైతన్యవిషయచైతన్యయో రభేద స్సమ్బద్ధతే ఘటాన్తఃకరణరూపోపాధిభేదేన తదవచ్ఛిన్నచై తన్యయో రభేదాసమ్భవాదితి चेన్న, వృత్తే ర్విషయదేశనిర్గమనాంగీకారేణ వృత్త్యన్తఃకరణవిషయాణామేకదేశస్థత్వేన ఉపధేయభేదాభావ స్యో క్తత్వాత్, ఏవ ముపరోక్షస్థలే వృత్తే ర్మతభేదేన వినియోగఉపపా దితః, ఇన్ద్రియాజన్యవిషయగోచరాపరోక్షాన్తఃకరణవృత్త్యవస్థాస్వస్థా వస్థా, జాగ్రదవస్థావ్యావృత్త్యర్థ మిన్ద్రియాజన్యేతి, అవిద్యావృత్తిమ త్యాం సుషుప్తావతివ్యాప్తివారణాయాంతఃకరణేతి, సుషుప్తిర్నామ.

తత్సంబంధితయా కథం వృత్తేః సంబంధార్థత్వ మిత్యాశంక్య కిం జీవస్య స్వతఏవ ఘటాద్యధిష్ఠానత్వాన్న వృత్తిసంబంధాపేక్షా! తదుపాదాన చైతన్యాభేదాద్వా! తత్రాద్యం దూషయతి—తస్యచేతి. తర్హి చైతన్యమాత్రం నోపాదానం స్యాత్ నిష్కలంకత్వ శ్రుతివిరోధేన శుద్ధచై తన్యస్యాప్యనుపాదానత్వాదితి శంకతే—కింత్వితి. కల్పితవింబభావమీ శ్వరపదవాచ్యం బ్రహ్మైవ జగదుపాదానమిత్యాహ—బ్రహ్మైవేతి. ద్వితీయే తు కల్పితభేదస్య జీవస్య తదుపాదానచైతన్యాభేదోన వృత్తిం వినా సంభవతీతి వృత్తిసంబంధాపేక్షా దుర్వారేత్యాహ—తథాచేతి. వృత్తిప్రయోజన ముపసంహరతి—ఏవమితి. ఏవ మిన్ద్రియాజన్యాన్తఃకరణ వృత్త్యవస్థాం జాగ్రదితి జాగ్రదవస్థాం నిరూప్య స్వస్థావస్థాం నిరూపయతి—ఇన్ద్రియాజన్యేతి. యథాచ స్వాక్షజ్ఞానమిన్ద్రియాజన్యం తథోపపాదితమధస్తాత్. సాక్షాదవిద్యోపాదానా వృత్తి రవిద్యావృత్తిః.

అవిద్యాగోచరావిద్యావృత్త్యవస్థా, జాగ్రత్స్వప్నయో రవిద్యాకార
 వృత్తేరంతకరణవృత్తిత్వాన్న తత్రాతివ్యాప్తిః, అత్ర కేచిన్తరణమూర్ఖ
 యోరవస్థాంతరత్వ మాహుః, అపరేతు సుషుప్తావేవ తయో రంతర్భావ
 మాహుః, తత్ర తయో రవస్థాత్రయాంతర్భావబహిర్భావయో స్త్వం
 పదార్థనిరూపణే ఉపయోగాభావా న్నాత్ర ప్రయత్యతే, తస్య చ
 మాయోపాధ్యపేక్షయా ఏకత్వం అంతఃకరణోపాధ్యపేక్షయా చ
 నానాత్వం వ్యవహ్రియతే, ఏతేన జీవస్యాణుత్వం ప్రత్యుక్తం, 'బుద్ధే
 ర్గుణేనాత్మగుణేనచైవహ్యోరాగ్రమాత్రోహ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇత్యాదౌ
 జీవస్య బుద్ధిశబ్దవాచ్యాంతకరణపరిమాణోపాధికపరిమాణశ్రవణాత్,
 సచ జీవః స్వయం ప్రకాశః, స్వప్నావస్థా మధికృత్య 'అత్రాయం పురు
 సా చ నిత్యసుఖగోచరా అవిద్యాగోచరా చ. అతఏవ సుప్తోత్థి
 తానుభవః సుఖ మహమస్వాప్నం న కించిదవేదిషమితి. తదవస్థా సుషు
 ప్తిరితి వివక్షితం. తేన ఘటమహం నజానామిత్యవిద్యాగోచరాం పరం
 పరయా తదుపాదానాన్తకరణవృత్తి మాదాయ జాగ్రత్స్వప్నయో
 ర్నాతివ్యాప్తిః ఇత్యాహ—జాగ్రదితి. రామానుజాదిమతం దూష
 యతి—ఏతేనేతి.—చైతన్యాత్త కస్య జీవస్య కిం పారమార్థికమణుత్వం?
 ఔపాధికం వా! నాద్యః. అద్వితీయత్వాది శ్రుతివిరోధేన తదయో
 గాత్. నద్వితీయః. జీవస్యావిద్యోపాధికత్వ పక్షే తద్వదేవ వ్యాప
 కత్వాత్. అన్తఃకరణోపాధిత్యపక్షే చ మధ్యమపరిమాణత్వాత్. ఉపా
 ధిపరిమాణ సమానపరిమాణస్య ఘటావచ్ఛిన్నాకాశాదా దర్శనాత్.
 'బుద్ధే ర్గుణేన ఆంగ్రమాత్' ఇత్యోపాధికపరిచ్ఛేదశ్రవణాచ్చ. క్వచి
 దణుత్పశ్రవణస్య దుర్జ్ఞేయత్వాభిప్రాయత్వాత్. అన్యథా 'అణో రణీ
 యాని' తి శ్రవణా దాత్తా అణో రప్యణుః స్యాత్. అణుత్వే చ ప్రత్య
 క్షత్వానుపపత్తేః. శరీరవ్యాపిసుఖాద్యనుభవానాపత్తేశ్చ. న చాత్మత్వ
 మణువృత్తి-ద్రవ్యత్వసాక్షాద్వ్యవహితత్వాత్పృథివీత్వవత్. మనోఽన
 ణుత్వపక్షే మనస్తేవ వ్యభిచారాత్. అనాత్మవృత్తిత్వస్యోపాధిత్యాత్.

షః స్వయంజ్యోతి' రితి శ్రుతే, అనుభవరూపశ్చ, 'ప్రజ్ఞానఘనవే'తి శ్రుతే, అనుభవామితి వ్యవహారస్తు వృత్తిప్రతిబిम्బితచైతన్య మాదా యోపపద్యతే, ఏవం త్వం పదార్థో నిరూపితః. అథునా తత్త్వం పదార్థ

ఆత్మత్వం నాణునిష్ఠ మాత్మమాత్రవృత్తిత్వా దీశ్వరత్వపదితి ప్రయోగాచ్చ. తస్మా న్నాణు ర్జీవ ఇతి—ఏవం జీవస్య జాగ్రదవస్థాదికం కల్పితం ధర్మం నిరూప్య సమ్మితి తస్య పారమార్థికం రూపం నిరూపయతి—సచేతి. తత్ర బృహదారణ్యోపనిషద్వచనం ప్రమాణయతి—స్వస్నావ స్థామితి. నచాయమాత్మశబ్దః పరమాత్మపరః. సచన స్తరవాక్యవిరోధాత్. తథాపి. 'ఆత్మైవాస్య జ్యోతి రితుక్త్వా 'కతమ ఆత్మేతి యోగ్యం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతి స్వయం పురుషో జాయమానః శరీరమభిసమ్పద్యమానః పాప్తభి స్సంసృజ్య తే సఉత్కామతి మ్రియమాణ, ఇతి చోక్త్వా ఉత్తరత్ర 'స్వయం విహృత్య స్వయం నిర్తాయ సేవన భాసా ప్రస్పృశిత్యత్రాయం పురుషః స్వయం జ్యోతి రిత్యాది నా స్వప్రకాశవైవ స్వస్నావస్థా ముపదర్శయంతో వేదాంతాః జీవాత్మానమేవ స్పృష్టముపస్థాపయన్తి. తథాచాస్య జ్యోతిరాత్మా స్వరూపమిత్యర్థః రాహూ శ్చిర ఇతి వత్ షష్ఠ్యపవత్తే. తదేతదభిప్రేత్యాహ. స్వస్నావస్థా మధిక్యత్యేతి. కించ జీవః స్వప్రకాశ శ్చిద్రూపత్వా చ్చిద్యత్. స్వప్రకాశత్వం చ సజాతీయప్రకాశాప్రకాశ్యత్వం. న చ చిద్రూపత్వమసిద్ధం తస్య శ్రవణాదిత్యాహ—అనుభవరూప ఇతి. 'యోగ్యం విజ్ఞానఘన, ఇత్యాది శ్రుతి రాదిపదగ్రాహ్య. కించ ఘటజ్ఞానయోః సమ్మేధ ఆత్మనిష్ఠః జ్ఞాననిష్ఠత్వా త్సత్తావత్. అపిచాత్మా జ్ఞానరూపః ఆత్మాస్యవిషయాన్యత్వాత్ జ్ఞానవత్. నచాప్రయోజకతా. ఆత్మాయది యావత్స్వస్థితిసమానకాలీనజ్ఞానావిషయత్వే సతి జ్ఞానరూపోనస్యాత్ స్వనిష్ఠప్రకారకస్వవిశేష్యకసంశయాదివిషయః స్యాత్ ఘటాదివ దితి బాధకతర్కసత్త్వాత్. తతశ్చ జీవః స్వప్రకాశః. విషయప్రతి యోగినిరూపణానంతరం విషయనిరూపణం ప్రతిజానీతే—అథునేతి.

యోరై క్యం మహావాక్యప్రతిపాద్యమభిధీయతే. నను నాహ మిశ్వరః
 ఇత్యాదిప్రత్యక్షేణ కించిజ్జత్వసర్వజ్ఞత్వాదివిరుద్ధధర్మాశ్రయత్వాది
 లింగేన 'ద్వాసుపణ్ణే' త్యాది శ్రుత్యా 'ద్వావిమా పురుషా లోకే తుర
 త్వాతురవవ చ, తుర స్పర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽతుర ఉచ్యతే'
 ఇత్యాదిస్మృత్యా చ జీవపదయో ర్భేదస్యావగతత్వేన తత్త్వమస్యాది
 వాక్యం 'అదిత్యోయూషః * యజమానః ప్రస్తర' ఇతి వాక్యవదుపచరి
 తార్థమేవేతి చేన్న, భేదప్రత్యక్షస్య సమ్భావితకరణదోషస్య అసమ్భా
 వితదోషవేదజన్యజ్ఞానేన బాధ్యమానత్వాత్, అన్యథా చంద్రగతాధిక
 పరిమాణగ్రాహిణ్యోతిశ్శాస్త్రస్య, చంద్రప్రదేశికత్వగ్రాహిప్రత్యక్షేణ
 బాధాపత్తేః, పాకర క్తఘటే రక్షోఽయం సశ్యామ ఇతివత్ సవిశేషణేహీతి

మహావాక్యేతి. 'సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ'తి వాక్యం అవాన్తర
 వాక్యం. 'తత్త్వమసి * అహం బ్రహ్మాస్మి * అయమాత్మా బ్రహ్మ' త్యాది
 వాక్యం మహావాక్యం. తేన శక్త్యా లక్షణయా వా తదై క్యం ప్రతిపాద్య
 మిత్యర్థః. అనేన చాస్య విషయత్వముక్తం. అన్యప్రతిపాద్యత్వే సతి
 తత్ప్రతిపాద్యస్య తద్విషయత్వాత్. ద్వాదశలక్షణీ ధర్మమిమాంసా
 సపరికరధర్మనిరూపణపరా. న సిద్ధార్థబ్రహ్మపరా. విధివాక్యానామేవ
 తత్ర విచారితత్వాత్. వేదాంతాశ్చ న విధిపరాః. తాత్పర్యావిషయ
 బ్రహ్మాసిద్ధిప్రసక్తాత్. తథాచ న సత్యంతాసిద్ధిరితి. తత్త్వమస్యాదివాక్యం
 న జీవేశ్వరయోరభేదే ప్రమాణం. భేదగ్రాహిబహుప్రమాణవిరో
 ధాదితి శంకతే — నన్వితి. కించిజ్జత్వేతి. జీవేశ్వరా పరస్పరభిన్నా
 కించిజ్జత్వసర్వజ్ఞత్వలక్షణవిరుద్ధధర్మాశ్రయత్వాత్ దహనతుహినపదిత్య
 ర్థః. తర్హి తత్త్వమస్యాదివాక్యం న ప్రమాణం స్యాదిత్య ఆహ—తత్త్వ
 మస్యాదీతి. నను ప్రత్యక్షస్య జ్యేష్ఠతయా ప్రబలత్వేన బాధకత్వమిత్య
 తఆహ—అన్యథేతి. తర్హి భేదప్రత్యక్షస్య అప్రామాణ్యకల్పనమేవా
 భేదప్రామాణ్యే బాధకమిత్యతఆహ—పాకేతి. అనుమానం చ న భేదే

న్యాయేన జీవపరభేదగ్రాహీప్రత్యక్షస్య విశేషణీభూతధర్మభేదవిషయ
త్వాచ్చ, అతవచ నానుమానమపి ప్రమాణం, ఆగమబాధాత్, మేరుపాపాణమయత్వానుమానవత్, నాప్యగమాంతరవిరోధః, తత్పు
రాతత్పరవాక్యయో స్తత్పరవాక్యస్య బలవత్త్వేన లోకసిద్ధభేదాను
వాదిద్వాసుపర్ణేత్యాదివాక్యావేషయా ఉపక్రమోఽసంహారాద్యవగ
తాదైవితతాత్పర్యవిశిష్టస్య తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య ప్రబలత్వాత్,
న చ జీవపరైకేవిరుద్ధధర్మాశ్రయత్వానుపపత్తిః, శీతస్యైవ జలస్య
ఔపాధికాష్ట్యాశ్రయత్వవత్ స్వభావతో నిర్గుణస్యైవ జీవస్యాంతః
కరణాద్యుపాధికకర్తృత్వాద్యాశ్రయత్వప్రతిభాసోపపత్తేః, యది చ
జలాదా ఔష్ణ్యమారోపితం తదా ప్రకృతేఽపి తుల్యం, న చ సిద్ధాంతే
కర్తృత్వస్య క్వచిదవ్యభావాత్ ఆరోప్య ప్రమాహితసంస్కారాభావే
కథ మారోప ఇతి వాచ్యం, లాఘవేనారోప్యవిషయకసంస్కారత్వే
నైవ తస్య హేతుత్వాత్, న చ ప్రాథమికారోపే కా గతిః? కర్తృ

ప్రమాణం. సరశిరశ్శౌచానుమానవ దాగమబాధా దిత్వాహ—అ
తవవేతి. భేదగ్రాహీశ్రుతిస్తృతివిరోధం నిరస్యతి—నాప్యగమాంతరేతి.
నను 'ద్వాసుపర్ణే' త్యాదివాక్యం ప్రతీయమానభేదపరమేవాస్తు బాధ
కాభావాత్ ఇత్యాశంక్య శాస్త్రస్యాజ్ఞాతార్థపరత్వాత్ భేదస్య చ
ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావగతత్వాత్ న తత్పరత్వమిత్యాహ — లోక
సిద్ధేతి. నను తత్త్వమస్యాదివాక్యమపి నాభేదపరం. ప్రస్తరాది
వాక్యవత్తస్యోపచరితార్థత్వేనోక్తత్వా దిత్వాశంక్య, కిం బాధకసత్త్వా
దభేదపరత్వాభావః? తాత్పర్యస్య గ్రాహకాభావాద్వా? నాద్యః. ప్రస్త
రస్య యజమానత్వే బాధకవత్ అభేదే బాధకాభావాత్. నచ ప్రస్త
రాదివాక్యవత్ స్తుతిపరత్వం తాత్పర్యబాధకం 'ప్రస్తరం ప్రహరతీ'తి
విధిశేషతయావగతత్వేన ప్రస్తరస్య స్తుతివిషయత్వేఽపి జీవేశ్వరయో
ర్విధ్యన్వయాదర్శనేన స్తుతివిషయత్వాదాగాత్. న ద్వితీయ ఇత్యా
హ—ఉపక్రమేతి. అర్థాపత్తి మాశంక్య నిరాకరోతి—నచేతి. సమ్మ)

త్వాద్యధ్యాసప్రవాహస్యానాదిత్వాత్, తత్త్వంపదవాచ్యయో రిశి
ప్తయో రై క్యాయో గేఽపి లక్ష్యస్వరూపయో రై క్య ముపపాదితమేవ,
అతఏవ తత్ప్రతిపాదకవాక్యానామఖండార్థత్వం, సోఽయ మిత్యాది
వాక్యవత్. నచ కార్యపరాణామేవ ప్రామాణ్యం, చైత్ర పుత్ర స్తే
దాయమతేనాహ—లక్ష్యస్వరూపేతి. నన్వస్తు వాక్యస్య లక్ష్యస్వరూప
మాత్రపరత్వం తతఃకిమిత్యత ఆహ—అతఏవేతి. నను వేదాంతాఃన బ్రహ్మ
పరాః. పదానాంకార్యాన్విశత క్త్యనురోధేన కార్యపరత్వేనైవ ప్రామా
ణ్యావధారణాత్. తథాచ 'ఆదిత్యోబ్రహ్మే'తివత్ తత్త్వమసీత్యభేదో
పాసనాపరమిత్యాశఙ్క్య సిద్ధేఽపిసజ్జతిగ్రహస్యోక్తత్వాదితిదూషయతి.
నచేతి.—కించ నాభేదోపాసనాఽత్ర విధేయా. ఉపాసీతేత్యశ్రవణాత్.
తత్త్వమస్యంతే 'తద్ధాస్యవిజ్ఞావి'తి బ్రహ్మవిద్యాయా ఏవ శ్రవణాచ్చ.
కించ తత్త్వమస్యాదివాక్యం నోపాసనాపరం. 'అభయం వై జనకప్రా
ప్తోఽసి తదాత్మానమేవావైత్ ఆహం బ్రహ్మాస్మీతిస్పష్టార్థశ్రుత్యన్తరాను
సారేణాస్పష్టార్థశ్రుతేరపి వాఖ్యానోచిత్యాత్. అతఏవ 'తం చతుర్థా
కరోతీ'తి వచనం స్పష్టార్థకవచనాన్తరానుసారాదాగ్నేయవిషయం
వాఖ్యాతం. నచాహం బ్రహ్మేత్యత్రాప్యభేదోపాసనమితి యుక్తం.
'అవైది'తి శ్రుతివిరోధాత్. 'ఆత్మానం చే ద్విజాసీయాదహమస్మీతి
పూరుషః, కిమిచ్ఛ కస్య కామాయ శరీర మనుసంజ్వరేత్ *తత్రకో
మోహః క శ్శోక ఏకత్వ మనుపశ్యతః, ఇత్యేకత్వజ్ఞానస్మైవ శ్రుతౌ
పుమర్థత్వప్రతిపాదనాచ్చ. 'జాగ్రత్స్విప్నసుషుప్త్యాది ప్రపంచం యత్ప్రీ
కాశతే, తద్బ్రహ్మహమితి జ్ఞాత్వా సర్వబంధా త్ప్రీముచ్యతే, మయ్యేవ
సకలం జాతం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం, మయి సర్వం లయం యాతి
తద్బ్రహ్మద్వయమస్మ్యహం'ఇతి కైవల్యోపనిషద్వచనాచ్చ. 'యథానదీ
నదా లోకే సాగరేణైకతామియుః, తద్వదాత్మాక్షరేణాసా నిష్కలేనై
కతా మియాత్' ఇతిహూర్తపురాణవచనాచ్చ. యదస్థూలమనణ్వాఖ్యం
అప్రమేయమవర్ణకం, తద్బ్రహ్మహమితి జ్ఞాత్వా బ్రహ్మసమ్పద్యతే ధ్రివ

జాతః ఇత్యాదౌ సిద్ధేఽపి సంగతిగ్రహాత్, ఏవం సర్వప్రమాణావిరుద్ధం శ్రుతిస్త్రుతిహాసపురాణప్రతిపాద్యం జీవపరైక్యం వేదాంతశాస్త్రస్య విషయః ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి వేదాంతపరిభాషాయాం విషయపరిచ్ఛేదః. [౭]

మి'తి విశ్వామిత్రస్త్రుతేశ్వ. అహమేవ పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్య మవ్యయమ్, ఇతి స్యాన్నిశ్చితోముక్తో బద్ధవవాన్యథా భవేత్ 'ఇతి వర రుచివచనాచ్చ. 'అత్రాత్మన్యతి రేకేణ ద్విత్వీయం యో న పశ్యతి, బ్రహ్మ భూత స్సవవేహ దక్షపక్ష ఉదాహృత'ఇతి దక్షస్త్రుతేశ్వ. 'సర్వభూ తాంత్రస్థానిత్యశుద్ధచిదాత్మనే, ప్రత్యక్షైతన్యరూపాయ మహ్య మేవ నమో నమః'ఇతి వాసిష్ఠరామాయణవచనాచ్చ. అన్యథా తత్త్వ మస్యాదివాక్యస్య భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధేన అభేదే ప్రామాణ్యా భావే ఉక్తశ్రుతిస్త్రుతిపురాణవచనాని బాధ్యరణ. తస్మాత్ సిద్ధం. తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య జీవపరైక్యపరత్వం.—తదేతత్సర్వమభిప్రేతోఽ పసంహరతి—ఏవమితి.

ఇతిశ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానేవేదాంతశిఖామణౌ
విషయపరిచ్ఛేదః.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః.

అద్వైతవేదాంతపరిభాషా

ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః

ఇదానీం ప్రయోజనం నిరూప్యతే, యదవగతం సత్స్వవృత్తి తయేష్యతే తత్ప్రయోజనమ్, తచ్చ ద్వివిధం-ముఖ్యం గౌణం చేతి, తత్ర సుఖదుఃఖాభావౌ ముఖ్యప్రయోజనే, తదన్యతరసాధనం గౌణ ప్రయోజనం, సుఖం చ ద్వివిధం సాతిశయం నిరతియం చేతి, తత్ర

యదవగతమితి. యద్యేన రూపేణ స్వవృత్తితయా అవగతం సత్ తదైవైష్యతే తేన రూపేణ చ ప్రయోజనమిత్యర్థః. అనాగతసు ఖాదికం చస్వవృత్తిసుఖత్యేనానుమానాత్ జ్ఞాతం తేన రూపేణేష్యతే సుఖం మే భూయాదితి. పశుపుత్రాదికం త్విష్టసాధనత్యేనావగతమి చ్ఛావిషయ ఇతి తేన రూపేణ ప్రయోజనం. తథాచ సుఖాదేర్గణ త్వాదినావగతో సుఖత్వాదినా స్వాత్మని బాధదళాయాం చేచ్ఛావిర హేపి నదోషః. నచ పశుపుత్రాదీనాం కథం స్వవృత్తిశ్యం పరమ్పరా సమ్బంధేన స్వవృత్తిత్యే అతిప్రసజ్ఞాదితివాచ్యం. స్వత్వలక్షణసమ్బంధేన స్వవృత్తిత్వాభ్యుపగమాత్ స్వత్వరూపసంబంధస్యాపి సాత్మాత్సమ్బంధ త్వాత్. ద్వైవిధ్యమేవాహ—ముఖ్యమితి. యత్సాధారణరూపేణావగతం సదిష్యమాణం తస్తుఖ్యప్రయోజనం అతిరిక్తధర్మజ్ఞానాపేక్ష మిష్యమాణం గౌణమిత్యర్థః. తదుభయం క్రమేణోదాహరతి—తత్రేతి. సిద్ధాంతేన సుఖస్య ద్వైవిధ్యమిత్యాహ—సుఖంచేతి. తత్ర జన్య సుఖం సాతిశయమిత్యాహ—తత్ర సాతిశయేతి. యథాకాచిదంతరిక

సాతిశయం సుఖం విషయానుషంగజనితాంతకరణవృత్తితారతమ్య
కృతానందలేశావిర్భావవిశేషః, 'ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని
మాత్రాముపజీవంతీ'త్యాదిశ్రుతేః, నిరతిశయసుఖం చ బ్రహ్మైవ, 'ఆ
నందో బ్రహ్మైతివ్యజ్ఞానాత్ * విజ్ఞాన మానందంబ్రహ్మై'త్యాదితి శ్రు
తేః, ఆనందాత్మకబ్రహ్మోవాప్తిశ్చ మోక్షః, శోకనివృత్తిశ్చ 'బ్రహ్మవేద
బ్రహ్మైవ భవతి * తరతి శోక మాత్మవిదిత్యాది' శ్రుతేః, న తు లోకాన్త
రణవృత్తిః స తత్త్విగుణజన్యతయా చైతన్యగతజ్ఞానాంశప్రతిబిम्బగ్రా
హిత్యేన జ్ఞానం తథా తాదృశీ వృత్తి స్తద్గతానందలేశప్రతిబిమ్బగ్రాహ
కత్వా త్సుఖ మితి వ్యవదిశ్యతే. తస్మాత్ చ సుఖలక్షణాయాం వృత్తా
వన్యయవ్యతిరేకాభ్యాం స్రక్చందనపనితాదివిషయసమ్మన్తో హేతుః. ఆ
తపవ తత్తారతమ్యా త్సుఖ తారతమ్యం. ఆతపవ చాస్తదాదిసుఖాద్రాజసు
ఖముత్కృష్టం తస్మా త్సర్వభౌమసుఖ ముత్కృష్టతరం తతశ్చేద్వాదిసు
ఖముత్కృష్టతమ మితి. నను యద్యానందప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్యాదంతకరణ
వృత్తిరేవ సుఖం తదానన్నిహితపరిపూర్ణానందస్యాపి గ్రహణసమ్భవేన
సర్వమపి సుఖమేకరూపం స్యాదితి చేన్న. పరిపూర్ణజ్ఞానవదఖణానందస్య
మూలావిద్యావృతత్యేన ఇదానీం తద్భానాయోగాత్. నన్వస్తు నిరతిశ
యానందాత్మకం బ్రహ్మ తతః కిమిత్యతాహ—ఆనందాత్మకేతి. నను న
బ్రహ్మోవాప్తిర్మోక్షః తస్యా స్సంసారదశాయామపి భావాత్. నివృత్త
శోకః పరిపూర్ణానందో న ప్రాగితి చేత్. తద్వ్యావశ్యికత్వాత్తైవ ముక్తి
రిత్యత స్తదైవ పక్షోన్తరమాహ—శోకనివృత్తిరితి. అన్తః హేత్యవిద్యా
నివృత్తిరిత్యర్థః. క్రమేణ ప్రమాణమాహ—బ్రహ్మైతి. తరతి శోక
మిత్యత్ర శోకహేతుత్వా త్తత్పదేనావిద్యోక్తా. తరణం చాత్ర 'తరతి
బ్రహ్మహత్యా' మితివ నివృత్తిరూపం వివక్షితం. నతు 'నేతుం తరతీ'
తివత్. శోకస్య మూర్తత్వాభావాదితి ధ్యేయం. లోకాన్తరప్రాప్తి రేవ
ముక్తి రితి తాన్త్రికాః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ—నత్పితి. లోకా
న్తరావాప్తేః సుఖదుఃఖాభావాన్యతరత్వాభావాత్ స్వతః ప్రయోజ

రావాష్టితజ్జన్యవైషయికానందో వా మోక్షః, తస్య కృతకత్వేనా
సత్వాభావాదితి భావః. నను వైకుణ్ఠాదిలోకవిశేషం గతానా మాన
ద్వావిర్భావో భవిష్యతీతి చేన్న. స్వరూపానద్వాభివ్యక్త్యభ్యుపగమే
లోకాంతరగమనవైయర్థ్యాత్. నను స లోకాంతరావాష్టిః స్వతో
మోక్షః కింతు తత్రత్యవైషయికానన్దద్వారా స చ తత్రైవేతి సలోకా
ంతరగమనవైయర్థ్యమితి చేన్న. కింనైవ ముక్తిః? ఉత తత్రత్యవైషయ
ికానన్దః? నాద్యః. ఆవశ్యకత్వాన్ముఖ్యప్రయోజనత్వాచ్చ తస్యైవ ముక్తి
త్వాచిత్త్యాత్. అన్యథా ముక్తేః స్వతః పురుషార్థత్వాభావప్రసక్త్యాత్.
న ద్వితీయ ఇత్యాహ—తజ్జన్యేతి. వైషయికానన్దస్య ముక్తిత్వే తస్య
స్వరూపేణ జన్యతయా సర్గాదివదనిత్యత్వం స్యాదిత్యాహ—తస్యేతి.-
కించ విషయజన్యానందో నమోక్షః తస్య స్వర్గాదివత్సారితయత్వాపత్తౌ
'యత్రత్యస్య సర్వమాత్తైనాభూత్ * యావన్తోక్షం తు భేదః స్యాజ్జీ
వస్య చ పరస్య చ, తతః పంచ న భేదోఽస్తి భేదహేతో రభావతః *
విభేదజనకేజ్జానే నాశమాత్యన్తికం గతే, ఆత్మనో బ్రహ్మణోభేద
మసన్తం కః కరిష్యతీ, త్యాదివచనవిరోధాపత్తిః. కించ ముక్తిదశాయాం
శరీరాభావేన వైషయికానన్దానుపపత్తిః. తస్య శరీరజన్యత్వనియమాత్.
అతఏవ స్వర్గే శరీరకల్పనం. నచాత్రాపి తత్కల్ప్యత ఇతి యుక్తం.
'అశరీరం వా వసంతం' ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్. కించ న బ్రహ్మవిదాం
లోకాంతరగమన మస్తి. 'స తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి అత్రైవ సమ
వలీయన్త' ఇతి శ్రుతేః. నచార్చిరాదినాగమనం శ్రూయత ఇతి వాచ్యం.
తద్వచనస్య సగుణోపాసకవిషయత్వేన బ్రహ్మవిద్యమనన్యానభిధానాత్.
అతఏవాబ్రహ్మవిదామపి పశ్చాద్వివిధోపాసకానాం అర్చిరాదినా
గమనం. నచైవం బ్రహ్మవిదాం తదనభ్యుపగతా 'ఏతేన ప్రతిపద్యమానాః
ఇమం మానవమావర్తన్వావర్తన్త' ఇతి అర్చిరాదినా గతానామపున
రావృత్తిశ్రవణం విరుధ్యేతేతి వాచ్యం. సగుణోపాసకానా మర్చిరాది
నాగతానాం 'అశ్వఇవరోమాణి విధూయ పాప' మిత్యాదిశ్రుత్యవగత

నిత్యత్వే ముక్తస్య పునరావృత్త్యాపత్తేః, నను త్వన్నతేఽప్యానద్దావాప్తే
రనర్థనివృత్తేస్స సాదిత్వే తుల్యో దోషః అనాదిత్వే మోక్షముద్దిశ్య

నిరస్తసమస్తదోషాణాం బ్రహ్మలోకపవ సంపాదిత శ్రవణాదిసాధనానాం
తత్రైవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారసంపాదనేన బ్రహ్మణా సహ పరమముక్త్య
భ్యుపగమేనావిరోధాత్ కించ లోకస్య ప్రశయేఽప్యవినాశే 'సదేవసా
మ్యేద మగ్రఆసీ' దిత్యాదిశ్రుతివిరోధః. వినాశే ముక్తిశాస్త్రవై
యర్థ్యం. అపిచ వైకుంఠాదిప్రాప్తానాం ముక్తత్వే జయవిజయా
దీనాం భగవద్దేవారికాణాం మునిశాపాదినా రాక్షసాదిదేహ
ప్రాప్తిర్న స్యాత్. సచార్చిరాదిగమనస్య పరంపరయా అపునరా
వృత్తిహేతుత్వేన జయవిజయాదయ స్తవ మతేఽపి నావర్తేరన్నితి
వాచ్యం. సహి జయవిజయావర్చిరాదినా బ్రహ్మలోకం గతౌ. కింతు
వైకుంఠాఖ్యం లోకాంతరం. సహి తస్యైవ బ్రహ్మలోకత్వం. 'ప్రజా
పతే సుభాం వేత్సప్రతిపద్య' ఇతి వాక్యశేషేణ కార్యబ్రహ్మధిష్ఠితదేశ
విశేషస్యైవ బ్రహ్మలోకపదేనాభిధానాత్. అపిచ 'బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవ
భవతి * బ్రహ్మైవసకా బ్రహ్మప్యేతీ'త్యాదిశ్రుతయో వైషయికానంద
స్య మోక్షత్వేన సామంజస్యేనోపపద్యేరకా. అతఏవ 'మాముపేత్య
తు కాంతేయ పునర్జన్మ న విద్యత'ఇతి స్పష్టమేవ స్వస్యప్రాప్యత్వం భగ
వత్తేవోక్తం 'ఏకాంతిన స్పదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే,
తేహం తత్పరమం స్థానం యదైవపశ్యంతి సూరయః'ఇతి విష్ణుపురాణే
పరమస్థానపదేన బ్రహ్మస్వరూపమేవోక్తమ్. ఏతేన తాంత్రికాణాం
ముక్తౌ తారతమ్యకల్పన మపాస్తం. బ్రహ్మత్వేక్యే అజ్ఞాననివృత్తౌ వా
విశేషాభావాత్. తస్మాన్నిరస్తసమస్తక్షేత్రమభివ్యక్తపరిపూర్ణానందమా
త్మాభిన్నం బ్రహ్మైవ మోక్ష ఇతి శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయ
కోవిదైరభ్యుపగంతవ్య మితి సంక్షేపః.—నన్వానద్దావాప్తి రనర్థహేత్వ
విద్యానివృత్తిద్వారా మోక్ష ఇత్యుపగచ్ఛత స్తవ మతేఽపి తదుభయం
సాది! అనాది వా! ఆద్యే కృతకత్వేనానిత్యత్వాపత్తౌ అపునరావృత్తి

శ్రవణాదా ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరితి చేన్న, సిద్ధస్యైవ బ్రహ్మస్వరూపస్య
మోక్షస్యాసిద్ధత్వప్రమేణ తత్సాధనే ప్రవృత్త్యుపపత్తే, అనర్థనివృత్తి
రవ్యధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపతయా సిద్ధేవ, లోకేఽపి ప్రాప్తప్రాప్తిపరి
హృతపరిహారయోః ప్రయోజనత్వం దృష్టమేవ, యథా హస్తగతవిస్తృ
తసువర్ణాదా తవ హస్తే సువర్ణమిత్యాప్తోపదేశా దప్రాప్తమివ ప్రాప్నో
తి, యథా వావలయితచరణాయాం స్రజి సర్పత్వభ్రమవతః నాయం
సర్ప ఇత్యాప్తవాక్యాత్ పరిహృతస్యైవ సర్పస్య పరిహారః, ఏవం
ప్రాప్తస్యాప్యానందస్యప్రాప్తిః పరిహృతస్యాప్యనర్థస్య నివృత్తి ర్లోకః

శ్రుతివిరోధః. ద్వితీయే మోక్షస్యాసిద్ధత్వగర్భసాధ్యత్వాభావేన తత్సా
ధనశ్రవణాదా ప్రవృత్తి ర్నస్యాదితి తాన్త్రికః పరిచోదయతి—నన్వీతి.
ఉభయవిధస్యాపి మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపతయాఽనాదిత్వేఽపి న
ప్రవృత్త్యనుపపత్తి రిత్యాహ—సిద్ధస్యైవేతి — అసిద్ధత్వప్రమేణేతి.
లాఘవేనేష్టసాధనతాజ్ఞానస్య భ్రమప్రమాసాధారణతత్సాధనతాజ్ఞాన
త్వేనైవ ప్రవర్తకత్వమితి భావః. అనర్థనివృత్తిరేవ ముక్తిః సాచ బ్ర
హ్మస్వరూపాతిరిక్తతత్వజ్ఞానాత్ప్రిగసిద్ధేవ అదైవితశ్రుతేశ్చ భావా
దైవితపరత్వాన్న తద్విరోధ ఇతి యే మన్యంతే తేహం మతం దూష
యతి—అనర్థనివృత్తిరపీతి. ఆనందలక్షణముక్తివదనర్థనివృత్తిరపి బ్రహ్మ
స్వరూపైవ. అన్యథా అదైవితశ్రుతివిరోధాత్. భావాదైవితవా
దస్య చ ప్రక్రియామాత్రత్వేనాయుక్తత్వాదితి భావః. నన్వీప్య
సాధ్యత్వేఽపి ముక్తేః తత్సాధనత్వ భ్రమాత్కథంచిచ్ఛ్చివణాదా
ప్రవృత్తిః. తథాపి కథం పురుషార్థత్వం సాధ్యస్యైవ లోకే పురుషార్థ
త్వదర్శనేన సాధ్యత్వస్య పురుషార్థత్వ ప్రయోజకత్వాదిత్యాశంక్య,
కిమేతత్పురుషార్థత్వస్య వ్యాప్యం? వ్యాపకం వా? నాద్యః. వ్యాప్యా
భావేఽపి వ్యాపకసత్త్వే విరోధాభావాత్. దుఃఖాదా వ్యభిచారాచ్చ.
న ద్వితీయః. ప్రాప్తేష్టపరిహృతానిష్టప్రాప్తిపరిహారయో రసాధ్యత్వేన

ప్రయోజనమ్, సచజ్ఞానైకసాధ్యః, 'తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి *
నాన్యః పథా విద్యతేఽయనాయే, త్యాదిశ్రుతేః, అజ్ఞాననివృత్తేః జ్ఞానై
కసాధ్యత్వనియమాచ్చ, తచ్చ జ్ఞానం బ్రహ్మత్వైక్యగోచరమ్. 'అభయం
వైజనకప్రాప్తోఽసి తదాత్మానమేవావైదహం బ్రహ్మసీ' త్యాదిశ్రుతేః,
'తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం మోక్షస్య సాధక'మితి నారదీయవచ
నాచ్చ, తచ్చ జ్ఞానమపరోక్షరూపం, పరోక్షత్వే అపరోక్షప్రమనివర్త
కత్వానుపపత్తేః, తచ్చాపరోక్షజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదితి కేచిత్, మనన

వ్యభిచారాదిత్యాహ—లోకేఽపీతి. నన్వసిద్ధత్వప్రమాచ్ఛ్రవణాదా
ప్రవృత్తస్య శబ్దజన్యపరోక్ష సిద్ధత్వజ్ఞానమాత్రా త్కథం తద్భీమని
వృత్తిః? కథం వా తన్మూలాఽవిద్యానివృత్తిః! తదుభయస్య విరోధినా
తౌత్కారసాధ్యత్వాదితి చేన్న. తత్త్వమస్యాదివాక్యజ్యస్యాపి జ్ఞాన
స్యా పరోక్షత్వా భ్యుపగమాత్. అతఏవ అనురూపదృష్టాంతమాహ-
యథేతి. 'హిరణ్యదా అమృతత్వం భజంతీ' త్యాదిశ్రుత్యా మోక్షస్య
కర్తృసాధ్యత్వావగమాత్ జ్ఞానకర్తృణో స్సముచ్చయ ఇతి యేవదంతి
తాన్ని రాచప్టే—సచేతి. నాన్య ఇతి. తథాచ ముక్తావృషాయాంతర
ప్రతిషేధేన 'హిరణ్యదా అమృతత్వ' మిత్యాదేః ప్రశయపర్యంతస్థాయి
స్వగ్రాది ఫలాభిప్రాయత్వా న్నదర్శపూర్ణమాసవత్ జ్ఞానకర్తృణోః ఫలే
సముచ్చయః. కించ మోక్షస్య కర్తృజన్యాపూర్వసాధ్యత్వే స్వగ్రాదివ
త్సతిశయతా త్కయిష్ణుతా శరీరసంబంధశ్చ స్యాత్ అపిచానందావి
ర్భావో మోక్షః. అవిర్భావశ్చావిద్యానివృత్తిః. సాచ శుక్తిరూప్యాది
ఫలే విరోధి సాతౌత్కారమాత్ర సాధ్యత్వావధారణాన్న కర్తృసాధ్యే
త్యాహ—అజ్ఞాననివత్తేరితి. నన్వేవమపి జీవపరైక్యజ్ఞానం న ముక్తి
హేతుః మానాభావాత్. 'తరతి శోకమాత్మవిది' త్యాదిశ్రుతేశ్చ. భేద
జ్ఞాన పక్షేఽప్యపపత్తే రిత్యతఆహ—తచ్ఛేతి. నను వాక్యజన్యజ్ఞానం
నానర్థనివర్తకం తస్య పరోక్షత్వనియమాదిత్యత ఆహ — తచ్ఛేతి.
తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం చాభేదజ్ఞాన మపరోక్షరూపమేవేతి తన్ని

నిదిభ్యాససంస్కృతాన్తఃకరణాదేవేత్యవరే, తత్ర పూర్వాచార్యాణామయ మాశయః, సంవిదాపరోక్ష్యం న కరణవిశేషోత్పత్తినిబద్ధనం కింతు ప్రమేయవిశేషనిబద్ధన మిత్యవపాదితమ్, తథాచ బ్రహ్మణః ప్రమాతృజీవాభిన్నతయా తద్దోచరం శబ్దజన్యమపి జ్ఞాన మపరోక్షం, అతవప్రతర్దనాధికరణే ప్రతర్దనం ప్రతి 'ప్రాణోఽస్తి ప్రజ్ఞాత్తా తం మా మా

వర్తకమిత్యర్థః. నను పరోక్షజనకస్వభావాద్వాక్యాత్కథం అపరోక్షధీరిత్యాశంకా—తచ్ఛ్రుతి. తత్త్వమస్యాదివాక్యాదితి. సాక్షాదితి శేషః. తత్త్వమస్యాదివాక్యవగతే బ్రహ్మణి మనననిదిభ్యాసనజనితా సంభావనావిపరీతభావనా నివృత్తిసహకృతాదంతఃకరణా త్పుత్యక్షప్రమాణాదేవా పరోక్షజ్ఞానముత్పద్యతే న తు వాక్యాదిత్యాచార్యవాచస్పతి నిశ్రావ్యాచక్షతే. తన్నత మాహ—మననేతి. నను కరణవిశేషాయ త్తం కార్యం. నహి కుటజబీజాద్యవాంకురోత్పత్తి ర్దృష్టపూర్వేత్యాశంక్య, ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదోక్తమర్థం స్థారయతి—తత్ర పూర్వాచార్యాణామితి. శబ్దప్రమాణకం చ జ్ఞాన మపరోక్షమిత్యత్ర శాస్త్రదృష్టిసూత్రముపాద్యలయతి—అతవవేతి. యతో వాక్యజన్యజ్ఞానం అపరోక్షం అతః 'శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవ'దిత్యత్ర సూత్రే శాస్త్రాత్ దృష్టి రితి వ్యుత్పత్త్యా తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యమహంబ్రచ్చేతి జ్ఞానం శాస్త్రదృష్టి శబ్దేనోక్తమితి సంబంధః. నను యథా 'బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్, ఇత్యత్ర దృష్టిశబ్దేనోపాసనా తథాత్రాపి నైవ వివక్షితానాపరోక్షధీరిత్యాశంక్య. ప్రతర్దనాధికరణం సంగ్రహేణ దర్శయతి—ప్రతర్దనేతి.—అస్తిహి కాషీతక బ్రాహ్మణోఽని షది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా 'ప్రతర్దనోహవైదైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియంధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చేత్యామ్నాతా. తస్యాం శ్రూయతే 'సహోవాచప్రాణోఽస్తి ప్రజ్ఞాత్తా తం మామాయురమృత ముపాస్వే'తి. తత్ర కిం ప్రాణశబ్దేన వాయు రభిధీయతే? ఉతేంద్రః? ఉతజీవః? పరం బ్రహ్మ వా? ఇతి చతుర్విధ లింగసమ్భవా చ్చతు

యురమృత ముపాస్సేన్వి, తీన్ద్రప్రోక్తవాక్యే ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మ
 పరత్వేనిశ్చితే సతి మాముపాస్సేత్వస్యచ్ఛబ్దానుపపత్తిమాశఙ్క్య
 తదుత్తరత్వేన ప్రవృత్తే 'శాస్త్రదృష్టితాపదేశో' వామదేవది'త్యస్మిం
 త్సూత్రే శాస్త్రాదృష్టిః శాస్త్రదృష్టిరితి తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం అహం
 ధాసంశయే 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి వాయువికార ప్రాణ
 లింగస్య 'వక్తారం విజానీయాది'తి జీవలింగస్య 'మామేవ విజానీహీ'
 తీంద్రలింగస్య 'ఆనందో జరోమృత'ఇత్యాది బ్రహ్మలింగానాం చ ప్రాబ
 ల్యవివేకాభావాదనిర్ణయః. అథవా జీవబ్రహ్మప్రాణాః త్రయవవాత్రో
 పాస్యాః. నచైవం వాక్యభేదో దోష మావహతి. వాక్యార్థావగమస్య
 పదార్థావగమ పూర్వకత్వాత్. పదార్థానాం చోక్తేన మార్గేణ స్వాతం
 త్ర్యాత్. తస్మాదుపాస్యభేదాదుపాసనాత్రైవిధ్యమితి పూర్వపక్షే
 ప్రాప్తే - ఇదముచ్యతే - 'ప్రాణస్తథానుగమాత్' ఇతి. ప్రాణశబ్దవాచ్యం
 బ్రహ్మవిజ్ఞేయం పౌర్వోపర్యలోచనయా వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వావగ
 మాత్. ఉపక్రమే హి 'తమేవ పరంవృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ
 హితతమం మన్యస్' ఇతి హితతమత్వేన ప్రాణ ఉపదిశ్యతే. తథా ఉప
 సుహారేఽపి 'ఆనందో జరో మృత' ఇత్యానందత్వాదినా. నచేదం బ్రహ్మ
 ణోఽన్యత్సంభవతి. జీవప్రాణలింగానాం చ తదానుగణ్యేన నేతవ్య
 త్వాత్. అన్యథా భిద్యేత వాక్యం. న హి సంభవత్వేకవాక్యత్వేవాక్య
 భేదో యుజ్యతే. తదావల రాచార్యవాచస్పతిమిత్రాః 'తస్మాదనన్య
 థాసిద్ధబ్రహ్మలింగానుసారతః 'ఏకవాక్యబలాజ్జీవప్రాణలింగోపపాదనం'
 ఇతి. తస్మాత్ప్రాణశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ. తథాచేంద్రోక్త ప్రాణశబ్దస్య
 బ్రహ్మపరత్వావగమాత్ సూత్రస్థదృష్టిశబ్దస్య నోపాసనాపరత్వం. కింత్వ
 పరోక్షజ్ఞాన పరత్వం. అతఏవోపక్రమగతం 'మామేవ విజానీహీ'తి
 వచనం సంగచ్ఛత ఇతి—నను విషయవిశేషనిబంధనస్య ప్రత్యక్షలక్ష
 ణస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేఽపి సత్త్వాత్ శాస్త్రదృష్టిసూత్రవిరోధాచ్చ ఆచా
 ర్యవాచస్పతే స్తత్త్వమస్యాదివాక్యోత్థజ్ఞానే పరోక్షతోఽక్తిరయుక్తే

బ్రహ్మేతిజ్ఞానం దృష్టిశబ్దేనోక్తమితి, అన్యేషాంత్యేవ మాశయః, కరణ విశేషనిబంధనమేవ జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వం న విషయవిశేషనిబంధనం, ఏక స్థిన్నేవ సూక్ష్మవస్తుని పటుకరణాపటుకరణయోః ప్రత్యక్షత్వాప్రత్యక్షత్వ వ్యవహారదర్శనాత్, తథాచసంవిత్సాక్షాత్తే వ్యిర్భిన్నీయజన్యత్వస్యైవప్రయోజకతయా న శబ్దజన్యజ్ఞానస్యాపరోక్షత్వమ్, బ్రహ్మసాక్షాత్కారేఽపి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనసంస్కృతం మన ఏవకరణం, 'మనసై వాను

త్యాశజ్ఞానహ—అన్యేషాం త్వీతి. కరణవిశేషేతి. ఇంద్రియజన్యజ్ఞానత్వం జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షత్వస్య విషయవిశేషాయత్తత్యే సూక్ష్మవస్తుని పరోక్షప్రమాణజన్యమపి జ్ఞానం ప్రత్యక్షంస్యాద్విషయభేదాభావాత్. నచేష్టాపత్తిః. తత్రాప్రత్యక్షవ్యవహారవిరోధాత్. అస్తిహి సూక్ష్మవస్తుని లిపిలేఖాదా నపశ్యామ్యహం లిపిమితి పటుకరణస్య యూనః స్థవీరస్య తు కరణాపాటవవతో నపశ్యామితి వ్యవహారిత్యాహ—ఏకస్థిన్నితి. నన్విర్భిన్నీయజన్యత్వం నప్రత్యక్షత్వం. మనసోఽనింద్రియత్వేన సుఖాదిప్రత్యక్షప్రతీతావవాప్తేః. ఇంద్రియజన్యేచానుమిత్యాదావతివాప్తే రిత్యాశజ్ఞాన, నహింద్రియజన్యత్వం ప్రత్యక్షత్వం కింత్వింద్రియత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానత్వం అనుమితీశ్చ మనస్తేన తజ్జన్యేతి నాతివాప్తేః. ఏతస్మిన్ తేచ మనస ఇంద్రియత్వాభ్యుపగమా న్న సుఖాదిప్రత్యక్షే అవ్యాప్తిరిత్యభిప్రేత్యాహ—తథాచేతి. నన్వన్యత్రయథాతథా వాస్తుభౌపనిషదే బ్రహ్మణి ప్రమాణాంతరాప్రవృత్తేః అనర్థనివర్తకాపరోక్షప్రమితౌ తత్త్వమస్యాదివాక్యం కరణం కల్పితే. నచ మనః కరణం. ఇదాసీమపి బ్రహ్మసాక్షాత్కారాపత్తే రిత్యత ఆహ—బ్రహ్మేతి. మనవేతి. ప్రత్యక్షకరణత్వేన తస్య క్లృప్తత్వాదితి భావః. మనసో బ్రహ్మసాక్షాత్కారకరణత్వే ప్రమాణాన్తర మాహ—మనసైవేతి. తస్య మనోగవ్య త్వేబాధకమాశంక్య నిరాకరోతి—నచైవమితి. అపూర్వస్య వేదవేద్యత్వేఽపి తదుపజీవ్యనుమానార్థాపత్తివేద్యత్వవత్ ఉపనిషద్వేద్యత్వేఽపి బ్రహ్మణో మననాదిసంస్కృతతదుపజీవనోపే

ద్రష్టవ్య'మిత్యాదిశ్రుతే, మనోఽగమ్యత్వశ్రుతిశ్చఅసంస్కృతమనోవి
షయతయా. నచైవం బ్రహ్మణ ఔపనిషదత్వానుపపత్తిః, అస్తదుక్తమనసః
వేదజన్యజ్ఞానానస్తరమేవ ప్రవృత్తతయా వేదోపజీవిత్యాత్, వేదానుప
జీవమానాస్తరగమ్యత్వనైవ వేదగమ్యత్వవిరోధిత్యాత్. శాస్త్రదృష్టి
సూత్రమపి బ్రహ్మవిషయమానసప్రత్యక్షస్య శాస్త్రప్రయోజ్యత్వాదు
పపద్యతే, తదుక్తమ్, 'అపి సంరాధనే సూత్రా చ్ఛాస్తార్థభాగ్యనజా
ప్రమా, శాస్త్రదృష్టిర్నతా తాం తు వేత్తి వాచస్పతిః పరమి'తి. తచ్చ
జ్ఞానం పాపక్షయాత్ భవతి సచ కర్తానుష్ఠానాదితి పరమృరయా కర్తృణాం
ద్యత్వం న విరుద్ధమిత్యాహ—అస్తదుక్తేతి. శాస్త్రదృష్టిసూత్రవిరోధ
ముద్ధరతి—శాస్త్రేతి. కల్పతరుకారసమ్మతి మాహ—తదుక్తమితి—
అనయోశ్చ పూర్వసుతమేవ యుక్తం గ్రన్థకృదభిమతం చ. తథాపి.
నతావత్కరణ విశేషనిబంధనం సంవిత్ప్రత్యక్షత్వం మనస ఇంద్రియత్వ
నిరాకరణేన సుఖాది ప్రత్యక్షే అవ్యాప్తేః. కింతు ప్రమాణచైతన్యస్య
విషయచైతన్యాభిన్నత్వ మిత్యుక్తమ్. సూక్ష్మవస్తుస్య సమర్థేంద్రియస్య
సన్నికర్షాభావేన అన్తఃకరణస్య బహిర్నిర్గమనాభావాత్ నోక్తదోషః.
తథాచ బ్రహ్మసాక్షాత్కారే తత్త్వమస్యాది వాక్యమేవ 'మనసైవాను
ద్రష్టవ్య'మితి శ్రుతిశ్చతత్సహకారిత్వవిషయా. అన్యథా మనః
కరణక కామినీసాక్షాత్కారవద్ధ్యానసహకృతతజ్జన్యతయాతస్యాప్రమా
త్వాపత్తేః. మూలప్రమాణదార్ధ్యాత్ ప్రామాణ్యమితి చేత్. తద్వ్యా
వశ్యక త్వేనోపనిషదపి వ దశమస్త్యమనీతివత్ప్రమాణతోఽపిపత్తేః.
తథాచ మనోగమ్యత్వా భావశ్రుతిరపి ముఖ్యార్థాసమర్థితాభవతీతి—
తత్ర యజ్ఞాదీనాం శ్రేయఃపరిపంథికల్తచనిబర్హణద్వారోపయోగఇతి
కేచిత్. తన్న. తత్త్వజ్ఞానే సతి సంచితస్య కర్తృణో నివృత్తత్వేన ముక్తి
ప్రతిబంధకత్వా యోగాత్. ప్రారబ్ధస్య చ భోగైకనాశ్యత్వేన యజ్ఞా
దినిబర్హణీయత్వా యోగాత్. తస్మాత్కర్తృణాం న ముక్తౌ వినియోగః.
కింతు పాపనివృత్తిద్వారా బ్రహ్మసాక్షాత్కారోత్పత్తావిత్యాహ—

వినియోగః, అతఏవ 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి
యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనే, త్యాదిశ్రుతిః 'కషాయే కర్తృభిః
పక్ష్యే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే' ఇత్యాదిస్త్రుతిశ్చ సజ్జచ్ఛతే, ఏవం శ్రవణ
తచ్ఛేతి. తత్ర ప్రమాణమూహ—అతఏవేతి. తమేతమితి.—తమేత
మూత్తానం వేదానువచనయజ్ఞదానానాశకతపోభి ర్వేత్తు మిచ్ఛంతీతి
చ్ఛాసాధనతయా వేదానువచనాదీని విధీయంతే. నతు విదంతీతి జ్ఞాన
సాధనతయా. వస్తుతః ప్రథానస్యాపి వేదనస్య ప్రకృత్యర్థతయా శబ్దతో
గుణత్వాదిచ్ఛాయాశ్చ ప్రత్యయార్థతయా ప్రాధాన్యాత్ ప్రథానేన
చకార్యసంప్రత్యయాత్. సహి రాజపురుషమానయేతి వస్తుతః ప్రథా
నమపి రాజా పురుషవిశేషణతయా శబ్దత ఉపసర్జనమానీయతే. అపితు
పురుషపవ శబ్దతస్తస్య ప్రాధాన్యాత్. ఏతాని చ ససాక్ష్యాద్వివిధా
హేతవః. కింతు దురితనిబర్హణలక్షణపురుషసంస్కారద్వారా. 'యన్యైతే
చత్వారింశత్సంస్కారా' ఇత్యాదిశ్రుతేః 'మహాయజ్ఞైశ్చయజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీ
యం క్రియతే తనుః, జ్ఞానముత్పద్యతేపుంసాం క్షయాత్పాపస్య కర్తృణ'
ఇత్యాదివచనైశ్చ తథాత్వావగమాత్. తతశ్చ నిత్యనైమిత్తిక కర్తాణి
మలాపకర్షణ లక్షణపురుష సంస్కారద్వారా వివిధహేతవ ఇత్యా
చార్యవాచస్పతిమిశ్రావ్యాచక్షతే.—వివరణాచార్యాస్తు సర్వాణ్యేవ
కర్తాణి 'తమేతం వేదానువచనేనే, త్యాదినా జ్ఞానసాధనత్వేన విధీయంతే.
నత్విచ్ఛా సాధనతయా. శబ్దతః ప్రథానాయా అపి ఇచ్ఛాయా యజ్ఞా
దిసాధ్యత్వాదయోగాత్. వేదనస్య తూపసర్జనస్యాపిస్వర్గాదివత్సాధ్యత
యా పురుషార్థతయాచభావ్యత్వేనాన్వయోపపత్తే. తథాచ ఆత్మాను
భవకామో యజ్ఞాదీననుతిష్ఠేదితి విధిః పరిణమ్యత ఇతి.—ననుకర్తృణాం
పాపనివృత్తి ద్వారా జ్ఞానజనకత్వే శ్రవణాది వైయర్థ్యం స్యాత్ ఇత్యా
శంక్య, సహికర్తృభిః పాపనివృత్తిస్తయా చాహత్యజ్ఞానమితి ప్రణాళీవివ
క్షితా. కింతుకర్తానుష్ఠానా త్పాపనివృత్త్యా శుద్ధపత్త్వోదయే సతి విష
యదోష సందర్శన సంజాతవై రాగ్యాదిసాధనసంపత్తౌ శ్రవణాదిద్వారే

మనననిది భావసనానవి జ్ఞానసాధనాని, మైత్రీయాబ్రహ్మణే—‘ఆత్మా
త్యభిప్రేత్యాహ—ఏవమితి. నను శ్రవణాదేర్న బ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వం.
మానాభావాత్. శ్రోతవ్య ఇత్యాదేశ్చ శ్రవణాదిస్వరూపవ ప్రమాణ
త్వాత్. ‘సస్వర్గః సర్వాన్వృత్యవిశిష్టత్వాదితి న్యాయేన స్వర్గాది ఫల
త్వకల్పనయైవ విధే ర్భావ్యా కాంక్షోపశమాదిత్యాశంక్య ‘ఏతావదరే
ఖల్విమృతత్వ, మిత్యర్థవాదావగతమోక్షసాధనత్వేన బోధితస్య స
న్నిహితస్యైవ బ్రహ్మజ్ఞానస్య ఫలత్వోపపత్తే ర్నాశ్రుతస్వర్గాది పరికల్ప
నావకాశ ఇత్యాశయవానాహ—మైత్రీయాతి. విధానాదితి.—ఏతచ్ఛ
నియమవిధిమభ్యుపేత్య. శ్రవణస్య హ్రయమాణావ్యవహిత
యోగ్యసాక్షాత్కారజనకతయా అన్వయవ్యతిరేకసహకృతప్రత్యక్ష
సిద్ధతయా బ్రహ్మవిచారేఽపి తన్మూలానుమానాదేవ బ్రహ్మసాక్షాత్కార
హేతుత్వ సిద్ధేః అపూర్వవిధిత్యా యోగాత్. వస్తుతస్తత్ర నియమోఽపి
న సంభవతి. వ్యావర్త్యాభావాత్. తథాపి. ‘ఆత్మావారే శ్రోతవ్య’
ఇత్యత్ర కిం విషయనియమ ఆత్మైవ శ్రోతవ్యఇతి? కిం వా ధాత్వర్థని
యమః శ్రోతవ్యవేతి అవహన్యాదేవేతివత్? నాద్యః. తరతి శ్రోకమా
త్త విదిత్యాది శ్రుత్యా ఆత్మజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వావగమే
నానాత్మవిచారస్యాప్రాప్తేః. నాపి ద్వితీయః. మననాదివిధివిరోధాత్. నచ
ఆత్మజ్ఞానాయ వేదాంతవాక్యమేవ విచారయే దితి నియమవిధిః. తేన
పురాణవాక్యాది వ్యాప్యత్తిసిద్ధే రితి వాచ్యం. ‘ఆత్మావారే
ద్రష్టవ్య’ఇత్యాదిషు వేదాంతవాక్యస్య పదార్థత్వేనాశ్రవణాత్ అపదా
ర్థనియమేచాతిప్రసంగాత్. ‘విభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రత
రివ్యతి, ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయే. ది’తి సంభవ
పర్వణి వేదార్థనిర్ణయోపాయత్వేన ఇతిహాసపురాణయోరపి విచార్యత్వ
ప్రతిపాదనాచ్ఛ. కించ శ్రవణం నామ తాత్పర్యావధారణం? తదను
కూలమానసి క్రియావా? తదుభయమపి శాబ్దజ్ఞానే హేతుః. తత్ర
నియమవిధ్యాశ్రయణే శ్రవణమేవ శాబ్దజ్ఞానహేతు ర్నాన్యసితి స్యాత్

వాఁరేద్రష్టవ్య, ఇతి దర్శనమనూద్య తత్సాధనత్వేన 'శ్రోతవ్యో మన్త
 వ్యోనిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం విధానాత్,
 శ్రవణం నామ చేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యవధారణానుకూలా
 మానసీక్రియా, మననం నామ శబ్దావధారితేర్థే మానాంతరవిరోధశ
 జ్ఞాయాం తన్ని రాకరణానుకూలతర్కాత్కర్జ్వానజనతో మానసోవ్యా
 పారః, నిదిధ్యాసనం నామ అనాదిదుర్వాసనయా విషయేష్వాకృష్య
 తచ్చ స సంభవతి. ఆకాంతోదేస్తద్ధేతుభూతస్య నివృత్త్యయోగాత్.
 అన్యస్యవ్యావర్త్యస్యాప్రసిద్ధేః. సచైవం శ్రవణస్య శాబ్దజ్ఞానహేతుత్వే
 దర్శనోద్దేశేన శ్రవణం విధీయతఇత్యసంగతం స్యాదితి వాచ్యం. సిద్ధాంతే
 శాబ్దజ్ఞానస్యా పరోక్షరూపతయా విరోధాభావాత్. ఉక్తస్య శ్రవణస్య
 తాత్పర్యవిషయకత్వేఽపి పరంపరయా ఆత్మవిషయతయా శ్రోతవ్య ఇతి
 నిర్దేశో న విరుధ్యతే. కించ న వేదాంతానాం శ్రవణాదివిధిపరత్వం.
 వాక్యభేదప్రసంగాత్. అన్యథా బ్రహ్మపరత్వాభావే బ్రహ్మణోఽసిద్ధి
 ప్రసంగః. నను 'సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యా
 దివ' దిత్వత్ర శ్రోతవ్య ఇత్యాదివాక్యానాం విధాయకత్వాంగీకారాత్
 తద్విరోధ ఇతి చేన్న. పక్షేణేతి వదతా సూత్రకృతా నిపుణానాం
 విధ్యనపేక్షత్వం వినేయజడానాం తు సర్వసంగపరిత్యాగపూర్వకం
 బ్రహ్మజ్ఞానేప్రవృత్తిర్న స్యాదితితేషామేవ ప్రవృత్తిసిద్ధ్యర్థం విధ్యంగీకరణ
 మితి సూచితమ్. అన్యథా పక్షేణేతి విశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః. సచాను
 వాదవైయర్థం. ఇత్థం హ్యయమాపనిషద ఆత్మా యతో మోక్షహేతు
 సాక్షాత్కారసాధన విచారవిషయ ఇతి ప్రకారేణ ఆత్మనో 'విష్ణురు
 పాంశుయప్తవ్య'ఇతి వత్ స్తుత్యర్థత్వేనోపపత్తేః. అతఏవ భాష్యకృతా
 సమన్వయసూత్రే 'లింగాదయః స్త్రూయమాణా అప్యనియోజ్య విషయ
 త్యాత్ కుంఠీభవంతీ'త్యుక్తం. అతఏవ ద్వితీయవర్ణకే టీకా కృతా
 'యద్యేవం కింవిధినా స్వయమేవ నిర్జ్ఞాతహేతా పురుషార్థసాధనే
 ప్రవృత్తే' ఇతి విధ్యభావః కంతరవేణాంగీకృతః. తత్రైవ చ వివరణా

మాణచిత్తస్య విషయేభ్యోఽపకృష్టాత్తవిషయకత్వేన్ద్వైర్యానుకూలో
 మానసో వ్యాపారః, తత్రనిదిధ్యాసనం బ్రహ్మసాక్షాత్కారే సాక్షా
 త్కారణం, 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగు
 ణైర్నిగూఢా'మిత్యాదిశ్రుతేః. నిదిధ్యాసనేచ మనసం హేతుః అకృత
 మనసస్వార్థదార్థ్యాభావేనతద్విషయకనిదిధ్యాసనాయోగాత్, మనసే
 చ శ్రవణం హేతుః, శ్రవణాభావే తాత్పర్యానిశ్చయేన శాబ్దజ్ఞాన
 యోగేన శ్రుతార్థవిషయకయుక్తత్వనిశ్చయానుకూలమననాయో
 చారైర్నిదిధ్యాసితవ్య ఇతిచాత్మప్రతిపాదనపరవాక్యే వాక్యభేదా
 భావాయ స్తుతి. పరత్వాదితి. తస్మాదన్తార్థద్రష్టవ్యపదసమభివ్యాహారేణ
 ప్రాయోదర్శనన్యాయేన శ్రోతవ్యఇత్యాదే రవ్యర్థార్థత్వే మేవ యుక్తం
 న విధాయకత్వ మిత్యాస్తామతివిస్తరః—నను దర్శనవచ్చివణాదేరపి
 జ్ఞానతయా నానుష్ఠేయత్వ మిత్యాశంక్య, శ్రవణాదిస్వరూపం నిరూప
 యతి—శ్రవణం నామేత్యాదినా. ననుధ్యానస్యనిదిధ్యాసనపదవేద
 నీయస్య ధ్యేయగోచరసాక్షాత్కారమాత్రే హేతుత్వస్య కామిన్యాది
 సాక్షాత్కారస్థలే క్లృప్తతయా తస్య బ్రహ్మసాక్షాత్కారే కారణత్వేఽపి
 మననశ్రవణయోర్న హేతుత్వం. ధ్యానేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారోత్ప
 త్తిసమయే తయో రభావాదిత్యాశంక్య, నహి తేషా మేకరూపేణ
 హేతుత్వమిహ వివక్షితం కింతు ధ్యానస్య సాక్షాత్ శ్రవణమనన
 యోస్తు మనననిదిధ్యాసనద్వారేత్యాహ—తత్రేతి. సాక్షాదితి. యద్యపి
 శక్తితాత్పర్యవిశిష్టవేదాంతావధారణనైవా పరోక్షజ్ఞానేసాక్షాత్కార
 ణత్వం. తథాపి శాబ్దజ్ఞాన పరోక్షనియమవాదిమతే ధ్యానస్యైవ సాక్షా
 త్రదేతుత్వాభ్యుపగమాత్తదభిప్రాయేణోక్తమ్. అథవాఅప్రతిబద్ధబ్ర
 హ్మపరోక్షజ్ఞానమేవా నర్థనివృత్తిహేతుః. అన్యథా తత్త్వమస్యాది
 వాక్యస్యాపరోక్షజ్ఞాన జనకత్వవాదిమతే మనననిదిధ్యాసనవైయర్థ్యాత్.
 తత్ర చ ప్రతిబంధకనివర్తక ధ్యానస్య సాక్షాత్కారణత్వమ్. నను శ్రవ
 నాదీనాం న తావద్దర్శపూర్ణమాసవత్సమప్రధానభావేన బ్రహ్మజ్ఞాన

గాత్, ఏతాని త్రిణ్యపి జ్ఞానోత్పత్తౌ కారణానీత్యేతావన్మాత్రం కేచి
దాచార్యా ఊచిరే, అపరేతు శ్రవణం ప్రధానం మనననిదిధ్యాసన
యోస్తు శ్రవణాత్పరాచీనయోరపి శ్రవణఫల బ్రహ్మదర్శననిర్వర్త
కతయా ఆరాదుపకారకతయాఽజ్ఞత్వమిత్యాహుః, తదవ్యజ్ఞత్వం న
తార్థీయశేషత్వరూపం, తస్య శ్రుత్యాద్యన్యతమప్రమాణగమ్యస్య
ప్రకృతే శ్రుత్యాద్యభావేన అసమ్భవాత్, తథాపి, 'ప్రీహి
భిర్యజేత * దధ్నాజుహోతి'త్యాదావివమనననిదిధ్యాసనయోరంగత్వే
న కాచిత్తృతీయా శ్రుతిరస్తి, నాపి 'బర్హిర్దేవసదనం దామి'
త్యాదిమంత్రాణాం బర్హిః ఖండనప్రకాశసామర్థ్యవత్ కించిల్లింగమస్తి,
నాపి ప్రదేశాంతరపరితస్య ప్రవర్త్యస్య 'అగ్నిష్టోమే ప్రవృణక్తి' తి
వాక్యవత్ శ్రవణానువాదేన మనననిదిధ్యాసనవినియోజకం కించిద్వా
క్యమస్తి, నాపి 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే'తి

హేతుత్వం. తేషామేకరూపేణాహేతుత్వాత్. నాపి ప్రయాజదర్శ
దివత్ శేషశేషభావేన. శ్రుతిలింగాదేస్తత్ప్రమాణసాధ్యాభావాదిత్యా
శంక్య, ప్రధానాప్రధానాదాసీన్యేన కారణత్వమాత్రం వివక్షితమి
త్యాహ—ఏతానీతి. నతార్థీయేతి. తృతీయాధ్యాయనిరూపితశేషత్వ
లక్షణమంగత్వం నేత్యర్థః. నను కారణతాగ్రాహకాదేవ ప్రమాణాన్తన
నాదే రంగత్వమవసీయత ఇత్యాశంక్య, ప్రధానసాధారణత్వాత్ న
తస్య నిశ్చయకత్వ మిత్యభిప్రేత్యాహ—తస్యేతి. శ్రుత్యాద్యభావమే
వోపపాదయతి—తథాహీతి. సాక్షాద్వినియోజకాం శ్రుతినిరాకృత్య
తదనుమానద్వారా వినియోజకాని లింగాదీన్యాశఙ్క్య, నిరస్యతి—
నాపీతి. నను మనన నిదిధ్యాసనయోః ప్రయాజన్యాయేన ప్రకరణా
చ్ఛ్చివణాంగత్వ మవగమ్యతే ఇత్యాశఙ్క్య సిద్ధేహి శ్రవణస్య జ్ఞాన
లక్షణ ఫలసాధనత్వేన ప్రాధాన్యే తదాకాంతౌలక్షణం ప్రకరణం స్యాత్.
తదేవేతు నాస్తి మానాభావాత్. తథాపి. కిం దర్శపూర్ణమాసవ
ద్విధ్యుద్దేశ్యకపదశ్రవణా త్ఫలాన్వయః? ఉత సిద్ధసాధ్యసమభివ్యాహ

వాక్యావగతఫలసాధనతాకదర్శపూర్ణమాసప్రకరణే ప్రయాజాదీనా
మివ ఫలసాధనత్వేనావగతస్య శ్రవణస్య ప్రకరణే మనననిదిధ్యాస
నయో రామ్నానం, నను ద్రష్టవ్య ఇతి దర్శనానువాదేన శ్రవణే
విహితే సతి ఫలవత్తయా శ్రవణప్రకరణే తత్సన్నిధావామ్నా
తయో ర్తనననిదిధ్యాసనయోః ప్రయాజన్యాయేన ప్రకరణాదేవాంగ
త్వమితి చేన్న, 'తేధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ని'త్యాదిశ్రుత్యంత
రే ధ్యానస్య దర్శనసాధనత్వేనావగతస్యాంగాకాంతాయాం ప్రయా
జన్యాయేన శ్రవణమననయోరేవాంగత్వాపత్తేః, క్రమసమాభ్యేచ
దూరనిరస్తే, కించ ప్రయాజాదావంగత్వవిచారస్సప్రయోజనః పూర్వ
పక్షే వికృతిషు న ప్రయాజానుష్ఠానం సిద్ధాంతే తు తత్రాపి తదనుష్ఠా
నమితి, ప్రకృతేతు శ్రవణం నకస్యచిత్ప్రకృతిః, యేన మనననిదిధ్యాస
నయో స్తత్రాప్యనుష్ఠానం అంగత్వవిచారఫలంభవేత్, తస్మాన్నతార్థీ
యశేషత్వం మనననిదిధ్యాసనయోః, కింతు యథా ఘటాదికార్యే
మృత్పిండాదీనాం ప్రధానకారణతా చక్రాదీనాం సహకారికారణతేతి
ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యవ్యపదేశః-తథా శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామపీతి
రే సిద్ధం సాధ్యామోఽయుజ్యత ఇతి న్యాయాత్. తత్రాద్యం నిరా
కృత్య ద్వితీయ ముత్థాయతి—నన్వితి. 'శృణ్వంతో'ఽపి బహవో యం
నం విద్యు, రితి వాక్యం శ్రవణస్య జ్ఞానసాధనత్వే వక్రోక్త్యామానం.
తథాచ శ్రవణమేవ ప్రకరణీతి యదిబ్రూయా త్తదా దోషాంతర
మాహ—కించేతి. వికృతిష్వితి. సౌర్యయాగాదిష్విత్యర్థః. ఏవం సతి
ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యవ్యపదేశం సమర్థయతి—కింతుయథేతి. శ్రవణమనన
నిదిధ్యాసనానామధ్యే శ్రవణం ప్రధానకారణంమననం నిదిధ్యాసనంచ
తత్సహకారీత్యర్థః. నచ ధ్యానమేవ సాక్షాత్కారణతయా ప్రధానమితి
వాచ్యమ్. తాత్పర్యవిశిష్టవేదాంతావధారణ లక్షణశ్రవణస్య ప్రమేయా
వగమంప్రతి కరణత్వేన ప్రాధాన్యాత్. ఇదమేవప్రాధాన్యం ప్రథమ
వర్ణకే వివరణాచార్యైః సూచితమిత్యాహ—సూచితంచేతి. నను జ్ఞాన

మంతవ్యమ్, సూచితం చై తద్వివరణాచార్యైః 'శక్తితాత్పర్యవిశిష్టశబ్దావ
 ధారణం ప్రమేయావగమం ప్రత్యవ్యవధానేన కారణంభవతి ప్రమా
 ణస్య ప్రమేయావగమం ప్రత్యవ్యవధానాత్ మనసనిదిధ్యాసనేతుచి
 త్తస్య ప్రత్యగాత్మప్రవణతాసంస్కారపరినిష్పన్నతదేకాగ్రవృత్తికార్య
 ద్వారేణ బ్రహ్మనుభవహేతుతాం ప్రతిపద్యే తేఽతి ఫలం ప్రత్యవ్యవహి
 తకారణస్య విశిష్టశబ్దావధారణస్య వ్యవహితేమనసనిదిధ్యాసనేతదంగే
 అంగీక్రియేతేఽతి, శ్రవణాదిషుచ ముముక్షూణామధికారః, కామ్యేకర్త
 ణిఫలకామస్యాధికారిత్యాత్, ముముక్షూయాంచ నిత్యానిత్యవివేకస్య
 ఇహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగస్య శమదమోపరమతితితౌసమాధానశ్ర
 ద్ధానాంచనియోగః, అంతరింద్రియనిగ్రహశృమః, బహిరింద్రియని
 సాధనతయా శ్రవణాదికం నానుష్ఠేయం. తత్రాధికారానిశ్చయాత్.
 వైదికే కర్తణితన్నిశ్చయస్య ప్రవృత్త్యజ్ఞత్యాత్. నచ నిత్యానిత్యవివేక
 వైరాగ్య శమదమూది సంఘనోఽధికారీతి వాచ్యమ్. శమదమూదీనాం
 ప్రకరణేన ప్రమాణేనాజ్ఞత్వావగమేనఅధికారనిమిత్తత్వామోగాది
 త్యతహా—శ్రవణాదిష్టితి. ముముక్షూణామితి. మోక్షసాధన బ్రహ్మ
 జ్ఞానకామానామిత్యర్థః. శ్రవణాదేః బ్రహ్మజ్ఞానఫలకత్వేన తత్కామస్యైవ
 తత్రాధికారాచిత్యాత్. ఉక్తంచైతత్పశ్చిమవర్ణకేషశ్చపాదికాచార్యైః
 'బ్రహ్మజ్ఞానకామేనేదం శాస్త్రంశ్రోతవ్యమి, తి. నను సర్వాధికారమిదం
 కింసన్యాదిత్యతహా—కామ్యితి. ముముక్షూయామితి, యద్యపి మోక్ష
 సాధన బ్రహ్మజ్ఞాన చిక్షీర్షాయా ఏవాధికారనిమిత్తత్వాత్తత్రైవ నిత్యా
 నిత్య వివేకాదీనాం యుక్తో వివియోగః. తథాపి తేషాంమోక్షచిక్షీర్షా
 ద్వారైవ తత్ర వినియోగఇతిదర్శయితుం ముముక్షోపన్యాసః. నహి
 మోక్షమకామయమానస్తత్సాధనం జ్ఞానం కామయతే. నచ నిత్యా
 నిత్యవివేకాదేః ఫలకామనాహేతుత్వే మానాభావఇతివాచ్యమ్. శ్రవ
 ణవిధిప్రకరణే తత్సంకీర్తనస్యైవ మానత్వాత్. అన్యథా సంకీర్తన
 వైఫల్యాత్. తథాపి 'సోఽన్వేష్టవ్య' ఇతి విధిప్రకరణే 'తద్యథే'

గ్రహోదము, విక్షేపాభావఉపరతి, శీతోష్ణద్వంద్వసహనం తితితా,
చిత్రై కాగ్ర్యంసమాధానం, గురువేదాంతవాక్యవిశ్వాసశృద్ధా, అత్రో
పరమశబ్దేన సన్న్యాసోఽభిధీయతే, తథాచ సన్న్యాసినామేవ శ్రవణాదా
హకర్తృచిత' ఇత్యాదినా నిత్యానిత్య వివేకః 'పరిక్ష్యలోకాన్సర్వ చితా'
నిత్యాదినా చ ఇహముత్రార్థ ఫలభోగవిరాగః 'శాంతోదాంతఉపరత
స్తితితురి' తిచ శమాదిద్వర్జితః. విజిజ్ఞాసన్వే, తి విచారవిధి ప్రకరణే
'వరుణం పితరముపససారే' తిశ్రుత్యంతరేచ'తద్విజ్ఞానార్థం సగురు
మేవాభిగచ్ఛే, దితిచ గురూపసదనందర్శితమ్. నచ సర్వత్ర ఫలశ్రుతే
స్తేషాం ఫలవవ వినియోగః స్యాదితివాచ్యమ్. అంగేషు ఫలశ్రుతేరర్థ
వాదత్వేన కామనోత్పాదనద్వారా ముముక్షోరధికారప్రదర్శనార్థత్వేన
వా ఫలశ్రుతేరుపపత్తే. తదుక్తం వివరణాచార్యైః. 'సర్వత్ర ఫలశ్రు
తయః కామనోత్పాదనద్వారా ముముక్షోరధికారప్రదర్శనార్థాః' ఇతి.
శమదమాదిశబ్దార్థాభేదేన వాచ్యస్తే—అంతరిద్రియేత్యాదినా. అత్ర
సన్న్యాసినామేవ బ్రహ్మవిద్యాయామధికారఇత్యత్రోపరమశబ్దం ప్రమా
ణయంతః 'సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్త్వా' ఇతి శ్రుతిం తాత్పర్య
ప్రమాదుపోద్బలయంతః 'సమిత్యాణిశ్శోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ' మిత్యా
దిశ్రుతింజనకరైకవసిష్ఠానాంబ్రహ్మవిచారప్రతిపాదికా మాఖ్యాయికాం
'గృహస్థోఽపి విముచ్యత' ఇతి స్మృతించాచ్ఛాదయంతఃతదుపోద్బలత
యాచ స్వాశ్రమస్యమోక్షాశ్రమనామధేయాదికం యుక్త్యాభాసంవ
దంతో గృహస్థాదికృతసాష్టాంగప్రణామమాలేణ స్వాత్మసమధికంఋన్య
మానా బ్రహ్మవిచారే గృహస్థాదీనామధికారం తేషు ప్రద్యేషమాలేణ
కేచిద్భిక్షవో దూషయన్తి. తేషాం మతమాహ—అత్రేతి. అస్తూప
రమశబ్దార్థః సన్న్యాసస్తతః కిమిత్యాశంక్య, సన్న్యాసస్యముముక్షో
ద్వారా విచారాధికారనిమిత్తత్యాత్మసన్న్యాసినామేవాధికారః సిద్ధ్య
తీత్యాహ—తథాచేతి. కిం ఉపరమశబ్దేనశక్త్యాసన్న్యాసావగమః? ఉ
త్థార్థాత్? లక్షణయావా? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి—

వధికార ఇతి కేచిత్, అపరే తూపరమశబ్దస్య సన్న్యాసవాచకత్వాభావాత్ విక్షేపాభావమాత్రస్య గృహస్థేష్వపి సమ్భవాత్ జనకాదేరపి బ్రహ్మవిచారస్య శ్రూయమాణత్వాత్ సర్వాశ్రమసాధారణం శ్రవణాదివిధాన మిత్యావళుః, సగుణోపాసనమపి చిత్తైకాగ్ర్యిద్వారా నిర్విశేషబ్రహ్మసాక్షాత్కారే హేతుః, తదుక్తం, 'నిర్విశేషం పరం

విక్షేపేతి. బ్రహ్మవిచారవిరోధివిషయాంతరవ్యాసజ్ఞాభావస్య గృహస్థేష్వపి కేషుచిత్సమ్భవేన తస్య సన్న్యాసానుమాపకత్వాద్యోగాదిత్యర్థః. తృతీయం దూషయతి—జనకాదేరపీతి. తథాచ గృహస్థాదే ర్బ్రహ్మవిచారప్రతిపాదకశ్రుత్యంతరవిరోధాన్న లక్షణాకల్పన మితి భావః. తతశ్చ ముముక్షుసంపాదకానాం నిత్యానిత్యవేకాదీనాం ఆశ్రమిమాత్రసాధారణత్వేనాధికారనిమిత్తస్య ముముక్షుత్వస్యాపి సర్వసాధారణత్వాత్. ఆశ్రమిమాత్రాధికారికమేవ శ్రవణాదివిధాన మిత్యాహ—సర్వాశ్రమేతి. నను మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞానాయశ్రవణాదీని కర్తవ్యానీతుక్తమ్. తదయుక్తం సగుణోపాసకానాం హిరణ్యగర్భలోకం గతానామకృతవేదాంతశ్రవణానామపి తత్రైవాంతే ముక్తిశ్రవణాదిత్యాశ్చక్ర్య, కిమేతావతా బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య వ్యభిచారం చోదయసి? ఉత శ్రవణాదే? నాద్యః. 'నాన్యగ పథావిద్యతే2 యనాయ * సకర్తణాన ప్రజయాధనేనే, తిచ ప్రతిషేధేన యజ్ఞాదివదేవ సగుణోపాసనస్యాపి సాక్షాన్ముక్తిహేతుత్వాభావాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి—సగుణేతి. చిత్తైకాగ్ర్యిలక్షణాదిధ్యాసనద్వారా సగుణోపాసనమపి బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతురిత్యర్థః. నను సగుణవిషయం హ్యుపాసనం తత్కథం నిర్గుణసాక్షాత్కారోపయోగి. అన్యవిషయస్యాపి హేతుత్వే అతిప్రసంగాత్. ప్రాగపి వైరాగ్యాదిసమ్పన్నస్య ఇహోపశ్రవణమనన నిదిధ్యాసనసమ్భవేన తతఏవ తత్సాక్షాత్కారోపపత్తౌ సగుణోపాసనద్వారానిదిధ్యాసనకల్పనే గౌరవం చేత్యాశ్చక్ర్య, కల్పతరు కారోక్తం సమాధానమాహ—తదుక్తమితి. యేహి వైషయికఫలానుషజ్గరహిత

బ్రహ్మసాక్షాత్కర్తుమనీశ్వరాః, యేమందాస్తేఽనుకమ్యంతే సవిశేష
నిరూపణైః, వశీకృతే మనస్వేషాం సగుణబ్రహ్మశీలనాత్, తదేవా
విర్భవేత్సాక్షాదపేతోపాధికల్పనమితి, సగుణోపాసకానాం చ అర్చి

భవాస్తరానుష్ఠితకర్తృజనితచిత్తవైమల్యతయా అనాదిదుర్వాసనాం విష
యగోచరాముత్సాద్య తద్దూషితంచిత్తం విషయేభ్యోఽపకృష్య తేన
నిర్విశేషం బ్రహ్మధ్యాతు మిశతే తేనాత్రాధికారిణః. కింతు యే అనాది
దుర్వాసనాజనితవిషయాంతరవిక్షేపవశాత్ప్రగుపాస్తేః నిర్విశేషం
బ్రహ్మధ్యాతు మశక్తతయా తత్త్వం సాక్షాత్కర్తు మసమర్థా స్తపవ
మద్దానిరూపితసగుణోపాసనాస్వధికారిణః. తథాచాధికారిభేదాన్మోపా
సనావైయధ్యమితి భావః. ఆద్యం దోషం నిరస్యతి—వశీకృత ఇతి. యేషాం
సగుణోపాసకానాం మనసి సగుణబ్రహ్మధ్యానాభ్యాసా ద్బ్రహ్మజ్యేష్ఠ
స్థిరీకృతే సతి నిరుపాధికస్యాపి ధ్యానసమ్భవేన తదేవ ధ్యానం నిరుపా
ధికతయా సాక్షాత్కృతం భవతీత్యర్థః. తథాచ విషయభేదాభావాన్నా
తిప్రసక్త ఇతి భావః. నను సగుణోపాసనయా వశీకృతచిత్తానాం నిరు
పాధిక బ్రహ్మధ్యానాదిహేవ తత్సాక్షాత్కార ఇత్యయుక్తం. తథా
సతి ప్రారబ్ధకర్తృయే సత్యత్రైవ విదేహకైవల్యాపత్తౌ ఉపాసకానాం
కార్యబ్రహ్మణా సహ ముక్తిరిత్యభ్యుపగమవిరోధ ఇత్యాశంకా, నహి
సర్వేషాముపాసకానాం ఇహేవ బ్రహ్మసాక్షాత్కార ఇతి బ్రూమః.
కింతు నిశ్చితతాత్పర్యకవేదాంతావగతం తదనుకూలానుమానేనచ సంభా
వితం నిర్విశేషం బ్రహ్మసగుణోపాసనయా వశీకృతమనస్కృతయా
ధ్యాతుం సమర్థాస్తేషామేవ నిరుపాధికధ్యానాభ్యాసజనితబ్రహ్మసా
క్షాత్కారాత్ ప్రారబ్ధకర్తృయేసత్యత్రైవముక్తిః. అన్యేషాం త్వకృతబ్రహ్మ
విచారాణాం సగుణోపాసకానాం బ్రహ్మలోకం గతానాం తత్త్రైవ
సాధితశ్రవణాది సాధనానాం సాక్షాత్కృత బ్రహ్మభావానాం కార్య
బ్రహ్మణా సహ ముక్తి రిత్యభిప్రేత్యాహ—సగుణోపాసకానామితి.
ఉపాసకానాం కేన మార్గేణ బ్రహ్మలోకగమనమిత్యాకాంక్షాయా
మాహ—అర్చిరాదీతి. యత్రాగ్నినావాయ్యాద్యయో గస్త్యూణాం

రాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోక గతానాం తత్రైవ శ్రవణాద్యత్పన్న
బ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం బ్రహ్మణాసహ మోక్షః, కర్తవతాం తు
ధూమాదిమార్గేణ పితృలోకం గతానాం ఉపభోగేన కర్తృత్వయే సతి
పూర్వకృతసుకృతదుష్కృతానుసారేణ బ్రహ్మదిస్థావరాంతేషు పునరు
త్పత్తిః, తథాచ శ్రుతిః 'రమణీయచరణారమణీయాం యోని మాపద్య

నేతారః సోఽర్చిరాదిమార్గః, తథాచ శ్రుతిః, 'సపతం దేవయానం పథాన
మాపద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛతి స వాయులోకం సవరుణలోకమితి.
తేఽర్చిషమభిసమ్భవంతీతిచ, నను యథాగ్రామం జిగమిషం ప్రతి కిఞ్చి
న్తార్గచిహ్నం ఉపదిశతి 'ఇతో వనం ప్రాప్య తతో గిరిం తతో న్యగ్రోధం
తతో గ్రామం ప్రాప్యతీతి. ఏవ మర్చిరాదిరపి మార్గచిహ్న మేవోపది
శ్యతే. అచేతనత్వాత్. అథవా అర్చిరాదయో భోగభూమయః లోక
శబ్దశ్రవణాది చేన్న. అర్చిగాదే తార్గచిహ్న త్వే భోగభూమిత్వేవా
గంతూణాం గమయిత్రభావేన గమనానుపపత్తేః. నచ స్వాతంత్ర్యేణ
గమనమ్, మూర్ఛితాదివ త్తస్య సంపిండకరణత్వాత్. తస్మాత్ అర్చిరభి
మానపదగ్నిస్వామికం లోకం ప్రాప్తః తేనాతివాహ్యతేవాయుస్వా
మికం చ ప్రాప్తో వాయునేత్యభ్యుపగంతవ్యం. తథాచాపసురాచార్య
వాచస్పతిమిశ్రాః 'సంపిండకరణానాం హి సూక్ష్మదేహవతాం గతా'న
స్వాతంత్ర్యం నచాగ్నిద్యానేతారోచేతనాస్తుతే, ఇతి. నను విద్యాభే
దేన మార్గద్వయే సతి సగుణవిద్యావతా మర్చిరాదిమార్గేణేతి విశే
షోక్తి ర్యుజ్యతే. నచనిర్గుణవిద్యావతాం మార్గోఽస్తీత్యాశంక్య,
పుణ్యకర్తృణాం మార్గాంతరసద్భావాత్తదవేక్షయా మార్గవిశేషకీర్తన
మిత్యాహ—కర్తవతామితి ధూమాదితి. 'తే ధూమం సంభవంతి
ధూమాద్రాత్రి' మిత్యాదిశ్రుతేరితిభావః—పితృలోకం గతానామితి.
యద్యపి కర్తృతానాం మార్గవిశేష జిజ్ఞాసాయాం తత్కీర్తనమేవ యుక్త
మ్. తథాపి ప్రసంగా త్తేషాం ఉపభోగపునరుద్భవాదికీర్తనం. అతఏవ
వక్ష్యతి 'ఇత్యలం ప్రసంగాదాగతప్రపశ్చేనే'తి. దుష్కృతకారిణాంతు
న ధూమాదినా అర్చిరాదినా వా మార్గేణ గమనప్రసక్తిః. కింతు

స్తే కపూయచరణాః కపూయాం యోనిమి'తి, ప్రతిషిద్ధానుష్ఠాయినాం
 తు శారవాదినరకవిశేషేషు తత్తత్పాపోచితతీవ్రదుఃఖమనుభూయ శ్వ
 సూకరాదితిర్యగ్యోనిషు స్థావరాదిషు చోత్పత్తిరిత్యలం ప్రసంగాదాగ
 తప్రపంచేన! నిర్గుణబ్రహ్మసాక్షాత్కారవత్స్తు న లోకాంతరగమనం, 'స
 తస్య ప్రాణా ఉత్కామంతీ'తి శ్రుతే, కింతు యావత్ప్రారబ్ధకర్మ
 క్షయం సుఖదుఃఖే అనుభూయ పశ్యాదపవృజ్యతే, నను క్షీయంతే
 చాస్యకర్మాణి తస్మిన్ దృష్టేపరావర'ణత్వాదిశ్రుత్యా 'జ్ఞానాగ్నిస్సస్య
 కర్మాణి భస్మసాత్కురుతే'ద్వనే'తిస్మృత్యాచ జ్ఞానస్య సకలకర్మక్షయ
 యేనకేనచిత్కుత్సితేన మార్గేణ భయంకరపురుషై ర్నరకవిశేషేషు
 పాతన మిత్యాహ—ప్రతిషిద్ధానుష్ఠాయినాం త్వితీ. ననునిర్గుణవిద్యావ
 తోఽపి గతి రంగీకార్యా. విద్యావత్త్వానిశేషాత్. 'సవనాన్భ్రష్టాగమ
 యతీ, త్యమానవపురుషస్య పరబ్రహ్మగమయితృత్వ శ్రవణాచ్చ. నచేదం
 బ్రహ్మపదం కార్యబ్రహ్మపరం. నపుంసకస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి రూఢస్య
 ముఖ్యాథ్యర్థత్వసంభవే గుణకల్పనయా కార్యపరత్వామోగాత్. కించేదం
 బ్రహ్మపదం పరబ్రహ్మపరమేష. తత్ప్రకరణే శ్రూయమాణత్వాదిత్యతః
 ఆహ—నిర్గుణేతి. అయం భావః. న తావత్పరంబ్రహ్మ ప్రాప్యం. తస్య
 సర్వాత్మకస్య సర్వదా ప్రాప్తత్వాత్. న చాప్రాప్తత్వప్రమా త్ప్రాప్త
 మేవ ప్రాప్నోతీతి సాంప్రతిమ్. తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యసాక్షా
 త్కారా త్ప్రాప్తాదృశ భ్రమసంభవేఽపి తద్వత్స్వదసంభవాత్. తస్మా
 దగత్యా కార్యబ్రహ్మణ్యేవ కథంచిద్భ్రష్టాశ్శబ్దో వ్యాఖ్యేయః. తతశ్చ
 మానవః పురుషః సగుణోపాసకానేవ లోకాంతరవర్తికార్యబ్రహ్మ
 ప్రాపయతీత్యభ్యుపేయం. తదాహురాచార్యవాచస్పతిమిశ్రాః 'కార్య
 మప్రాప్తపూర్వత్వాద ప్రాప్తప్రాపణీ గతిః, ప్రాపయేద్భ్రష్టా న పరం
 ప్రాప్తత్వాజ్జగదాత్మకమి'తి. తర్హి బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః సద్య ఏవ విదే
 హకైవల్యం స్యాదితి శంకతే—కింత్యితి. జ్యోతిష్టోమాదిసాధ్యస్వర్గ
 వైదిహికశరీరేణేవమోక్షస్య ప్రారబ్ధకర్మణా ప్రతిబంధా త్తన్నాశానం
 తరమేవ విదేహకైవల్యమిత్యాహ—యావదితి. ప్రారబ్ధం కార్యం యుగ

హేతుత్వనిశ్చయే సతి ప్రారబ్ధకర్తావస్థానమనుపపన్నమితీచేన్న. తస్య
 తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్మత్సే' ఇత్యాదిశ్రుత్యా
 'నాభుక్తం క్షీయతే కర్తే' త్యాదిస్త్రుత్యా చ ఉత్పాదితకార్యకర్తవ్యతి
 కల్పాదివర్యంత మనుభోక్తవ్యం సుఖదుఃఖాదిరూపం యేన తత్ప్రార
 బ్ధకర్త. యథా వసిష్ఠాదీనాం పారోహిత్యాదిప్రాపకం కర్త. తచ్చ ప్రక్షి
 ప్తశరవస్తధ్యే న వినశ్యతి. కింతు స్వకర్తవ్యం సకలభోగముత్పాద్యై
 వశామ్యతీత్యర్థః. బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః ప్రారబ్ధకర్తావస్థానమాక్షిపతి-
 నన్వీతి. శ్రుతిస్త్రుతిభ్యాం ప్రారబ్ధకార్యాణాం కర్తౄణాం దేహపాతలక్ష
 ãావధిప్రతీక్షావగమేన 'క్షీయంతే చాస్య కర్తాణి'తి సామాన్యశ్రుతేర
 నారబ్ధకార్యకర్తవినాశపరత్యా దనారబ్ధకార్యాణామేవ సుకృత దుష్కృ
 తకర్తౄణాం విద్యాసామర్థ్యాద్వినాశ ఇత్యాహ—న తస్యేతి. అన్యథా
 దేవర్షీణాం పారణ్యగర్భమనూద్దాలక ప్రభృతీనాం బ్రహ్మసాక్షాత్కా
 రవతాం సద్యో నజీవితా భవేత్. శ్రూయతేచైషాం శ్రుతిస్త్రుతి
 హాసపురాణేషు తత్త్వజ్ఞతా మహాకల్పమన్వంతరజీవితా చ. న హ్యేతే
 మహాధియో న బ్రహ్మవిదః బ్రహ్మవిదశ్చా ల్పపుణ్య మేధసో మనుష్యాః
 ఇతి సంభవతి. తస్మాదాగమానుసారేణ ప్రారబ్ధకార్యాణాం సత్యపి
 తత్త్వసాక్షాత్కారేఽవస్థానంయుక్తమితి భావః. నను యది 'తస్య తావ
 దేవచిరమి'తి ప్రారబ్ధకర్తావస్థానప్రతిపాదక శ్రుత్యంతరవశాత్ 'క్షీయం
 తే చాస్య కర్తాణి'తి సామాన్యశ్రుతే రనారబ్ధకార్యపరత్వం తస్మి
 'యథాపుష్కరఽలాశ ఆపో నశ్లిష్యంతే ఏవమేవం విది పాపం కర్తన
 శ్లిష్యతే * ఏవం హాస్యసర్వే పాప్తానః ప్రదూయంతే'ఇతిచ విశేష
 శ్రవణా త్సామాన్యవచనం పాపకర్తవిశేష ఉపసంహరణీయం. కించా
 ధర్తస్య రాగాదినిబంధనతయా శాస్త్రీయేణ బ్రహ్మజ్ఞానేన వినాశో
 యుక్తః. ధర్తబ్రహ్మజ్ఞానయోస్తు శాస్త్రీయత్వేన జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణ
 మాసపదవిరోధానోఽచ్చేద్యోచ్చేదకభావః. అన్యథానుత్పన్నఫలస్వాపి
 ధర్తస్య నాశే స్వర్గాదిసాధనత్వ ప్రతిపాదకజ్యోతిష్టోమవాక్యస్యా
 ప్రామాణ్యపత్తిః. తస్మాద్దుష్కృతమేవ సంచితం కర్త జ్ఞానవినాశ్య

రిక్తానాంసంచితక్రియమాణకర్తణామేవ జ్ఞానవినాశ్యత్వావగమాత్, సశ్చితం దుష్కృతంచేతి, తథాచశ్రుతిః 'తస్య పుత్రాదాయ ముపయంతి సుహృద స్యాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా' మితి, నను బ్రహ్మ జ్ఞానాన్తూలాజ్ఞాననివృత్తే తత్కార్యప్రారబ్ధకర్తణోఽపి నివృత్తేః కథం జ్ఞానినో దేహధారణముపపద్యత ఇతి చేన్న, అప్రతిబద్ధజ్ఞానస్యైవాజ్ఞాన మిత్యాశంక్య, సహిపాపస్య సంచితపాపత్వప్రయుక్తం విద్యానివర్త్య త్వం కింతు తన్నివర్త్యవిద్యానిబంధనత్వప్రయుక్తం తచ్చైతత్సుకృతేఽప్యవిశిష్టం. 'ఉభేషవైషమ్యే తరతీ'తి శ్రుత్యంతరే సుకృతదుష్కృతయో రుభయోరపి జ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణాత్. 'ఏవం హాస్యసర్వే పాప్తానః ప్రదూయంతే' ఇత్యాదిశ్రుతేరపి సుకృతదుష్కృతనాశపరత్వాత్. దృష్టప్రయోగశ్చాయం పుణ్యేఽపి పాప్తశబ్దః. తద్యథా పుణ్య పాపే ప్రకమ్య 'సర్వే పాప్తానో నివర్తంతే' ఇత్యత్ర. తతశ్చ సుకృతదుష్కృత భేదేన ద్వివిధమపి సంచితం కర్త బ్రహ్మజ్ఞాన నివర్త్యమిత్యభిప్రేత్యాహ—సంచితమితి. తస్య పుత్రాఇతి. యద్యపి సర్వాత్మకస్య జ్ఞానిన ఇష్టద్విష్ట విభాగో నాస్తి. తథాపి జ్ఞానపూర్వకాలాభిప్రాయేణ పరదృష్ట్యా వా తత్సంభవాదితి బోధ్యం. నను బ్రహ్మజ్ఞానాదజ్ఞానాని వృత్తే నజానామితి వ్యవహారాపత్తేః తన్ని బంధనసంచితకర్తానివృత్తి ప్రసంగాత్పూర్వావస్థాతోవిశేషాభావ ప్రసంగాచ్చ. తన్నివృత్తౌ చఙీవన్ముక్తస్య దేహాదిప్రపంచోఽనుపపన్న ఇతి చోదయతి—నన్వితి. ఙీవన్ముక్తానాం తత్త్వసాక్షాత్కారాత్పూర్వమార్థికత్వవ్యావహారికత్వసంపాదనపటియశ్శక్తివిశిష్టజ్ఞానవినాశేఽపి ప్రాతిభాసికత్వసంపాదనపటియశ్శక్తివిశేషవిశిష్టజ్ఞానస్యానివృత్తే దేహాదిధారణం యుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ—నాప్రతిబద్ధేతి. ననుసర్పబాధేఽపి భయకంపానువృత్తివజ్జీవన్ముక్తస్యాప్యవిద్యా సంస్కారవశాదేవ దేహాదిప్రపంచోఽస్తుకిం శక్తివిశేషవిశిష్టజ్ఞానకల్పనయా గౌరవాచ్చక్తిభేదే మానాభావాచ్చేతి చేన్న అవిద్యోపాదేయదేహాదిప్రపంచస్య తన్నివృత్తౌపవస్థానాయోగాత్. న చ తత్త్వజ్ఞానోత్తరకాలీనదేహాదేరవిద్యాసంస్కారవోపాదానం

నివర్తకతయా ప్రారబ్ధకర్తృరూపప్రతిబంధకనశాయామజ్ఞాననివృత్తేర
సంగీకారాత్, నన్వేషమపితత్త్వజ్ఞానాదేకస్య ముక్తాసర్వముక్తిస్సాన్విత
అవిద్యాయావకత్వేన తన్నివృత్తౌ క్వచిదపి సంసారాయోగాదితి చేన్న,

నావిద్యేతి వాచ్యం. సంస్కారస్యాపి భావకార్యతయా ఉపాదానావశ్యం
భావేన సత్యోపాదానత్వే సత్యత్వాపాతేనావిద్యాయావక ఉపాదా
నత్వే తన్నివృత్తౌ సంస్కారస్యావ్యనుషప్తేః. సర్వాదిభ్రమబాధేఽపి
భయకంపానువృత్తిర్న భ్రమసంస్కారాత్. దినానంతరభావి స్మరణాను
షప్త్యా సంస్కారస్య తావత్కాలం స్థాయితయా తావత్పర్యంతం
భయాద్యనివృత్త్యాపత్తేః. కింతు సర్వభ్రమజనితభయప్రయుక్తథాతు
వైషమ్య విశేషాదేవ. థాతువైషమ్యం చ కార్యానుసారేణ యావ
త్కార్యవస్థాయీతి కల్ప్యతే తతో న సంస్కారవశాజ్జీవన్ముక్తస్య
దేహాదిప్రపంచః. కింతు శక్తిభేదవిశిష్టాజ్ఞానాత్. నచ శక్తిభేదే
మానాభావః. కార్యబలేనైవ తత్కల్పనాత్. తథాపి. యథా విశే
షావరణాత్తక కార్యద్వయబలేన తదనుకూలం శక్తిద్వయం అవిద్యా
యాః కల్ప్యతే తథేహోవ్యశ్రుతవేదాంతానాం ప్రపంచే పారమార్థికత్వ
భ్రమః శ్రుతవేదాంతానాం అనుత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం వ్యావ
హారికత్వ భ్రమః. ఉత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం పురుషధారే
యాణాం వసిష్ఠవామదేవశుకశౌనకజనకయాజ్ఞ్యవల్క్యద్వాలకోద్ధవ
ప్రహ్లాదప్రభృతీనాం యావద్దేహపాతం ప్రాతిభాసికత్వభ్రమశత్యవిద్యా
యాస్తిసశ్శక్తయః స్వీకార్యాః. ఏతదేవాభిప్రేత్య 'తుచ్ఛానిర్వచనీయా
చతాత్త్వికీ చ త్రిధా మతా' మాయా జ్ఞేయా త్రిభిర్భేదైః శ్రౌత
యాక్తిక లోకైకైరితి. ప్రాచీనైరుక్తం. అతఏవ 'శాస్త్రేణ నశ్యే త్పర
మార్థరూపం కార్యక్షమం నశ్యతి చాపరోక్షాత్, ప్రారబ్ధనాశాత్ప్రతి
భాసనాశ ఇతి శక్తిత్రయస్య నాశ ఇత్యుక్తత్రయస్య నాశ ఇత్యుక్తం.
తథాచ శ్రుతిః 'తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాత్ భూయ
శ్చాంతే విశ్వమాయా నివృత్తిరితి సర్వశక్తివిశిష్టాజ్ఞాన నివృత్తి రిత్య

ఇష్టాపత్తేరిత్యేకే, అపరే తు ఏతద్దోషపరిహారాద్యైవ ఇంద్రో మాయా
 భిరితిబహువచనశ్రుత్యనుగృహీతం అవిద్యానానాత్వమంగీకర్తవ్యమి
 త్యావయః. అన్యేత్వేకైవావిద్యా తస్యాఏవావిద్యాయా జీవభేదేన
 బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తియో నానా, తథాచ యస్య బ్రహ్మజ్ఞానం
 తస్య బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తివిశిష్టావిద్యావినాశః సత్వస్యం ప్రతి
 బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తివిశిష్టావిద్యానాశఇత్యభ్యుపగమాత్ నైక
 ముక్తౌ సర్వముక్తిః, అతపవచ 'యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణా'
 మిత్యస్మిన్నధికరణే అధికారిపురుషాణాముత్పన్నతత్త్విజ్ఞానానామింద్రా
 దీనాం దేహధారణానుపపత్తిరూపజ్ఞ్య అధికారాపాదకప్రారబ్ధకర్మ
 సమాప్త్యనంతరం విదేహాకైవల్యమితి సిద్ధాంతితం, తదుక్తమాచార్య
 వాచస్పతిమిత్రైః, 'ఉపాసనాదిసాన్నిధితోషితేవైరచోదితమ్, అధికారం
 సమాప్త్యేతేప్రవిశంతి పరంపద'మితి, ఏతచ్చైకముక్తౌ సర్వముక్తిరితి
 ర్థః. నను కస్యాపి ముక్త్యభావే శుకవామదేవాదిముక్తిప్రతిపాదక
 శ్రుతిస్మృతివిరోధ ఇత్యర్హచ్య మతాంతర మాహ—అపరేత్వీతి.
 నను లాఘవసహకృత నుమానానుగృహీతాజామిత్యేకవచనశ్రుతి
 విరోధా న్నావిద్యానానాత్వం మామాభిరితి బహువచనశ్రుతి స్తద్గత
 శక్తిభేదమాదాయైవోపపన్నా. సచోక్తదోషభయాత్తన్నానాత్వం.
 వత్సమాణరీత్యా తద్దోషనిరాససంభవాదిత్యస్వరసాత్సమాధానాంత
 రమాహ—అన్యేత్వీతి. ఏముక్తౌ ససర్వముక్తిరిత్యేతత్సూత్రకారవచ
 నేనాపి ద్రఢయతి—అతపవేతి. సన్వేతత్సూత్ర మవ్యవస్థపరం కల్పితా
 మిత్యత ఆహ—తదుక్తమితి. తథాచైకముక్తౌ సర్వముక్తిరిత్యభ్యుప
 గతావేతదధికరణవిరోధో దుర్వారఇత్యాహ — ఏతచ్ఛేతి. సన్వే
 కావిద్యాగతనానాశక్త్యభ్యుపగంతృమతేష్యేకముక్తౌ సర్వముక్తిరేవ
 ఇయ మావరణశక్తిర్నివర్త్య ఇయ నేత్యత్ర నియామకాభావేన
 బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్సర్వావరణశక్తి విశిష్టావిద్యావినాశావశ్యంభావా
 దిత్యాశంక్య, యథా శుక్తిసాక్షాత్కారాత్ఫలబలేనైకావరణశక్తి

పక్షేనోపపద్యతే, తస్మాదేకావిద్యాపక్షప్రతిజీవమావరణభేదోపగమేన
వ్యవస్థోపపాదనీయా, తదేవం బ్రహ్మజ్ఞానాంతోక్షమోక్షశ్చానర్థనివృత్తిః
నిరతిశయబ్రహ్మనందావాప్తిశ్చేతి సిద్ధం ప్రయోజనమ్.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రవిరచితాయాం వేదాంతపరిభాషాయాం
ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః. [౮]

వినాశః యథా సర్వజ్ఞానప్రాగభావనివృత్తిస్వరూపయోగ్యేన జ్ఞానేన
కస్యచిదేవ ప్రాగభావస్య నివృత్తిరేవమన్యస్య ప్రపంచోపలంభాను
రోధేన యస్య బ్రహ్మజ్ఞానం తదీయానర్థహేత్వావరణశక్తేరేవ నాశః.
నాన్యదీయసంసారహేత్వావరణ శక్తీనామితి వ్యవస్థోపపద్యతే ఇత్యా
హ—తస్మాదితి. పరిచ్ఛేదప్రతిపాద్యమర్థం నిగమయతి—తదేవమితి.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజశ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానేవేదాంతశిఖామణౌ
ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః.

యదత్రస్థలితం త్యక్తం ప్రనూదాలస్యదోషతః,
తత్తంతవ్యం బుద్ధైస్సద్భిః ఊచూ హి విదుషాం ధనమ్
సువర్ణఖచితాకారా కృతిరేషా మయా కృతా,
విదుషా మస్తు వేదాంత శిఖామణిరలంక్రియా.
అనేన మత్ప్రబంధేన వేదాంతార్థావలంబినా,
గురుకారుణ్యలబ్ధేన తారకం బ్రహ్మతుష్యతు.
పంచేహంపందనీయానాం పంద్యాం వాచామధీశ్వరీమ్,
కామితాశేషకల్యాణ కలనా కల్పవల్లరీమ్.

సమాప్తశ్చాయం ప్రబంధః.

